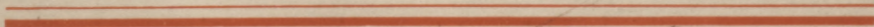

92-5
44

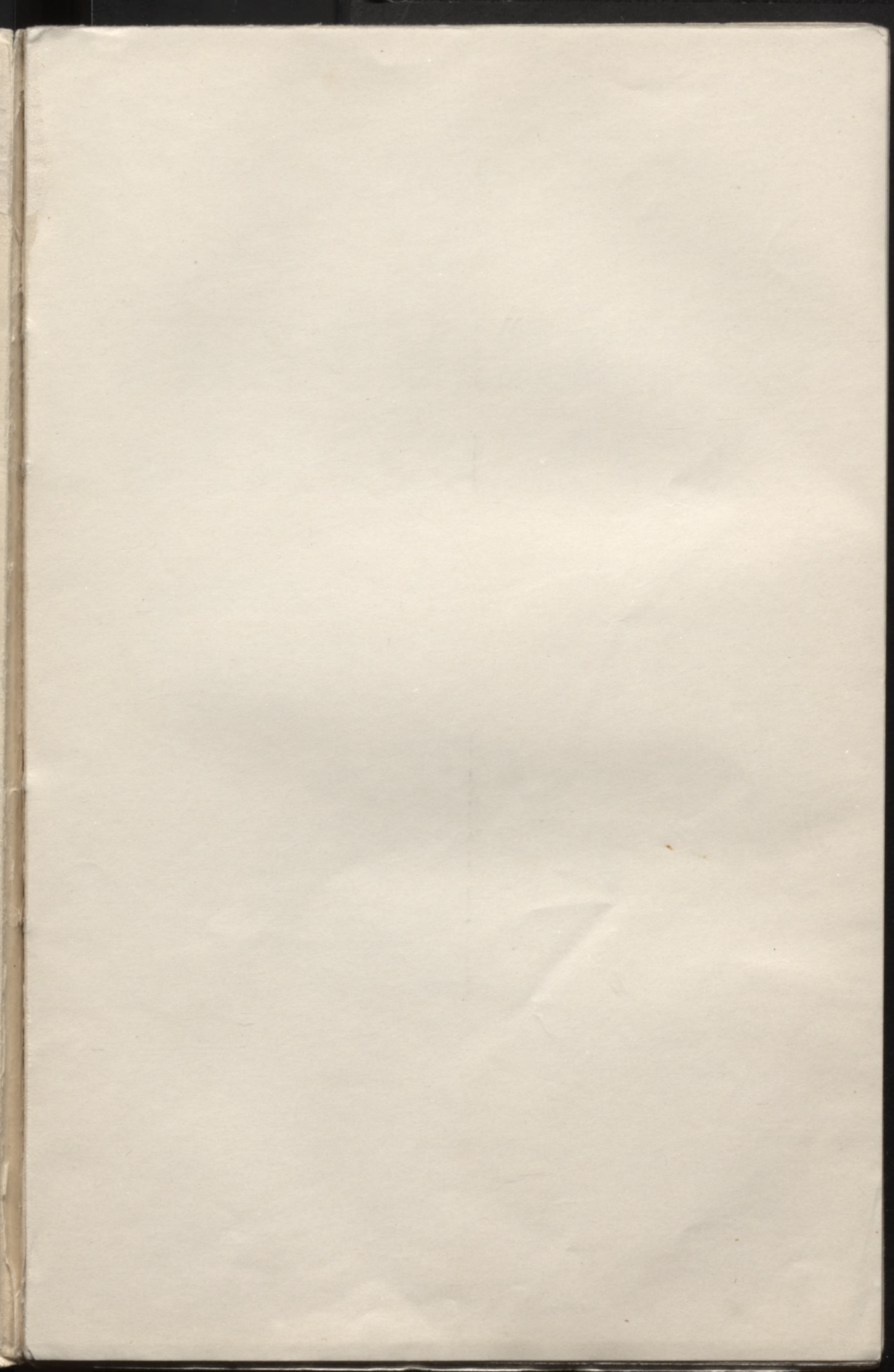
Ziedonis Ligers

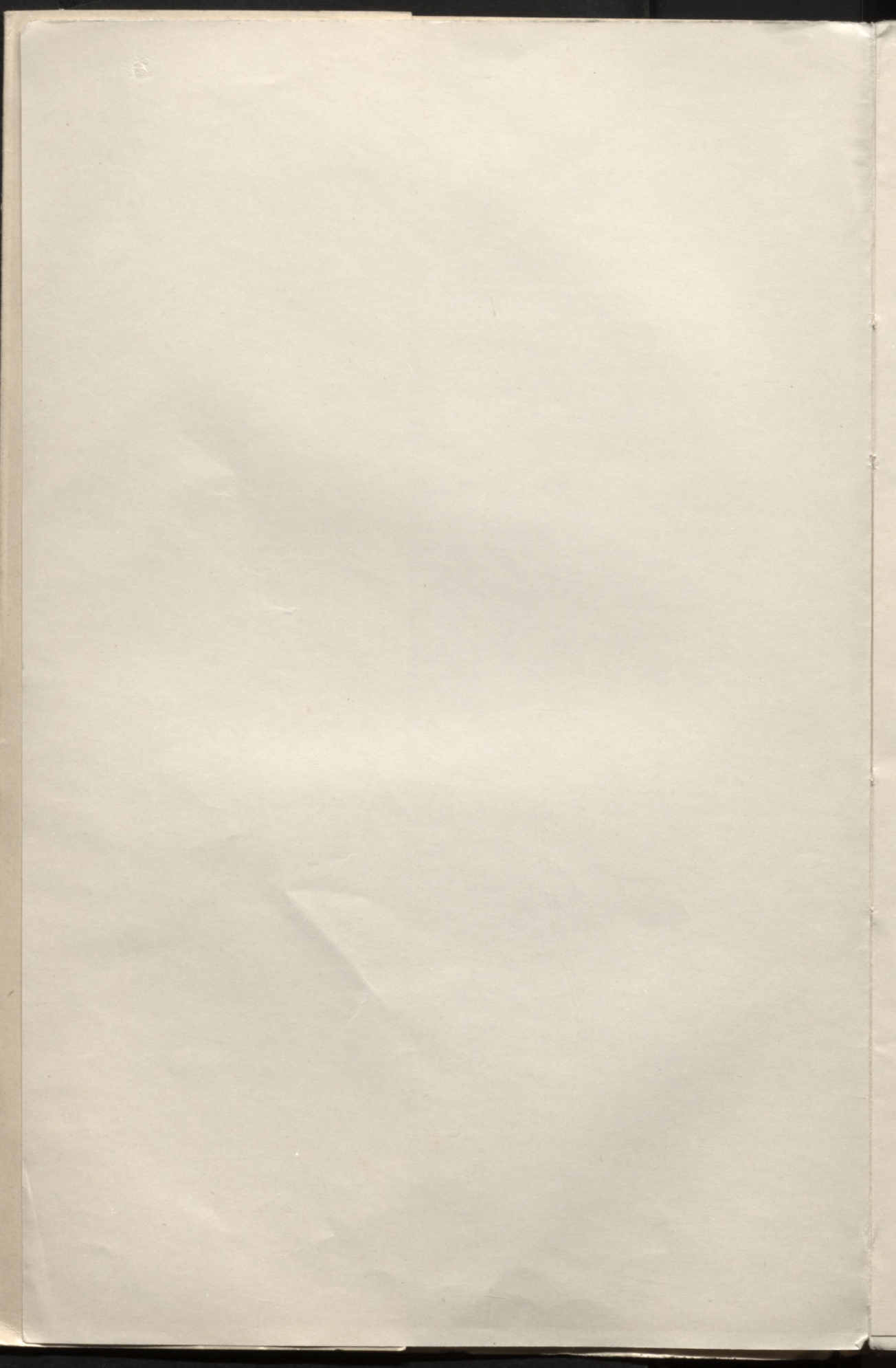
LĀTVIEŠU ETNOGRĀFIJA

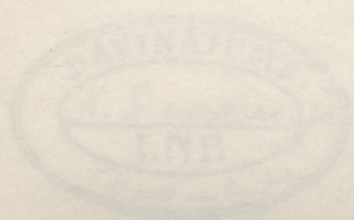
THE UNIVERSITY OF CHICAGO

LIBRARY

LATVIĒSU ETNOGRAFIJA

APRĪLIS 1978

1978. GADA

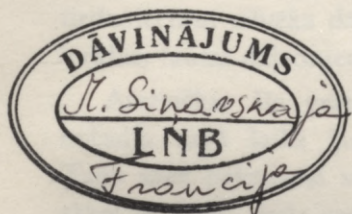
92-5
44

344

L

Ziedonis Ligers

LĀTVIEŠU ETNOGRĀFIJA

I

APGĀDS TAUTA

1952. GADĀ

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

0301051434

Ziedonis Ligera

UŽŅĪVTAJ
LATVIJAS
ETNOGRĀFIJA

Copyright 1952 by Z. Ligera, Bayeux

All rights fully protected and reserved. This book, or parts thereof, may not be reproduced in any form without written permission from the publisher, except by a reviewer who wishes to quote brief passages in connection with a review written for inclusion in magazine or newspaper.

Printed in France.

Priekšvārdi

Etnografija ir tautas dzīves zinātne. Latviešu etnografija tātad pēti mūsu tautas dzīvi un tās svarīgākos izpaudumus : laukkopību, lopkopību, dravniecību, zveju, medības, celtniecību, iedzīvi, amatniecību, apģērbus, tautas mākslu, satiksmi, tirdzniecību, cilvēka dzīves ritumu, svētkus, godus, ticējumus, ieražas, tautas dziedniecību u.c.

Atsevišķas šīs grāmatas nodaļas gandrīz negrozītā veidā nolasīju savā laikā Latvijas Universitātē etnografijas kursā. Taču savā pašreizējā veidā pilnīgi izstrādāts šis darbs ir tikai sākot ar 1945. gada vasaru te, Normandijā.

Vielu šim darbam dažādos Latvijas novados uz vietas esmu vācis nepārtraukti kopš 1936. gada. Šos pētījumus pa daļai sāku izdot savā jau Rīgā iznākušajā grāmatā « Latviešu tautas kultūra » (1. daļa 1942. gadā, 2. daļa 1944. g., arī vāciski — 1942. gadā).

Pirmajā Latviešu etnografijas sējumā mēs aplūkosim vienīgi svarīgākos radītāja saimniecības veidus — laukkopību, lopkopību un dravniecību, kamēr piesavinātāja saimniecību — zveju, medības un vācēju saimniecību — apskatīsim otrā sējumā.

Šī grāmata ir tautas izdevums. *Tautas* izdevums nevien tai nozīmē, ka tā apraksta mūsu *tautas* dzīvi, bet jo sevišķi arī tai apstākli, ka tā domāta visplašākajām sabiedrības aprindām. Vecie ļaudis, to lasot, vēlreiz atcerēsies un garā pārdzīvos savu jaunību un spēka gadus, savu dzīvi un darbu uz lauka un rijā, bet jaunā paaudze varēs vismaz gara acīm skatīt savas tautas latvisko pagātņi. Tādēļ arī šīs grāmatas valoda ir vienkārša, bez

liekiem patapinājumiem un svešvārdiem. Šī paša iemesla dēļ arī dažādo novadu etnografiskajiem vārdiem neesmu apzīmējis intonācijas un arī šo vārdu etimoloģiju esmu atstājis nenoskaidrotu. Ja nu kāds latviešu etnografs vēlētos tās redzēt vienkopus, tad viņam jāuzšķir attiecīgā vieta šīs grāmatas franču valodas izdevumā, kur atzīmēti tiklab attiecīgie radu valodu vārdi, kā arī intonācijas.

Saīsinājumu sarakstu sniegšu tikai darba beigās, jo vēl var rasties jaunu saīsinājumu vajadzība. Tā ka esmu lietojis tikai vispār pieņemtus saīsinājumus, tad ceru, ka lasītājs jau tagad tos bez grūtībām sapratīs.

Dr. Z. Ligera

bij. Latvijas Universitātes etnografijas lektors

Bajē (*Bayeux*), Normandijā,
1952. gada rudens mēnesī.

L A U K K O P Ī B A

Jau kopš aizvēstures laikiem laukkopība ir bijusi latviešu tautas galvenā nodarbe. Pat baltu pirmciltīm, senbaltiem, kas ap otru gadu tūkstoti pirms mūsu ēras sākuma sāk ieplūst tagadējās Latvijas dienvidu daļā, raksturīgi ne vien t.s. auklas podniecība un laivas veida akmens kaujas cirvji, bet arī akmens kapļi, kas nepārprotami apliecina laukkopību. Lieki būtu atzīmēt visiem jau labi pazīstamo romiešu rakstnieka Tācita liecību (mūsu ēras pirmajā gadsimtā), ka aistiešu ciltis (senprūši un senkurši) labības un citu augļu iegūšanai zemi kopuši ar lielu uzcītību. Vispārlicinošāko vēstījumu par mūsu senču laukkopību sniedz zemes klēpis : jau agrā dzelzs laikmeta « pēckristus jeb romiešu posma » (= mūsu ēras pirmie četri simts gadi) senkapos (piemēram, Rucavā) atrastas izkaptis, kas kalpoja labības un siena pļaušanai un dod mums vislabāko liecību par seno laukkopību kā svarīgāko radošās saimniecības veidu. Izkaptis atrastas ne vien Kursā, bet arī Zemgales dienvidrietumos. Latgalē tai pašā laikā pļaušanai lieto sirpi. Bez tam atrastas arī galodiņas, kā arī citi laukkopības rīki, piem., dzelzs kapļi (tēseles) un šķīņi (raukļi). Vidējā dzelzs laikmetā (400.-800.g.) laukkopību vēl apstiprina pilskalnos atrastie lielie labības krājumi, arī ziemāji. Ir pat norādījumi uz divzīrgu arkliem. Laukkopībai blakus nodarbojās arī ar lopkopību, par ko stāsta atrastie vilnas audumi, aitu dzirkles un mājlopu — govju, zirgu, aitu, cūku un vistu — kauli.

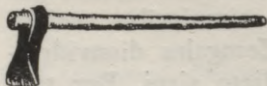
Lidumu lišana

Viens no visvienkāršākajiem un pirmatnējākajiem tīrumu ierīkošanas paņēmieniem ir lidumu lišana : vienreizēji izcērt zināmu meža gabalu, uz kā sadedzina izžāvētos kokus un žagarus, lai šādā veidā sagatavotajā laukā ieecētu vai ieartu sēklu. Sirmajā senatnē un pat vēl viduslaikos latviešu zemi pārklāj liels mežs, tā ka iekoptie sējumi atgādina tikai atsevišķus savrupus gaismas laukumus jeb salas nepārtrauktajā vērī¹.

¹ Tādēļ arī mežu uzlūko kā vienu noslēgtu un nedalāmu vienību, un saliktajos vārdos to lieto vienskaitļa ģenitīvā, piem., *meža pīle*, *meža zoss*, *meža cūka*, *meža vērsis* (= sūbrs), *meža tēvs* (= lācis), *meža suns* (= vilks), *meža zvērs*, *meža uzraugs* (jeb *meža vagaris*), *meža ceļš* ; tāpat arī lokatīvu ar vārdu *mežs* lieto vienskaitlī, piem., *mežā braukt*, *mežā iet* (= izdarīt savas vajadzības). Pretstatā nepārtrauktajam mežam iekoptie tīrumi izskatījās tikai kā mazi gaismas plankumi tumšajā biežoknī, un tos tāpēc sauca par laukiem. *Lauks* kā lietvārds atvasināts no kādeņa *lāuks*, piem., zirgs ar lauku pieri ir *lauks* zirgs. (Sal. vēl *lūkāt*, *lūkot*.) Tā ka mazo lauciņu lielajā mežā bija

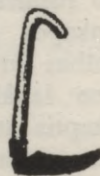
Sakarā ar toreizējo zemo iedzīvotāju skaitu, līdumu saimniecība meža pārpilnībā nebūt neliekas izšķērdība. Līdumus līda, pirmkārt, lai, pieaugot iedzīvotāju skaitam, ierīkotu jaunas sētas mežā, otrkārt, lai paplašinātu jau iekoptos tīrumus, un beidzot, pastāvot tā sauktajai līdumu saimniecībai, atmatā aizlaistie lauki ik pēc zināmu gadu aiztecēšanas, kad tie jau atkal apauguši krūmiem, tika no jauna sagatavoti sējai.

Latvijā sastopam vairākus līdumu lišanas veidus. Vienkāršākais ir šāds : jau rudeni iztīra zināmu meža gabalu, nolaižot kokus un izcērtot krūmus. Kokus cērt ar cirvi (bez zāģa palīdzības). Darbs nav vieglais, it sevišķi laižot gar zemi lielos milzeņus. Celmus parasti atstāj zemē, bet mazāko koku un krūmu saknes izkaplē ar tēseli jeb kapli, kuŗa asmens piestiprināts šķērsus pret spalvu. Lai dzelzs asmens strādājot nenoslīdētu un krūmos nepazustu, tad tam kātu ar attiecīgu paplašinājumu galā izmauc cauri no

1. attēls. *Kaplis* jeb *tēsle* sakņu izkaplēšanai (zobi piestiprināti šķērsus pret spalvu). (Autora zīmējums.)

priekšpuses (1. attēls). Sīku krūmāju saknes izcērt un izrauj no zemes ar šķīni jeb raukli¹ — kātā (kas līdzīgs vienrocēs izkaptis kātam) ar klūgu saiti iesieta trīs līdz četras collas gaŗa vecas izkaptis pēda ar šļaubi nosmailotu galu (2.

2. att. *Šķīnis* jeb *rauklis* krūmu sakņu nošķīnošanai un atvaŗu izraujanai. (Autora zīm.)

att.). Nocirstos kokus un krūmus izklīdina vispār, lai tie labāk izžūtu. Nākamajā pavasarī sausā laikā tos sadedzina. Zemi šai izcirtumā uzaŗ, cik nu to nekavē lielo celmu saknes. Tad sagatavoto tīrumu apsēj (parasti ar rudziem)². Daŗreiz arī pēc sējas mēdz « līdumu grābt³ », lai vēlreiz tīrtu palikuŗšās saknes un nošķīnotu sakārņus. No šādi sagatavota tīruma dabū trīs vai četrus gadus desmito graudu un pat vairāk.

daudz, tad savienojumos vārdu *lauks* lieto daudzskaitļa ģenitīvā, piem., *lauku irbe*. Šie lauciņi atgādina tikai atseviŗķas salas lielajā meŗa jūrā, tādēļ daŗos novados vēl šodien ar vārdu *sala* apzīmē kādu meŗā iekoptu tīrumu (piem., Krustpīli), kā arī zemrieka sētu, kas ierīkota meŗā vai pat veselu ciemu meŗa vidū.

¹ Raunā un Smilteŗē. Citur ūim rīkam vārdā *rauknis* (Lēdurgā, Vaivē), *rautuve* (Vestienā), *rautava*, *rauteve* (Liezēri) *rautene*, *rautiņš*, *rausteklis*, *raustiklis* (Rankā), *rausteve* (Sarkanos), *rauŗķis* (Liel-Salacā), *ŗķīnis* (Liel-Straupē, Sējā ; tas, kas ar to ŵķīni saknes, ir tad *ŗķīnējs*), *griestava* (Drustos), *ŗabārkls* (Bārtā, Grobiņā, Rubā), *kaplis*. —

² Bilenŗteirs (A. Bielenstein, Die Holzbauten und Holzgerāte der Letten, I/II, Pēterpīli 1907-1918, 450. lp.) ŵādu līduma veidu sastapis Vidzemē vēl pagājuŗšā gadsimta seŗdesmitajos gados. Mīklās to apraksta ŵādi : « ŵogad kaun, citu gadu dīrā » (Ērgļos). « Mieŗiŗam, rudziŗam, Tam palīdu līdumiņu ; Auziņai baltskarei, Tai lielie tīrumiņi » (E. II. 893³⁰). — ³ Rankā.

Dedzinot šī veida lidumu, sīkie zari un krūmāji sadeg daudz ātrāk nekā stumbri un rupjākie zari. Lai arī šie lielie koki pilnīgi sadegtu un lai tādā veidā iegūtu vairāk pelnu, tad tos bīda un ritina ar īsu kārti, bizulu¹, kopā ar žagariem ugunī uz priekšu. Reizēm nocirstos kokus un krūmājus neizplata vis pār visu nolīsto meža gabalu, bet tos sakrauj zārdos² vairāku gaŗu grēdu veidā. Lidumu parasti krauj pa siltāko dienas laiku. Kad malka jau labi izkaltusi, vienu no malējiem zārdiem aizdedzina (parasti ar vēju). Kad tas ir jau pilnās liesmās, tad degošās malkas šķilas veļ uz priekšu pāri nepārsegtajam klajumam līdz otrai grēdai, — kad arī tā ir liesmu pārņemta, tad to savukārt ritina tālāk līdz nākamajai utt., kamēr visi malkas zārdi sadedzināti. Dažkārt pirms dedzināšanas nepārsegtu laukumu starp zārdiem vēl uzaŗ, lai zemi labāk izkarsētu un velēnas kļūtu irdenākas. Kad lidums³ nodedzināts⁴, pāri palikušos, pilnīgi nesadegušos koku stumbrus gropē⁵ lielā zārdā, — kur vienam kokam tievgalis, tur otram resgalis. Tad aizdedzina arī šo zārdi, ko ritina savukārt pāri tām apdegas⁶ vietām, kur vēl palikusi zaļa zāle, lai « pārsvīlinātu baltumus ». — Sakņu izraušanai lieto arī īpašu griežamo arklu⁷ (sal. 13. att.) ar vienu vienīgu dūča veida lemesi⁸, kas uzplēš⁹ velēnu.

Cits liduma veids — sutiņi¹⁰ — ir vēl grūtāks : nocirstos kokus un žagarus sadala vēl zināma gaŗuma gabalos. Rupjos koku stumbrus saskalda smalkākās gaŗās šķīlās. Krūmu žagarus

¹ Tam vārdā arī *bizulis* vai *airis* (Rankā). — ² = *Sārts* (Liel-Salacā, Rankā), *zārdš*, ddzsk. *zārdi* un *zārdes*. — ³ *Jeb posums* (Aizupē, Dundagā, Īvandē, Vandzenē, Ventspilī), *izdega*, *degums*, *jaunums* (Aulejā), *riekums*, *plēsums*, *plēsiens* (Sasmakā) *plēšņa* (Naudītē), *gāzums*. — ⁴ Lidumu dedzināt = *mežu nodedzināt*, *izdegu dedzināt*, *lidumu list* (jeb *nolīst*, *izlīst*, *cirst*), *mežu list* (jeb *nolīst*, *izlīst*), *meža gabalu nolīst*, *kokus list*, *plēsumu plēst*. Lidumplēsis = [lidum]lidējs, lidumnieks. — ⁵ = *Lidumu kŗaut*, *uguni kŗaut*. — ⁶ *Jeb apdegšņas* (Naudītē). — ⁷ = *Beblis*, *grieze* (Alūksnē, Bēŗzpilī, Madlienā), *griezis* (Madlienā), *urķis* (Druvienā). — ⁸ Ši bezžākļa lemesnīcai priekšpusē pieliktā lemeša nosaukums ir *dūris* (Alūksnē, Cēŗkstē), *grieze* (Varakļānos), *griezklis* (Latgalē), *šķēŗzmais* (Vestienā), *šķēŗpis* (Apukalnā), *šķēŗpums* (Apukalnā). — ⁹ = *Šķēŗpēt* (Apukalnā), *izšķēŗpēt* (Apukalnā, Bēŗzaunē), *šķēŗēt* (Meirānos). Tautas dziesmā arājs skubina savu zirgu : « Velc, velc, kumeliņ, Man' saknain' lidumiņ', Rudeni tev nopircis Zvārguļainus iemauktiņus, Bēŗs auziņ' silitē, Liks amal' redelēs » (E. II. 881¹⁸, no Limbaŗiem). — ¹⁰ (Apukalnā, Ļaudonā), citur tam vārdā arī *sutenis* (Vestienā), *sutonis*, *ķute* (parasti ddzsk. *ķutes*), *ķutējs* (Liel-Salacā), *ķuteles*, *ķutums*, *ķutuŗi* (Apukalnā), *ķuteŗi* (Gaujienā), *ķutuŗi* (Naukšēnos), *šķutējums* (vai ddzsk. *šķutējumi*), *skutējums*, *skutumus*. Šāda veida lidumu list = *ķutēt*, *ķutes kŗaut*, *ķutis kŗaut* (Trikatā), *ķutas* (vai *ķutumus*) *ķutāt* (Cirgaļos), *noķutēt* (Liel-Salacā), *ķutētis*, *ķutināt* (Lizumā), *ķuteles plēst* vai *laisit*, *šķutēt* (Galgauskā), *izšķutēt*, *sutiņus celt*, *suteņus kŗaut*. Šeit sēt = *šķutos sēt*. — Tā ka *ķutes* nosaukums patapināts no igauņu valodas, tad šķiet, ka arī šis lidumu lišanas veids pats ir aizgūts no igauņiem. Tas varētu būt noticis ap 17. gadsimta beigām un 18. gadsimta sākumu, jo 17. gadsimta laukko-

un sīkākus zarus vēl sasiēn kūlišos. Lai tie labāk žūtu, tos sasliēn stāvus. Zemi celmājā uzaļ, kur daudz sakņu — pat divreiz, lai saknes izraustītu un velēnas labi uzplēstu. Ar griežamo arklu pārgriež velēnas un izrauj saknes. Kad malka izžuvusi, to sakrauj gaļās un diezgan augstās grēdās uz uzartās zemes. Ja gadījumā vēl malkas trūktu, to sacērt vēl papildus citur un vajadzīgā daudzumā atved pie kraujamiem sutiņiem. Tad koku grēdas pārklāj ar velēnām un zemi. Vēja pusē grēdu galus atstāj neapsegtus, — tur pielaiž uguni, lai vējš nestu uguni dziļāk zem velēnām. Pie tam uguns nedrīkst degt gaišās liesmās (lai nesadegtu augsne), tai tikai jākvēlo un jākūp. Biezie dūmi velkas lēnām cauri velēnām un zemes kārtai, padarot to auglīgu. Kad malka sadegusi, pelnus līdz ar izkarsētajām velēnām un zemi izklidina. Nesadegušās koku atliekas savāc un pārdedzina vēlreiz. Tagad šo iztīrīto meža gabalu uzaļ un uzecē, un tad apsēj. Dažreiz arī sēklu iekaisa tieši pelnos un vienīgi iecē. Ecējot izpurinātās velēnu atliekas salasa un sakrauj čupā. Kādus trīs, četrus, augstākais piecus vai pat sešus gadus šo tīrumu apsēj. Kaut arī šis līduma lišanas veids prasa vairāk pūliņu, taču arī raža vismaz pirmajos gados dodot pat trīsdesmito graudu un vēl vairāk. Vispirms parasti sēj miežus vai vasaras kviešus (dažreiz arī rāceņus), tad rudzus, auzas, tad atkal rudzus un beidzot auzas vai griķus.

Līdumu lišana ir smags darbs, sevišķi ja sējumā jāpārvērš vēris, kur lielie koki jācērt vienīgi ar cirvi, bez zāģa. Koku laišana ir viriešu darbs. Sakņu izkaplēšanā, krūmu šķīšanā, kā arī izkaltušās malkas kraušanā zārdā piedalās arī sievietes¹. Kā to liecina atradumi senkapos, tad jau ar agro dzelzs laikmetu (ar mūsu ēras sākumu) it sevišķi sieviešu kapos kuplā skaitā atrodam dzelzs kapļus (tēseles). Vispirms laikam līda lapu

pības autori Salomons Guberti (Ackerstudent) un Johans Hermans von Neidenburgs šādu līdumu lišanas veidu nepazīst. Bīlenšteins 1863. g. to sastāpis arī Lielvārdē, kā arī Dzērbenes un Valmieras novados, tāpat nevis vienīgi Latvijas ziemeļaustrumu pierobežā. Vispār tīrumi un pļavas tur neesot bijuši tīri atdalīti no meža : šur un tur starp celmiem sēta labība, citur pļauta zāle. *Bīlenšteins* 451, 452 ; *Vārsbergs*, Līdums latvju daiņās (E. II) 202.

¹ Virieši ar cirvi laiž lielos kokus, sievietes ar tēseli izkaplē mazāko koku saknes un krūmus. Dziesmā tautu meita šaubās, kam lai iet palīgā : « Līda tautas līdumiņu, Līda mani brāleliņi. Vai man iet tautām kraut, Vai saviem brāliņiem ? Labāk iešu tautām kraut, Ne saviem brāliņiem : Tautu līsts līdumiņš Man pašai piederēja. Brāļu līsts līdumiņš Pieder tautu snaudulei » (E. II. 905, no Dzērvēs). « Nāc nākdama, tautu meita, Nāc ar cirvi, nāc ar kapli : Visa mana tēva zeme Siku kārklu pieauguse » (E. II. 884²¹, no Dzērbenes). Kaļa un posta gados sējumi negribot aizaug ar mežu : « Maldīties maldījos Sava tēva tīrumā : Kur atstāju tīrumiņu, Tur atradu bērzu birzi » (E. II. 877¹⁴, no Apes).

mežu, jo, pirmkārt, tas dod melnzemi, ko vēl auglīgāku padara uz tās sadedzināto koku pelni, un, otrkārt, tas cirvjiem vieglāki nocērtams. Un arī tad, kas sevišķi attiecas uz ozolu mežu, tas prasa lielu drosmi un spēku¹. Lidumu svarīgo saimniecisko nozīmi vēl apliecina sena kāzu paraža, ka svinību nobeigumā kāzinieki izved īpašu lidumu lišanas izdarību, lai līgavai būtu nākamajā gadā mieži kristībām². Pirmos lidumus lida māju tuvumā, vēlāk jaunie sējumi jau jāliž lielā meža vidū, kas aizvien vairāk un vairāk deva vietu tīrumiem³.

Kad lidums trīs vai četrus gadus pēc kārtas izmantots sējai, paveŗas trīs iespējas, kā ar to tālāk rīkoties : pirmkārt, to var pamest uz visiem laikiem, ližot no jauna kādu citu meža gabalu. Bet tas notiek reti, jo lielā meža nociršana prasa daudz pūļu. Otrkārt, lidumu pēc dažām ražām var pamest uz zināmu gadu skaitu atmatā : tas apaug ar jaunu mežu, parasti ar krūmāju, ko tad jau vieglāk no jauna nolīst, — tāpēc arī šo iespēju izmanto visbiežāk. Treškārt, lidumu var pārvērst pastāvīgā druvā, pievienojot to lielajiem tīrumiem. Arī šo iespēju izmanto, ciktāl netrūkst darba spēka un mēslojuma. Jāpieņem, ka abas pēdējās iespējas jau pirms 13. gadsimta bija Latvijā tās parastākās. Atmata ātri apaug ar jauniem kokiem un krūmiem, ko pēc apmēram 20 gadiem liž no jauna. Taču šoreiz darbs sokas daudz vieglāk. Krūmus var izcirst arī jau vienīgi ar raukli. Tāpēc arī 18. gadsimta vārdnīcas (piem., Stendera) mēdz izšķirt divus liduma veidus : pirmkārt, lidums vārda tiešajā nozīmē, izcērtot lielos kokus ar cirvi, un, otrkārt, šķinums jeb krūmu lidums, izšķinot krūmus ar raukli. Pēdējā gadījumā

¹ « Mazi mani bāleliņi, Nespēj alkšņu malku cirst ; Ekur stipri tautu dēli, Liž ozolu lidumiņu » (BV. 26019, no Jērkules). Pie šā darba liekus vārdus netērē : « Runāj' cipi, runāj' kapļi, Paši brāļi nerunāja ; Tad runās paši brāļi, Kad dzers miežu alutiņu » (E. II. 883²⁰, no Cīravas). « Lidumiņa krāvējam Melnas rokas, melna mute ; Pavasar melna mute, Ruden salds alutiņš » (E. II. 866³, no Ķēciem). — Lai, lidumu ližot, koku varētu nogāzt uz to pusi, kur vajag, ņem talkā īpašas kārtiņas — *atspaidus* (Rankā). Dažkārt atstāj arī kādu atsevišķu koku lidumā neskartu, « kur putnam uzņemties » (sal. *saudzene* Jaun-Piebalgā). « Ližat, brāļi, lidumiņu, Vienu koku atstājat ; Citu gadu vajadzēs Māšiņai likstes koka » (BV. 26018, no Cēsu, Nītaures un Siguldas apvidiem). No ledus laikmeta palikuši daudzi lieli akmeņi ; to izlaušanai Džūkstē lieto dzelzs smaili koka kātā — *lemesī*. Celmu (un arī akmeņu) izlaušanai kalpo *sviris* jeb *svīra*, *svīre*, *sviris*, *zvīris* (Nīcā, *bāba*). — ² « Kādēļ, brāļi, nebraucat Lidumiņu dedzināt ? Kur māšiņa miežus sēs Citu gadu krustabām ? » BŠ. 50081, no Ķēciem). « Sētā, brāļi, neiesim, Lidumiņu nelīduši, Kur māšiņa miežus sēs Citu gadu krustubām » (BV. 26023, no Vijciema). — ³ « Šķiraties, bērzu birzes, Plešaties, tīrumiņi, Nu nāk pati tautu meita Tīrumiņu raudzīties » (E. II. 941). Bet kad mežs nodedzināts, māšiņa žēlojas : « Pēterīti, bālulīni, Kam siliņu dedzināji ? Kur odziņas lasīsim, Kur telītes ganīsim ? Birzi ogas lasīsim, Purvā teles ganīsim » (E. II. 874¹¹, no Valmieras).

krūmus līdz ar velēnām atkal sadedzina, lai trijus vai četrus gadus līdumu apsētu, bet pēc tam atkal kādus 20 gadus atlaistu atmatā. Pētnieks Bilenšteins šāda veida atmatu (jeb divlauku) saimniecību sastapis vēl pagājušā gadsimta sešdesmitajos gados Jaun-Piebalgā : viss kādas muižas novads tur bijis sadalīts trīsdesmit cirmās ; katru gadu līsta viena daļa, ko pēc tam trīs līdz sešus gadus apsēj. Tikko ienesa samazinās, lauku atstāj apmēram 25 gadus atmatā, lai tas tajā laikā no jauna aizaugtu ar mežu un krūmiem, ko tad atkal savukārt pārvērtīs sējumā¹. Arī Hupels stāsta, ka 18. gadsimtā Rīgas novada kroņa muižas ik gadus izcērt 1/24 daļu no savas atmatu saimniecības līdumu kopplatības. Pēc trim, augstākais četrām tūrumaugu ražām tos atkal atlaiž atmatā, lai pēc apmēram 20 gadiem līstu jaunu līdumu utt. Minēto 20 gadu posmu senrakstos sastopam jau 13. gadsimtā (1234. un 1253. gadā). Proti, kuršu ciemu vecākajiem ik 20 gadus bija jāizved jauna apstrādātās zemes arklu vērtēšana². Tā ka atmatu ik pēc divdesmit gadiem no jauna var līst, lai to sagatavotu jaunai sējai, tad šis tiesību kārtojums mums labi saprotams³.

Salīdzinot ar atmatām, apsētās līdumu druvas, protams, bija daudz mazākas. Blakus tām, vairāk ārpus meža, kopa tā sauktos « lielos tūrumus », ko apstrādāja nepārtraukti un kas tāpēc ar mežu neapauga. Jāpieņem, ka šajos lielajos labības tūrumos jau pirms 13. gadsimta lietoja tiklab divu kā triju lauku sējas kārtību. Reizēm augu seku stingri neievēroja, un arī samēri starp sējas un atmatas gadiem varēja būt dažādi. Tā, piem., kādu tūrumu pēc dažu gadu apsēšanas izmantoja pāris gadu kā pļavu, lai pēc tam tur ganītu lopus. Vai arī lauku vienkārši atlaida vairākus gadus atmatā. Divlauku (jeb atmatu) saimniecībā katru gadu puse no visiem tūrumiem atlaista atmatā : kamēr vienu aņamzemes pusi līdz pieci gadiem

¹ Bilenšteins 450, 451. — ² A. Švābe, Zemes attiecību un zemes reformu vēsture Latvijā (Latvijas agrārā reforma, Rīgā 1930) 15. — ³ « Krūmu līduma » nosaukums ir *birze* vai *šķinums* ; krūmus līst = *šķīt*, *izšķīnot*, *nošķīnot*. Atmatai vārdā arī *atmats*, *atstātne*, *dzedzieda* (Druvienā, Jaun-Piebalgā, Laudonā), *dzedziede* (Bērzaunē), *dzedzieds*, *vecumi* (sevišķi, ja tā jau apaugusi krūmiem), *vecaine* (Aknīstē, Bērzaunē, Biržos [pie Jēkabpils], Cēsvainē, Dzelzavā, Kaldabruņā, Lubānā, Laudonā, Madlienā, Meirānos, Mēmelē, Pļaviņās, Saikavā, Sērenē, Zvirgzdenē), *veciene* (Vec-Bebros), *pametņa*, *pametne* (Rūjienā), *nora*, *laukāres* (Stūru muižā), *gabieža* (Bērzaunē), *druvāns* (Valkas novadā, Apukalnā [šeit arī *druvans*]), *Ērgemē*), *druva* (Alūksnē), *pūdējums* (Burtniekos, Dunikā, Liel-Salacā, Maz-Salacā, Saikavā, Valmierā ; *pūdējums* parasti ir apzīmējums *papuvei* triju- vai vairāklauku sējas kārtībā ; *pūdējuma* [vai *papuves*] *mēnesis* = jūnijs), (ddzsk.) *pūdējumi* (Kaldabruņā), *pūdjiens* (Vec-Piebalgā ; saistīts ar mēslojumu), *pūdīta zeme*, *pūdīts tūrums*, *pūdiens* (Nīcā), *pūdiems* (Rucavā), *pūdiņa*, *papuve*, *papuva* (Jaun-Gulbenē), (ddzsk.) *papugas*, *papups* (Liepnā), *papave* (Lubānā).

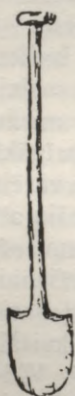
pēc kārtas apsēj, otrā plauj sienu un gana lopus. Trijlauku sējas kārtībā ik gadus viens tīrums atrodas papuvē, ko apsēj ar ziemājiem (lielāko tiesu ar rudziem) un nākamajā gadā ar vasarājiem (piem., miežiem). Tautas dziesmās šo kārtību « rudzi — mieži » apdzied vai simtām reižu. Ziemāju laukā sēj arī kviešus un vasarāja laukā — auzas. Tā ka papuve šajā sējas kārtībā stāv dikā tikai vienu gadu, tad tā jāmēslo. Pamazām, izejot no trijlauku sējas kārtības, tīrumus sāk ietaisīt uz četri arēm (jeb ārām). Un, tā ka šajā lauku kārtībā bieži blakus sastopam vēl citu augu sekas, kā, piem. : rudzi, mieži, tad lini, zirņi vai pat vēl sakņaugi, tad varam ar visām tiesībām runāt jau par vairāklauku augu seku kārtību, kur visa aņamzeme sadalīta sešās, septiņās latēs (jeb arēs), katru lati apsējot ar savu labību.

Sētos lauku augus piemin jau 13. gadsimta senraksti, — visvairāk rudzus, miežus, auzas un kviešus. Kā to pierāda aizvēstures izrakumi, jo īpaši pilskalnos, tad tos tāpat sastopam arī laikmetā pirms vācu ienākšanas. Lielos vairumos senraksti piemin miežus, kas bijuši svarīga maizes labība. Arī « maizes » un « miežu » nosaukumi valodnieciski ir tuvu radu. Pazina tiklab divkanšu¹ kā seškanšu² miežus. Arī mūsu tautisko dzērienu — alu jeb miezīti — dara visbiežāk no miežiem. Vēl šodien svētkos un godos vairāk mīl cept miežu nekā kviešu maizi. Arī miežu putraini ļoti iecienīti. Tādēļ tautas dziesmās « miežu arāju » pielīdzina « maizes arājam ». Blakus miežiem svarīgākā maizes labība ir rudzi³. Arī tos sēja tādos vairumos, ka tos varēja pat pārdot uz ārzemēm. No tiem (sevišķi muižās) dedzināja arī degvīnu — rudzīti. — Kā galveno barību zirgu barošanai sēj auzas⁴. Retāk tās lieto arī maizes cepšanai un alus darīšanai. Bet vēl šodien iemīļots ēdiens ir auzu ķīselis, vārīts no nesijātiem auzu miltiem. Vēl kā maizes labība pieminami kvieši, sevišķi Zemgalē un Kurzemē. Tos bieži sēj vecā tīrumā. Vidzemē lielāko tiesu sēj vasaras kviešus, Kurzemē — ziemas⁵. — Jau ilgi pirms 13. gadsimta pazīst arī griķus jeb « griķu

¹ *Divkanšu* (jeb *divkantu*, *dujkanču* [Dunikā, Kalētos, Rucavā]) *mieži* vai *divkantis* (Džūkstē). — ² *Sal. seškanšu* (jeb *seškantu*, *seškanču* [Dunikā], *rumbu* [Nauksēnos]) *mieži* vai *seškanši* (ddzsk. no *seškantis*; Džūkstē); retāk sastop arī *četrkanšu miežus*. — ³ Bez ziemas rudziem sēj arī *vasaras rudzus*, kuņu vārds ir arī *atdieņi*, *atdieviņi* (Dundagā), *adiņi*, *adienis*. Vasarāju Rucavā sauc arī par *vārstu*. Augustu sauc par *rudzu* (vai *labības*) *mēnesi* un 4. jūniju par *maizes dienu*. Dainās rudzu vārds ir arī *rogainis*, *rogainītis*, *rogainiņš*, *rogaitis*, *rogājiņš*, *rogulis*, *rogulītis*, *roguliņš*, *roggalvis*. — ⁴ Tautas dziesmās auzu sauc arī par *baltskari*, *baltskariņu* vai *badskariņu*. — ⁵ Kurzemes rietumos par *kviešiem* sauc vasaras kviešus, bet ziemas kviešus par *pūšiem*. Dunikā un Matkulē arī vasaras kviešus sauc par *vasaras pūšiem*, un vārda « kvieši » te vispār nepazīst.

labību¹», ko te atveda Grieķijas braucēji vikingi no Bizantes. No tiem cep arī plāceņus. Kāda mikla griķu graudu apraksta par « Dieva klētiņu trim stūriem »². Griķiem labāk par līdumu piemērots vecs tīrums. Sevišķa nozīme griķiem arī dravniecībā. — No pākšu augiem pirms vācu ienākšanas audzē zirņus un pupas. Acīm redzot, arī lēcas audzēja kā barības līdzekli, bet jau kopš pāris gadsimtiem to vietā pamazām stājās zirņi, tā ka šodien ar vārdu « lēcas » latviešu zemnieks saprot « viķus » kā sēku, zaļbarību lopiem. — No sakņaugiem atzīmējami kāļi. Kartupeļus ievēd tikai 18. gadsimta beigās, bet plašākā apmērā tos sāk audzēt tikai ar pagājušā gadsimta sākumu. No citiem dārzājiem pirms 13. gadsimta vēl audzē kāpostus un apiņus. Zināma nozīme senatnē bija arī sinepēm un magonēm; pirmajām dravniecībā, otrām arī kā garšvielai pie karašām. Taču reizē ar dzimtniecību aizmirstībā nogrimst arī šie augi. Kas tieši attiecas uz sakņaugiem un pa daļai arī uz šķiedraugiem, tos audzē īpašos lauciņos, kam vairāk dārzu raksturs.

Aršana

3. att. Lāpsta, pagatavota no bērza koka. Kemerēs. (Bīlenšteins.)

Pirms mēs piegriezāties arklam un aršanai ar zirgu, pieminēsim īsumā dažus rīkus zemes uzirdināšanai ar rokām. Jau aplūkojot līdumu lišanu, mēs iepazīnāties ar bizulu, vienkāršu koka kārti, ar ko veļ uz priekšu degošos koku stumbrus un žagarus. Tā ka tā apakšējais gals ugunī vienmēr apdeg, tad ar to tas iegūst arī zināmu noapaļotu smaili, ar kuŗu gadījuma pēc var nocirst jeb nodurt kādu cini vai velēnas gabalu un izraut kādu sakārni, kas, kaut gan izkaplēts, tomēr palicis vēl zemē, lai visu to ritinātu uz priekšu kopā ar degošo malku. Kaut gan līdumu saimniecība jau sen nogrimusi aizmirstībā, taču bizulam līdzīgs rīks vēl joprojām dzīvo tālāk sievietes rokās, ar ko tā izrakņā kartupeļus no vagas vai izceļ sīpolus no dobes u.tml. Tas ir vienkārši nosmailots vai arī tā apakšējais gals aptēsts no divi pretējām pusēm, līdzīgi lāpstai, lai ar to varētu ērtāk izcelt kartupeļus no zemes. Bieži šim rīkam lāpstveidīgais apakšējais gals ir platāks. Dažkārt netālu no apakšējā gala atstāts kāds zars plauksta pla-

¹ Dažos novados tiem vārdā arī *driķi* (sal. *driķaine*) un *kriķi*. —
² Patiešām griķa graudam labi saskatāmi tikai trīs stūri, tāpēc to dainās sauc arī par *kantaini*. Citā miklā tas ir « Sarkans zirdziņš, melnas kamanas, balts viriņš iekšā » (Garozē). Tautas dziesma slavē šī auga lieliskās īpašības: « Griķit' sēju, Griķit' plāvu, Griķits laba labība: Vieglis plaut, vieglis kult, Vieglis putru pavārit » (BŠ. 49870, no Aiviekstes).

tumā, lai rokot uz tā varētu uzlikt kāju un tā ar visu ķermeņa svaru rīku vieglāk iespiestu zemē. Abas pēdējās parādības — paplašinātais lejas gals un zars kājas atspiešanai — pamazām saplūda vienā īpašībā, radot lāpstu mūsdienu izpratnē (3. un 4. att.). — No otras puses, bizula attīstība ved arī vēl citā virzienā. Jau lidumu ližot, viegli novērot, ka ar tādu bizulu, kam galā atstāts iss kāša veida zars, daudz vieglāk izraut no zemes kādu sakārni vai velēnas gabalu. Vēl šodien sastopam (piem., Taurenē) kartupeļu izkašņāšanai šādu rīku — ķegli — kam galā atstāts viens vai vairāki īsi nogrieztī kāša veida zari. Dažreiz tas izgriezts no koka virsotnes. Tāpat kartupeļu rakšanai šodien sastopam rīku, kam šie koka zari jau aizstāti ar divi vai vairākiem (reizēm pat 5) dzelzs zariem. Citureiz šai dzelzs uzmai vienā pusē divi zari, bet otrā lāpstveidīgs turpinājums (5. att.), lai ar to varētu tiklab uzir-

5. att. *Ķebeklis, kaslis* vai *urķis* zemes kašņāšanai. (Bīlenšteins.)

dināt un rakt zemi, kā arī izcirst nezāles¹.

— Latvijai raksturīgs spīļu arkls². Tā uzbūve no vienas puses šķiet ļoti vienkārša, jo senatnē

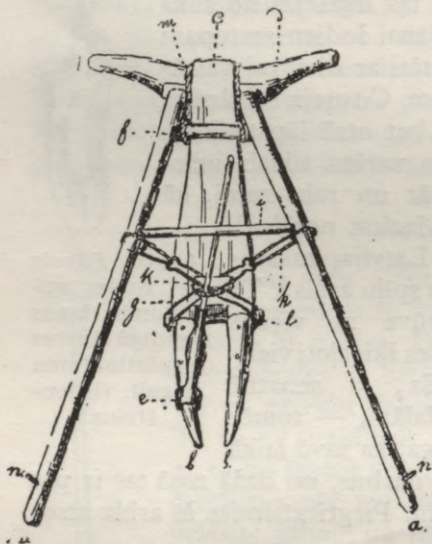

4. att. *Lāpsta* ar dzelzs apkalumu lapas veidīgā lāpstas paplašinājuma lejgalī. (Bīlenšteins.)

tas sastāvēja vienīgi no koka daļām, — tomēr reizē arī tik sarežģīta un atjautīga, ka savā laikā ar to varēja veikt visus aršanas darbus, un dažā ziņā tas ir pat pārāks par mūslaiku dzelzs arklu. Piegriezīsimies šī arkla atse-

¹ Šī rīka vārds ir *besele, mente* (Dunikā), *urķis, urķītis, urkša, uršeklis* (Šķībē), *kaslis* (Raunā, Skujenē), ar dzelzs zariem — *ķebeklis* (trim zariem; Rucavā, Vidrižos), *ķebekls* (Dunikā), *kaslis* (ar 3-5 zariem; Dobelē, Garozē u.c.), *kasiklis* (zari sakārtoti grābekļa veidā; Bauskā), *kašeklis* (Kalētos, Rucavā), *skrāplis* (ar 3-5 zariem; Pabažos, Tērvetē, Ukros, Vec-Saulē, Vec-Svirlaukā, Zaļeniekos), *skrublis* (Jeļos), *ravēklis* (Bukaišos, Cēsīs, Drabešos, Galgauskā, Kraukļos, Mežotnē, Sīpelē, Stāmerienā, Valmiermuižā), *raveklis* (Litenē, Rūjienā). Ciņu kaplim vārdā *dupuris* (Abrenes apriņķī); sal. *ciņus list.* —
² Šim arklam daudz vārdu: *spīlainis* (Rankā, Vec-Piebalgā), *spīlnieks* (Sērmūkšos), *spīla, spīļu arkls* (Burtniekos, Drustos, Dzērbenē, Maz-Salacā, Raunā, Strazdenē), *spīlaina arkls* (Vec-Piebalgā), *spīgļu arkls* (Rankā), *staklītis* (Krustpīlī), *stakļu arkls* (Rankā), *atspīļu arkls* (Liel-Salacā), reizēm arī vienkārši *arkls, dakšu arkls* (Džūkstē), *dakšainītis* (Rankā), *dakšīņarkls* (Alsungā, Līvberzē), *šekuma arkls* (Džūkstē), *žākļa arkls* (Saldū), *žuburarklījs, žuburu arkls, divžuburarkls* (Liepkalnē), *žabārklis* (Bārtā, Grobiņā, Rubā), *starainis* (Krustpīlī, Lāudonā, Varakļānos), *āķu arkls, [vecais] čačis, čača arkls* (Naudītē), *čaču arkls, čačarklis* (Skrundā), *kraķis* (Ivandē), *krača arkls* (Piltēnē), *krāģarkls* (Dundagā), *krābiņš* (Dundagā), *krābiņu arkls* (Vandzenē), *kāju arkls* (Strazdenē), *kājarkls* (Aizupē, Zemītē), *kājainītis* (Sunākstē), *kājainīša arkls* (Saukā), *divkājis*

višķām sastāvdaļām. Tā galvenā daļa ir koka lemesnīca¹ (6 c att.). To parasti izcērt no sīksta bērza koka. Tās augšējais gals — rokgalis — aptēsts mazliet šaurāks, lai tas te labāk iekļautos starp apīžām (ilksīm) un balstu, bet paplašinātais lejgalis sadalās divi starās², uz kuņām uzdzīti³ dzelzs lemeši⁴ (6 bb att.). Lemesnīcas gaņums līdz ar lemesnīcas kājām uzstādītiem lemešiem ir apmēram viens metrs. Abi lemeši aņot labi izceļ un sadrupina zemi. Lai tie vieglāk iecirstos velēnās, to apakšējie gali nosmailināti. Augšgalā tie paplašinās, un abi sāni apaliski atliekti atpakaļ. Tā ka lemeša augšgala priekšpuse ir mazliet platāka kā tā atliektie sāni, tad tas, uzdzēnot uz lemesnīcas

6. att. *Spīļu arklis*. (Bīlenšteins.) aa) apīžas, bb) lemeši, c) lemesnīca, d) balsts, e) vērstava, f) skalbīš jeb virsauklis, g) gredzeni jeb spandas, h) spandū auklas, i) sprūds, k) sprūdiņš jeb «dvēzele», l) apakšējais auklis, m) balsta auklas, nn) ilksu pulkas jeb «apīžas zari».

riņāti arī apīžu gali, kas šajā vietā no abām pusēm cieši apkļauj lemesnīcas rokgali. Apīžas (6 aa att.) pagatavotas no egles kār-

staras, cieši piekļaujas tai no trim pusēm — no priekšas un sāniem. Dažkārt lemesim augšgalā mēdz būt «ausis», labajam pa labi, kreisajam pa kreisi, kas pārgriež velēnu. Minētos lemešus ar ausīm (7. att.) var sastapt Dienvid-Kurzemē, kur ar tiem aņ plēsumu. Lemešiem jābūt arī pareizi izvērstiem. — Lemesnīcas augšgals, rokgalis, atbalstās pret arkla rokturi — balstu⁵ (6 d att.) — un pat reizēm pārsniedz to par sprīža tiesu (8. att.). Balsts ir garens bērza koka klucītis ar izdrāztiem rokturiem galos, kas zināmā mērā satur jeb balsta visu arklu. Dažkārt šie rokturi izvērsti lokveidīgi uz āru kā ragi, citreiz tie ir puslokā saliekta galdīņa veidā ar iegareniem caurumiem turēšanai (11. att.). Balstā iestiprināti arī apīžu gali, kas šajā vietā no abām pusēm cieši apkļauj

(Īslīcē), *ķēburis*, *ezītis* (Vec-Piebalgā), *mazais arklis* (Krustpīli, Zaļeniekos), *raņainis* (Kalsnavā, Saikavā), *raņolis* (Aknīstē), *raņolītis* (Biržos pie Jēkabpils), *ilksu arklis* (Gramzdā, Grobiņā, Ivandē).

¹ Retāk arī *lemesnīce* (Vec-Atē), *lemesnīca*, *žagre* (Rucavā). — ² Tās ir arkla (vai lemesnīcas) kājas, arī skaldi, skaldri. — ³ = [Kājām] uzstādīt (vai uzdzīt [Vec-Jērcēnos]) lemešus. — ⁴ Retāk arī vnsk. *lemesis*, *lemestiņš* (Liel-Salacā), *lemestiņa* (Jeņos), *lemešs* (Barkavā, Saikavā). — ⁵ Balstam vārdā arī *balste*, *balksts*, *balsne*, *balse* (Jeņos),

tīm, apmēram pusotra metra gaŗas¹. To priekšējie gali izvērsti uz āru, lai to starpā varētu iejūgt zirgu. Kādus 60 cm no balsta starp abām apīžām ievietota koka tapa — sprūds² (6 i att.) — kas neļauj aŗot apīžām uz iekšu šķobīties. Sprūds ir apaļš, retāk četršķautnains, un tā nedaudz nosmailotie gali ielaisti attiecīgos apīžu caurumos. Bieŗi sprūdam ir vēl blakus uzdevums — neļaut slidēt uz leju spandu auklām, kas saista lemesnīcu apīžām. Lai lemesnīca nevarētu kļauties pretim apīžām, tad starp lemesnīcas rokgali un apīžām pie balsta ielikts apaļš garens sprieslis — skalbis jeb [virs]auklis³ (6 f att.), — kas noteic leņķa lielumu starp lemesnīcu un apīžām. Daŗreiz tas ir ķilveidīgi ar izdrāztu robu iestiprināts apakš apīžām virs lemesnīcas. Lai skalbis neslidētu uz leju, tas abos sānos lemesnīcai piesiets ar divi auklām⁴ (6 m att.) pie balsta. Apīžas tātad satur trīs atbalsta punkti : roktuŗi (balsts), sprūds un tikko minētais skalbis ; zināmā mēŗā tās vēl satur arī spandu auklas, kas pievelk lemesnīcu apīžām. Lemesnīcu uztur divi aukļi, virsauklis un apakšauklis : kamēr virsējais auklis (skalbis) kavē lemesnīcu kļauties pretim apīžām, tikmēr otrs, vidū robots garens kociņš — apakšējais auklis⁵ (6 l att.) lemesnīcas lejgalī, kur sākas skaras, uzbāzts šķērsu ar robu apakš lemeŗiem, satur lemesnīcu pie apīžām, jo uz tā galiem, kas pārsniedz abus lemeŗus platumā, attiecīgos robiņos apmestas spandu auklas

balss (ģenitīvs : *balsa* un *balss* ; Burtniekos, Vec-Atē), *ragi* (Podzēnos, Raņķos), *arkla ragi*, *ragulis* (Alūksnē, Jaun-Gulbenē), *ragolis* (Neretā), *ragālis* (Krustpīlī, Liepkalnē, Skaistā, Stelpē, Varakļānos), *ragalis* (Kurzemē), *ragale*, *ragals*, *raggals*, *raggalis* (Vec-Bilskā), *ragaliņš*, *ragolītis* (Birŗos [pie Jēkabpils]), *ragatevs* (Jēkabpils apkārtnē), *ragātuis* (Varakļānos), *ragātuis* (Zasā), *raŗele*, *raŗelis*, *aplis* (Glūdā), *artuve* (Kalsnavā), *spalas* (Saikavā), *rocis*, *roktuŗi* (Krustpīlī), [*arkla*] *rokturami* (Liel-Salacā), *auklis* (Kurzemes rietumos).

¹ Tām vārdā arī *atpīŗi* (*at + pīŗ* dzeŗaukstes), *atpīŗas*, *atpīŗas*, *ap-pīŗi*, *appīŗas*, *apīŗi* (Rankā), *apīŗas*, *appīŗas*, *apīŗas* (Alūksnē, Līzumā, Sausnējā, Sērpīlī, Subatē, Vec-Piebalgā, Zaļeniekos, [Alūksnē un Vec-Piebalgā arī vnsk. *apīŗa*]), *apīŗes*, *apīŗi* (Liel-Sunākstā), *appīŗes*, *appīŗes* (Krustpīlī), *apīŗa*, *apvīŗa*, *appīŗas*, *apvīŗas* (Raunā), *matīgi* (Alūksnē), *ilksis*. — ² Vai *sprūde*, *sprēŗelis* (Lubānā), *spīla* (Grobiņā), *vāŗpsta*, *vāŗpste*, *vāŗpste*, *vāŗsta*, *jūŗa pulka*, *nabas pulka*, *ķilburis* (Rankā). — ³ *Skalbis* (Alūksnē, Bēŗzaunē, Drustos, Ēŗģļos, Liepkalnē, Lubānā, Mālpē, Smiltenē), *skalbi[ņi]* (dāzsk., jo zem lemesnīcas vēl atrodas *apakšējais skalbis*), *skalbītis* (Aulejā, Bēŗzaunē, Rankā, Saikavā, Vec-Piebalgā, Zvirgzdenē), *skalbiņš* (Vietalvā), *šķalbe* (Augš-Kurzemē), *virseŗa šķalbe* (Subatē), *skalvītis* (Augš-Kurzemē un Apukalnā), *sprands*, *sprends* (Birŗos), *sprandāgs* (Saikavā), *sprendāgs* (Saikavā), *spraislis* (Lubānā, Saikavā), *spriseslis* (Saikavā), *strēŗelis* (Dundagā), *auklis* (Dŗūkstē, Īvandē, Zasā), *virsauklis* (Raņķos), *auklītis* (Asītē, Cesvainē, Jeros, Liepkalnē, Vec-Atē, Zasā), *ŗagata* (ap Jelgavu), *klēpītis* (Asītē), *naba*, *cūka*. — ⁴ = *Balsta* (vai *balsts*) *aukla*, *atsēŗa*, *apseŗa* (Lubānā). — ⁵ Arī *apakšēŗa šķalba* vai *skalvītis*, *apakšauklis* (Raņķos), *auklis* (Jelgavas apkārtnē), *ŗagata* (Engurē), *dzenis* (Dundagā, Zlēkās), *lācis* (Grobiņā, Rucavā), *balsts* (Kursīŗos), *spraislis*, *šķēlps* (Zasā).

(jeb uzmaukti dzelzs gredzenu gali), kas virs lemešiem krustniski mijas un piestiprinātas pie apīžām, arklu uz sienot. Nūle minētais apakšējais auklis tātad kavē lemesnīcu šķobīties uz leju. Lemesnīcu pie apīžām satur garenie dzelzs gredzeni¹ (6 g att.) (apmēram zīmuļa resnumā), kas pagarinājumā ar spandu auklām² (6 h att.) saistīti pie apīžām. Dzelzs gredzenu vietā vēl šodien sastopam mežā uzietas izturīgas žabārkstis³, koku saknes un klūgas, kā arī linu valģus. Viens valģs (gredzens) savieno apakšaukļa kreiso galu ar labo apīžu, otrs valģs — tā labo galu ar kreiso apīžu. Spandu auklu krustojumā iestiprināta vērstava⁴ (6 e att.). Tā sastāv no apaļa egles koka « vērstavas kāta », kam lejas galā uzmaukta maza dzelzs lāpstīņa, kuņas abas malas atliektas sāniski atpakaļ, lai tās apņemtu lemesi un no tā nenoslīdētu. Vērstavas uzdevums ir gāzt⁵ velēnu, parasti uz uzartā tīruma pusi. Lauka otrā galā, kad atgriež zirgu, vērstavu uzvēš uz otra lemeša. Tādā veidā vagas var dzīt vienu blakus otrai (kurpretim ar mūsdienu dzelzs arklu vaga jādzen visapkārt tīrumam). Vērstavas kāta augšgals sniedzas pāri apīžām, lai arājs to vagas galā varētu ērti satvert un pārlikt uz otra lemeša. Vērstava stingri piestiprināta tikai vienā vietā — spandu auklu (gredzenu) krustojumā. Miklā vērstavu un tās attiecības pret lemešiem apraksta šādi : « Spuŗu Jurim divi sievas, lec uz vienu, lec uz otru »⁶. Gredzenu krustojumā vērstavas kātā iegriezts robiņš, lai tas no tā neizslīdētu ; dažkārt šai vietā ielikts vēl mazs klucītis pirksta

¹ (Vr.sk.) *gredzens* (Gramzdā, Kuldīgā, Naudītē, Vec-Atē), *spanda*, *spandas* (Bērzē, Bruknā, Džūkstē, Kroņa Vircovā, Mālpilī, Naudītē, Neretā, Vietalvā, Zasā), *spangas* (Kaldabruņā), *ranga* (Rankā), *rengas* (Jaun-Piebalgā, Vec-Piebalgā), *paņķes* (Lubānā, Liezēri, Saikavā), *poņķes* (Lizumā). — ² Tās saucas arī *spandauklas*, *paņķas* (Druvienā, Laudonā), (retāk arī vnsk.) *paņķa*, *paņķe*, *paņķes* (Vestienā), *paņķes* (Krustpilī), *paņķauklas* (Saikavā), *paņķu striķis* (Liezēri), *peņķes* (Bērzaunē, Rūjienā), *panda*, *pandaukla*, *pande* (Dzirciemā, Kandavā), *pants* (Sakā), *raugas* (Tērvetē), *pasēja* (Jaun-Piebalgā), *atsējas*, *atsejas* (Rankā), *acejas* (Bērzaunē, Biržos), *žemļekas*, *asenzabas*. — ³ Bārtā, Grobiņā, Rubā. — ⁴ Drustos, Rūjienā, Ungurmuižā, Vec-Atē, Zlīkās ; sal. *zemi* (vai *velēnas*) *vērst*. Citur tā saucas *vērstave* (Ērgļos, Galgauskā), *vērstavs* (Liel-Salacā), *vērstuve* (Ādažos, Aknīstē, Āraišos, Bērzaunē, Cesvairē, Dundagā, Dunikā, Dzirciemā, Kaldabruņā, Lubārā, Meirānos, Mēmelē, Penkulē, Saldū, Sausnējā, Sērenē, Štendē, Taurenē, Valmiermuižā, Varakļār os, Vārkavā, Zaļeniekos), *vērstuva* (Kabilē), *vārstava* (Ērgļos), *vārstave* (Galgauskā, Jaun-Piebalgā), *vārstive*, *varstive* (Krustpilī), *varstive*, *vērstive* (Dundagā), *vēstava* (Ķieģeļos, Rankā, Vaidavā), *vēstube* (Cirgaļos, Drustos, Lizumā, Matīšos, Raunā, Vec-Atē), *vērzele*, *vērstule* (Zasā), *vārpstava* un *vārpsta* (Apukalnā), *vārpste* (Alūksnē, Apukalnā, Laicēnē, Stāmerienā), *virstava*. — ⁵ Jeb *vērst* (Taurenē), *uzvērst* (Dunikā). — ⁶ Par *Spuri* vērstavu te sauc tāpēc, ka tai uzmauktās dzelzs lāpstīņas malas spuras veidā atliektas sāniski atpakaļ. *Juris* te ir vienīgi atskaņas vārds *Spurim*. Kāda cita mikla vērstavu apraksta tā : « Vienam vīram divi sievas, no vienas nost, otrai virsū ». BV. VI. 169.n.

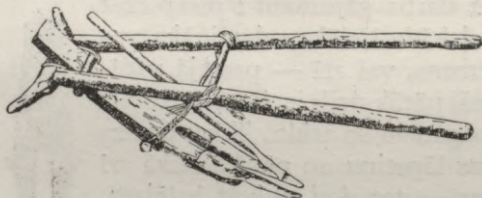
gaļumā — sprūdiņš¹ (6 k att.) — pret ko atspiežas vērstavas kāts un kas spandū krustojuma vietu padara stingrāku. — Zirgu arklā jūdzot, dzeņaukstes² uzmauc³ uz apīžām; lai tās neslidētu, netālu no apīžu ārējiem galiem atstāti īsi zari jeb pulkas⁴ (6 n att.). — Arkla gājumu nosaka zināms dzeņaukšu aptinums ap apīžām: ja tās uzmauktas tālāk no apīžu galiem, tad aŗot šie apīžu ārējie gali noliecas vairāk pret zemi, un lemeši cērtas dziļāk zemē; turpretim, ja dzeņaukstes uzmauktas vairāk pret apīžu galiem, tad tie aŗot tiek celti vairāk uz augšu, un lemešu gājums ir seklāks. Atzīmējams arī šī arkla vairāk-kārtējais saliktais sviras spēks: tā ka apīžas ar dzeņaukstēm veido platu leņķi, tad zirgs, arklu velkot, reizē velk arī apīžu galus uz augšu, kas savukārt nospiež lemesnīcas rokgali uz leju, un reizē lemesnīcas lejgalis tiek zināmā mērā celts uz augšu, tā ka lemeši vieglāk izceļ un sairdina zemi. Arājs, turot rokā balstu, vēl piepalīdz darba gājumam: piespieŗot balstu, ja lemešiem jāizceļ kāda lielāka sakņaināka velēna vai kāds smagāks akmens, vai arī — pretējā gadījumā — to paceļot, ja lemeši pārāk dziļi iecirtuŗies zemē. — Katrs zemnieks pats pagatavo ŗo arklu. Tikai dzelzs daļas — lemeŗus, vērstavas lāpstiņu un pēdējā laikā arī garenos spandū gredzenus — tas dod nokalt kalējam. Senatnē ŗo arklu pagatavoja vienīgi no koka. Kā to pierāda tā daudzie vārdi, tad ŗī arkla svarīgākā sastāvdaļa — lemesnīca — senlaikus bijusi kāda koka spēle, divzaru dakŗa, piem., paegļa stakle. Tautas dziesmas piemin arī krūkļa lemesnīcu⁵. Ja nu ŗim cacim viens zars nolūza, kas notika bieŗi, to aizstāja ar arklā iesietu jaunu zaru lemesnīcu. Droŗi vien, tādas iepriekŗ nocirstas stakles aŗot turēja lauka malā pa ķērienam, lai vajadzības brīdī tās tūlīt iesietu nolūzusuŗas vietā. Tā ka tieŗi lemeŗiem vajag bŗt ļoti izturīgiem, tad tos sāk pirmos apvilkt ar dzelzi. Latvijā kaltus dzelzs lemeŗus sastopam jau vēlajā dzelzs laikmetā (800.-1200. g.). Dzelzi pirka vai nu no igauņiem (kas jau gadsimtiem

7. att. Lemesnīcas starām uzdzīti lemeŗi ar *ausīm*, kas pārgrieŗ velēnu. (Aut. zīm).

¹ (Engurē), *dvēzele* (Liezēri); ŗī no ārpuses grūtisaskatāmā, bet tomēr svarīgā arkla sastāvdaļa tātad pielīdzināta *dvēselei*, kas satur kopā visu arklu), *ŗagata* (Dŗūkstē, Kursīŗos, Saldū), *ŗagatiņa* (Zaŗeniekos). — ² Arī *dzenaugŗas* (Piebalgā), *apvijas*, *kalpiņi* (Liel-Salacā), *meteklis* (Vitrupē), *metekla*. Vienā galā tām ir cilpa, ko uzmauc uz apīžām, otrs gals ir nosmailināts, lai to varētu ērtāki ievērt sakās. — ³ = *Sastreņŗot* (Alojā, Augstrozē, Cesvainē, Maz-Salacā, Straupē, Vec-Piebalgā, Viesienā). Zirgu arklā jūgt = *zirgu iesist* (vai *iesiet*) *spalā* (Limbaŗos) vai *likt* (Drustos) (arī *jūgt* [Ērgļos, Liel-Sesevē]) *spalā*. — ⁴ = *Ilkss pulkas*, *apīŗas zars* (Liezēri). — ⁵ « Art es gāju druviņāi, Krūkļa daru lemesnīcu; Tik dzeltenas mieŗu vāŗpas, Kā tā krūkļa lemesnīca » (BV. 27937).

agrāk par latviešiem bija mācījušies kalēja mākslā pie skandinaviem, kā arī pie savas brāļu tautas — somiem) vai arī no krievu tirgotājiem. Arklu ar dzelzs lemešiem mīklas apraksta par velnu vai lāci ar dzelzu korpēm. Citās mīklās arklis ir krievu ķēve, kas lauka galā griež nukas, vai arī suns, kas iet pa tīrumu, nukus mezdams¹. Kad dzelzs lemeši nodiluši, tiem piekalidina² dēklu³. — Lai arī lemesnīcas koka zari (uz kuņģiem uzdzīti lemeši) tik ātri nenolūztu, tad pašu lemesnīcu sāk pagatavot no rupjāka stumbra vai galda, izcērtot tā lejgalī mākslīgus zarus — staras. Taču blakus dzelzs lemešiem (laikam pat vēl 16. gadsimtā) lietoja arī koka lemešus, ko veidoja divzaru koka stakle. To veicināja arī zināmi tautas ticējumi : neražas gados vainu atrada dzelzs lietošanā. Vēl šodien veci ļaudis ir stingri pārliecināti, ka tad, kad tīrumus apstrādājuši vienīgi ar spīļu arklu, tie bijuši daudz auglīgāki, jo zeme

8. att. Spīļu arklis Krustpīlī. (Pāvuliņa.)

tikusi labāk uzirdināta, kamēr jauno laiku dzelzs arklis apmierinās vienīgi ar velēnas uzvēršanu⁴. — Spīļu arklu, sākot ar aizvēstures laikiem, Latvijā lieto vēl šodien. To mēs sastapsim katrā zemnieka sētā, jo bez tā viņš iztikt nevar. Agrāk ar to uzplēsa arī līdumu. Pie dažiem līdumu veidiem, kur velēna paliek neskarta, pirms aršanas vajag uzplēst velēnas platumu ar mums jau pazīstamo griežamo arklu (sal. 13. att.). Vai arī kāds iet arklam pa priekšu un sagriež velēnu ar nazi. Arī vēl šodien, kad rudeņos laukus apaņ ar dzelzs arklu, pavasarī tos pirms sējas vēl uzaņ ar spīļu arklu. Tāpat ar to reizēm mēdz ieart sēklu⁵. Visbiežāk ar to šodien uzaņ sakņu dārzus un dzen kāļu, burkānu un kartupeļu vagas, kā arī atvago augošos uzdīgušos kartupeļus un dārza saknes, lai nepieaug zāļu. Vagas dzenot, divi spīļu arkli seko viens otram. Tā ka vērstava šeit nav vajadzīga, to izņem. Priekšējā arkla lemešu starpu aizpin ar klūgām un salmiem, lai smiltis nebirtu cauri. Sekojošam arklam lemešu starpā ieliek lāpstveidīgu galdiņu — žumbru⁶ (9. att.) — kas piestiprināts uz

¹ Kāda vēl spēcīgāka mīkla arklu arot apraksta šādi : « Krievs dirš riku rikām, maize krīt piku pikām » (B.V. VI. 16. n., 155. un sek. lp.). — ² = *Dēt, uzdēt, padēt, uzmešt* (Galgauskā), *uzmetināt, uzliedēt, uzlaidināt, uzķaut* (Bērzpīlī). — ³ Kam vārdā *dēklis, dēkla* (Raunā), *meteklis* (Bērzaunē, Matkulē, Nīgrandā). — ⁴ *Pāvuliņa*, Krustpīlis 68. *Bīlenšteins* 479. — ⁵ Pašu arklu šādā gadījumā Zaļeniekos sauc par *ķurpi*. — ⁶ Tam vārdā arī *bullis, bullītis*; tāpēc šo arklu Rankā sauc par *bulli* vai *aklo arklu* (jo sprauga starp lemešiem ir noslēgta ar žumbru).

garenas šķērskoka kājas, kas tieši iekļaujas spraugā starp abiem lemešiem. Arī pirmo reizi kartupeļus un rāceņus atvagojot, šo spraugu starp lemešiem aizpin ar klūgām un salmiem, lai augošiem kartupeļiem pieartu jaunu zemi pie lakstiem, lai nezāles nepārņem. Vēlāk, kad atvago otrū, trešu un dažreiz pat vēl ceturto reizi, lemešiem uzstāda virsū jumbtveidīgu dubultgaldiņu — vanagu¹ (10. att.) — kas reizē iznīcina augošās nezāles un pieaļ zemes sātiski uz augšu². — Ar šo arklu vēl sējāmā laukā dzen birzes — ik pa 7 līdz 10 pēdām velk līdztekus ejošas vadziņas, kas sadala lauku gaŗās strēmelēs, kādas sējējs pēc tam var apsēt ar vienu rokas vēzienu. — Uz jaunā ziemāja lauka ar šo arklu izdzen arī rudzu vagas, lai no zemā tūruma rudenos un pavasaros notecētu tur uzkrājies ūdens. Atstatumu starp šīm vagām nosaka mitruma stāvoklis. Divi arāji seko viens otram. Lai vagas būtu taisnas, tad katrā lauka galā zināmā

9. att. Žumbrs vai bullītis, ko, vagas dzenot, iestiprina lemešu starpā. (Bīlenšteins.)

atstatumā iesprausta gaŗa kārts ar salmu višķi galā, kas pirmajam arājam jāredz starp sava zirga ausīm. Otrs arājs «slauka» izdzīto vagu ar mums jau pazīstamo jumbtveidīgo vanagu³ (10. att.). Ar šo arklu

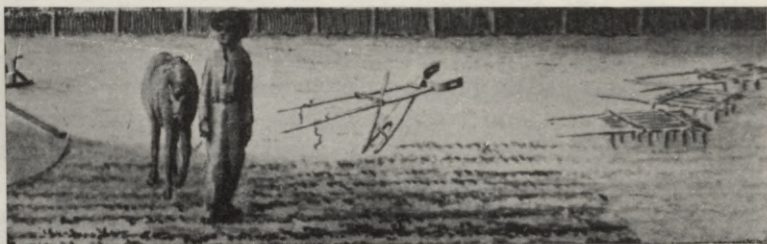

10. att. Vanags izdzīto rudzu vagu slaucīšanai. (Aut. zīm.)

rudzu vagas pēc zināma laika atkal padziļina un iztīra, kā arī aizvelk izmesto zemi uz tūruma vidu (tad gan divstaru lemesnīcas vietā iesien citu lemesnīcu, kuŗas platais un lāpstveidīgais lejgalis ir nedalīts). Atzīmēsim vēl, ka spīļu arkls ir ļoti viegls. Dodoties uz tūrumu vai no tā mājās nākot, arājs to nes uz sava plecā vai pat, jājot ar zirgu, ņem arklu plecā.

¹ Svētcīemā. — ² Stādot dārzājus, kad sakņu dārzs jau uzarts, tad vēl izdzen vagas (= *vagāt, vagoť, izdobēt [lauku]* [Dundagā], *grēdas izdzīt* [Mālpupē]). Tā ka viena šāda vaga atrodas starp divi sakņaugu rindām, tad Lejascīemā to sauc arī par *atvagu*. Kad sakres uzdiģušas, šīs vagas laiku pa laikam vēl iztīra, izdzen no jauna (= *apart, atart* [Dundagā, Talsos], *atvagāt* [Varakļāros], *raicīt* [Druvienā, Krustpīlī, Lizumā, Ļaudonā, Saikavā], *izraicīt* [Cesvainē, Sarkaņos]). Lai zirgs ieturētu vagu, tam uzkaŗ *mutkulīti* (*mutukli, zebenīcu*) un reizēm vēl uzsauc : « Ā pas ! » vai : « Vagu ! » Kad sakņaugus atāŗ, tiem drusku uzgāžas zemes, tad kāda sieviete iet pa sakņu rindām šos pa daļai apbērtos lakstus *atcilāt* (Bērzgalē), *izcilāt* (Varakļānos), vai vienkārši *cilāt*; reizē tā izravē arī vēl kādas atlikuģās nezāles. Pēc izdzīģanas mēdz *vagas mētāt* (Džūkstē) — izmest ar lāpstu zemes no aizbiruģājiem vagu galiem. — ³ *Rudzu vagu* (Svētcīemā) jeb *raiku* (Lizumā, Palsmanē, Saikavā) *dzīt* = *raicīt* (Praulienā, Saikavā, Sarkaņos), *uzraicīt* (Galgauskā, Saikavā), *raikot* (Tirzā), *rāvēt* (Džūkstē), *renēt* (Liel-Vircavā). Tā ka šīs vagas ar zirgu nevar izdzīt līdz paģai lauka malai, tad mēdz šīs *vagas mētāt* — (ar lāpstu) izmest jeb izdurt to galus lauka malā līdz grāvim, lai ūģens varētu notecēt.

Jau pieminējam kādu citu šī arkla paveidu — griežamo arklu jeb vienlemesi¹ (13. att.) — kur divu dzelzs lemešu vietā lemesnīcai uzdzīts tikai viens. Vērstava šeit nav vajadzīga. Plēsumu plēšot, ar šo arklu nogriež velēnas platumu, bet zemi ar to neirdina. Tāpēc to lietoja it sevišķi līdumus uzplēšot, un reizē ar šo laukkopības veidu arī šis arkls nogrimis aizmirstībā.

11. att. *Spīļu arkls* Stalbē, 1794. gadā. (Brotze [reproducējis autors].) Arkla balstu jeb apli veido puslokā saliekts galdiņš, kuŗa galos izdrāzti gareniski atvērumi turēšanai. Ilkss pulkas (jeb apīžas zarus) te aizstāj mazas virvītes, kas paliek pastāvīgi saistītas pie apīžām; pie tām piesien dzeņaukstes. Pa labi redzam trīs egļu ecēšas.

Aŗams laiks sākas rudenī tūlīt pēc lauku nokopšanas un velkas līdz pirmajam sniegam. Rudens aŗumus vajagot manīties art vecā mēnesī. Pavasarī aršanu turpina. 14. aprīli sauc par iearšanas dienu. Ar aršanu saistās arī dažādi ticējumi un izdarības. Kāda 1708. g. raganu prāva mums stāsta, ka Iršos bijjis kāds burvis, ko citi zemnieki tā cienījuši, ka neviens nesācis

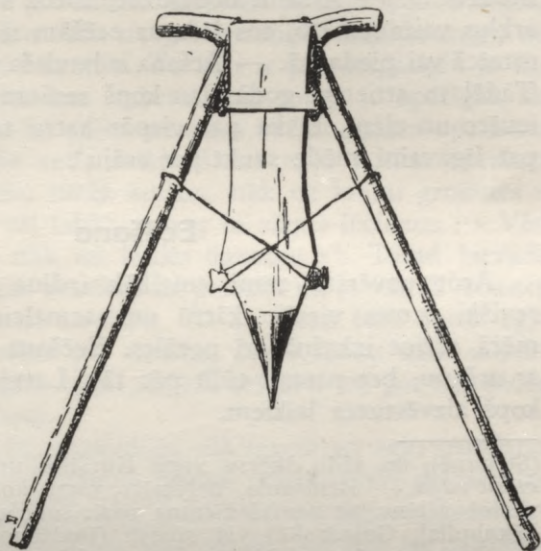

12. att. Aršana ar spīļu arklu. Līves muižā 1782. g. (Brotze.)

agrāk art, kamēr šis pirmais ielicis arklu zemē un nedaudz aris. Pirmo vagu dzenot, arājs vēlas, « lai Dievs nāk par palīgu ». Tautu meita šuj savam arājam gaŗu kreķlu, lai augtu gaŗi

¹ Vai *bebli*. Bilenšteins (477) apraksta šo arklu Jaunjelgavas un Dobeles apkārtnē. Tautas dziesmā kāds kalps pirms došanās strādāt ar šo arklu prasa stiprinājumu : « Alus, alus, saimenieks, Man nav vaļas kavēties : Man jāiet lāmus plēst Ar to vienu lemesiti » (BŠ. 49770, no Bikstiem ; sal. BV. 28044).

mieži un rudzi¹. Tāpat, pirmo vagu arot, rijas krāsni liek šķīvi ar gaļu un olām, lai labība padodas. Turpretim, lai kaimiņam nekas labs nepaaugtu, burvis met tā zirgam zem arkla vai arī tikko artā vagā olu (lai lauks paliktu tik plīks kā ola). Kādā 1608. g. prāvā apsūdzētais, vārdā Cūkausis, kaimiņienes puisim arot, esot staigājis arājam ar olām apkārt un tā ceļu krustojis, no kam radušies daudzi tārpi, ko neviens nav varējis nosist, tā ka tos vajadzējis dūmos uzkārt un sadedzināt. 1721. g. kāda jauna sieviete, vārdā Made, ierakusi Blankenpeles muižas laukos šur un tur olas, « lai tūr neaugtu vairs neviens grauds »; arāji šīs olas atra-duši. Madei iedezina kauna zīmi, un to ar slotas kātu padzen no muižas robežām. — Pēc seniem ticējumiem

13. att. Vienlemeša griežamais arklis jeb beblis. (Bilenšteins.)

trijās ceturtdienās pirms Debesbraucamās dienas (kā arī pašā Debesbraukšanas dienā) nemēdz art, lai krusa labību nenosistu².

Dažkārt vagas nevar izdzīt līdz pašai lauka malai, kur to kavē kāds grāvis vai žogs. Pēc tam, kad viss tīrums uzarts, šo neaparto sloksni uzaŗ ar šķērsu vagām³. — Mūsu dienās, kad

¹ BV. 7351. — ² Otru ceturtdienu pirms Debesbraukšanas dienas sauc par pirmo krusas dienu, vienu nedēļu pirms — par vidējo krusas dienu un pašu Debesbraucamu dienu par lielo krusas dienu. Šajās dienās darīja šādus tādus blakus darbus. Lielajā krusas dienā nedrīkst arī mājas darbus strādāt, lai pērkonš nenodarītu zaudējumus, un šajā nedēļā nedrīkst arī velēties, lai neuznāktu krusas debess. Citkārt šajās dienās gāja tiltus taisīt (Tirzā). Latv. buŗ. vārdi 93, 225, 504, 626; Pāvuliņa, Krustpils 71. — Otri aŗumi = kārtājums, kārtojums, kārtāji (Naudītē), kārtā, maisījums, atarums (Zaļeniķos); otru reizi art = kārtāt, kārtot, kārtu lauŗit (Liepkalnē), sakārtāt (Saldū), sakārtot, uzkārtāt (Vidriŗos), izkārtāt (Dunikā), apkārtāt (Bārtā, Dunikā, Rucavā), maisīt (Apukalnā, Birŗos, Lizumā), uzmaisīt, atmaisīt (Aknīstē, Lubānā, Zaubē), pārmaisīt (Drustos), pārcilāt (Lubānā). Zemī ar («pus»)arklu viegli uzirdināt = pacilāt (Lubānā), notuli vai notuŗam art, uzērdināt (Rozbekos). — ³ Šai mazajai strēmelei abos lauka galos, ko, aršanu beidzot, uzaŗ (= vagu aizdzīt) ar vienu, divi vai trim šķērsu vagām, vārdā atara, atare, aizars, aizara, iedaris

plēsuma uzāršanai un mēslu iearšanai lieto dzelzs arklus, tad — sākot ar no lauka malām, tīruma viducī rodas īsts grāvis — izara¹. Tur labība neaug, bet uzkrājas mitrums. Lai to novērstu, sāk arkt no tīruma vidus. Bet tad papriekšu nākas to izmērīt ar kārti vai virvi, lai izzinātu tīruma vidu². — Arāju, arklus un z'rgu miklā apraksta šādi : « Abi gali dzīvi, vidus nedzīvs³ ». — Aršanu nobeidzot, mēdz svētīt aparas. — Kad arklus vairs nelieto, tos līdz ar ecēšām novieto kādā nošķūnē, ratnīcā vai piederībā. — Aršana ir latvieša visiemīlotākais darbs. Tādēļ to attiecīgi godā. Jau kopš seniem laikiem arāju sevišķi ievēro un cienī, tā ka pat vispār katru tautieti, zemnieku un pat līgavaini mēdz saukt par arāju⁴.

Ecēšana

Apat uzvērsto zemi smalkāk irdina ar ecēšām, līdzinot sevišķi zemes virsējo kārtu un sasmalcinot velēnas. Zināmā mērā ecējot izkašņā arī nezāles. Ecēšana notiek dažkārt reizē ar aršanu, bet parasti tūlīt pēc tās. Latvietis pazīst ecēšas jau kopš aizvēstures laikiem.

(Straupē), un šādu šķērsu vagu Kursīšos un Stāmerienā sauc par *ataru vagu*. — Beidzamo, nepilnīgo vagu, ko dzen gar lauka malu, vēršot velēnu uz uzartā tīruma pusi, sauc par *piearu* (Biržos [pie Jēkabpils], Galgauskā) vai *atvagu* (Podzēnos). Tukšu vagu starp divi laukiem cjecernieki sauc par *medziņu*. « Vienu vagu art, otru atstāt neatru », vecpiebaldzēni saka *pārvagus art*.

¹ Rankā. — Daudziem aršanas darbiem, sevišķi mēslu iearšanai un papuves uzplēšanai (= *cilas art*), šodien parasti lieto pirkto dzelzs arklus, ko atšķirībā no latviskā spīļu arkla sauc gan par *buciņu*, *bucīti* (Jēkaba m.), *buci*, *buceni*, *buķeli*, gan par *prūsīti* un *plūrīti* (arī *plorīti*; Saikavā), *plogu* (Rucavā), *lielarklu* (Liel-Aucē) utt. To vagā kārtīgi notur *šķiene* jeb *arkla pēda* (kreisajos sānos) vagas malā un *zole* jeb *sliede* (Liel-Salacā, Vec-Piebalgā) vagas dibenā, kas zem lemeša vada vagu un ar ko arkls slīd pa zemi. Par *lemesi* te sauc tikai arkla priekšējo tērauda sastāvdaļu, kamēr visu pārējo čuguna daļu, ar ko sviež apkārt velēnu, sauc par *ķelnu* (Kuldīgā). « Arkla nazi » sauc par *šķiežamo*. Šī arkla balsta koka rokturi sauc par *kloķi* (Vec-Piebalgā), arī *pludzīti* vai *kardziņu* (Cērkstē). Arkla āķi *iekabina* (jeb *ieklambā*; Praulienā) koka daļu — *zveņģeli* (vai *zeņģeli* [Lizumā, Sērpilī], *zveņģi* [Varakļānos], *bendeli* [Tirzā]), uz kuņas uzmauc *dzeņaukstes*. Dzelzi, kas savieno arklus ar zveņģeli, sauc par *zeņģi* (Varakļānos). Kad arī ar divzīrgu arklus, tad katrus diseles vajag sava zveņģeļa, ko uzkabina uz lielā zveņģeļa — *braka* (Grobiņā, Saikavā). — ² = *Jerlakot* (Bārtā, Vainodē), *birzēt*, [iz]rītīt (Gulbenē, Varakļānos). — ³ Garozē. — ⁴ Tādēļ māte māca meitiņai : « Cel krēslīņu, kam celdama, Arājam vien pacel : Arājam smagas kājas, Zelta graudu piebirušas » (BŠ. 49803, no Ērgemes). Tāpēc : « Kas godīga mātes meita, Godin[a] savu arājiņu : Pacel krēslu, noaun kājas Savam maizes arājam » (BŠ. 49888, r.o. Kēčiems). « Precē mani arājiņi, Precē jūras zvejnieciņi. Labāk iešu pie arāja, Ne pie jūras zvejnieciņa : Arājam maizes klēts, Zvejniekam asariņas » (BŠ. 50096, no Seces). « Ai melnā vabolīte, Griezi ceļu arājam : Arājam smagas kājas, Pilnas smilšu piebiruš[as]. No kājām ziedi bira, No rokām sudrabiņš » (BŠ. 49762, no Vidsmuižas).

Jau agrāk pieminējām, ka arī uzplēsto un apsēto līdumu mēdz grābt. Arī ecēšas varam zināmā mērā pielīdzināt lielam zirga vilktam daudzaru grābeklim, kas sasmalcina lielās zemes pikas un velēnu zāles un saknes savelk pulkstīs¹. Tādēļ labi saprotams, ka pirmās latviešu ecēšas — kā to vēl apstiprina arī to vārds « egles » — sastāvēja no egles stumbra, kas izcirsts no koka galotnes un kā zarus visapkārt apcirta pusotras līdz divi pēdu gaļumā. Stumbra tievgalī streņģēs aizjūdz zirgu, un tā to velk pa ecējamo tīrumu. To zari ir ļoti atsperīgi: ja tie, saraustot velēnas, kaut kur aizķeras, tad toties jo spēcīgāk tās lec uz otru pusi, tā ka egles stumbrs ecējot izdara apaliskus sāņus lēcienus. Kāda sena mīkla šādas egļu ecēšas apraksta šādi: « Mežā dzimis, mežā audzis, nāk uz lauku grozīties », un kāda cita mīkla vēl labāk uztveļ to sāņus lēcienus: « Vēri dzimis, vēri audzis, nāk uz lauku dancotu »². Tātad latvieša acs šo ecēšu atsperīgās kustības uz priekšu un jo vairāk lēcienus uz sāniem ir uztvērusi kā deju. Tā ka viena šāda veida egļu ecēša, to reizi pārvelkot pār tīrumu, uzecē lauku tikai samērā šaurā svītrā, tad zirgam reizē piejūdz arī divi vai pat trīs šādus zarainus egļu stumbrus.

Samazinoties meža pārpilnībai, sāk taupīt arī egļu stumbrus ecēšu pagatavošanai³. Sniegam kūstot, mežā izcērt piemērotus apm. vienu metru gaļus egļu stumbrus, parasti no zarainām virsotnēm, ko tad pārskalda divi šķilās, vai arī no stumbra izskalda galdu ar divi vai trim zariem. Zarus atstāj līdz 75 cm gaļumā, un tos nosmailina. Astoņus līdz divpadsmit šādus egļu galdus⁴ (14a att.) saliek blakus ar zariem uz leju un šķērsu pārsien ar divi apm. 1-2 collu resnām egļu vicām (izcirstām no koku galotnēm) vai luncanām bērzu klūgām⁵, ko iepriekš sautē karstos pelnos un kas ecēšu abos galos aptveļ tās no augšas

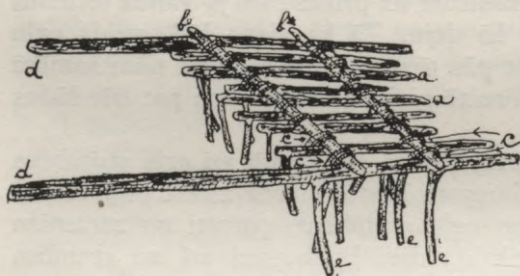
¹ Druvienā, bet Apukalnā šīs ecēšu savilktais velēnu zāļu un sakņu picīņas sauc par *kulmājiem*, Litenē par *ķirpalām*. — ² *Bīlenšteins* 492.

— ³ Ecēšu nosaukums vietām ir arī *ecēžas* (Asūnē), *ecēži* (Mēdzulā), *ecēkšas* (Raunā, Smiltēnē, Trikātā, Ungurmuižā), *ecēkšas* (Jeļos, Maz-Salacā), *ecēžas* (Liepkalnē [Kurzemē], Vainižos), *ecēši*, *ecēišas* (Bārtā, Dunikā), (reizēm arī vnsk.) *ecēša* (Biržos [pie Jēkabpils], Druvienā, Sunākstē), *ecēža* (Biržos [pie Jēkabpils], Kaldabrunā, Preiļos, Sunākstē, Zasā), *ecēža* (Strazdenē, Sunākstē), *ecēklis*, *egle* (Viļakā), *eglis* (Alūksnē, Bērzaunē, Druvienā, Gaujienā, Jaun-Gulbenē, Lazdonā, Lizumā, Lubānā, Ļaudonā), *egļi*, *egles* (Apukalnā), *eglene*, [egļu] *zarene*, *zaru ecēšas*, *zarenīca* (Drustos, Ērgļos, Liepkalnē [Vidzemē]), *skrabe*. *Ecēt* vietā Andrupenē un Pildā saka *acēt*. Pirmo ecējumu Pildā sauc par *izcilu*. *Atkārtas ecēt* nozīmē Rūjienā « ecēt otru reizi », bet Neretā, Sērpilī un Varakļānos — « ecēt pēc otriem ariem ».

— ⁴ = Vnsk. *ecēšas galds*, dāzsk. *ecēšu galdi* jeb *ecēšgaldi*. —

⁵ Koknesē, bet citur to vārds ir arī *jutra*, *jutrenīca*, *kulksts* (ģenitīvs: *kulksts*), *kulšķis* (Rankā), *savara*, *savare[s dāzsk.]*, *savari* (Jeļos), *savāre*, *savāri*, *savīras* (Ērgļos), *saviras* (Lizumā), *sovāra* (Bērzaunē, Ērgļos, Raunā, Sausnējā, Smiltēnē, Vidrižos), *pārkala*, *uzkala*.

un no apakšas, un kas galiem sasieta kopā (15. att.). Dažreiz šo klūgu vietā visus ecēšu galdus kopā satur arī divi likstis jeb šķērskoki (14 b att.), kas bieži gareniski pāršķelti uz pusēm un ar šķēluma pusi piekļaujas ecēšu galdiem. Lai zarainie ecēšu galdi nestāvētu pārāk vaļīgi un ecējot nešķobītos, tad starp katru galdu egļu vicas vai likstis vēl stingri nosietas ar kārkla klūgu — gredzenu (14 c att.). Ecēšu platums — nepilni pusotra metri. To malējie galdi¹ (14 d att.) priekšpusē ir gaŗāki, lai veidotu sava veida ilksis. Dažkārt to galos ir vēl garenī caurumi (15. att.), kur iesien streņģes — pripažas² — kas tās savieno ar dzeņaukstīm un kas ecējot ir ilkšu pagarinājuma vietā. Tikko aprakstītās ecēšas ir bijušas Latvijā tās parastākās, un dažos novados tās vēl šodien sastopamas³. Katrai ecēšai aizjūdž priekšā vienu zirgu. Bet, lai darbs soktos ātrāk, tad bieži sajūdž divi⁴ vai trīs ecēšas blakus, un ecētājs pats iet aiz

14. att. Ecēšas. a) plēstie egļu galdi, b) šķērskoki jeb likstis, c) gredzeni, d) egļa malējie galdi, e) ecēšu zari. (Autora zīm.)

tajā piedalās arī sievietes un pusaudži. Lai izkaltušie zari ecējot nenolūztu, tad vairākas dienas pirms to lietošanas ecēšas mēdz mērcēt kādā diķī, ezerā vai upē (120. att.), reizēm tās ūdenī noslogot ar akmeņiem. Tad ecējot izmirkušie zari gan padodas, bet nelūst. Sakaltušo zemes pikū irdināšanai un velēnu saplēšanai šīs ecēšas ir sevišķi piemērotas, un dažreiz tās kalpo pat vairāk kā 20 gadu. Tās ir tik vieglas, ka tās var nest uz pleca.

Lai vēl vairāk taupītu koku stumbrus, tad vispirms zarainos egļu galdus novieto vairāk atstatu vienu no otra, tā ka dažreiz

¹ = *Kūle, kiules* (Liezēri). — ² Vec-Piebalgā. — ³ Šāda veida ecēšas aprakstā šādas mīklas : « Mežā dzimis, mežā audzis, mājās nācis kārpīties » (variantos *kārpīties* vietā lasām arī *žarbīties*), un « Uziet kalnā dārdēdams ». Tā ka *zemes taisāmajā laikā* aršana saistīta ar ecēšanu, tad šos abus darbus mīklā apraksta tā : « Vecais tēvs rikām grieza, vecā māte aprikām » (tātad *vecais tēvs arot* izdzen gareniskas vagas, kamēr *vecā māle ecējot* sasmalcina velēnas pāri visam tīrumam). Sal. *Bīlenšteins* 487, 491, 492. — ⁴ = *Ar divi gaņģiem ecēt*. — Bet dažos novados, piem., Dolē, arī vienām pašām ecēšām mēdz jūgt priekšā divi zirgus. — ⁵ Ko Zasā sauc par *ori*.

ecēšu rindas. Dažkārt katram ecētājam ir pat pa četrus aizjūgu kopojumam⁵. Vienu tīruma joslu mēdz noecēt trīs vai četras reizes. Tāpēc reizēm mēdz sajūgt ecēšas vienu aiz otras ; ecētājs pats tad iet šīs ecēšu virknes sānos. Tā ka ecēšana ir viegls darbs, tad

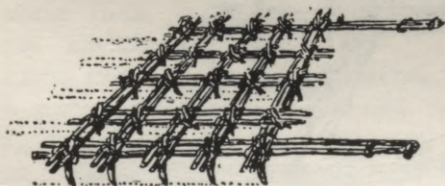
apmierinās jau ar trim šādiem galdiem. Tādā gadījumā tos no augšas un no apakšas satur 3 spēcīgi šķērskoki, jo parastās egļu vicas vai bērzu klūgas te būtu par vājām.

Jau tālāks solis ecēšu attīstībā ir tas, ka nolūzušus zarus sāk aizstāt ar izdrāztiem mākslīgiem zariem, ar tapām¹. Sākumā šīs tapas piestiprina ar kārklu klūgām. Pagājušā gadsimtā šādas tapu ecēšas apraksta Bilenšteins². Tās sastāv no apaļu egļu nūju stāva (16. att.). Nūju krustojumu vietas nostiprinātas divi klūgu gredzeniem — savārēm³ — kas ir tik lielas, ka caur tām var izbāzt dūri un kas vienmēr savērtas kopā pa divi. Savāres dažkārt pagatavo 3 vai 4 gadiem uz priekšu. Ecēšas sastādot, savāres sautē verdotā ūdenī, lai tās kļūtu lunkanas. Vispirms caur

15. att. Zaru ecēšas. To galdus kopā satur divi apkārt apliektas lunkanas bērzu klūgas. (Bilenšteins.)

vienu savāru pāri izbāž divi egļu nūjas. Tad šīs savāres izgriež sānis un pāri pirmajām tām izbāž cauri vēl divi egļu nūjas. Pēdīgi zem pirmajiem divi nūju pāriem savārēm vēl šķērsām izstumj cauri piekto nūju. Tādā kārtā savāres tiklab virspusē kā apakšpusē veido krustu, kas stingri satur kopā minētās piecas egļu nūjas. Pēc tam krustojuma vietā iestiprina ecēšu tapu, kas ir izdrāzta no paegļa, oša vai ozola koka, apm. 15 collu gaļa, priekšpusē svērtēniska, pakāpusē slīpa ar tur augšgalā izgrieztu robiņu, lai tā stingri piegulētu egļu nūjām un neizslidētu no savāru ietvara. Lai, tapu iedzenot, tai piedotu taisni svērtēnisku virzienu, tad

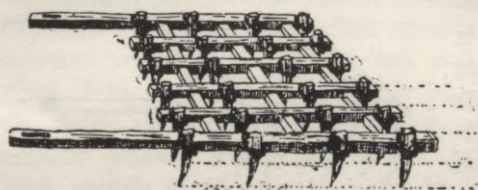

16. att. Klūga ecēšas Dobeles un Lesenes novados. (Bilenšteins.) Egļu kārtīm zari piestiprināti klūgu gredzeniem.

zem nūju krustojuma vietas nostāda vecu rata rumbu. Tapu iedzen vidū starp gareno un šķērsu nūju pāriem, un tā atbalstās pret apakšējo piekto nūju, kas ecējot aizkavē tapas atliekšanas atpakaļ. Dažos novados tikai malējās tapu virknes iedzītas svērtēniski, turpretim citās krustojuma vietās tās iestiprinātas, slīpi izvērstas, pamīšus pa labi un pa kreisi, lai ecējot tapas irdi-

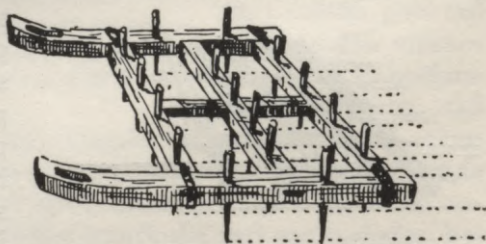
¹ Tāpēc arī šādas ecēšas tad sauc par *tapu eglēm* (jeb *egļiem*) vai *tapenīcu*. No ticējumiem mēs zinām, ka velnam esot tik lieli un gaļi nagī kā ecēšu tapas. — ² 489, 490. — ³ To nosaukums ir arī *savāri*, *savāres*, *klūgas* (pašas ecēšas tad sauc par *klūga ecēšām*).

nātu zemi ciešākās svitrās (16. att.). Abas malējās egļu nūjas ilkšu veidā pagarinātas uz priekšu, kur uzmauc dzeņaukšu cilpu. — Ecēšu ietvaru apaļos kokus bieži aptēš četršķautnainus¹ (17. att.). Sākumā arī šāda veida ecēšām piestiprina izdrāztas tapas, kas līdzīgas nūle aprakstītajām. Tapas vienos sānos izgriezts garens robs, lai tā labāk piekļautos ecēšu aptēstajam ietvaram un cieši piesietu pie tā kārklu klūgām. — Ecēšu attīstībā nākamais svarīgais solis uz priekšu ir tas, ka tapas

17. att. Ecēšas. To stāvs pagatavots no aptēstiem galdiem. Drāztie zari ar garensku robu piekļaujas galdam, kur tos vēl piesaista klūgām. Džūkstē. (Bilenšteins.)

iestiprina ietvarā izurbtā caurumā. Pagājušā gadsimta pēdējā ceturksnī varēja sastapt šādas ecēšas, kam šis koka tapas jau bija aizstātas ar dzelzs zariem² (18. att.). To ietvars pagatavots no aptēstiem bērza vai apses galdiem. Abi malējie galdi sniedz apmēram pusotras pēdas uz priekšu ar mazliet uz augšu izliektiem galiem, kur tiem pripažu iesiešanai izgriezts garens caurums, tās šeit izveļ cauri no apakšas uz augšu (ja šo malējo galdu gali ir taisni — tad no augšas uz apakšu), un tad to cilpa vēl uz mesta tuvākās priekšas tapas augšgalam. Tādā kārtā ecējot vairāku aizjūgu kopojumā, blakus ecēšas nevar šīs pripažas pārberzēt. Koka tapas (kas vēl šodien šāda veida ecēšām ir tās parastākās) izdrāž no bērza, ozola vai arī no oša. — Dažkārt ecēšu koka tapas nedaudz izliektas uz priekšu (19. att.).

18. att. Tapu ecēšas (dzelzs zariem). To galdi skaldīti no bērza vai apses stumbra. (Bilenšteins.)

Jelgavas apkārtņē šāda veida ecēšas sastāv no septiņiem garenskiem kokiem, kas ietverti divi šķērskokos. Garenskajos kokos iestiprinātas slīpi uz priekšu izliektās tapas, kas bez

¹ Šādu ecēšu [šķērs]galdu vārds ir *šautrs*, *šķiets* un dzdsk. *šķērši*. — ² Ecēšas ar dzelzs zariem sauc par *dzelzenēm*, *dzelznīcām* (Vidrižos), *dzelzu ecēšām* vai vnsk. arī par *dzelzenīcu* (Vec-Piebalgā). Pretstatā tām koku zaru ecēšas tad sauc par *kocenēm* (arī vnsk. — *kocene*). Dzelzu ecēšas esot 16. gadsimta beigās Cēsu apkārtņē ievēdis kāds jezuītu pāters. Līdzīgi lemešiem, arī nodilušiem ecēšu zariem piekalšana dzelzs vai tērauda *dēklu* jeb (kā to saka Liepmuižā) *dēku*. — *Švābe* 65, *Bilenšteins* 488.

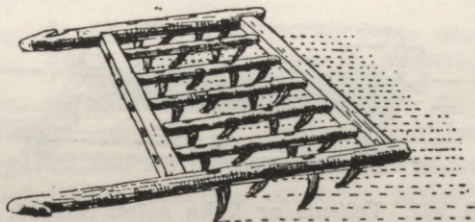
tam pamīšām izvērstas mazliet pa labi un pa kreisi. Lai ir-
dinātu zemi vēl ciešākās svītrās, viens no malējiem kokiem,
kas veido ilksis, ir krietni isāks par otru, tā ka šīs ecēšas tiek
vilkta iešķībā stāvoklī pāri tīrumam. Ilkšu galos iegriezts slīps
robs, kur aizkarināt priepažu cilpas¹.

Zināma līdzība ar tikko aprakstītajām ecēšām ir arī vēl
citam ecēšu veidam², kur katras tapas galā atrodas pa lemesī-
tim un ar ko lielāko tiesu iestrādā izsētos miežus zemē.

Dirvanā tīrumā³, kas bijis saaudzis ar lielu zāli, daudzo
velēnu dēļ grūta ecēšana. Velēnu zāles un saknes ecēšu zari
savelk pulkstīs jeb picinās, ko salasa un nones tīruma malā,
lai tie tur saulē izžūtu, kā arī lai Laima (jeb Māra), gažām ejot,
zinātu, ka lauks ir posts. — Džūkstē pazīstams ecēšu veida
rīks — kase — ar ko agrāk uz lauka izkašņāja nezāles. Tāpat
ar līdzīga veida rīku — pļavu ecēšām — izplēš pļavās sūnas.

Sava nozīmē ecēšām arī ticējumos. Ja meita sēd uz ecēšām,
tad viņa ecēsies (= ķil-

dosies), tautās aizgājusi.
— Lai kaitētu saviem
kaimiņiem, burvis pir-
mo Ziemsvētku rītā ecē
pa sniega virsu viņu
rudzu tīrumus; rudenī
tam vareni rudzi, bet
kaimiņiem netikusi ne
sēklas tiesa. — Bazni-
cas pārlūkošanā Val-

19. att. Ecēšas ar lemesīša veidā uz priekšu
izliektiem zariem. Jelgavas apkārtnē.
(Bilenšteins.)

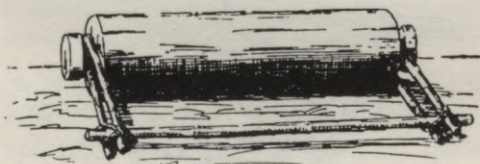
mierā 1739. g. kāds tur apsūdzētais Prūšu Jēkabs stāsta, ka priekš
6 gadiem savā uzecētajā laukā viņš atradis ieraktu sprāgušu
sivēnu, no kā tam lieli zaudējumi pie cūkām un citiem lopiem
no vilkiem cēlušies; tā māsa ieteikusi viņa sievai uzlikt bļodu ar
vārītu cūkas gaļu un kannu alus uz māju robežām. — Sevišķa
izdarība ar ecēšām paredzēta, ja alus apburts un pastāvīgi puto;
tad no tā drusku jāielej kādā trauciņā, jāizvelk ecēšām trešā tapa
un tur jāielej. Tad tapa ačgārni jābāž atpakaļ, pie tam to nedaudz
atpakaļ pavelkot, jo citādi burvim, kas alu apbūris, beigas⁴.

¹ Bilenšteins 489. — ² Šādu ecēšu nosaukums ir *ķepainis* (Alsviķī, Trikatā), *ķepa* (Maz-Salacā), *pekainis* (Burtniekos; ar to iecēt zemē miežu sēklu = *pekāt*), *lēpas* (Alsviķī), *lāpas* (Alūksnē). — ³ Bērzgalē. — ⁴ Lai kļūtu par vilkaci, esot jālien cauri apakš ecēšām. Jānu va-
karā, kad vilkači nesot raganas, zemniekam jāapgāž ecēšas otrādi, lai
viņi uzdurotos uz tām (Garozē). Dzelzu ecēšas sastopam arī *lāzuma vār-*
dos: « Virs krita, kauls lūza, svēts, *svēts* virs; dzelzu ecēšas ecē to kaulu
kopā kā sūdāju. Miesa lai spiežas pret kaulu ». Tāpat arī *rožu, vīveļu*
un *piena vārdos*. Paretam ecēšanu apdzied arī dainas: « Dodiet man
četri zirgi, Četri labi ecēksniši, Lai es braucu tīrumā Velēniņu līdzināt »
(E. II. 1060, no Sinoles). Latv. bur. vārdi 113, 421, 518, 568, 624, 625.

Ritināšana

Pēc ecēšanas tīrumu noritina ar velteni, kas griezdamies sasmalcina un saspiež sakaltušās zemes pikas un nolīdzina zemi. Sevišķi pēc vasarāja sējas ir svarīgi, ka zeme nogludināta, lai miežus un auzas varētu plaut ar gaškāta izkapti. Acīm redzot, tikai sākot ar 17. gadsimtu, Latvijā sāk lietot šāda veida darba rīku.

Senatnē sakaltušo zemes piku sabēršanai un zemes līdzināšanai kalpo citi rīki, ko lielāko tiesu vēl šodien šur un tur varam sastapt. Sausās zemes pikas uz tīruma bieži sadauza ar veseļa veidā no bērza stumbra izcirstu plakanu un garenu koka klucīti ar samērā gludu šķēlumu apakšpusē, kam virspusē rokturim atstāts pāri par 1 metru gaŗš zars¹. Tomēr pirms 17. gadsimta Latvijā pazīst arī zirga vilktus rīkus zemes gludināšanai, piem., sļoku² — kas sastāv no divi viens otram sekojošiem apaļiem koka stumbriem, kuŗu apakšpuse izcirsta smailā šķautnē. Stum-

20. att. *Veltenis* ar koka asīm. Subatē.
(Bilenšteins.)

bri savā starpā saistīti divi šķērskokiem. Tātad šie stumbri (pretēji veltenim) negriežas ap savu asi, un šo rīku velk pāri uzartajam tīrumam, kur tā smailās šķautnes tiklab sabērž sausos cimbuļus, kā a:

i nolīdzina zemi³. Līdzīga veida garenisks rīks dažreiz pagatavots no četriem aptēstiem stumbriem smagu galdu veidā.

Veltenis⁴ sastāv no apmēram 2 metru gaŗa un kādus 30 cm resna daudzmaz nogludināta apaļa koka stumbra. Tā kā tam jābūt ļoti smagam, tad, ja iespējams, to izcērt no ozola koka. Vēl pagājušajā gadsimtā var sastapt šādu velteni, kuŗa abos galos izcirsti pogas veida ass pagarinājumi (20. att.). Ap šīm asīm aplic spēcīgas jaunu bērziņu nūjas, kuŗu abus galus velteņa priekšpusē saliec kopā, un šai vietā ar kārķļu klūgām iesien taisnu kārti, kuŗai priekšā aizjūdz zirgu. — Parasti abos velteņa galos pašā vidū iedzen apaļu dzelzs tapu. Uz šīs dzelzs

¹ Šim rīkam vārdā *čakāns* (Zvirgzdenē), *barcs* (Latgalē). Dažkārt *cimbuļus* (Kempē, Raunā) mēdz *kaust* (Dundagā) arī ar grābekli (piem., kartupeļus ņemot, lai sasmalcinātu ar arklu uzvērstās zemes pikas). — ² Dzērbenē. — ³ 17. gadsimta vārdnīcas (Manceļa Lettus 1638) velteni sauc par *veļamu bluķi*, tādā kārtā uzsvērot tā atšķirību no *sļokas*, ko velk nekustīgu pāri tīrumam. Kāda cita tā laika vārdnīca (Rehehusena), kas gan apraksta daudzus laukkopības rīkus, velteni vispār nepiemin. — ⁴ Jeb *skritulis* (Salgalē), *kūlenis* (Liel-Sesevē, Madlienā, Suntažos, Vec-Svirlaukā, Vircavā), *rullis*, *bluķis*, *bluks* (Dundagā), *vulins* (Mērdzinē). Miklā to apraksta tā: « Mežā dzimis, mežā audzis, mājās nācis vaļoties ».

ass uzmauc katrā galā pa līkam sānkokam, kuŗa gali nedaudz izliekti uz augšu. Sānkoku galus savienojot ar taisnām kārtīm¹, iegūstam velteņa ietvaru — laņķertus² — kam vienā pusē aizjūdz zirgu (21. att.). Smilšainā tīrumā velteni velk viens zirgs. Gabalainā zemē³, mālājā, cieti sakaltušo cimbuļu dēļ mēdz lietot gaŗākus un smagākus velteņus, ko velk divi zirgi. Tāpēc arī smagu mālzemi mēdz noritināt⁴ ar rantainu velteni⁵, kam izcirstas gareniskas rievas, kas ar savām asajām šķautnēm vēl labāk saberž sakaltušās zemes pikas. Tai pašā nolūkā dažreiz vienā ietvarā iestiprināti divi viens otram sekojoši velteni : pirmajam visapkārt iedzītas dzelzs tapas, kas, veltenim griežoties, sasmalcina sakaltušos cimbuļus ; otrs veltenis ir gluds, kas vienīgi saspiež un nolīdzina zemi ; — šāda veida velteni mēdz būt īsāki kā parastie. — Lai velteni padarītu smagāku un tas labāk nogludinātu zemi, tad uz tā ietvara gaŗajām kārtīm uzsien kādu koka galdu, vai arī uz ietvara ierīko groza veida paaugstinājumu, kuŗā ieliek akmeņus vai koka šķilas⁶.

21. att. *Vellenis*. Tā asi veido divi dzelzs tapas, kas griežas laņķertu sānkokos. (Bīlenšteins.)

Sēšana

Kad tīrums pienācīgi sagatavots, laiks iekaisīt zemē sēklī. Vairāk kā pie citiem līdz šim aplūkotajiem lauku darbiem, tie ievēro dažādas senas gudrības, paražas un izdarības. Jo sēšana jāizdara noteiktā laikā un veidā, ja grib pļaut labu ražu. Ja arī mūsdienu zemniekam jaunie laukkopības sasniegumi nav vairs gluži sveši, tad tomēr veci ļaudis, kaut arī atklāti to neizrādīdami, slepenībā rīkojas pēc senām ziņām. Sēšanas laiku nosaka dažādas novērojamas dabas parādības, kā, piem., gaiss un mākoņi. Tāpat sējamā laikā ievēro mēness ceļu, dažādās dienu zīmes : noteiktas dienas nav labvēlīgas zināmas labības sugas sēšanai, bet citās dienās, kas tai izdevīgas, jāpasteidzas to izdarīt. Tā, piemēram, linus sēj svaru dienā, lai tie būtu svarīgi. Turpretim labību nedrīkst sēt strēlnieku dienā, tad rudenī

¹ Retāk tās ir četršķautnainas latas. — ² Zaļeniekos. — ³ Saldū saka « gabalaina zeme ». — ⁴ Jēb *līdzināt* (E. II. 2939, no Ikšķiles), *pievelt* (Saldū), *skrituļot* (Platonē, Salgalē, Zaļeniekos), *[pie]rullēt* (Vec-Piebalgā), *[pie]bluķēt*. Arī tautas dziesmas šo lauka darbu neaizmirst : « Abi labi, abi labi, Tēva pirkti kumeliņi : Viens bij labs mežā braukt, Otris laukus ritināt » (E. II. 2938, no Raņķiem). — ⁵ = *Rantainš rullis* ; pretstatā tam parasto velteni mēdz tad saukt par *gludo rulli*. — ⁶ Sal. *Bīlenšteins* 487, 492-494 ; *Pāvuliņa*, *Krustpils* 71.

vārpas neliecas — tās būs vieglas. Auzas nesēj mēness brucībās, jo tad tās plaujot birst¹. Tāpat, lai gatavās auzas neslīgtu pie zemes un to stiebri nenolūztu, tās sēj vecā mēnesī². Uz labām auzām arī cerams, ja pavasarī alkšņi pilni ar ziediem. Arī pēc mēslu vabulītes zilē labu sēju : ja tai bērni pie priekškājām, tad labāka būs pirmā sēja, ja pie vidus, tad vidējā, bet, ja pie pakalkājām — tad labāka būs pēdējā sēja³. Citur, kad pavasarī vabulēm bērni priekškājās, tad jāsēj vēlu. Miežu sēju nosaka sērmūkšļu ziedi⁴, egļu skosniņas⁵ un tautas dziesmās arī zīles dziesma⁶. Linu sējas laiku vēro pēc dažādām parādībām, piem., pēc ievu un paegļu ziediem⁷, kad rudzi plaukst vai kad ūdenī iemests nolauzts sērmūkšļa kociņš grimst⁸, kad pie debesīm svītraini mākoņi⁹ vai šķiedrains gaiss¹⁰. Tāpat linu sējai izrauga to nedēļas dienu, kad ziemā list ledainā apkala¹¹. Zirņi jāsēj vecās Jurgū dienas rītā ziemeli vai ziemeļrietenī ; ja tajā rītā šāda vēja nav, tas jānogaida. Dienvidu vējā sēti zirņi būs tārpaini. Bez tam nepareizā vējā sēti zirņi augs « nagloti », cieti¹². — Laiku no Jurgiem līdz Jāņiem sauc par sējas (jeb sējamām) nedēļām. Vasarāju sāk sēt aprīlī, ap 14. sējas nedēļu, kad kokiem lapas plaukst un zeme jau nosēdusies¹³. Desmito sējas nedēļu sauc arī par zāļu jeb nezāļu nedēļu, jo šai laikā sētā labība augot nezāļaina, tāpēc veci ļaudis šai nedēļā nesēj, bet brauc malkā¹⁴. Devītajā sējas nedēļā — develē¹⁵ — sēti mieži un lini labi izdodoties. — Rudzus sēj rudenī ap Labrenci — 10. augustu. Jaunus rudzus agrāk nemēdz sēt, kamēr nav ēsta jaunā maize¹⁶. Visumā līdz 15. augustam tiem vajagot jau būt apsētiem¹⁷.

Lai pārliecinātos par sēklas labības¹⁸ derīgumu, tad kādu sauju no tās ieliek iedīdžēšanai velēnā¹⁹. No apcirkņa sēklu

¹ Dzērbenē. — ² Krustpili. — ³ Turpat. — ⁴ Krustpili, Laudonā. — ⁵ Krustpili. — ⁶ « Ei, brālīti, miežu sēt, Es nesīšu sētuvīti ; Tev dziedāja zelta zīle, Man sudraba lakstīgala » (BŠ. 49835, no Vīpes). Sevišķi lakstīgala tautas dzejā ir sējas putns : « Lakstīgala, skaistputniņis, Uzcel manu arājiņu ; Man bij jauns arājiņš, Sējas laika nezīnāja. Aizden vagu, atdzen vagu, Iesēst vagas galiņā » (BŠ. 49912, no Krapas ; sal. BV. 28033). — ⁷ Krustpili. — ⁸ Laudonā. — ⁹ Šādi mākoņi no vakara puses vēstījot lietu, kas pēc linu sēšanas ir ļoti vēlams (Krustpili). — ¹⁰ Laudonā, Taurenē. — ¹¹ Krustpili. — ¹² Turpat. — ¹³ Turpat. Maiju latvieši sauc par sējas (vai sēju) mēnesi. — ¹⁴ Laudonā. — ¹⁵ Tērvetē. — ¹⁶ Protams, ka negaida līdz kulšanas laikam, bet iesēj nedaudz rudzu rijā un tos izkuļ ar spriguli. Jaunu maizi cepot, skaita pātarus. To ēd ar auna gaļas virumu, ko kauj kā ziedojuumu maizes dievam (Laudonā, Pāvuliņa 9). — ¹⁷ Krustpili. — ¹⁸ Īpaši rudzu. — ¹⁹ = *Dēstū likt sēklas* (Valmierā), *dīgtli ielikt* (Jaungulbenē), *dīdzināt* (Nauksēnos), *iedīdzēt* (Aknistē, Gulbenē, Kārsavā u.c.), *iediedzēt* (Bērzaunē, Dzērbenē, Straupē), *diegos likt*. — Kas līcis rokas pie miroņa, tas tajā gadā nedrīkst sēt, jo tad sēkla nedīgstot. Ja no tam nevar atrauties, tad pēc bērēm trīsreiz jāmazgā rokas sāļītā ūdenī vai jāiet baznīcā (Vec-Piebalgā). Tāpat, slimniekam uz nāves cisām gulot, no istabas iznes visas sēklas, lai tās netiktu apmirtas (Sēlpili). BV. IV. 862, 868, 873.

nemot, mēdz skaitīt lūgšanu pret visu to, kam sakari ar nelabo¹. Labību saņējis pašaustos pakulu maisos un aizved uz tīrumu.

Pirms sēšanas tīrumu izbirzē, velkot kaut cik līdztekus ejošas taisnas vadziņas — birzes² — kas visu apsējamo lauku sadala ap 7 līdz 10 pēdu (citiem vārdiem 5 - 7 soļu) platās slejās, kuņas sējējs var apsēt ar vienu rokas vēzienu. Dažkārt šīs birzes velk pēc acu mēra, bet parasti attālumu starp tām izmēri, lauka galos noņemot soļus, un velkamās birzes platumu abos galos apzīmē, iespraužot gaļu kārti — spori³ — ar galā piesietu salmu višķi. Reizēm birzēšanu izdara, ar kāju zemē ievelkot svītru; kad zeme sakaltusi, tad birzētājs⁴ piesien ko smagu valgā un, to pa zemi velkot, apzīmē birzes. Parasti birzes velk⁵ ar liku kāša veida kārti — birzekli⁶. Bet

bieži birzes dzen arī ar spīļu arklu, kam šai nolūkā izņem vērstavu un ko pašu šajā gadījumā mēdz saukt arī par biržojamo arklu⁷. Kamēr sēšana ir vīriešu darbs, ko parasti izdara pats saimnieks, kaut arī viņš dažādu iemeslu dēļ citus darbus nevarētu veikt — tamēr birzēšanā piedalās sevišķi sievietes, it īpaši, ja sējas darbi ir lieli. Arī sleju starp divi birzēm sauc par birzi un pašu izbirzēto tīrumu par birzaini⁸. Sējējs iet pēc kārtas pa šīm birzēm. Bet, ja viņš labi neprot sava darba un sveiž sēklu pāri arumos apzīmētai birzes vadziņai, tad — apsējot tādā pašā veidā arī nākamo birzi — šajās vadziņā

22. att. Sēšana. Kreisajā rokā, ar kuņu sējējs aptvēris sētuvi, viņš tur arī mazu kociņu — *sēklaini*, ko iesprauž zemē tai vietā, kur izsējis sētuvi tukšu. (Bilenšteins.)

¹ T.i. velnu. Latv. buļ. vārdi 377. — ² Vnsk. *birze, birza, birzs, birzīs, birzene, birzums, drice*. — ³ Zaļeniekos. — ⁴ Vai *birzotājs*. — ⁵ = [No]birzēt, [no]birzot, [no]birzīt, *birzot* (Vidrižos), *birstīt* (Zasā), *birzāt* (Liel-Salacā), *izbirzēt, izbirzot* (Bērzpili, Mežamuižā), *izbirzīt* (Dzērbenē, Rendā, Skujenē) [*lauku*], *uzbirzēt* (Dunikā), *uzbirzīt* (Dunikā), *uzbirzot* (Džūkstē, Stendē) [*tīrumu*], *apbirzēt* (Kalētos), *apbirzīt* (Ērgļos), *apbirzot* (Džūkstē, Trikātā), [*birzes*] *stīgāt* (Vietalvā), *raucīt* (Kalsnavā), *paraicīt* (Rundālē tas nozīmē arī « padziļināt un paplašināt biržu galus »). — ⁶ To sauc arī par *birzīkli, birzokli* (Bērzē), *birzākli* (Kazdangā) un *ķenksi* (Alojā un Liel-Salacā). — ⁷ Zaļeniekos. — ⁸ Varakļanos.

vietās sēkla sakrīt divtiek, un tad vēlāk — kad labība ir jau uzdzigusi — kļūst redzamas biežāk apaugušas svītras — birgas¹.

Maisu ar sēklu novieto uz ežmales. No tā graudus, cik vajadzīgs, ieogrābj sētuvē². Tā ir blīvi izpīta no egļu saknēm vai smalki drāztām lazdāju klūgām. Augšmalā tai abās pusēs iesien gažā pasaiņa³, prievītes vai siksnas galus, lai sētuvī varētu uzmaukt kaklā. Parasti sēj ar labo roku (22. att.). Kreisajā rokā, ar kuņu sējējs aptvēris sētuvī, viņš tur arī mazu rīkstīti — sēklaini⁴ — ko viņš iesprauž zemē tajā vietā, kur izsējis sētuvī tukšu. No jauna piepildījis graudiem sētuvī, viņš atgriežas šajā apzīmētajā vietā, izvelk sēklaini un turpina sēt. Dažs izveicīgs sējējs sēj ar abām rokām: uz katra soļa tas izdara pamīšus ar kreiso un labo roku vienu sviedrienu⁵. Sētuvē saņē apmēram 1/3 pūra graudu. Pēc seniem ticējumiem, lai līdz ar rudzu putekļiem sētuvē ienāktu svētība, to rudzu ziedēšarās laikā uzkaļ klēts ārpusē⁶. Dažreiz sētuves vietā graudus iebraļ maisveidīgi salocītā lielā priekšautā, ko arī sauc par sētuvī⁷.

Kā jau minēts, sējot ievēro daždažādus ticējumus un izdarības, jo sev visapkārt zemnieks taču saskata tik daudz ļaunu garu, skaudīgu kaimiņu — burvju un raganu — kas visi katrā veidā grib kaitēt viņa labajai ražai, tāpēc viņam tie jāatvairā ar zināmiem pretlīdzekļiem. Negantie viesuļi, kas pavasarī ķircina sējēju, nav nekas cits kā burvju, raganu un pūķu gari, kas vai nu dodas uz medībām vai no tām nāk; tādēļ sējējam, kad tas graudus no maisa sētuvē iebēris, ik reizes maisam jāaizsien gals un tam galā vēl jāuzliek akmens, — tad ļaunais, akmeni redzēdams, domās, ka maisā akmeņi un ar riebumu aizskries projām, svētību līdz nepaņemdams. Mazie viesuļi ir Rīgas tirgotāji, kas, pārvērtušies par vēju, sējas laikā skraida neredzami apkārt un sveļ, cik smaga šīnī gadā būs labība⁸. — Sēšanu nevajag iesākt tieši no lauka malas, bet gan kādu gabaliņu tālāk no tās, lai skauģis, burvis vai ļaundaris, nevarēdams atrast pirmo birzi, sējumam nevarētu nekā nelaba padarīt. Saikavā šādu ar nolūku neapsētu birzi sauc par apzobi. Bet, ja kļūdoties gaba-

¹ Ungurmuižā. — ² Vietām sētuvī vārdā arī *sētuvs, sētava, sētave, sēteve* (Biržos [pie Jēkabpils], Dundagā, Kaldabruņā, Popē), *sētuvī* (Dunikā, Lizumā, Mālpē), *sētuv* (Skaistā, Vec-Gulbenē), *sētavis* (Rankā). (Dundagā *sēteve* un Lubānā *sētava* nozīmē arī zināmu labības mēru). — ³ Liepkalnē (Kurzemē). — ⁴ Vidrižos. Citur tas saucas arī *sēklis* (Alūksnē), *sēklenīca*. — ⁵ « Trauc, brālīti, miežus sēt Ar abām rociņām, Lakstīgala, melkulīte, Saka īsu vasariņu » (E. I. 1770, no Kabiles). — ⁶ Tai pašā nolūkā šai laikā turēja atvērtas arī klēts durvis, lai iet svētība klētī un lai pūķis tur nes labību iekšā. Sal. *Pāvuliņa*, Krustpils 72; Latv. bur. vārdi 626; BV. 28159; *Bilenšteins* 494. — ⁷ Društos. — ⁸ Ne tikai viesuļi, bet arī lietus šai laikā ir nevēlams: « Šķir, Dieviņ, lietus gaise, Šodien lietus nevajdzē. Ko tu līs' šodieniņu — Man bālīši miežus sēj? (BŠ. 50001, no Puzes; sal. BV. 18157).

liņš tīruma paliek neapsēts — ko tad sauc par apsēju — tā ir nelaba zīme, tad mājā kāds mirs. Pret ļauno skaita arī īpašus « sējēja vārdus », kur latvisko dievību vidū jaunajos laikos iezagušies arī kristīgās baznīcas svētie (piem., Marija, Jēzuss ar saviem labības maisiem, Jēzuss, pravieši). — Jurgā dienas rītā burvji staigā pa kaimiņu tīrumiem un sēj tur nezāles. It īpaši, kur pagājušo gadu bijusi laba raža, tur burvji nāk bariem burt un nezāles sēt, lai kaimiņam uz priekšu nekas cits nepaaugtu, ka tikai nezāles, turpretim pašam burvim ar to tiktu nodrošināta tīra labība. Pret šādu nezāļu sēšanu labi esot arī vārdi, kur pēc kārtas nosauc visus praviešus. (Bez tam katram burvim bijis arī pretburvis, kas apburto varējis atburt.) Rudzu tīrumā jāizaļ vēl krusteniski birzes, tad velns nevarēs uz lauka uzkāpt un nezāles iesēt. Tāpat burvis var sējumu auglību noskaust, ja viņš tur sēj Lielajā piektajā vai Lieldienās uz lielceļa raustās smiltis. Babītē Lielajā piektajā iesviež smiltis kaimiņa sējumā, lai tam kukaiņi labību noēstu. (Zaļās ceturtdienas rītā skauģis mēdz pat pašus kukaiņus kaisīt kaimiņu druvās.) No tā tīruma, kur pērn bijusi laba raža, burvis ņem arī nedaudz zemes un nes uz savu lauku, kur tik laba labība nav bijusi. Bet, ja nu saimnieks šos sava kaimiņa burvestus izzinājis un izdarījis pretburvības, tad burvim klājies nelabi. Kāda cita izdarība ar smiltīm — šoreiz aizsardzības nolūkā — ir šāda : ja saimnieks bīstās, ka kaimiņš viņa lauku nenoskauž, tad pirms graudu sēšanas tas uz tīruma izsēj nedaudz smiltis ; skaudīgais kaimiņš, smiltis par graudiem noturēdams, tās iebuļ savā druvā. Tikai tagad apdomīgais saimnieks sāk sēt graudus, jo skauģis divi reizes vienu tīrumu noburt nevar. Tāpat, darbu sākot, saimnieks izsēj vispirms trijas sauļas smiltis un saka : « Ienaidniekam smiltis, man graudi ! » Smilšu vietā dažkārt met arī tikai akmentiņu, ko piesardzīgs saimnieks šai nolūkā jau pirms sēšanas iebāzis kabatā. Sēt iesākot, viņš met šo akmentiņu burvim un skauģim vai arī runā : « Tas putniem, tas zaķiem, meža cūkām, briežiem, un graudi man pašam ! » — Lai putni (lielāko tiesu zvirbuļi) labību neēstu, tad, pirms sēšanas sēklu no apcirkņa ņemot, mēdz izmest trīs sauļas miežu caur klēts durvīm uz ziemeļu pusi¹. Tai pašā nolūkā saprātīgs saimnieks pirms sēšanas ieņem trīs graudus mutē un tikai tad sāk sēt, jo nu viņš ir drošs, ka putni vairs labības netērēs. Pret ļaunumu, ko varētu nodarīt putni, kukaiņi un citi kaitīgi dzīvnieki, nodrošinās arī ar zināmu atpirkšanos : sēt sākot, pirmās trīs sauļas

¹ Tāpat, lai putni nenāktu labībā, uzstāda putnu biedēkļus : no lupatām un salmiem satītus apģērbtus stāvus cilvēku veidā, ko uzsprauž kārts galā, vai arī taisa ap lauku mazas vēja dzirnaviņas, vai uzkaļ kārtis beigtus putnus. *Pāvuliņa, Krustpils 72.*

izkaisa ar sevišķu nolūku un ar dažādiem vārdiem, piemēram, sējot pirmo sauju, saka : « Tas tārpiem », pie otras saujas : « Tā ir vārnām un visiem putniem », pie trešās : « Tas man pašam », vai arī : « Tas putniem gaisā, tas tārpiem zemē, un ar to tiem vajag būt diezgan ! » Pirmos graudus sviež arī pāri ežmalei un runā : « Tas putniem, tas zaķiem, tas visiem meža zvēriem », vai : « Tas lācim, tās citas [saujas] man pašam ». Arī čigānu, žīdu un citus ceļa gājējus šeit neaizmirst. Tiem izkaisa pirmās trīs vai vairāk saujas graudu, parasti uz vietas stāvot, pie pirmās saujas sakt : « Lai Dievs svētī », pie otras : « Tas būs arājam un sējējam », trešo : « Žīdiņam », ceturto : « Čigānam », piekto : « Ubagam », pēc tam saka : « Audzē, Dieviņ, ikkatra daļiņu ! » — Lai zirņi nebūtu tārpaini, tie jāsej ar kreiso roku¹. Tai pašā nolūkā sējot noliek sāņus dažas zirņu saujas, kuņas pēc apsēšanas dod mājiniekiem, sakt : « Še, apēdiet tārpus ! » Lai zirņi neaugtu cieti, tad pirmo sauju sēj ar cimdu rokā². Kāda 1697. g. prāva mums stāsta, ka, kamēr kāds Nurmuižas saimnieks sējis zirņus, tamēr tā skaudīgais kaimiņš, burvis, uz ežas nolicis maisu ar miežiem, ko tas nav ātrāk aizkāris, kamēr viņš sēšanu nobeidzis ; no tam zirņi dīguši otrādi zemē iekšā un nav nemaz uznākuši. — Kāda cita prāva Cēsu zemes tiesā 1691. g. ziņo, ka burvji mēdzot labības ziedus nest uz elli, lai tie zaudētu dīgšanas spēku ; tādēļ sējas laikā vilkači dodoties uz elli, lai no turienes uznestu atpakaļ labības ziedus un tādā kārtā atdotu nolaupīto svētību atpakaļ. Ja tas neizdodoties, tad tajā gadā sagaidāma neraža³.

Kamēr citi zemnieki sēj, burvis vaļājas pliks pa kaimiņu tīrumiem, lai druvas paliktu plikas. Tāpat, lai labība neaugtu, pār apsētu kaimiņa lauku vajagot pārbraukt ar pliku dibenu. Arī skaudīgas raganas un velni protot noburt kaimiņa laukus un tā ražu pārvilkt savā pusē. Jāņu vakarā, kad viss apkļusis, ragana trīs reizes kā maiss pārveļas no kaimiņa druvas savā vai arī trīs reizes pārjāj uz dadža no otra tīruma savā. Tādu noburtu

¹ Ērgļos. — ² Arī tautas dziesmas piemin zināmu piesardzību, zirņus sējot : « Ar bullīti pūru veda, Lai zemīte nerībēja ; Pret kalniņu zirņus sēju, Lai nerīt lejiņā » (BŠ. 49771, no Remtes). — ³ Jaunu darbu sākot, mēdz teikt : « Tec[i] [vai ej], Laimite [vai Laimiņa], tu pa priekšu, es tavās pēdiņās ! » — Lai labībā nebūtu veldes un lai līni neaugtu melni, sējas laikā nedrīkst pie meitām gulēt (BV. 28165, 28306). Bet lai kvieši nebūtu melni, sēklai piejauc kaļķus. Kad sievietēm mēneša ziedi, tās nedrīkst iet sējas (un arī labības augšanas) laikā uz tīrumu, lai labība nenokalst. Andrieva vakarā meitas, zināmus vārdus skaitot, sēj miežus, auzas un zirņus pagultē, lai nakti redzētu savu mīlo, kas nāks tos pļaut : « Svētais Andrej, atminies, Ko es šonakt vēlējos : Redzēt savu mīlāko, Dieva paša vēlēto » (BŠ. 55377, no Ļaudonas). Latv. bur. vārdi 89, 98, 99, 225, 231, 264, 343, 360, 371, 373, 393, 403, 539, 541, 591, 619, 622, 623, 625, 654 ; *Pāvuliņa*, Ļaudona 8, Krustpils 72, 73.

sējumu saimnieks varot mēslojot kā tik grib, tur nekas neaugot. — Kad saimnieks apstaigā savus tīrumus, tas tam nes svētību, turpretim, ja to dara viņa kaimiņš — burvis — tas svētību nolaupa. Sējumu var noskaust, ja tam trīsreiz apiet apkārt ar trim svecēm rokā, kas dedzinātas miroņus izvadot; tad šīs sveces jāaprok ar apdegušiem galiem uz leju, trīsreiz jānoskaita tēvreize, un šai tīrumā neaugs vairs ne smilga. — Lai atturētu skauģus, burvjus un raganas no ļauna darišanas, zemnieks skaita zināmus vārdus un lieto citus līdzekļus, kas viņa sējumus pasarga kā burvju lokā. Viena izdarība ir šāda: pirms saules lēkšanas no meža pārnes sērmūksli, ko, sēt ejot, sagriež smalkos gabaliņos un ar šādiem vārdiem pieber pie sēklas: « Dieviņ, mīļais tētiņ, appin manu lauku ar dzelža un tērauda sētu! Kas man ļaunu dara, tam dadži un gušņas lai aug!» Līdzīgus vārdus sastopam arī tautas dziesmās: « Es apvilku zelta ķēdi Apkārt savu rudzu druvu; Nevar skauģis pāri lēkt, Ne apkārt aptecēt »¹. — Jumja vainadziņu, ko saimnieks klēti uz vadža pakārtu paglabā līdz otram gadam, pavasarī, sēt ejot, aiznes uz lauku, kur no tā izberž graudus un tos izsēj pirmajā saujā, bet pašu vainadziņu paliek zem akmens. — Dažkārt sēšanas sākumā uzsēj trīs saujas graudu, izdzen trīs vagas, noskaita pātarus, ēd no līdzpaņemtās kules un tikai tad turpina sēt. Un, ja zemnieks darbā piekūsis, viņš lūdz druvu: « Laid man, druviņ, atsēsties, Paliec pati tu tepat; Ne tu mana nasta esi, Ne es tava nesējiņa »².

Pavasarī kaimiņi sāk sēšanu vienlaikus, — tikko viens iesācis, tūlīt steidzas arī citi. Bet lai sev nodrošinātu labāku ražu, katrs cenšas citam labību nosēt³ — proti, atstāt kādu tīruma daļu, kaut vismaz nelielu stūrīti vai birzes galu, neapsētu un lūko to apsēt tikai tad, kad kaimiņi sēšanu jau nobeiguši. Saprotais, uz atstātās tīruma daļas izaugs niecīga labība, bet, kad Dievs to redzēs, viņš apžēlosies par šo saimnieku un dos tam citos laukos toties bagātāku ražu. Vēl līdz jaunākajiem laikiem šī paraža saglabājusies, kā to liecina vairāki pagājušā gadsimta beigu avoti. Bieži gadās, ka vairāki kaimiņi, sevišķi arī kalpi, vienlaicīgi sējot, viens otru var redzēt. Tas, kas šai paražai visstiprāk tic, vilcinās, līdz visi citi beiguši sēt un aizgājuši mājā. Tad viņš vēl steigšus pārskrien pāri savam tīrumam, uzsēj vēl kādas saujas un jūtas laimīgs, ka nu visu citu sējēju laime un viņu sējumu auglība sanāks viņa tīrumā. Bet dažreiz neviens no divi kaimiņiem negrib pirmais sēšanu nobeigt, bīdamies, ka labā raža nepāriet otra pusē. Taču labs zinātnieks

¹ BŠ. 49842, no Bārtas. — ² Latv. bur. vārdi 241, 393, 622-625. —

³ Jeb *uzsēt, atsēt, pārsēt.*

arī te rod izeju : viņš droši dodas uz savu sējumu un izliekas, ka šo paražu neievēro. Bet īsi pirms sēšanas pabeigšanas viņš aptur arājus (kas ieņē sēklu) un aizsien sēklas maisus, it kā jau visu būtu apsējis. Tad viņš apgriez pēdējo maisu, pārgriez tam dibenu, ieber graudus sētuvē un apsēj atlikušo tīruma daļu. Tagad visa labā raža sanāk viņa sējumā, bet otram tikai tukši lauki. (Bet, kad kāds kalps, burvis, sējis maisam no otra gala, saimniekam nekas nepaaudzis.) Kāds saimnieks, kas šajās mākslās bijis tikai iesācējs, ievērojis, ka viņa kaimiņš, kas vienlaikus ar viņu sējis miežus, sēšanu nepabeidzis, aizgājis art. Pēc tam, kad saimnieks sēšanu nobeidzis, kaimiņš paņēmis atkal savu sētuvē un apsējis atlikušo birzes galu. Bet saimnieka puisis — liels gudrinieks, tas paķēris kaimiņa sētuvē ar miežiem un no tās vēl uzsējis sava saimnieka jau apsētajā druvā, par ko kaimiņš ļoti saskaities. Kad kāds saimnieks manijs, ka otrs grib izdarīt atsējības, tas apgāzis sētuvē¹ un pārmetis krustu, lai pasargātu savu svētību. Lai neviens skauģis augošo labību nevarētu noburt, tad, sēšanu nobeidzot, mēdz krusteniski visam tīrumam vēl pārsēt pāri kādu svītru. Tanī brīdī sējēju nedrīkst traucēt, un, ja kāds iet gaļām un sveicina, tad sveicienu neatņem². Vispār sējot labas dienas nemēdz atņemt. Veci ļaudis pat sveicinātājam vaicājuši : « Vai tu dievpalīgu apkārt nēsā³ ? »

Sēklu parasti iedzen⁴ zemē ar spīļu arklū⁵, tad sējumu vēl noecē un noritina. Dažkārt graudus zemē iestrādā vienīgi ar ecēšām. Sēšanu nobeidzot⁶, sētuvē pakaļ klēti uz vadža.

Pavasari, sēšanu pabeidzot, dzeņ apsējības⁷. Vakarā vāra spīgu⁸ — cūkas gurna gabalu ar asti — vai ķūķi⁹ (jeb ķūķes¹⁰) ar cūkas gaļu, kājām un asti un miežu grūbām (dažreiz arī vēl ar pupām¹¹). Cūkas aste jāēd sējējam, lai vārpas (vai zirņu pākstis) augtu tik lielas kā vepļa aste ; šo pašu ēdienu — ķūķi — ar cūkas asti gatavo arī sveču dienā (2. februārī), lai miežu vārpas augtu kā sveces. Ja šajā dienā spīd tik daudz saules, ka var apseglot zirgu, tad izdosies griķu sēja¹².

¹ Sal. paražu, kur apgāzts katls noder aizsargam pret visādiem gariem. — Ja kādā laukā pavasarī iesēj viķus lopu bārībai un rudenī tur sēj atkal rudzus, tad saka, ka rudzi sēti *atsējā*. Tāpat, ja kādā laukā otru gadu no vietas sēj (= *atsēj*) rudzus, tad tā ir *atsēja* (vai *atsija* [Aknīstē, Aulejā], *atsēta*, *atsēte* [Kandavā]). Turpretim, ja pirmā sēja nelaimējas, tad otra ir *uzsējība*. Kad pēc vasarāja nogošanas tajā pašā laukā sēj rudzus, tad saka, ka rudzi sēti *atārē*. Ja labība iesēta kādā tīrumā ārpus parastās (triju- vai vairāklauku) augu sekas kārtības, tad saka, ka tā iesēta *ārsējām* (Bērzaunē, Kalšnavā, Matkulē). — ² Beļavā. — ³ Latv. buļ. vārdi 591, 621-624 ; *Pāvuliņa*, Laudona 8. — ⁴ Ivandē. — ⁵ = *Pasēt zem arkla* (Jaun-Piebalgā). — ⁶ Pēc sēšanas saka : « Miesa gricžas pret miesu, kauls pret kaulu kā dzelži ecēšas druvā » (Latv. buļ. vārdi 247). — ⁷ Jeb *apsējas* (Stelpē), arī vnsk. *uzsējība*. — ⁸ Barkavā, Lubānā, Varakļānos. — ⁹ Krustpīli. — ¹⁰ Aknīstē. — ¹¹ Kaldabruņā. — ¹² Krustpīli, *Pāvuliņa* 140.

Mēslošana

Lai iegūtu labāku ražu, tīrumi jāmēslo, it sevišķi pastāvot triju- un vairāklauku sējas kārtībai. Visvairāk mēslo papuvi — ziemāja (rudzu) sējai, tad arī miežu un linu laukus, kā arī sakņaugus. Mēslus dod labi attīstītā lopkopība. Sakņaugiem (sevišķi kartupeļiem) ņem zirgu mēslus, jo tie ir smalkāki, bet papuvei visus — tiklab govju, zirgu, aitu kā cūku mēslus. (Pat putnus agrāk turēja ieslodzītus vienīgi mēslo dēļ.) Lai tīrums labāk mēslotos, tad papuves zāli nenogana, bet apaļ līdz ar sūdojumu. Lai iegūtu vairāk kūtsmēslo, lopus ziemā pakaisa¹, ar ko arī vieta, kur lops stāv, kļūst sausāka, jo mēsli parasti (siltuma uzturēšanai) paliek visu ziemu kūti. Pirms kaisīšanas tai vietā, kur govīs stāv, mēdz mēslus līdzināt², lai sūdu kaudze neaugtu pārāk augstu un lai govīm būtu gulēšanai daudz maz gludena vieta. Tomēr mēslo kūti sakrājas tik daudz, ka pavasarī govju rāgi skaņas pie dziedriem³. Pakaišiem⁴ lieto bez salmiem dažkārt arī smalki sacirstas skujuas, bet tās nesatrūd tik ātri kā salmi, un tad šādus žagarainus mēslus⁵ uz lauka grūti izārdīt. Zirgu mēslus gan mēdz ar lāpstas veida rīku — grābšļu⁶ — caur mazu (ar aizbīdāmu galdiņu noslēdzamu) atvērumu ēkas sienā izmest ārā no kūts, kur tie sakrājas augstā sutrainī⁷ (23. un 24. att.).

Ap Jāņiem mēslus ved uz tīrumu, izārda un ieaļ⁸. Mēslošanas svarīgo saimniecisko nozīmi apstiprina apstākļi, ka vēl šodien mēslo vedības pavasarī saglabājušas savu seno svinību raksturu. Tajās ielūdz talciniekus — draugus un paziņas, kas par savu darbu (kas parasti ilgst tikai vienu dienu) nesāņem vis algu, bet gan vienīgi svētķu mielastu darbu nobeigumā. Talcinieki sūdos brauc ar saviem zirgiem, ratiem, arkliem un citiem darba rīkiem. Vīrieši tērpušies savās vecajās darba drēbēs, bet sievietes apsējušas svitrainus priekšautus un gaišus galvas lakatiņus, lai labāk izskatītos un lai uz tīruma, mēslus ārdot, jau pa gabalu būtu saskatāmas. Talcinieki ierodas jau agri no rīta. Pēc mazām brokastīm visi steidzas pie darba. Spēcīgākie vīrieši rauš ar dakšām kūti mēslus un met tos ratos, sievietes un pusaudži aizved pajūgu uz tīrumu, kur kāda sieviete (retāk

¹ T.i. uz mēsliem uzstiepj salmus (Dunikā). — ² Jeļos, jeb līdzināt govīs (Sunākstē), nomest govīs (Saldū). — ³ Vai sijām. — ⁴ Vnsk. arī pakaisa. — ⁵ Saldū saka « žagaraini mēsli ». — ⁶ Turpat. — ⁷ Ko sauc arī par sutrainiem (Gramzdā, Līvberzē, Naudītē), sitrauni (Blīdienē), mēslo bāni, mēslenīcu (Džūkstē), sūdu lēveni (Naudītē). — ⁸ Tagad papuvē mēslus parasti ieaļ ar dzelzs arklu.

vīrietis) tos ar ķeksi izrauj no vezuma ārā mazās gubiņās, kuņas izārda sievietes — ārdītājas. Dažkārt mēslus tūlīt (kāds vīrietis) arī ieā (lai tie kādu mēnesi iearti trup ; tad saecē un atār atpakaļ).

Mēslu raušanai kalpo divstaru sekumi — sūdu dakšas¹. Senāk šis rīks sastāvēja no divzarainas koka kārts, piem., paegļu koka spīles (25. att.). Staru galus nosmailina, tos nedaudz apdedzinot ugunī. Kāta galā piestiprināts neliels apaļš koks², lai labāk var turēt un nespiež roku. Lai mēslus no blīvajām kārtām mēžot³ un ratos metot, šo dakšu dabiskie zari nenolūztu, tad jau-

23. att. Caur īpašu lodziņu kūts sienā (kas noslēdzams ar aizbīdni) zirgu mēslus izmet sutrainī. Cērē, 1937.g. (Autora uzņ.)

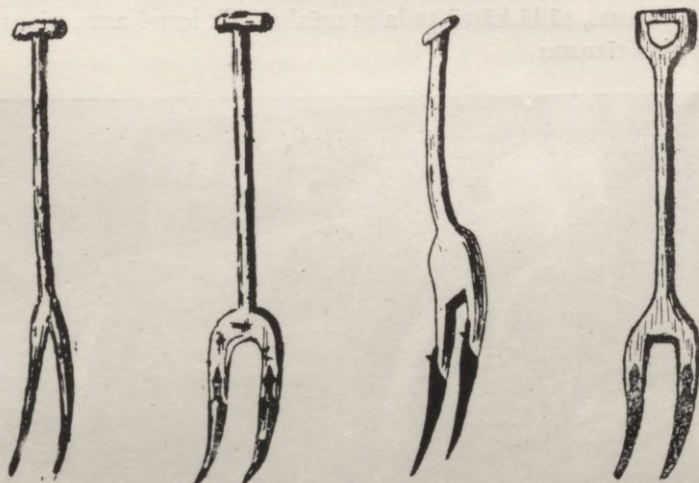

24. att. *Sutrainis*. Netālu virs mēslu metamā lodziņa vēl ierīkots garenisks gaismas atvērums. Cērē, 1937.g. (Autora uzņ.)

nākajos laikos sūdu dakšas izcērt no spēcīga koka un uz izdrāztajiem zariem (līdzīgi lemešiem, no apakšas) uzmauc dzelzs smailes (26. att.). Lai tās darbā nenoslīdētu, tad šo dzelzs zaru priekšpusē ir caurumi, kur iedzen paškaltu naglu. Dažkārt šo dakšu zari izliekti nedaudz uz priekšu, bet kāta gals nedaudz

¹ Jeb *sūddakšas*, *sakums* (Lielvārdē), *sakumi* (Lizumā, Naukšēnos, Susējā), *sekums*, *sekumi* (Alsungā, Dobelē, Dzērbenē), *cekums*, *sūdu sakumi* vai *sacumi* (Apukalnā, Jaun-Rozē), *svacumi* (Laicenē), *secums*, *secumi* (Āraišos, Ērģemē), *cecums*, *cecumī* (Cēsis, Valmierā), *cekums* (Mālpilī), *cekumi*, *mēžamie sakumi*, *divkāru sekumi* (Varakļānos), *sakas*, *čakāns* vai *čēgāns* (Varakļānos), *žuburis* (Stendē, Zālītē), *spīle*, [*koka*] *dakša* [Subatē, sal. 25. att.], *konksis* (Liel-Salacā), *strizdulis*, *kaplis* (Alūksnē, Stāmerienā, Trikātā), *urķis*. — ² = *Dērdevis* (Lubānā), *skribins* (Saikavā, Varakļānos), *skribineņš* (Varakļānos), *kluģis* (Saldū), *tulle* (Stelpē). — ³ = [*Mēslus iz*]mēžt, *izkapāt*, *raust* vai *mest* [ratos] (Jeņos).

atpakaļ (27. att.), lai izliekums labāk piegulētu rokai un lai mēsļu nastu varētu vieglāk noturēt līdzsvarā. Reizēm kāta augšgals ir paplašināts un rokas turēšanai izgriezta « auss¹ » (28. att.). Kūti mēžot, to izkaisa ar zālēm un puķēm. Kad tā ir izmēzta, rausēji² prasa no saimnieces sieru un no saimnieka degvīnu vai alu. Bet, ja darbs ieilgst, tad izmēzto daļu izkaisa salmiem, kur apsēstas rausēji un mauro kā vērši, kamēr tiem nes dzert. Ja gažām iet sievietes, tie grasās tās ķert un vilkt salmos. Reizēm saimnieks un saimniece laiž tiem labi izmauroties.

25. att. Mēsļu *sekumi* ar dabiskiem koka zariem, kas nosmailoti, tos apdedzinot ugunī. (Bīlenšteins.)
26. att. No kāda rupjāka koka stumbra izdrāzti *sekumi* ar uzmauktām dzelzs smailēm. (Bīlenšteins.)
27. att. *Sekumi* ar nedaudz uz priekšu izliektiem zariem un atpakaļ atliektu kātu. (Autora zīm.)
28. att. No rupja koka stumbra izcirsti *sekumi*. To kāta galā ērtākai turēšanai izdrāzta *auss*. (Aut. zīm.)

Ja nu maurošana nerimstas, tad pats ar pašu nāk tos « aplaistīt³ ». Arī ārdītājas un vedēji tad dabū sieru un degvīnu. Stipru alu sākumā dod uzmanīgi, lai nepiedzertos. Pēc tam darbu turpina ar jaunu sparū. — Dažreiz mēsļu atliekas — pagrundes⁴ — nākas kūti pat ar lāpstu norakt.

Lai varētu uzkraut lielāku mēsļu vezumu, tad ratiem uzstāda sānu galdiņus — skāres⁵, lubas⁶ vai vārtiem līdzīgās lupstāres⁷

¹ Stelpē. — ² Jeb *mēžēji*, *metēji*. — ³ *Pāvuliņa*, Krustpils 75, Laudona 7. — ⁴ Kaldabruņā. — ⁵ Vai *skārdeles* (Kursišos), *kārdele* (Dunikā, Gramzdā, Nīcā, Rucavā), *kārde* (Dunikā, Rucavā). — ⁶ Apukalnā, Kurmenē. Pašus mēsļu ratus tad Dunikā un Rucavā sauc par *lubu ratiem*. — ⁷ Lutriņos, Saldū. — Parastos zemnieku ratus (piem., Zaļeniekos) sauc par *sūdu ratiem*. Dažkārt tie ir kāda zemnieka vienīgie rati. Kad tas brauc baznīcā vai godos, viņš tos nomazgā, izklāj salmiem un pats nosēžas uz maišeļa, kas piebāzts sienu vai salmiem. — *Mēsļu vedams laiks* (jeb *sūdvedamais laiks*) visumā sakrīt ar sienu

(29. att.). Pusaudzī (vai sievietes) ar piekrauto vezumu nobrauc uz tīrumu¹, kur kāda sieviete (vai retāk vīrietis) ar (parasti) divzaru ķeksi² vai kāpekli³ izrauj⁴ mēslus no vezuma. Parasti tos izkāpj pa ratu pakaļgalu, kur tie nobirst zemē, veidodami mazu apaļu gubiņu. Lai vietām neuzslānītu par daudz mēslu, tad bieži tīrumu pirms mēslošanas mēdz rūtēt — sadalīt atsevišķos mazos laukumos, katrā tad izraušot vienu mēslu gubiņu (kuŗu izārdot, pārklāj visu apzīmēto laukumu). Pēc tam pabrauc zirgu nedaudz tālāk, līdz nākamajai rūtei, kur tad izkāpj jaunu gubiņu utt., tādā kārtā sadalot mēslus, cik iespējams, vienmērīgi pār visu tīrumu.

29. att. No sutraiņa mēslus ar sekumiem met ratos. Cērē, 1937.g.
(Autora uzņ.)

Tagad seko svarīgākais sieviešu darbs — izvesto mēslu gubiņu izārdīšana uz lauka. Mēsli jāizklīdina, cik iespējams, vienlīdzīgi, lai tie labi mēsnotu tīrumu un lai tos būtu vieglāk ieart. Labākais un pirmatnējākais darba rīks mēslu izklīdināšanai ir sievietes rokas, jo sevišķi, ja mēslos ir daudz salmu. Mazu mēslu kaudzīti saņem rokās un izsvaida vienmērīgi uz

laiku. Kamēr siena grābšanai un nogodāšanai izvēlas saulainas dienas, mēslus ved arī lietainā laikā. Tāpēc vēl šodien par kādu salijušu miglainu dienu saka, ka tas ir *sūda laiks*.

¹ To, kas talkā pēdējais brauc ar mēslu vezumu uz tīrumu, Zvirgzdenē sauc par *skribunu*; ar to saistītas dažādas izdarības. — ² *Jeb ķeksi* (Naukšēnos, Rūjienā), *ķensi* (Liel-Salacā), *ķanksi*, *ķirnēkli* (Smiltēnē), *kuķi*, *raunamiem* (Saikavā), *kapaci* (Latgalē, Bērzgalē), *kapāci* (Varakļānos). — ³ Galgauskā. — ⁴ = *Mēslus kāpt* vai *izkāpt* (Galgauskā), *kāpt mēslus no ratiem* (Liepā), *mēslus no ratiem raut* (Saikavā), *ķenksēt* (Jeŗos), *ķirnit* (Drustos, Smiltēnē), *kapačāt* (Bērzgalē, Zvirgzdenē; tas, kas uz lauka kapačā mēslus no vezuma, te saucas *kapačnieks*), *mēslus gāzt* (apmēsloto tīrumu tad sauc par *gāzumu*, un mēslus uz lauka gubiņās mest = *gāzumos vest*).

visām pusēm. Bilenšteins¹ pagājušā gadsimta četrdesmitajos gados Vidzemes igauņu daļā redzējis uz lauka salīkušas sievietes, kas rokām svaidījušas mēslus. Tāpat arī Latvijā, kur viņš, piem., savam kučierim (kas, sīpolus stādot, ar rokām ņēmis zirgu mēslus no ričas un tos aplicis ap stādu) piedāvājis zviedeni, tas atbildējis : « Tie jau ir tīri sūdi ». Dārzkopībā vēl šodien mēslus izklidina rokām, un, kādam šādā darbā līdzīgi jautājot, pēc mazas izbrīnas saņēmu vienaldzīgu atbildi : « Tīri sūdiņi jau vien ir ». Jo ne jau vienīgi joku dēļ zemnieks mēslus sauc par savu « zeltu ». Tāpēc arī ļoti izplatīts ir sakāmvārds : « Kur sūdi, tur maize ». — Darba rīks mēslu izklidināšanai uz lauka ir maza koka dakšiņa — ārdeklis² (30. att.) — kā dabiskie zari nosmailināti mums jau pazīstamajā veidā, galus apdedzinot ugunī. Mūsdienās ārdekļa zari ir jau no dzelzs. Ar to satveļ nedaudz mēslu, ko izsvaida un izārda³ visapkārt gubiņai. Viena sieviete parasti noārda vienu pūrvietu pa dienu. Darbu pavada ārdītāju dziesmas. Puiši, pustumšās kūtis mēžot, dzied vairāk bezkaunīgas dziesmas. Slāpju dzesēšanai uz lauka ņem līdzī arī alu. Pusdienās visi dodas mājā, kur tos sagaida lepns mieļasts. Dažreiz jau pusdienas laikā puiši sāk ar meitām ķircināties un apdziedāties, sevišķi, ja meitu vidū gadās kāda vecāka saucēja, teicēja, vilcēja un locītāja⁴.

— Izārdītos mēslus parasti tūlīt ieāļ (ar dzelzs 30.att. Ārdeklis mēslu izklidināšanai. (Bilenšteins.)
arklu). Citādi, saulainā dienā noārdīti, tie iztalo⁵.
Apmēram mēnesi tie paliek zem zemes, lai labi
satrūd, tad tīrumu uzecē un mēslus atkal atāļ⁶.

— Dažreiz mēslu talkā piedalās pat 50 talcinieku ar kādiem 18 aizjūgiem⁷. Tad dara vismaz 20 spaiņu alus, cep svaigu maizi,

¹ 504. — ² Jeb *ārdīklis*, *ārdīklas*, *ārdīkls*, *vārdeklis* (Pildā, Zaļmūižā, Zvirgzdenē), *sekumiņi* (Skursteņu mūižā, Zaļeniekos), *dakšiņa* (Kurzemes vidienē), *kuķis*. — ³ = *Ārdīt*, *apārdīt* (Dunikā, Kalētās, Rucavā, Saikavā; piem., *apārdīt pūdienu*), *vārdēt* (Pildā, Zvirgzdenē), *kraļt* (Aulejā), [*sūdus*] *svaidīt* (Zaļeniekos), *izklidināt*. — ⁴ Mēslu vešanu un ārdīšanu bieži apdzied dainas : « Juku juku meža zosis, kas priekšāi, pakaļā ; tā sajuka ārdītājas Ar tiem sūdu vedējiem » (E. II. 1036, no Rudbāržiem). « Mūs' brālīši sūdus veda Cauņotām cepurēm. Mēs māsiņas ārdītājas Ziļotiem vaināgiem » (E. II. 1032, no Mārupes). « Ārdat, meitas, smalki mēslus, Lai rudzīšus velde lieca ; At vedīšu brāļam sievu, Tā tās veldes kustirās » (BŠ. 50052¹, no Beļavas). Ārdītāju dziesmas, kurās tās bieži ķircina puišus, skan tālu pāri mājas robežām. Un kāds, kas jau daudz dziedājis, prasa saimniekam dzert : « Brandavīna, brandavīna, Dodiet salda brandavīna ! Mana rīkle izkaltuse, Visu dienu kļaiģājot » (E. II. 1510, no Uzīņiem). — ⁵ Jaun-Piebalgā. — ⁶ Vec-Piebalgā. — ⁷ Dažreiz talcinieki sabrauc no rīta jau tik agri, ka mājīnieki vēl guļ. Tad tie mēdz kūti atlaist govīs vaļā, lai mājīniekus izjokotu. Tad tie piekrauj savus ratus ar mēsliem un piebrauc pie mājas durvīm, lai tur ar dziesmu modinātu gulošos. — Ap pus sešiem rītā ēd pusbrokastis, — istās brokastis ir ap astoņiem.

kauj aitu, jēru vai āzi¹. Jaunie labprāt iet talkās² — šeit tiem iespēja vienam ar otru iepazīties, un nereti dažs te ir atradis savu iecerēto. Arī darbs barā vieglāk sokas. Gadījumā, ja mēslus izved jau ātrāk³ un līdz vakaram nav ko sadarīt, tad laiku pavada, strādājot kādu citu darbu, piem., uzaļ papuvi vai noved akmeņus no kāda tūruma. Svētki istenībā sākas tikai vakarā. Darbu beidzot⁴, nokliedz urravas, tad visi dodas uz istabu, kur vēlreiz nokliedzas. Tad noliek darba rīkus un pagalmā mazgājas, kur saimniece tiem nolikusi ūdens spaiņus un dvieļus⁵. Tagad pienācis laiks pušiem ķircināties ar meitām : tie samet meitu dakšas koku zaros un neļauj tās ņemt zemē. Visi savstarpēji rumulējas⁶. Pēc nomazgāšanās meitas uzvelk savas labākās drēbes, ko tās paņēmušas līdz no mājas. Tad sākas mielasts⁷. Ja visiem uz reizi nav vietas pie galda, papriekšu ēd vīrieši. Dzeršanai vīrieši liek alus kannai apkārt staigāt, sievietes dzeļ patekas. Kad jau gana ēsts un dzērts, kāda spēcīgāka barvede izrauj aiz jostas aizbāzto steberi⁸ — lielu sarkanu burkānu, kam resgali piesieti divi sīpoli ar pētersīļiem — ko kā auglības priekšstatu savicina ap galvu un uzvelk bezkaunīgu dziesmu. Tūlīt novāc traukus, iznes galdus, un sākas dejas, dziesmas un spēles. Pāris spēlmaņu (ar dūdām, jaunākos laikos arī ar ģģīgām vai plēšenēm) uzrauj ugunīgu deju, un prieki sākas uz nebēdu. Sekojošos svētkos piedalās arī kaimiņu meitas un talcinieku mājinieki⁹.

Arī ar mēslošanu saistās zināmi ticējumi un izdarības. Tā, piem., kāds saimnieks ievērojis, ka kaimiņš staigā ap viņa tikko

¹ « Nevienam tāds godiņis, Kāds godiņis sūdiņam : Cep maizīti, brūvē alu, Sūda goda gaidīdami » (E. II. 1035, no Kursīšiem). Kaut arī talcinieki par savu darbu algu nesaņem, tomēr izdevumi ēdienu un dzērienu sagādē ir lieli. Bez tam saimniekam, kas talku rīkojis, vēlāk jāiet savukārt talkā ar saviem ļaudīm citiem talkas dalībniekiem. — ² « Talkā eimu, talkā teku, Talkā mani mīļi lūdz ; Talkā cepa kviešu maizi, Saldu dara alutiņu » (E. II. 1465, no Lepšukalna). — ³ Bet ne vienmēr sūdus iztalkā vienā dienā : « Ai jel, liela Lipšņu māja, Tavu lielu sūda lauku : Trīs dieniņas sūdus veda, Laukam gala neredzēju » (BŠ. 50051, no Alsungas). — ⁴ « Mēs savu darbiņu Padarijām : Mēs savus sūdiņus Izvedām » (BŠ. 50057, no Alsungas). — ⁵ « Proties, talkas māmuliņa, Ko vajag plūcējām : Ūdens spanņu mazgāties, Linu dvieļa slaucīties » (E. II. 1489, no Jaun-Svīrlaukas). — ⁶ Meitas mēģina no rumulēšanās izvairīties un dažkārt dodas uz māju pusdienās tikai tad, kad puīši jau paēduši. Bet puīši prot meitas uzmeklēt un sagaida tās slepenībā ar pilniem ūdens spaiņiem. Un kad rumulēšanās tuvojas dīķim vai upei, kur no jauna jāpiepilda izlietie spaiņi un kausi, tad nereti kāda meita dabū visām drēbēm mazgāties ūdenī, bet, ja vairākas meitas saķeras kopā, tad kārta peldēt arī kādam brašam jauneklīm. Sal. B. Senkēviča, Senās talkas (Laiks, 1946. g. 3. n.) 63-66. — ⁷ Šīs dzīres mēslu talkas nobeigumā sauc par *vedībām*, *apmēzībām* (Kaldabruņā). — ⁸ « Paldies saku māmiņai Par to kuplu steberīti ; Audzin', Dievs, tāds lirus Kā tā kupla steberīte » (E. II. 1556, no Skursteņu muižas). — ⁹ Mēslu talkai svarīga nozīme arī tai ziņā, ka mēslus izved, izārda un tūlīņ ieļ, viss tas notiek vienā vai augstākais pāris dienās. Turpre-

izvestajām mēslo gubiņām, kaut ko pie sevis skaitīdams. Otrā rītā iet skatīties, — kā tad ! Kaimiņš nolīcis nešļavu — olu, krusteniski pārsietu ar sarkanu dzīparu — lai tīrums iztecētu kā ola, izdēdētu kā dzīpars. Pūšļakus izvestajos mēslos liekot, mēdz skaitīt arī sevišķus vārdus, bieži tautas dziesmu veidā, piem. : « Es atjāju baltu zirgu, Sarkaniem iemaviem ; Nij lej auga mieži, rudzi, Nij lej zviedze kumeliņi ; Mun lej auga mieži, rudzi, Mun lej zviedze kumeliņi !¹ » — Sevišķi cienī un godā Mēslo Māti jeb Mēslo Bābu. — Kad kāds aiziet dzīvot uz citu māju, tad tam jānomēž sekumi sūdu no kūts durvīm. — Kad govīs nenāk ārā no degošas kūts, jāizmet trīs sekumi sūdu un jāsaka : « Mūkat, gosniņas, sarkmais bullis nāk » vai : « Bēgat,

31. att. Talkas svinības Straupes muižā, 1794. gadā. (Brotze.)

lopiņi, kaņi nāk ! » Lai zagtu zirgu dabūtu atpakaļ, pirms vēl viena diena pagājusi, ņem sūdu dakšas, iedur tās tanī vietā, kur zirgs stāvējis, un runā : « Es nu duru tevi un iekš tā lopa

tim ja šis darbs būtu jāveic mājiniekiem vieniem pašiem, tad paietu pat vairākas nedēļas, un šai laikā izārdītie mēsli uz lauka iztaltotu. — Domājams, ka talkas pirmsākumi meklējami lielģimenes sadalīšanās laikmetā, kur lielos laukus sadala apsaimniekošanai atsevišķām ģimenēm. Dažu lielāku un smagāku darbu veikšanai tomēr bija nepieciešama agrāko lielģimenes locekļu līdzdalība, ar ko šis sabiedriskais darba darīšanas veids pieturējis savu seno svinīgumu. — Savā laikā arī muiža lielāku darbu veikšanai rīko talkas, ko nobeidz dzīres ar dejām un spēlēm (31. att.), ko Nigrandā sauc par *pagastu*. Kāda 18. gadsimta vārdnīca (J. Langes) mums saglabājusi arī vienu senu muižas talku dziesmu : « Gribb tee Kungi turreht Talku ; buhs teem sreegt mums Allus malku, doht ikweenam savu Daļļu, Puttras, Maises, Ahschu Gallu. Masche, Mahdsche, Lasche, Trina, dzepp tur arri Brandawihna. Tā kā mehš pee Darba ķeppam, Tā lai ehdahm, tā lai dseppam, lai mehš preezigi tad lezzam, tas gan klahjhahs Jaunam, Wezzam, lai tam peeaug pilni Lauki, kas muhs meelojis tik jauki ».

¹ BŠ. 55308².

vārda es lūdzu tevi, tev vajag atpakaļ griezties no tām zagļa rokām ; esi žiglis kā vējš, kā putnis gaisā, kā zivs iekš ūdens, kā saule jeb mēness pie debess, kā rasa par tām puķēm ; tev vajag kārtīgi un ātri atpakaļ iekš tava staļļa būt, tas tev ir par ciešanu skaitīts¹ ».

Bez kūtsmēsliem jūrmalas zvejnieki savu mazo, smilšaino lauciņu mēslošanai lieto arī jūras mēslus², reizēm arī zivju atkritumus vai pat pašas zivis, piem., reņģes, ja tās pārāk daudz sazvejotas. — Vai arī sadedzinātus un saberzētus kaulus izmantoja tīrumu mēslošanai³, nevaram pierādīt ; šķiet gan, ka šai kaulu dedzināšanai vai to trūdināšanai purvājā izskaidrojums vairāk meklējams tautas ticējumos.

Siena raža

Pirmais lielais ražas ievākšanas darbs vasarā ir siena pļaušana un iegodišana. No maija sākuma līdz novembra pirmajām dienām lopi atrod barību ganībās. Bet visā gaņājā ziemeļu ziemā zemniekam tie jātur vairākus mēnešus pajumtē. Tādēļ jau iepriekš jāsgādā pasars⁴ — siens un salmi. Bet arī vasarā, dunduru laikā, zemnieks dod lopiem sēku, zaļbarību, viķus, ko tas sapļauj auglīgajā sēkulājā⁵, kādā dārzā vai zālainē mājas tuvumā. Un tāpat arī gaņajos rudens rītos salnas un miglas dēļ lopus patur ilgāk kūtī, kur tiem dod norudenes⁶.

Pirmās dabiskās pļavas atrodas upju un ezeru malās. Jo šajās zemajās vietās pavasara un rudens plūdu dēļ neaug nedz koki, nedz krūmi, totiesu laba zāle, ko pļauj sienā⁷. Arī mežu un krūmājus nolīž par pļavu⁸. Tāpat labu zāli pēc dažiem gadiem pļauj arī atmatā⁹.

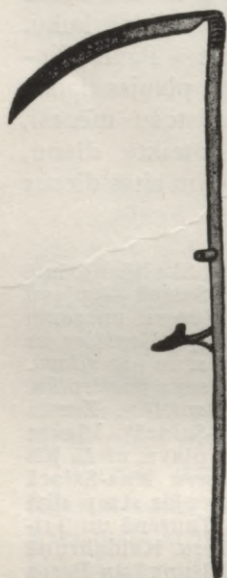
¹ Latv. bur. vārdi 232, 267, 268, 620, 621. — ² Jeb *jūras sūdus* (Liel-Salacā), retāk tos sauc arī par *jūras sūnu*. Lielu jūras mēslu kaudzi Lazdonā sauc par *sutrauni*. — ³ Kā to apgalvo prof. Mazvērsītis. — ⁴ Jeb [pa]sērs [Dundagā]. — ⁵ Limbažu apkārtnē. — ⁶ = Rudens barību. — ⁷ Pēc plūdiem uz pļavām paliek arī auglīgs nogulums, kam vārdā *īga* (Zlūkās). « Pļauju sienu ezerā, Pļauj' ezera malīnā, Zinu savu līgaviņu, Daudz telišu atvedot » (E. II. 1257, no Neretas). Kāda mīkla sienu apraksta šādi : « Es mirdams esmu dzimis, bet dzīvos uzturu, tu pats mani mutē neņemsi, bet cits ». — ⁸ Listai pļavai vārdā *darījums* (Druvienā, Lazdonā), *darījumi* (Lubejā), *rājums*, *dedze*, *dega*, *deglāji* ; šādu pļavu pirmo reizi uzart = *uzriekt* jeb *uzplēst* (Svitenē) *pļavu* vai *riekumu* (Lubānā, Saikavā), *rāt pļavas*, *nolīst pļavu* (Aucē, Džūkstē). — ⁹ Aplūkosim pāris piemēros dažādu pļavu īpašības : pretstatā purvu pļavai sausu un ziediem bagātu pļavu sauc par *ārisku pļavu* (Pildā, Sarkanos, Sunākstē, Varakļānos) vai arī *āra* (jeb *āru*, *āres*) *pļavu* (sal. *ārīgs* [vai *ārējs*, *āra*] *tirums*), un šādā pļavā aug *āriskā zāle* (Pildā, Sarkanos), *āra* vai *āres zāle* (vai *siens*). *Āra pļavas* Katriņā (pie Ērgļiem) nozīmē « sausas pļavas, kur aug laba āra zāle un āboliņš », bet Sunākstē — « pļavu ārpus meža ». Par *āra pļavām* vai *ārplavām* sauc arī mājas tuvumā iekoptas pļavas, kur aug *ārmalas siens*. Vispār tās pļavas, kas atrodas vairāk klajā laukā,

Siena laiks¹ Latvijā sākas tūlīņ pēc Jāņiem. Tāpēc mēdz teikt : « Jānis ved pļāvējus pļavā, Jēkabiņš druvās ». Dažos novados pļaujamais laiks sākas jau nedēļā pirms Jāņiem, bet citur tikai pēc Pēteriem (29. jūnijā). Tāpēc jūniju, palaikam arī jūliju, latvieši sauc par siena mēnesi. Visumā varam teikt, ka siena laiks sākas jūnija otrā pusē un velkas līdz jūlija vidum. Vienas atsevišķas zemnieka sētas robežās tas ilgst divi līdz trīs nedēļas. Pie tam novēro arī zāles saaugumu un raugās, ka pļava būtu pilnos ziedos². Svarīga šiem darbiem ir arī laika pareģošana, jo šai laikā lietus un negais ir ļoti kaitīgi. Pēc dažādām dabas parādībām zemnieki prot ļoti labi pareģot nākamo dienu laiku. Jau 17. gadsimtenī Kurzemes « superintendents » Pauls Eirhorns³ sūdzas, ka pie dažādiem darbiem, piem., pļaujas laikā, zemnieki mēdz lūkot zvaigznes, augošu un dilstošu mēnesi, utt. ; šādam vai tādām darbam tie izvēlas noteiktu dienu, kuŗai tie piešķir sevišķu spēku un ietekmi, turpretim citas dienas — kā mazāk laimīgas — tie noraida⁴.

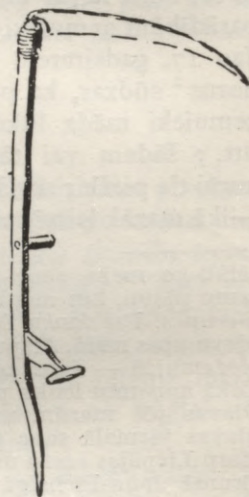
tālāk no meža, sauc par *āriskākām pļavām*. Vanga Skultē nozīmē zemu pļavu, kur aug liela zāle, bet Kuldīgā un Liel-Salacā — pļavu pie upes. Par *lanku* Dunikā un Sarkanmuižā sauc līdzenu un zemu pļavu upes malā, Aizputē — mazu meža pļavu, bet Elejā, Kursišos un Mežamuižā — lielu, zemu pļavu. Zaubē meža pļavu sauc par *silavu*. Lokā apņemtu lenku pļavas gabalu pie upes Bauskā sauc par *lepiku*. Pļavas pie mazām upītēm, strautiem, sauc par *taurītēm*. Zemas pļavas jūrmalā sauc par *randām* (Ainažos un Liel-Salacā). Pļavas starp Liepājas ezeru un Liepāju saucas *apluki*. Mazu pļavu mežā jeb tīrumā Jaun-Piebalgā sauc par *apli*. Nevērtīgu pļavu Maz-Salacā sauc par *bausku*. Pļavu, kas kā šaura strēmele iestiepjas starp divi tīrumiem, Tīrzā sauc par *reni*, Druvienā par *renīli*. Taurenē un Tri-kātā mazu pļavu mežā jeb starp sējumiem sauc par *rozu*. Kaldabruņā mazas pļavas starp tīrumiem sauc par *untežmalām*. Alsungā un Basos (mazu) pļavu meža vidū sauc par *vadu*. Zemu pļavu Naudītē un Sarkanos sauc par *lēknu*, Strazdenē par *lēkužām* un Dundagā un Sasmakā par *leknām pļavām*.

¹ Vai *sienlaiks* (Ungurmuižā). — ² Tā, piem., Krustpilī saka, ka tad, kad pupiņas (jeb « vanaga pieši ») jau nogatavojušās, ir laiks pļaut sienu. — ³ Wiederlegunge der Abgötterey und nichtigen Aberglaubens, so vorzeiten ausz dem Heydnischen Abgötterey in diesem Lande entsprossen und biszhero in gebrauch blieben, etc., Riga 1627. — ⁴ Atzīmēsim kādus laika pareģojumus pēc dažādām dabas parādībām : ja saule noriet mākoņos, sagaidāms nelabs laiks. Turpretim ja saule noriet skaidri un ziemeļu puse vakarā ir gaiša, — rītu būs labs laiks. Ja naktī pūš vējš, dienu būs nelabs laiks, un ja naktī vai no rīta nav rasas — dienu līs. Tāpat līs, ja rīta migla kāpj gaisā. Arī ja suns ēd zāli vai bezdelīgas lido zemu — sagaidāms lietus. Ja lietus laikā vistas staigā apkārt — tad lietus vilksies ilgi, — ja turpretim vistas meklē patvērumu pajumtē — lietus ātri pāries. Ja uz ēkaugšas pakārta zāvēta gaļa paliek mitra — tad līs. Ja grābeklis atstāts pļavā ar zariem uz augšu, tad sagaidāms lietus ; tāpēc grābekli cenšas novietot vai nu ar zariem uz leju, vai parastī iesprauz to zemē, lai to no tālienes varētu saskatīt. Ja, pirmo sienu kasot, nejauši sasitas divi grābekļi, tad būs labs siena laiks. Šodien zemnieki novēro arī dažādas jaunlaiku parādības : ja dzelzceļa troksnis tālu dzirdams, būs nepastāvīgs laiks ; uz nelabu laiku norāda arī tālruņa vadu stabu

Siena ražas galvenie darba rīki ir izkopts, grābeklis un dakšas. Pirmajā vietā mums te jāaplūko izkopts. Pļaušanai latvieši pazīst trīs šāda veida rīkus : gaŗkātes izkapti, iskāti un sirpi. Vēl pirms gadsimta gaŗkātes (32. un 33. att.) izplatības novads ierobežots vienīgi ar Latvijas rietumiem — Kurzemi un Zemgali, kamēr sirpi sastop tikai austrumos — Latgalē un Vidzemē. Turpretim zemes vidienē lieto iskāti. Kurzemes austrumu novados, Saldū, Sabilē, Kandavā un visā apgabalā ziemeļos un rietumos no turienes līdz pat jūfai, gaŗkātes izkapti lieto

32. att. Izkopts
Trikātā, 1799. g.
(Brotze.)

33. att. Izkopts pagājušā gadsimta beigās. Tās tievgalis izdrāzts plakans, lai tas jo labāk piegulētu pļāvēja kreisajai augšrokai. (Bīlenšteins.)

ne tikvien siena un vasarāja, bet arī rudzu pļaušanai. Turpretim Aucē, Jaunpilī, Tukumā un apgabalā uz austrumiem no turienes ar gaŗkātes izkapti pļauj tikai sienu un vasarāju ; ziemāju tur pļauj ar iskāti. Kopš tā laika gaŗkāte izplatās arvienu vairāk uz austrumiem, jo pļaušana ar to veicas ātrāk un arī rugāji uz tūruma paliek isāki. Kamēr gaŗkāte padzen iskāti uz austrumiem, tamēr arī iskāte aizstumj savukārt vēl senāku pļaušanas rīku — sirpi — jo tālāk uz austrumiem. Kamēr pagājušā gad-

simta sešdesmitajos gados iskāte jau aizlauzusies līdz pat Gaujienai, Palsmanei un Piebalgai, tad tajā pašā laikā austrumos no turienes — Latgalē — visu labības veidu pļaušanai lieto tikai sirpi¹. Tāpat šos izplatības novadus apstiprina arī vēl aizvēsturiskie izrakumi. Kuršu un zemgaļu agrā dzelzs laikmeta romiešu (jeb pēckristus) posma (mūsu ēras pirmie 400 gadi) kapos jau bieži atrodam izkaptis un galodas, turpretim letgaļu kapos — sirpjus. Pie tam šīs atrastās izkaptis un sirpji ir lielu izmēru².

« dziedāšana ». — Sal. *Pāvuliņa*, Krustpils 77. *J. Barlotijs*, Laika novērojumi daiņās (Latvju tautas daiņas, red. J. Endzelins, I, Rīgā 1928) 411. un sek. lp.

¹ *Bīlenšteins* 495. un sek. lp. — ² *Izkopts* ir sers *i*-celma vārds, ko mēs sastopam jau 13. gadsimta senrakstos. Tas atvasināts no

Izkapti iesien¹ kātā pa rokai, to « iepļauj », kamēr tā ir « iecilāta » (= pļāvējs pie tās pieradis). Izkapts lejgalī — pēdā (pie kāta) ierīkota maza apm. 2 collu gaļa un 1 ½ collu plata « kuna² » (kas veido taisnu leņķi ar izkaptu muguru un sniedzas nedaudz uz augšu); tā nobeidzas ar mazu kāsīti, kas, izkapti kātā iesienot, iekļaujas attiecīgā caurumiņā. Pati kuna cieši pieguļ kātam, kur to rokas platumā notin ar drāztām lazdāju sloksnēm, krūkleņu vai kārķļu klūgām vai piesien ar aukliņu (jaunākā laikā arī ar dzelzs stīpiņu). Sējuma vietu vēl nostiprina, tur iedzenot vadzīti³, lai izkaptu nekustas, bet stingri turas pie kāta, kā arī lai tai piesšķirtu vēlamo leņķi, noķīlējot to zemāku vai augstāku⁴. Izkapti piestiprina taisnā leņķī pie kāta, kas īstenībā ir nedaudz šaurāks par taisnu⁵. Tā ir ietaisīta pa mēram, ja tā ir « nij cieta, nij mīksta⁶ » un tā jāiesien « ni atkaru, ni uzku », lai tā būtu « līdzīga ». Lai pārliccinātos, ka, izkapti

kapāt, kapināt, izkapāt, izkapināt [izkapti]. Izkapts kalēju sauc par *izkapnieku*. Burtiski tātad vārds *izkaptu* nozīmē vienīgi izkaptu asmeni (bez koka kāta), bet tā nozīme paplašinātā veidā pārnesta uz visu rīku kā noslēgtu vienību. Lietuvas pierobežā izkaptu vārds ir arī *daļģis, daļģe, daļģis*. Jaun-Sesevē *daļģe* nozīmē gaļkātes izkaptu asmeni. Turpretim *daļģe* Aizputē un Vestienā, *daļģene* Vestienā un *daļģenica* Katrinā (pie Ērgļiem) ir pirktā, pilsētas rūpnīcā pagatavota izkaptu, pretstatā paškalta, ko tur sauc par *izkapti*. Biržos (pie Jēkabpils) pilsētā pirktu izkaptu sauc par *lielgabalnīcu* (tā pēc rūpnīcas zīmes, kur attēlots lielgabals). Pretstatā pirktajai, paškalta izkapti mēdz saukt arī par *kaltnīcu*. Un — lai to atšķirtu no īskātes — tās nosaukums tad ir arī *gaļkāte, gaļkāts, gaļkāta* (vai *gaļkātes*) *izkaptu* vai vienkārši *kātenica*. Blīdienē izkaptu sauc arī par *ķencēnu*, Priekulē par *buceni*, Tukumā — *spaili* (tā pēc siena vālas — *spaiļes*, ko ar gaļkāti pļauj), Aizputē un Priekulē arī par *lanceni* (tā pēc labās zāles — *lancenes*, kas aug *lankās*). — *Īskātes* vārds ir arī *vienrocis, vienroce, vienroces* [vai *vienroča*] *izkaptu*, *ieroce*. — *Sirpja* nosaukums vietām ir arī *sirpe, sirps, cirpa, cirpe, cirpis, brukšas, pļautava, pļautuva, pļautuvs* (ap Ilūsti).

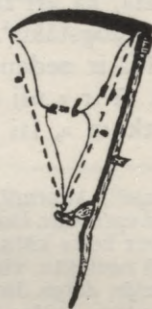
¹ = *Ierocīt izkapti* (Rūjienā). — ² *Jeb kona* (Liel-Salacā, Umurgā), *koneca* (Rūjienā), *kunna* (Ķempē, Smiltēnē, Vec-Atē), *kunne* (Lēdmanē), *izkaptu pēda* (Briņķos, Zaļeniekos) vai *pēds* (Līksnā), *pakāte* (Kalda-bruņā). Ar šādu kunu, kas nobeidzas ar mazu kāsīti, jau kopš senlaikiem iestiprina kātā arī žebērķļus. — ³ Ko Galgauskā sauc par *kaušķi* un Pildā par *zabavnieku*. — ⁴ = *Noķīlēt* (Džūkstē) vai *aizkaustīt* (Bērzaunē) *izkapti*. Sal. *Bilenšteins* 499. — ⁵ Ja leņķis starp izkapti un kātu ir mazdruscīn šaurāks par taisnu, tad saka, ka *izkaptu kā[r]sī* vai *knuba*. Stendē saka, ka izkaptu ir knuba, kad tās asmens smailais gals taisnā līrijā no kūlīša ir tikpat tālu, kā asmens platā gala stūris (35. att.). Šādā taisnā leņķī izkapti ierocīt saka *izkapti uzkumu* (vai *uzkumām, uzkumu, paknubu, atspilu, iekaru[s], uzkaru, uzkarā*) *siet*. Ja asmens pārāk nosvēries pret kātu, tad saka, ka *izkaptu apgumusi*. Ja starp izkapti un kātu ir plats leņķis, tad saka, ka izkaptu ierocīta *atkaru, atkars* vai *atkum*, bet tā to reiesien ar nolūku, jo tad jau remaz nevarētu pļaut. Kad izkaptu gals stāv par daudz tālu no kāta, tad tā pļaujot ņem par daudz zāles un to labi nekož, ja tās gals ir pārāk tuvu kātam, tad tā neņem nemaz zāles. — ⁶ *Sarkaņos*. — Lai tās asmeni padarītu cietāku, tad mēdz *izkapti dzeldēt* (Jaun-Piebalgā) — to rūdīt, velkot caur karstām oglēm.

iesienot, tai piedots vēlamais virziens, to stāvus pieslej pie sienas un apzīmē vietu, kur izkopts asmens pie pakātes pieskaņas sienai (34 a att.), tad izkopts augšgalu pagāž mazliet pa labi, un nu izkopts asmenim smailajā galā (34 b att.) arī jāpieskaņas apzīmētajai vietai. Ja tas tā ir, izkopts ir labi iesieta, citādi tā jāpārsien, vai virzienu pārlabo, iedzenot sējuma vietā attiecīgus vadzišus¹. Izkopts kalpo ilgus gadus. Bieži redzam tās pavisam sadilušas. Ja tā salūst, tad tai mugurā² pielaidē piedētavu³. — Miklās izkapti apraksta šādi : « Melna govš zemi laiza », vai « Zilā govš lāmu laiza » (un lāmas vietā dažkārt min arī,

34. att. Izkaptis ir līdzīga, ja, to pieslejot pie sienas un apzīmējot vietu, kur tās asmens platā gala stūris pieskaņas sienai (a), un pagāžot to nedaudz pa labi, arī izkopts asmens smailajā galā (b) pieskaņas šai pašai vietai (a). (Autora zīm.)

cini kur taču tik bieži negribot ieplaujas izkaptis)⁴. — Izkaptis kāts⁵ ir apmēram plāvēja gaļumā (līdz 1,80 m) un nedaudz izliekts. Lai tas labāk piegultos plāvēja kreisajai augšrokai, tā virsgalis nodrāzts plakans un nobeidzas ar smaili, lai to varētu iebāzt zemē. Pret vidu kāts

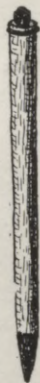

35. att. Izkaptis ir kņuba, ja asmens smailais gals ir no kūliša taisnā līnijā (a) tikpat tālu kā asmens platā gala stūris (b). Stendē. (Autora zīm.)

ir resnāks un reizēm izdrāzts astoņšķautnains⁶. Latviešu izkaptij ir divi roktuņi, knauķi⁷, kas savā starpā, kā arī ar kātu, veido taisnu leņķi : zemākais, labajai rokai — apaļš koka klucītis rokas platumā — knauķis jeb mazais kūķis — tuvāk izkaptij ; — augstākais — kreisajai rokai (sāniski pa kreisi no mazā kūķa) — lāpstiņa⁸ jeb lielais kūķis, — kam galā ērtākai turēšanai ierīkots vēl šķērsus klucītis — kūlītis⁹.

¹ Pāvuliņa, Krustpils 78. — Izkaptis platāko galu, kas pie kāta, sauc par *izkaptis bārdū* (Grobiņā), *pēdu* (Krustpili) vai *pakāti* (Kaldabrunā). — ² Izkaptis augšējā, biežākā (asmenim pretējā) mala ir *izkaptis mugura* (Grobiņā, Sarkanos), *krauna* (Biržos [pie Jēkabpils], Zasā), *krauns* (Biržos [pie Jēkabpils], Dignājā) vai *krauja* (Neretā). — ³ Ērgļos, bet Sarkanos šis izkaptis pēdai gar muguru uzliktās liekās dzelztiņas vārds ir *laida*, Lubejā — *laidis*, Biržos (pie Jēkabpils) — *pruds*. Šādu izkapti tad sauc par *laidenīcu*. — ⁴ Vai arī : « Nēm prāta atslēdziņu, atslēdz tēva tēvu padomiņu ». Sal. Latvijas Saule (1929) 658 ; *Bīlenšteins* 450. — ⁵ Jēb *rociniēks* (Varakļānos, Zvirgzdenē). *Bīlenšteins* 498. — ⁶ Izkaptis leņģali, sākot no roktuņiem, sauc par *lāpstu* (Grobiņā) vai *pasoli* (Dundagā, Lubānā). — ⁷ (Vnsk.) arī *knauķis*, *roka*, *klučītis*, *kūķis* (Dundagā, Vandzenē), *spala* (Kaldabrunā). — ⁸ Jēb *kruķītis* (Zaļeniekos), *uzplētnis* (Piltēnē). Tā gaļums apm. 9 col-las. — ⁹ Stendē, jēb *kūlišs* (Īvandē), *knauķis* (Strazdenē u.c.), *klučis*.

Pateicoties šo knauķu novietojumam, abas plāvēja rokas tiek vienmērīgi izstieptas. Bez tam kreisās rokas knauķis kalpo vēl kā sava veida svira, ar ko izkaptij var piedot spēcīgāku cirtienu¹. — Te jāpiemin arī trīs rīki izkaptis kapināšanai un brucināšanai : laktiņa, galoda vai bruceklis un izkaptis duncītis. Kad plāvējs dodas uz tālu plavu, tas ņem līdzī mazu tērauda laktiņu², kuŗas nosmailināto apakšgalu vienkārši iebāž mālainajā zemē. Gaŗšļaukus izlaidies vai uz grāvmalas sēdēdams, tas ar āmura pinni³ izkapina izkapti, kas novietota uz laktiņas plakanā augšgala, un šādā veidā izplacina tur iesistos robus. Jaunākajos laikos sastop arī laktiņas ar gareniski nosmailinātu augšgalu ; šādā gadījumā izkapti kausta⁴ ar āmura parasto plato galu. Parasti šī mazā laktiņa ir paškalta resna nagla ar plakanu galvu. Dažkārt to iedzen kādā koka klucī, bet vēl biežāk apm. 1 m gaŗa mieta galā (36. att.), ko var ērti nēsāt līdzī no vienas plavas uz otru. Mieta apakšējais gals ir nosmailināts, lai to varētu iedzīt zemē. Pēdējos gadījumos izkapti kapina uz ceļiem vai stāvus. Tāpat ļoti bieži šī laktiņa iedzīta trijkāju soliņa gaŗākajā priekšējā, kas pārsniedz pašu soliņu, uz kuŗa sēž kapinātājs⁵ (37. att.). Sevišķi šādu laktas soliņu lieto, plaujot mājas tuvumā. Līdz ar soliņu tad pat lietus laikā atrod patvērumu kādā nojumē, kur izkaptis kātu ērtākai kapināšanai var uzkārt virvītē aiz kādas sijas, lai tas nebūtu jātur rokā. — Otrs rīks — izkaptis smalkākai asināšanai — ir galoda un bruceklis. Kad siena vāle nopļauta, plāvējs apstājas, paņem kuŗki zāles, noslauka izkaptij pielīpušos ziedu putekļus un izbrucina⁶ to ar brucekli⁷ (38. att.). To pagatavošanai ņem sensenu nomelnojušu un cietu ozola koku (piem., upes gultnēs un mūklājos senlaikus nogrimušus ozolu stumbrus vai aizvēsturisku laivu galdus). Tas ir apm. 1 pēdu gaŗš un divi pirkstu plats plošķis. To noziež ar piķi un apkaisa ar smiltīm vai zvirgzdiem. Tā rokturī ievēŗ aukliņu uzkāŗšanai⁸. Tāpat plaujot brucekli iebāž bēŗza tāss makstī, kas pakārta pie jostas vai iebāzta kabatā,

36. att. Leģali nosmailināta mieta galā iedzīta izkaptis laktiņa. Lai, izkapti kapinot, mieta augšgals nepārplīstu, tas nosiets ar drāztu klūgu. (Autora zīm.)

¹ Apaļā knauķa vietā dažos novados (piem., Krustpilī) sastopam mīkstu, kātam apkārt saliektu no liepas drāztu likstiņu. — ² (Vnsk.) tā saucās *lakta*, *lakte*, *laktis*, *kapekle* (Rucavā). — ³ (Sasmakā) = āmura zobī. — ⁴ (Varakļānos) = *izkapināt* (vai *atplāt* [Mēmelē], *kult* [Varakļānos], *izkult* [Aknīstē]) *izkapti*, [*iz*] *placināt* (Bauskā, Lubānā) *izkapti*. — ⁵ *Bilenšteins* 500. — ⁶ Arī *sabrucināt*, *uzbrucināt*, *trīt*, *asināt*, *striķēt*, *striņķēt*, *uzvilkt* [*izkaptij zobus*], *balināt* (BV. 28681²). — ⁷ (Dundagā, Kuldīgā u.c.). Tā vārds ir arī *bruceklis*, *brukšis*, *trinītava*, *striķis*, *striņķis*, *striķejamais*. — ⁸ *Bilenšteins* 500.

vai arī pļāvējs tur labajā rokā ne vien izkopts mazo knauķi, bet reizē arī brucekli (38. att.). Galoda¹ līdzīga bruceklim, tikai mazāka. Kaut arī tāpēc pļāvējam bieži jāapstājas, taču — kā to rāda sena paruna — « izkapti brucinot, darbu nekavē ». — Trešais rīks izkopts asināšanai ir duncītis². Sevišķi, kad pļāvā izkapti iecirsts kāds robs, tad to ar šo duncīti izgriež. Taču griežot izkopts asmeni pārāk ātri nodeldē.

Otrs svarīgais siena ražas darba rīks blakus izkaptij ir grābeklis. Tas sastāv no gaŗa kāta³ un no sieksta⁴, kuŗā iestiprināti

37. att. Izkopts *laktiņa* iesista trijkāju soliņa resnākajā un gaŗākajā (apaļā) priekškājā, kuŗu aptver soliņa nedaudz aptēstais gals. Apaļā mieta augšgals, kur iedzīta *laktiņa*, nosiets ar drāztu sloksni, lai tas, izkapti kapinot, nešķeltos. Cērē, 1937. g. (Autora uzņ.)

zari⁵. Grābekļus vaļas britiņos pagatavo pats saimnieks. Koku grābekļa kātam izrauga jau ziemu, malkā braucot, proti, jaunu

¹ Jeb *galode*, *galods*, *galodiņa*, *gluda* (Priekulē), *glūda* (Asītē), *gude* (Dunikā, Rucavā), *gudis*, *ulis* (Brenģulos), *brūcene* (Ezerē), *trots*, *trotiņš*, *trīlava*, *trīlavs*. — ² Jeb *izkopts dūcītis*, *brukšis* vai *griežamais*. — ³ Tam vārdā arī *dalbis* vai *rocinieks*. — ⁴ Kas citur saucas *sieksts*, *siekste*, *siekstiņa*, *dziedrs*, *dziedra*, *dzieds*, *varēna* (Aknīstē), *grābekļa galva* vai *piete*, *pietis*, *sakne*. — ⁵ Retāk *zobi*. Grābekļa *zaru* nosaukums liecina, ka tie, tāpat kā seno ecēšu zari, sastāvēja no zināmā gaŗumā apgriezti m dab škiem koka *zariem* (sal. *Bilenšteins* 500). To vēl apstij - rina grābekļa *siekstas* nosaukums *sakne*. Domājams, ka viss grābeklis senatnē varēja sastāvēt no viena gabala (kā to bieži sastopam pie paegliem un jaunām eglītēm) — koka kāta ar sakni vai zariem, kas sniedzas uz abām pusēm no tā un veido grābekļa siekstu, un pie saknes atstātiem zariem, kas, attiecīgi apgriezti, veido grābekļa zarus jeb zobus. Nolūzušu zaru vietā pamazām ieliek mākslīgus zarus un tāpat arī sāk ar laiku aizstāt *siekstu* (jeb « sakni ») ar atsevišķu izdrāztu koka daļu.

un skaidru (= bezzaru), apm. 6 pēdu gaļu eglīti ar taisnu lomu. Pēc nomizošanas to ar slīmešu apdrāž vēlāmā resnumā. Kāta resgali apm. 9 collu gaļumā iešķeļ un starpā ieliek mazu kociņu, kas abas žākļa¹ puses tur izplēstas kādas 4 collas vienu no otras. Virs šķēluma vietas kātu notin ar sloksnīti, lai tas neplīstu tālāk. Kātam jābūt iespējami gludam, lai tas viegli slidētu rokās un lai neradītu tulznas. Jaunākajos laikos to gludina ar stikla lausku vai smilšpapīru. Tad šo kātu novieto uz ilgāku laiku uz klētsaugšas žūšanai. Pēc tam kātam uzdzēn siekstu ar zariem. Tā

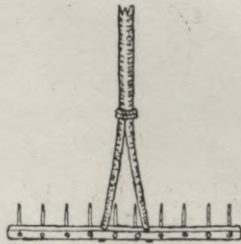

38. att. Siena pļaušana Trikatā, 1799. gadā. (Brotze). Pļaujot (attēlā pa labi) rokā tur arī *brucekli* (ko šajā novadā sauc par *striķi*). Sieviete pa kreisi, kas dodas uz siena pļavu, uzspraudusi svārkus, lai varētu vieglāk strādāt.

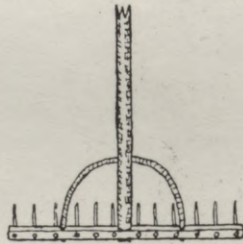
ir četršķautnaini izcirsta no cieta un siksta koka, parasti no oša, ābeles vai paegļa. Siekstas apakšpusē saurbj kādus 10-12 un vairāk caurumiņus grābekļa zariem, un vienos sānos izcērt vēl divi četrstūrīņus caurumus, kuņos iebāž izplēstā žākļa galus (39. att.), un no otras puses siekstu noķilē², lai tā nenoslīdētu no kāta. Tā ka kāta resgali veido taisnu leņķi ar siekstu, tad ar to var savilkt³ lielu siena klēpi. Dažos novados kāta galu nešķeļ. Tad siekstas un kāta savienojumu pastiprina ar to, ka kātam izveļ cauri apaļu kociņu, kuņa abus galus, pa kreisi un pa labi no kāta, savukārt ielaiž siekstā un līdzīgi noķilē (40. att.). Arī sastopam grābekļus, kuņu žāklis ir divreiz pāršķelts : vienreiz šķērsām un tad otrreiz virsējā daļa vēl uz pusēm; tikai šo pēdējo

¹ Saldū, citur tā vārds ir arī *žerkle* (Jaun-Svirlaukā). — ² Džūkstē u.c. — ³ Liezēri.

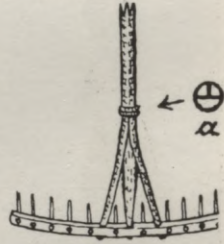
šķēluma pusi iedzen siekstā izplēstā stāvoklī. Apakšējo šķēluma pusi no sāniem nedaudz aptēš smailāku un ievada tieši siekstā. Kāts tātad saistīts trijās vietās ar siekstu, un to tāpēc sauc par dubultkātu (41. att.). Ja nu tam vēl pievieno puslokā saliektu kociņu (sal. 40. att.), tad šāds grābeklis sevī ietver visu līdz šim aplūkoto grābekļu būtiskās pazīmes. Sieksta dažkārt ir nedaudz izliekta (sal. 41. att.), lai tā labāk aptvertu siena klēpi. — Grābekļa zarus izdrāž no cieta koka, parasti no oša, ozola vai sausvieža, it sevišķi no koka resgaļa. Attiecīgā gaŗumā sazāģēti, mazie koka kluciši gadiem ilgi kaltējas uz klētsaugšas. Tad tos saskalda smalkākus un ar nazi izdrāž vajadzīgā resnumā. — Pļaujas laika sākumā mēs redzam veco tēvu klētspriekšā sēžam. Blakus tam ir lādīte ar grābekļa zariem. Ar slīmestu,

39. att. Grābekļa kāta resgalis iešķelts un tā zāķles gali iestiprināti siekstā un no otras puses vēl noķīlēti. (Autora zīm.)

40. att. Grābekļa kāts ielaists tieši siekstā, un savienojums nostiprināts vēl ar saliektu kociņu, kas izvērts caurī kātam un siekstai. (Autora zīm.)

41. att. *Dubultkāts* ar divreiz pāršķeltu zāķli. Sieksta mazliet izliekta, lai labāk aptvertu sacirsto siena klēpi. (Autora zīm.)

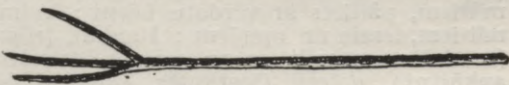
nazi un mazu āmuriņu viņš sastāda jaunus grābekļus un sakausta¹ vecos (nolauzto un nodilušo zaru vietā iesitot jaunus un noķīlējot stingrāk siekstu uz kāta). Latviešu grābeklim nav nekādu dzelzs daļu. Reizēm kāds puisis savai iecerētai izgatavo ļoti vieglu un gludenu grābekli, kuŗa siekstu dažkārt izgriezno koši grieztiem rakstiem. — Mīklās grābekli apraksta šādi: « Zobi ir, bet mute nav » vai: « Sprīdi gaŗi bērni (= grābekļa zari), olekts gaŗa māte (= sieksta), asi gaŗš tēvs (= kāts) ».

Trešais siena ražas darba rīks ir dakšas². Tās pagatavo no piemērota bērza koka, kas vienā vietā — čugumā³ — sadalās

¹ « Patais' man, brāleliņi, Balta koka grābeklīti, Lai es eimu skaista, balta, Āriņās siena kast » (E. II. 1237, no Zasas). « Patais' man, brāleliņi, Biezu zaru grābeklīti; Tautiņām āres pļavas, cauri bira dābuliņš, Tautas saka nekasušu, Nicin' manu kasumiņu » (E. II. 1241, no Sērpils). — ² *Jeb trižaris, trīszaris, trīzaris, trizaris, trizulis, trizuļi, trīzulis, trīsuļi, trīzduļi, siena dakšas, trīzaru* (vai *trīzaru, trīszuburu*) *dakšas, trīdeksnis, trīzaru sekumi, kokinieki* (Latgalē), *parkas* (Jaunpiebalgā, Pļaviņās). *Divzaru dakšām* siena ārdīšanai vārdā *zarene, zarenīca, dalbes, sekumi*. — ³ Bērzaunē.

trijos zaros¹. To nomizo un ar slimestu nodrāž vēlamā resnumā. Zaru starpā iesien tur iebīdītus kokus, kas tos izplēš vajadzīgā platumā tā, lai tie varētu satvert noteiktu siena klēpi; šajā izplēstajā stāvoklī dakšas noliek uz klētsaugšas, kur tās izkalst spalvas vieglumā. Strādājot ar dakšām, divi zari satver klēpi no apakšas un viens to satur no augšas (42. att.). Zaru galus no-smailina un reizēm tiem uzmauc mazas un īsas dzelzs smailes². Paretumis sastopam arī dakšas ar četriem vai pat pieciem zariem, ja gadījumā laimējas mežā atrast šādu koku. Mežiem nabagos apgabalos jau pret pagājušā gadsimta vidu var sastapt siena dakšas ar trim dzelzs zariem, kas uzdzīti koka kātā³. — Miklā dakšas ir tās, « kas ēd sienu trim zobiem ».

Papriekšu pļauj tās pļavas, kas tuvāk mājai, lai tur vēl pļautu atālu⁴ vai ganītu lopus. Taču, ja lopiem trūkst barības un tie ir pārāk vāji, tad tos laiž ne vien uz atāla, bet reizēm arī pļavās. Bieži pļavas ir ļoti tālu no mājas, tā ka uz turieni brauc ar zirgiem, uz vairākām dienām, un parasti tikai nedēļas beigās pārbrauc mājā. Ja nu mēs pļaujas laika sākumā iegriežamies kāda zemnieka sētā, tad sastopam tur drudžainu steigu: vīri nes no ēkaugšas zemē izkaptis, kas tur, aiz spārēm pakārtņē⁵ aizkabinātas, pārlaidušas visu ziemu. Izkaptis

pārmērī un pārsien. Ja pļaut brauc uz tālām pļavām⁶, tad ratos krauj arī līdzņemamo ēdienu: labi norūgušu skābo putru

¹ Jeb starās, staklēs, stakļos. — ² Bilenšteins 503. — ³ Kāda tautas dziesma (BV. 12810) sauc tās par dzelzu dakšām. Ja to zari ir nodiluši, tiem dažkārt mēdz pielaidēt metekļa dzelzi. Šo dakšu daļu, kuņģā iedzen koka kātu, sauc par pēdu (Saldū). — ⁴ Jeb atalu. « Šito pļaviņ' agri pļāvu, Te atauga atāliņš; Te es siešu svaiņa zirgus, Te bāliņa kumeliņus » (BŠ. 50399). — ⁵ Sarkaņos, bet Smiltēnē to sauc arī par iekari. — ⁶ Pļavas, kas atrodas uz novada robežām, Kazdangā sauc par pagastenēm. « Tālu mani vakars ņēma Tālejā pļaviņā; Gulēt eju, maz maizītes, Mājās iet, garš celiņš » (E. II. 1262, no Jaun-Ates). Atsevišķas pļavas un tīrumus, kas radušies, sadalot kopīgos laukus, un kas bieži atrodas tālu no mājas robežām, sauc par klīdu gabaliem (vai zemī), pagabaliem, biedra gabaliem, strei[j]gabaliem, strejgabaliem, strei[j]ju gabaliem. Pļavas, ko saimnieks dod kalpam atalgojumā, (Dundagā) sauc par bandas pļavām. Dažkārt saimnieks dod kādam citam nopļaut savu pļavu ar noteikumu, ka puse siena piederēs pļāvējam, otra puse saimniekam, ko saka pļavu [vai sienu] uz pus-pļāvām (Liepkalnē) [vai pus-pļāvēm; Rankā] pļaut [vai atdot]. — Dzimtniecības laikos zemniekiem bija jāpļauj arī kunga pļava, ko tad sauc par liekpļavu (Stendē). Muižkungs ierāda nopļaušanai apm. 2-7 pūrvietais lielu pļavas gabalu — siena riezī jeb siena novadu (vai valaku). « Iet uz šo pļavu » saka uz valakām iet jeb iet valakās. « Šo pļavu pļaut » = riezī gāzt, un nopļauto pļavu tad sauc par gāzumu. Šos darbiniekus sauc par [sienu] gabalniekiem un tos, kas grābj sienu — par otriniekiem vai kājiniekiem. — Dažkārt rīko arī siena [pļaušanas] talkas. — Kāda sena paruna saka, ka pļāvējs gudrāks nekā sējējs.

druvnesī¹, sviestu, biezpienu, grūstas kaņepes un zirņus, siļķes un ceptu cūkgaļu cibiņās². Izkapšu asmeņus aptin salmiem un kopā ar grābekļiem un dakšām novieto ratos blakus pārtikai. Novakarē saimnieks ar saviem ļaudīm sasniedz tālo pļavu, kur rīta agrumā sāksies pļaušana. Pļavā ierīkojas uz veselu nedēļu : uz pakalniņa zem kāda kupla koka no ratiem, palagiem un segām sastāda « saules būdu³ ». Taisa arī lielāku zaru būdu, kas pasarga pret lietu : vispirms būdas vietā nopļauj zāli, tad saliec pretim augošus alkšņus un apin kopā to galotnes, un vijumu vēl pārklāj ar nopļauto zāli, lai nelaiž cauri lietus ūdeni. Arī būdas iekšpusi izklāj ar nopļauto zāli. Bilenšteins⁴ apraksta šādu sienu pļavu

¹ Parastākais dzēriens, ko ņem līdzī uz pļavām, ir (no putraimiem gatavotā) *skābā putra* vai *skābputra*, *rūcene* (Mežamuižā). Šo dzērienu mājā glabā baļļiņā, no kurienes to smeļ ar kausiņu vai lielu kaņoti. Alojā un Liel-Salacā līdzīgu dzērienu gatavo no rudzu miltiem un ūdens un to tur sauc par *skābumu*. Džūkstē no piena, ūdens un rudzu miltiem vāra lielākā daudzumā uz reizi *spanņu putru*, ko raudzē koka spainīšos. Sienu pļaujot, ņem līdzī arī bālganās paskābās patekas (pēc alus darišanas uz baļļā palikušām iesala atliekām uzlej verdotu ūdeni un ļauj ieskābt). Tām vārdā *dzērsis* (Dunikā, Pērkonē, Rucavā), *dzira* (Kaldabruņā) vai *dzirisis*. Citur dara *dzeris* (raudzēts no garozām vai miltiem, pārliets ar verdotu ūdeni ; Valmierā), *dzērienu* (no rudzu miltiem, iesala un apiņiem ; Rankā), [*rūguma*] *dzeriešus* vai *dzeresi* (raudzēts no miltiem un ūdens), *dzērekli* (ar miltiem ; Limbažu apkārtnē), *dzērkli* (Matkulē), *kaļčumu* (skābs dzēriens no ūdeni salauzītām garozām ; Zaļeniekos), *medziņu* (vārīts ar maizi un medu ; Cērkstē). Dzērienu slāpju dzesēšanai vispār mēdz saukt par *dzisamo*. Sausam ēdienam kā *piestrēbas* (Saldū) labprāt ņem *panijas* (jeb *paniņas*, *ķērnas pienu*, *sviesta suliņas*) un *pakrejas* (jeb *sūkalas*). — Šo dzērienu parasti nogādā uz pļavu mazā mucīņā, kurai divi dibeni un kas apakšā ir platāka rekā augšā. Tā sastipota no taisniem galdiņiem. Viens gals tai aizbāzams ar lupatā ietitu spundu. Parasti tā ir spaiņa lielumā, un tai vārdā *druvnesis*, *druvnēsis*, *drūnesis*, *druņesis* (Kazdangā), (Džūkstē arī) *drūnis*, *druvnice*, *dronītis* vai *amis*, citur arī *duidubenis* (Grobiņā, Kazdangā, Nīcā, Nīgrandā, Padurē), *dujdubenis* (Dundagā), *duidibenis*, *luņģis* (Dzirciemā), *danga* (pie Aizputes), *druņķis* (Liel-Ezerē), *leģele* (Kazdangā, Lazdonā, Stendē), *livāns* (Grobiņā, Kalētos), *paldiķis* (Dundagā), [*putras*] *paldriķis* (Dundagā un ap Ventspili), *strukuls* (Druvienā), *trucis* (Ikšķilē), *trucītis*, *ļencka* (Aizupē), *vērpele*, *zarkauda* (Zemgalē), *peipkane* (Irlavā), *stunķis* (Kalētos), *cib[iņ]a*. Usmā dzērienu nes uz pļavu *virlokā* (spainis ar vāku), Tadaikos — *ēstnesi* (ar vāku un divi osām), Blīdienē — *pakalnesi* (ar loku), Gramzdā — *vācelē* (spainis ar vāku), Ēdolē un Kabilē — *stāvenē*, Irlavā — *stāvinē*, Limbažu apkārtnē — *immerīti* (māla trauks ar osu). Krūzi, ar ko pļavā ņem līdzī ūdeni, sauc par *dzerli*. Māla trauku ar osu dzēriena smelšanai sauc par *kausu* (Džūkstē). Reizēm pļāvēji ņem līdzī arī mazu mucīņu, kurās augšējais dibens izgriezts no bieza galdiņa, nosmailināts uz augšu, kur tas nobeidzas ar atvērumu, kurā strādnieks dzeņot ņem mutē ; to sauc par *darbenieka mucīņu*. — ² *Cibas* (Vidzemē) parasti pagatavotas no tāss vai koka, *bunduļi* (Kurzemē) grebti ro koka. — « Aiz upītes vecais tēvs, Svīpodams sienu pļauj ; Grūsti zirņi kulītē, Āža tauki pavalgā » (BŠ. 50294, no Bejas). « Dundur' Ješka sienu pļāva, Trīra nesa launadziņu : Siļķes, reņģes lupatā, Kaņepītes stupelē » (BŠ. 50321, no Naukšēniem). « Pļauj, pļauj, pļāvēj, Strīkē izkapti ! Redz tava rūdace Brokastu nes » (BŠ. 50376). — ³ Krustpili, *Pāvuliņa* 77. — ⁴ 104, 105.

būdu Bauskas un Skaistkalnes novados : tūlīt pēc ierašanās pļavā vīri sacērt tuvējā mežā alkšņu un bērzu zarus, ar kuņiem nosprauž abus būdas sānus, sapinot lokā divu pretim stāvošu kociņu virsotnes. Starp šiem lokveidīgi savītajiem kociņiem vēl iepin citus zarus, lai būdas sienas būtu stingrākas. Viens būdas gals paliek vaļā ieejai, bet otru nosprauž ar meijām, to galus ievijot sānsienu lokā un to starpas šķērsām aizpinot ar citiem mazākiem zariem. Aizsargam pret lietu uz lokā saliektajiem kociņiem vēl samet lapas un skujas. Siena laikā šādā būdā guļ vairāki vīri. — Dažkārt sastop arī pavisam mazas būdas : divi rindas zemē iespraustu zaru savīti galotnēm kopā un pārklāti ar biezu siena kārtu. Tur gaŗšļaukus stāvoklī var gulēt tikai viens cilvēks, un no tālienes šāda būda līdzinās gareniskai siena gubiņai. — Ja tuvumā nav ūdens, tad izrok arī vienkāršu aku. Tad aizdedzina ugunsкуру. Blakus tam zemē iedzen divi žebērķļus, kuņiem pāri pārliet šķērskoku, kur uzkaŗ katlu. Tur vāra tēju vai kādu virumu (piem., ar burkāniem, sīpoliem un pētersīliem), ko ap ugunsкуру sēdošie vīri ēd kopā ar līdzpaņemto maizi. Netālu no būdas ganās sapītie zirgi. Tā siena pļāvēji pavada visu nedēļu. Reizēm kāds pusaudzis aizjāj uz māju, lai atvestu maizi un pienu. Kad pļauj tuvāk mājai, tad barību atnes kāda sieviete, vai pļāvējus saklabina mājā ar klabatām¹.

Jau pirms saules lēkta vīri sāk pļaušanu², jo rīta rasā izkopts koŗ vislabāk. Tāpēc arī kāda paruna saka : « Ar lietu pļaut, ar sauli žāvēt ». Pļaušana ir viens no visgrūtākajiem zemnieka darbiem³. Lielāko tiesu pļauj vīrieši, bet Vidzemē un Latgalē arī sievietes⁴.

¹ Tām vārdā arī *klabačas* (Rundālē), *klapačas* (Jeŗos), *klapētavas*, *klapes* (Raunā), *klapis*, *klangas* (Lizumā), *klabekļis*, *klabiķis* (Liel-Sesevē), *klaburis*. Tās sastāv no garena galdiņa, kas divos klūgu gredzenos vai virvītēs pakārts koka zarā vai pār mietiem pārliktā šķērskokā. To dauza ar divi koka vālitēm. Tā saklabina (Aizupē) mājā arī ganus, kā arī izziņo trauksmi ugunsgrēka gadījumā. Arī sniega puteņos to klabina, lai apmaldījušies ceļinieki atrastu patvērumu sētā. Galdiņa vietā jaunākos laikos šķērskokā uzkaŗ arī kādu dzelzs priekšmetu, piem., vecu lemesi (uz tā dauzīt, saka Smiltēnē *klambāt*). — ² « Sliņķi, sliņķi tu, puisīti, Kam saulīti aizgulēji ? Visi tavi bāleliņi Siena vāla galiņā » (BŠ. 50398, no Rembates). — ³ « Lai bij grūti, kam bij grūti, Grūt' sienīņa pļāvējam : Silta saule, zaļa zāle, Tērauds kāta galiņā » (E. II. 1219, no Alsungas). « Cauru dienu sienu pļāvu, Sāni greizi sagriezās ; Gan Dieviņš vakarā Sānus taisnus atgriezīs » (BŠ. 50316, no Smiltēnes). — ⁴ Tādēļ māsiņa lūdz : « Mani balti bāleliņi, Mācāt man sienu pļaut, Striķējiet izkaptiņu, Nopļaujiet vāles galu » (E. II. 1267, no Gaujienas). « Audzē, Dieviņ, kārklu krūmu Manas vāles galiņā : Man nebija bāleliņa, Vāles gala pļāvējiņa » (BŠ. 50295, no Lejasciema). « Nāc pie manis, tautu dēls, Striķei manu izkaptiņu, Tad es ieŗu pie teviem Ņo naksniņu pārgulēt » (BŠ. 50362, no Lēdmanes). Tautu dēls vēlas : « Kaut tā mana ligaviņa Sienu pļaut mācējuse, Es tai kaltu izkaptiņu No tirā tēraudīņa ; No tirā tēraudīņa, Tiem veciem dālderiem » (BŠ. 50292¹). « Lai bij čaklas, kas bij čaklas, Ēŗģemietes tās bij čaklas : Sprīdi platu vāli pļāva, Zirgiem veda launadziņu » (BŠ. 50342, no Ēŗģemes). *Pļaujot* « Viens iet, simtiem tūkstoŗiem kriŗ ».

Turpretim Kurzemē un Zemgalē sievietes pļauj ļoti reti, bieži tās pat to neprot. Pļaujot viriešiem mugurā baltas linu bikses un balts krekls¹. Katrs pļāvējs dzen savu baru², kuŗa platumu nosaka izkaptis vēriens³. Kad viens vāls jau nopļauts un no otra gala (pa kreisi) pļauj tūliņ atpakaļ otru vālu un gāž zāli pirmajam vālam virsū, tad iznāk « kopā sistais (vai pļautais) vāls » jeb pārvāls⁴. Zāle jānopļauj iespējami zemū, līdz velēnai, vai, kā to saka zemnieks, vajag « melnu vālu griezt »⁵. Lai čūskas pļāvējam nekostu, tad tās aizbaida ar sevišķiem piedraudiem : pirmo reizi izkapti brucinot, piesit trīsreiz ar galodu pie izkaptis un saka : « Kas pļavā, lai bēg » vai « Kas nāk pretim, to zobiem apēdišu », « Trinam dunčus, kaujam vepŗus »⁶. — Lai neiepļautu kaimiņa pļavā un lai pļavu nenoganītu citu lopi, tad mēdz « pļavu atmiet »⁷, tās robežu nospraužot ar koku zariem — šķinagām⁸ vai kārtīm⁹ ar salmu višķi galā. Pēc tautas ticējumiem, ja kāds iepļauj sava kaimiņa vēl nepļautajā pļavā vai druvā, tad ar to šo lauku « apsmej » un tam nolaupta svētību. Tāpēc skaudīgi ļaudis mēdz ar nolūku (parasti trijās vietās)

¹ Par ko priecājas tautu meita : « Patīk man tā pļaviņa, Tās pļaviņas pļāvējiņi : Baltas bikses, balti krekli, Salmu pītas cepurītes » (BŠ. 50373, no Dunikas). « Es iedevu baltu krekli Savam siena pļāvējam, Kā gulbītis ligojās Siena spaiļes galiņā » (E. II. 1225, no Blīdienes). Bet : « Man netika tā pļaviņa, Ne tās pļavas pļāvējiņi : Pura zāle tai pļavāi, Vižotāji pļāvējiņi » (E. II. 1304, no Kandavas).

² Citur tā nosaukums ir arī *vāla*, [*siena*]vāle, *vāls*, *vāliņģis*, *spaiļe*, *spailis*, *cirtiens*, *grīzte* (Vec-Piebalgā). Šauro pļavas strēmeli, ko tas ieņem, sauc par *barvietu*. — ³ Jeb *griezīens*, [Kandavā arī] *cirtiens*. —

⁴ Vai *atvāla*, *atvāls*, *atcirtiens*, *atcirtiena vāls*, *piespāile*. — Ja pļāvējs iepļauj par dziļu otra barā, rodas *aizbars*, otra bara sašauris ājums. Izkapti laist apaleniski, puslokā pa zāli, saka Katriņā (pie Ērgļiem) *sirpienā pļaut*. Dzīt lokveidīgu baru, saka baru *apļaut apāliski*. Izkaptis vērienā nenopļautā (vai nepilnīgi nopļautā) zāle ir *pavāle*, *pavāls*, *paspāile* (Dundagā, Kandavā, Lazdorā), *pazvāls* (Taurenē), *aizgriezīs* (ap Kuldīgu), *grieze* (Liepkalnē), *rieze* (Bērzaunē), *rieza*, *bārkstis*, *cirpslis*. Par to zoboņas arī tautu meita : « No tālienes es pazīnu Slinka puīša pļāvumiņu : Baltajam ābolam Gali vien nokapāti » (BV. 28671¹), jo « Pļāvumā es pazīnu Tautu dēla tikumiņu » (BV. 28671, v.). — Bet slapjās pļavās šai nepilnīgi nopļautai zālei ir sava nozīme un uzdevums — uz tās kaltē nopļauto sienu, kas citādi gulētu ūdenī. — ⁵ « Sieru devu, pienu devu Savam siena pļāvējam, Lai tas labi melli pļāva, Ar visām velēnām » (BŠ. 50395, no Skrundas). « Es mutītes vīram devu Siena vāles galiņā, Lai man koda izkaptiņa Līdz melnai zemītei » (BŠ. 50324¹, no Vec-Piebalgas). — ⁶ Sal. ticējumu, ka varot tārpus izskaust, ņemot garķāta izkapti un ar to rīkojoties kā pie pļaušanas. Skaita arī dažādus buršanas pantīņus tautas dziesmu veidā : « Es nocirtu raibu tārpu Ar tērauda zobentiņu ; Iztecēju kalniņā, Noslaucīju zobentiņu » (BŠ. 55364¹, no Seces). « Svāta Muora sinu pļuove, Ap dziļū apareņi ; Ni redz vuolas gulumeņa, Ni izkaptis cirtumeņa. Cjārt, tuorp, akmeni! » (BŠ. 55361, no Kaunatas). Latv. buŗ. vārdi 228. — ⁷ Jeb [no]meijot (vai pārmejāt ; Mēdzūlā) *pļavu*, *aizmeijot* [pļavas] (Kursīšos), *aizkrustot pļavas*, *pingāt pļavu* (Nauksēnos). — ⁸ Tām vārdā arī *šķenaga*, *šķenags*. — ⁹ Ko sauc par *daigām*, *korēm*, *korām*, *korīm*. Pļavu, ap ko apdarīts žogs, Ēdolē sauc par *apdareni*.

ieplaut kāda kaimiņa pļavā¹. Pretstatā tam sava paša lauku svētību var ne vien paturēt, bet pat pavairot, ja, pļaušanu nobeidzot, nedaudz zāles vai labības atstāj nenopļautas, kamēr kaimiņš beidzis pļaut. — Pļaušanu nobeidzot, klie dz urravas² un dzeņ appļāvības³.

Nopļauto sienu kaltē un sagrābj. Vismaz vienu dienu to apvietē⁴ vālos. Tad no rīta sienavālus izārda⁵. Parasti to izdara ar grābekļa tievgali. Ja piedalās vairāki ārdītāji, tad dažkārt šo darbu veic rakstā. Siena ārdīšanai reizēm kalpo vienkārša kārtiņa — beisuls. Ja vāli ir ļoti lieli un biezi (kā tas sevišķi ir, pļaujot āboliņu) tad sienu apmet⁶ arī ar grābekļa zariem. Tā rikojas arī ar dubultvālu. Bieži vālus izārda, pirms vēl rīta migla nav galīgi izklidusi, lai sargātu sienu no sabiršanas. — Pusdienas paēd kāda koka vai siena gubas ēnā⁷. (Arī izkaptis izplāj ēnā.) Pēc tam kādas divi stundas dodas diendusā. Guļ ēnā, « saules būdā » vai zem ratiem. Sievietes apmetušās atsevišķi; tās pārsegušās seju ar galvas lakatiņu, lai mušas nekož. Kāds skops Kurzemes saimnieks devis pavisam īsu brīdi diendusai: kad visi jau apgūlušies, tas uzlicis vienas izstieptās kājas papēdi uz apakšējās kājas pirkstgaliem; tikko viņš iemidzis, tūlīt šī virsējā kāja nokritusi, tas pamodies un saucis savus ļaudis pie darba. — Bet, ja tālumā dzirdams pērkons, tad diendusai gals, un jāsteidz sagrābt siena lielums. Negaiss šajā laikā ir zemnieka niknākais ienaidnieks. Lai to apsauktu un lai liktu atkal saulei spīdēt, skaita arī sevišķus vārdus. Ar to saistīta arī paraža aptriept asinīm durvis un logus. Lai atturētu pērkonu mākoņus, lien kārķu krūmā, izplēš to rokām un klie dz : « Izplēties kā šis kārķu krūms ! » Un raugi — tūdaļ lietus debess sadalās un — nelist. Skaita arī vārdus tautas dziesmu veidā : « Aizej, lietiņ, rūkdams, kaukdams, Atnāc, saulīte, ligodama ! » ; « Aizej, lietiņ, rūkdams, kaukdams Pie tiem melniem igauņiem. Atnāc, saulīt, spīdēdama Pie mums zelta latviešiem ! » ; « Aizej, lietiņ, rūkdams, krākdams, Kur tie melnie ļautiņi dzīvo ; Dubļos viņi mazgājas, Vircā viņi skalojas ! » ; « Pāri, pāri, lie-

¹ Tā, piem., Griezes baznīcas grāmatas ziņo, ka 1785.g.kāds *Kauldegge Willis* žēlojas, ka nenovīdīgi kaimiņi iepļāvuši trijās vietās viņa pļavu, un 1798.g. « Grohbiņņe Mattihs irr cilweks viņņa aplohku trejas weetas peeplahwis ». Latv. buķ. vārdi 119, 120, 617. — ² Jaunpiebalgā saka *urjavas*. — ³ Jēb *appļāvenes, appļāvines* (Zvirgzdenē), *appļāvas* (Nigrandā). « Mēs dzeņam cūku bēres, Rudzu, miežu appļāvības » (BV. 28824²). — ⁴ Jēb *apviedē, apveitē, žaudē*. — ⁵ *Ārdīt* vietā Maltā saka arī *plainīt [sienu]*, Ozolos — *urināt*, Kaldabruņā *palaist* un Sarkanos *pārmejāt*. — ⁶ Jēb [*uz*]cirst. Kad žāvējamais siens apmests vai arī izārdīts, tad tas atrodas izklaidus pār visu vālu, kas tad saucas *pārvāla* (Bērzaunē) jēb *pārvāle* (Pālē). Šauru nesagrābtu siena strēmeli Vestienā sauc arī par *kazu*. — ⁷ « Kalnā tautas sienu pļāva, Lejā ēda launadziņu ; Tekošā upītē Izkaptiņas nomazgāja (var. : balināja) » (E. II. 1325¹).

tutiņ, Par šo zemes gabaliņu ! Līsti citā zemītē, Burbulišus mētādams ¹ » ; « Pāri, pāri, lietutiņ, Par šo zemes gabaliņ' ! Pa pupām, pa zirņiem, Pa brāliša linu lauk' !² » Lai burvis nevarētu uzsūtīt uz kakla negaisu, viesuļvēju, lietu un krusu, tad jāpagriež arklis pret dienvidiem. Nevaldāmas lietus gāzes laikā pielūdz arī svētos kokus. Jezuīti 1606. g. ziņo, ka kāds misionārs zemniekiem piedraudējis ar Dieva sodu... , un, patiešām, nāk pērkons ar zibeni un iznīcina visu sienu³. Sevišķi bīstams ir ar negaisu uznākošais īliņš : tas iet griezdamies kā bulta, brīžiem tas ir augstu gaisā, tad nokrīt zemē, lai līdzīgi skrūvei ietu uz priekšu, apgāzdams un izjaukdams siena gubas, lauздams kokus, plēsdams jumtus... Zemnieki domā, ka negaiss ir ļauno garu darbs. Pats velns braucot pērkonā vai viesuļa veidā. Tāpat arī raganas un pūķi dodoties viesulī uz savām sanāksmju vietām. Burvju dvēseles, tāpat arī velnam pārdevušos nomirušo dvēseles, siltu tvaiku vai vieglas pūsmas veidā braucot viesulī uz elli. Arī skaudīga ragana protot radīt vēju un auku : tā izrok mežā caurumu, ieliek tanī zoss olu, uztupas tai pati putna veidā virsū un tā izperē auku. Negants viesulis spējot laukiem un mājai atņemt svētību. To uzskata par dzīvu. Tā vidū esot sirds un asinis. Kad to ierauga, to mēģina padzīt ar pātariem. Ja tas nelīdz, tam met ar kādu asu lietu. Viesuļa vidū, kur tas visstiprāk griežas un ceļ gaisā smiltis, zemnieki met cirvi, nazi vai, ja gadās pa rokai, arī akmeni un dzenas tam kādu laiku kliegdami pakaļ. Ja ar cirvi trāpa taisni viesuļa vidū, tas pēkšņi izgaist, un cirvis nokrīt asiņains zemē (kas arī šai vietā reizēm krāsojas sarkana). Ja ar tērauda nazi trāpa taisni viesuļa vidū, tad ļauno garu varot piedurt arī pie zemes. Viesuli var arī saturēt, ja ar nazi trīsreiz pārvelk krusteniski pār zemi un nazi iedur krusta vidū. Ja viesulī brauc ragana un ja tai cērt ar cirvi vai nazi, tad tā gan to rīku sagrābj, ar ko tā cirtietu dabūjusi, bet tad pēc ievainojuma rokā vai kājā var uzzināt, kas šī ragana ir bijusi. Tic, ka nelabo viesuļa veidā varot sasaukt svilpējot. Tāpēc bērniem noliegts svilpēt, sevišķi vakaros⁴.

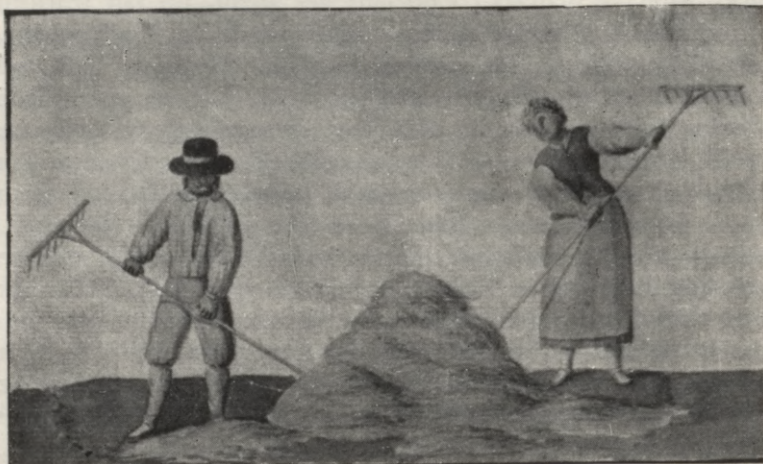
Pēcpusdienā izžāvēto sienu sagrābj⁵ un saliek mazās gubiņās. Ja pļaušana ir visvairāk vīriešu darbs, tad siena žāvēšana un grābšana ir sieviešu ziņā, un vīrieši tur piedalās vienīgi, lai saņemtu un sanestu kopā siena lielumus, it īpaši, kad tālienē dun pērkons. Vīrietis ar grābekli sacērt⁶ siena klēpi un nes to gubiņā,

¹ « Aizej, lietīņ, rūkdams, kaukdams, Kur tie melnie ļautiņi dzīvo ! Dūnās viņi mazgājās, Vircē viņi skalojās » (BŠ. 55306, no Seces). Sal. BV. 2851 ; Latv. buķ. vārdi 241, 244, 247, 301, 578, 630. — ² BŠ. 50169, no Ezeres. — ³ Arī jezuīti 1647. g. piemin velnu viesuļa veidā. Latv. buķ. vārdi 488, 539, 540, 554, 626, 765. — ⁴ No tam arī saglabājies teiciens : « Svilpo kā velna saukdams ». — ⁵ Kurzemē saka *grābt*, bet Vidzemē *kasīt* (Rundālē arī *paistīt*). — ⁶ Sarkanos.

un sievietes piegrābj atlikušo plānāko siena kārtu. Kamēr siens vēl nav pavisam sauss, to sagrābj tikai biezākās apgubās¹, it sevišķi, kur tas plānāks. Tam ļauj vēl apžūt, un tad izārdīto sienu visapkārt no visām malām savilē² pret vidu. Kopā salikta, šī siena kārta veido vienu gubiņu. Ja pļautā zāle bijusi liela, tad šīs apgubas stāv ļoti biezi viena pie otras. Parasti vienā šādā apgubā grābj sienu no trim, retāk četriem vai pat pieciem vāliem. Apgubā mēdz vēl vairākkārt ar grābekli vai divstarainām dakšām « sienu vērst³ » vai « kratīt⁴ », lai to apkaltētu no visām pusēm. Kad siens jau apžuvis, to saliek gubiņās⁵, sastirpo⁶. Arī šīs gubiņas, it sevišķi pēc lietus vai kad siens sagulis, vēlreiz izlaiž apgubās, atjauc⁷ vai « izvējo⁸ » (43. att.). Izžāvētās gubiņas savilcina pie kaudzes vietas vai pie šķūņa vai arī ved ratos. — Kaitēšanas nolūkā skaudīgs saimnieks mēdz no sava kaimiņa nopļautiem siena vāliem (parasti no trim) aiznest nedaudz siena, lai tam nolaupītu svētību, vai arī noliek viņa sienā kādu nešļavu, piem., olu⁹.

¹ Kam vārdā arī *apgube*, *apgubenis*, *apgabana*, *apgabane*, *apgabals*, *apgabalis*, *apgabenis*, *plankums*, *placis*, *planki*, *planča*, *apvālis*, *apālis*, *apmālis*, *apmale*, *apārdš*, *apārnis*, [*siena*] *ārdš*, *apdancis*, [*siena*] *valnis*, *siena vale*, *vāla*, *vālaks* (Zeltiņa muižā), *lāmis*, *blāķis*, *slāģis*, *pātums*, *siena gabals*, *siena lēvenis* vai *lēviņš*, *leveris*. — ² (Saikavā, Varakļānos) = *uzkasa valnī*. — ³ Aknīstē. — ⁴ Aulejā. — ⁵ Kam vārdā *gabana*, [*siena*] *guba*, [*siena*] *tupesis*, *tupezis* (dažos novados [piem., Turlavā] par *tupezi* sauc mazākas, bet par *gubu* lielākas siena gubiņas : vakaros, kad siens maz ko pažuvis, to sakrauj [mazajos] tupežos, — kad tas pavisam izkaltis, tad [lielākās] gubās un tad to var jau vest uz māju vai mest kaudzē), *tupecis*, *tupešņš*, *tupiņa* (sevišķi tur krauj sienu, kad tas vēl pamikls ; Sasmakā), *stirpa* (gareniska ; Bērzē, Mēmelē), *tirpa*, *stirba*, *stirta*, *spirts*, *ķirpa*, *ķirpata* (maza ķirpa), *čuguriņš*, *čigriņš* (mazs un garenisks, tajā krauj pamiklu sienu ; Dundagā), *ķūķītis*, *ķūģītis*, *ķūlis*, *tūtars*, *siena zārdiņš*, [*siena*] *cūka* (Jaun-Piebalgā) [Drustos, Gatartā], *cūciņa* (sevišķi, ja siens nav pietiekoši sauss, lai notek ; Džūkstē, Jaun-Piebalgā, Mežamuižā, Rankā), *krieviņš*, *ķē[r]pa*, *grēdiņa* (gareniska siena vai āboliņa guba, Saikavā), *slikta* (gareniska). Stirpas virsotni — *čukuru* (Džūkstē) — mēdz uzmanīgi notaisīt — *nočukurēt*, lai tā nelaiž iekšā ūdeni un pāri tai dažkārt (piem., Aizupē) pārliet *pārkaras* (vai *skaras*, *žākarus*), lai vējš neizplosa čukuru. — ⁶ Saka arī *gubas likt*, *sakupučot*, *salocīt*. — ⁷ Drustos, Kalsnavā. — ⁸ Vai arī ķirpas *apgraudē* (Mētrienā, Saikavā), nogāž tās salijušo virsotni, čukuru, lai tās apžūst. — ⁹ Šādu pesteli, piem., olu, ko vēl pārtin ar sarkanu dziju, ieliek vecā kreisās kājas pastaļā (vai vīzē) un velk uz kaimiņa pļavu, kur to ieliek vēl neplautā zālē. Pie tam skaita zināmus vārdus, bieži tautas dziesmu veidā. Tāpat šādas nešļavas, piem., vanskaru vai lupatā ievīstītu sāli liek kaimiņa sagrābtās siena apgubās. Ja šos pestelus atrod, tad šādu apburtu sienu nedrīkst dot lopiem ēst. Burvestību var padarīt nekaitīgu, ja atrasto nešļavu ieliek ratu rumbā un to no abiem galiem aizspundē ar sēr-mūksļa zariem un tad to sadedzina vai nogremdē caur āliņģi ūdenī, vai arī velk vīzē uz ziemeļu pusi un tur ganībās to sadedzina, vai iebāž izvilktā sētas mieta caurumā, vai arī peļ ar žagariem. Ja pestēja olu dod ēst burvim, kas to izlicis, tam jāmirst. Griezes baznīcas grāmatas ziņo 1798.g., ka kādam « Straute Jecabs ir isgahjuscho ohterdeenas nakti no 3 strihpam seenu nost no[ņēmis] ». Latv. burj. vārdi 121, 621.

Siena gubiņas nes ar gubu nesamiem kokiem — cilvēkām¹ (44. att.), ierīci, kas sastāv no divi gaŗām kārtīm, kuŗas reizēm

43. att. Siena gubiņu atjaukšana. Rīgas apkārtņē, 18. gadsimta beigās. (Brotze.)

44. att. Gubiņu, uz divi apakšā izstumtām kārtīm nesot, novieto uz ragavām, lai to aizvilcinātu uz kaudzes vietu vai pie šķūņa. Rīgas tuvumā, 18. gadsimta beigās. (Brotze.)

vēl savieno šķērskoki. Sevišķi ja pļava vai tās apkārtne ir purvaina un muklo vietu dēļ nevar piekļūt ar zirgu, sienu iznes ar šiem

¹ Tām vārdā arī *ķestēs, delbs, delbis*.

kociem. Parasti sienu liek mazās, apaļās gabanās¹ uz 3-5 meijām² kas nocirstas ar visiem zariem un lapām un kuņām resgaļos

45. att. Uz zarainiem lapotiem bērziņiem uzkrauto siena gabanu vilcina uz kaudzes vietu. Kalnciema Kaigu pļavās, 1941.g. (Autora uzņ.)

46. att. Siena gubiņu uz kārtīm pieved kaudzes vietai. Kalnciemā, 1941.g. (Autora uzņ.)

aizjūdz zirgu un aizvelk uz kaudzes vietu (45. att.). Uz šīm lapām sienu savilcina sevišķi tad, ja tas no mitrākām vietām

¹ Ko sauc arī par *tupešiem* vai *krieviņiem*. — ² Jēb *gabanlapām*.

jāvelk uz sausākām¹. Sausās pļavās sienu parasti savilcina, gubiņai apakšā pastumjot divi gludas kārtis, katru savā gubiņas pusē; abus kārtis galus savieno ar virvi, tās likumu pārmetot pāri gubiņai; zirgu aizjūdz pie kāršu resgaļiem (46. att.). Pie kaudzes vietas vai pie šķūņa gubiņu atraisa, un zirgs, virvēs kārtis aiz sevis vilkdams, atgriežas pļavā, lai aizvilktu nākamo gubiņu. — Reizēm sienu savilcina arī ar ragavām² (44. att.). Ja kaudzes vietā vai pie šķūņa pievestās gubiņas vēl nav pilnīgi izžuvušas, tad tās vēlreiz atjauc, parasti uz kāda sausāka pakalniņa un laiku pa laikam uzcērt ar grābekli vai divstaru dakšām.

Izžāvēto sienu ved arī ar ratiem (47. att.), ne vien, lai to nogādātu mājā, bet arī lai no ratiem to tieši bāztu šķūnī vai mestu kaudzē. Lai varētu uzkraut vairāk siena, tad dažkārt lieto vai nu sevišķus « plānvāģus³ » vai arī redeļu ratus — ori⁴. Ja sienu ved parastajos darba ratos (kā tas notiek visbiežāk), tad

47. att. Siena raža. Pie Juglas, 1779.g. (Brotze). Piekrautais siena vezums nosiets ar kārti.

ratu sānu galdiņus paplašina tādējādi, ka vezumu sastērsta ar rungām⁵, kuŗu lejgaļi sadalās divi zaros un kas atbalstās pret ratu kurvja gaŗkokiem un pret sānu galdiem. Parasti uzstāda sešas vai astoņas (bet vismaz četras) rungas, kas ir kādas 3-5 pēdu gaŗas. Šādā kārtā vezumu var kraut daudz platāku, un siens braucot neizbirst. Bilenšteins⁶ ziņo, ka ziemeļos no Daugavas

¹ = [Sa]vilcināt sienu. Šādā kārtā sienu vilcinot, zem gubiņas veidojas gareniska un apaļa siena vērpēle. — ² Aknīstē siena gubiņas vilcina ar kārti, kuŗas resgalis ir liks un ko sauc par likānu. Grobiņā un Tadaikos šim nolūkam lieto slūpi, kas līdzīga lielai zirga vilktai lāpstai, ar ko velk zemes. Ar šo ierīci slūpē (jeb vālē, vālo, savālo) sienu pie šķūņa. Šādu pie šķūņa pievestu siena gubiņu sauc par valstu, siena velteni, vai kuŗi (Mēdzūlā). Pie šķūņa mēdz vēl sienu [ārā] laist (jeb izlaist), sajaukt [siena gubas] un laiku pa laikam vēl to [uz-]cirst (jeb apārdīt). Šādu pie šķūņa žāvēšanai izlaistu sienu sauc par laideni, palaidēnu, klieidiņu, apmāli, apgabanu jeb atgubi. Kad tas izžuvis, sienu saņem un bāž šķūnī. — ³ Burtniekos. — ⁴ Jeb [siena] oru, ķibicku (divjūga rati), kāres (Latgalē), arī ploškas (Alojā). — ⁵ Šim [ratu] rungām vārdā arī sānkoki, tukta (Zasā), vagālis, raukas (Vidzemes rietumos), limpas, leski (Alūksnē), ailis, aile. Ar tām vezumu nostiprināt, saka sastērsīt vezumu [ar rungām]. Uzstādīt tās ratos un virsū kraut sienu, saka rungas [ie]taisīt [Za]leniekos. Par niecīgu siena vezumu zemnieks saka, ka vienas rundziņas tur bija. — ⁶ 550.

bieži iztieks bez šādām rungām. Sienu dod¹ uz vezuma ar dakšām. Augšā stāv parasti kāda sieviete, kas ar rokām vai grābekli saņem augšā sniegtos siena klēpjus un tos novieto vajadzīgajā vietā uz vezuma. Reizē tā arī piemīda² kājām sienu. Sevišķi jāraugās, lai vezuma stūros savlaicīgi noliktu siena klēpjus. Vezumam jābūt nokrautam taisnam, lai tas nesvērtos uz vienu vai otru pusi un nelabajos meža un pļavu ceļos neapgāztos. Tādēļ pa brītiņam kāds atkāpjas dažus soļus attālāk un noskata, vai vezums nav slīps, lai tad dotu attiecīgu norādījumu sievietei uz vezuma. Ja nu tomēr tā iznāk nosvēries uz vienu pusi, tad braucot kāds vīrietis iet gar šo vezuma pusi, lai vajadzīgajā brīdī to atbalstītu ar dakšām vai ar savu plecu. Kad vezums sasniedzis savu parasto (7-8 pēdu) augstumu, tad to atjautīgā veidā sasien. Apgabalos, kur nav meža, to nosien vienīgi ar virvi. Bet parasti to nosien ar kārti³, kas nedaudz gažāka par vezumu. Tā ir nomizota, gluda egles kārts, apmēram 4 collu resna. Tās resgali ir iegriezums, kuņā iesiets « priekšgalis⁴ » — virve, kuņas abi gali piestiprināti ratu sānos; šī (divdaļu) virve ir tik gaļa, ka zem kārts var uzkraut vismaz 6 pēdu augstu vezumu. Palaikam šī kārts pa visu siena vedamo laiku paliek piesieta pie « priekšgala ». Braucot tukšā atpakaļ uz pļavu, viens tās gals novietots uz ratiem, bet otrs velkas slīpi pa zemi. Vezumu darot, šo kārti noliek sāņus un ratos uzstāda rungas. Tiklīdz vezums uzkrauts vēlamajā augstumā, tad tam gareniski pārliet pāri kārti. Bet, tā ka vezums nokraustīts nedaudz augstāks, nekā to atļauj « priekšgalis », tad kārts gals vezuma pakaļgalā sniedzas uz augšu, ko tad ar ļoti vienkāršas sviras palīdzību novelk lejā: pie ratu pakaļass virvē iesiets mazs koka zars ar kāsi — sprungulis⁵, kuņā, vezumu sasienot, iekabina vezuma virvi, ko apmet pāris reižu ap kārts galu, kur kāds atstāts zars vai puķķītis to attur no noslidēšanas. Ar šīs sviras palīdzību tagad vezumu savelk kopā — no augšas uz leju⁶. Vezumu savelkot, šo virvi dažreiz saliek cilpas veidā, kur sējējs ieliek kreiso kāju, lai tad ar visu ķermeņa svaru novilkto vezuma kārti lejup. Ja vezuma virve kaut kur vēl ir vaļīga, tad tur ieliek sprangu⁷, kuņu sagriežot, nosprangā⁸ vezumu vēl stingrāk. Miklā siena vezumu apraksta šādi: « Kā zaģli sien, kā brāli atraisa »⁹. — Kad vezums sasiets, tad

¹ = *Sienu darīt vezumā* (Rankā), *darīt* (vai *taisīt*) *vezumu*, *sadakšot*. — ² = *Nobačkāt* (Saldū), *pamaidzīt* (Zvirgzdenē). — ³ Vezuma kārtij vārdā arī *dalba* (Lizumā), *dalbs* (Jaun-Piebalgā), *bomis*. — ⁴ Kaldabruņā. — ⁵ *Jeb kā[r]sis, ķeksis, ķeizars* (Emburgā pie Salgales), *kakaža* (Zasā), *kazers* (Stelpē), *ļegats* (Puzē). Un ar to vezumu savilkt, saka *sprungulēt* (Saukā; te uzsvērts šis kāsis — *sprungulis*) vai *bomēt* (te uzsvērtā vezuma kārts — *bomis*). — ⁶ *Bilenšteins* 550. — ⁷ Kam vārdā arī *springul[i]s*, *klūga*. — ⁸ Dunikā, bet Lazdonā un Saldū saka *nospringuļot* [vezumu]. — ⁹ Bet kārts vai virve pār siena vezumu ir: « Pinka (vai svilpe, lunte) pār kūsi » (BV. VI. 41. n.).

taisa pārmatu — to visapkārt nosukā¹ ar grābekli — nogludina un nogrābj sienu, kas kaut kur atkāries, lai vaļīgie siena kušķi braucot neizvalkātos; tāpat piegrābsta ap vezuma kraujamo vietu izkaisīto sienu, un visas šīs apkasas vai nu samet virsū uz vezuma vai iebāž vietās, kur siens ir vaļīgāks. Tai pašā nolūkā, lai vedamais neizbirtu, vezuma sānos mēdz iesiet arī meijas². Uzķāpšanai un nokāpšanai no vezuma kalpo ķāpslis, ko izmanto arī kā žepu sastāvdaļu, vai arī vezumam pieslej vienus vārtveidīgo zārdu sānus. Sienu vedot vai arī tūlīt pēc tam, kad tas jau novests, pļavā vēl piegrābsta³ siena atlikumus — sagrābas⁴. To izdara kāda sieviete vai pusaudzis. — Tikai pēc tam, kad siens jau nogodāts, pļauj āboliņu⁵.

Dažkārt sienu žāvē arī uz sevišķām koka ierīcēm — zārdiem⁶. Lielāko tiesu gan tā dara ar āboliņu, zirņiem, pupām, linsēklām un vasarāju, bet reizēm arī ar sienu, īpaši ja laiks ir nepastāvīgs, kad siens salijis vai kad pļava ir ļoti mitra vai pat pārplūdusi. Vienkāršākais paņēmiens šādai siena žāvēšanai ir tāds: nocērt jaunu egles stumbru un aplauž tam zarus, atstājot tos kādus divi vai trīs sprīžu gaļumā pie stumbra. Stumbru iesprauž zemē un virsū vaļīgi saliek sienu, kraujot to no apakšas uz augšu⁷. Siens īsi aplauzto egles zaru dēļ atrodas izklaidus stāvoklī, tā ka vējš un saule to ātri izžāvē. Nākamais paņēmiens — egles stumbrus novieto rindā, blakus vienu otram. Reizēm trīs egles stumbrus novieto trijstūrī, galotnēm saslejot kopā⁸ un pāri zariem pārlietot kārtiņas, uz kā sakrauj žāvējamo sienu. Jauno egļu stumbru taupīšanas nolūkā rindā nostāda tikai kādus divi vai trīs stumbrus, zariem pāri pārlietot šķērskokus un uz tiem sakraujot sienu. Tāpat, ja pie rokas nav attiecīgu egles stumbru, tos aizstāj ar pāresnākām kārtīm, šķērskokus piestiprinot ar

¹ Jeb *apsukā* [vezumu]. Šo darbību sauc par *pārmatu*. — ² Jeb [sān]lapas. — ³ Dunikā. — ⁴ Jeb *sagrābslas*, *sagrābstas*, *sagrābšļi*, *grābas*. Kad siens jau no pļavas aizvests vai uzkrauts kaudzē, bet sagrābas vēl nav piegrābstītas, tad lielāko, jau nogodāto siena daļu sauc par *dīzumu* (Bārtā, Dunikā, Grobiņā, Kalētos, Rucavā). Ja siena atliekas pļavā laikā nenogrābj, tās piekļaujās pie zemes, sāk pūt, paliek kā plāškata, un to pāraug atāls. — ⁵ Tā ka *āboliņš* mēdz būt lielāks un biežāki noaudzis kā siens, tad arī tā pļaušana ir vēl grūtāka. Dažkārt pļaujamo āboliņu, ja tas ir liels, mēdz sadalīt apm. 5 soļu platās strēmelēs, ko sauc par [*dābula*] *riežu* [Liepkalnē] un ko pļauj viens cilvēks. Bet pazīstamas arī *pļavas riežas* (Zaubē) siena pļaušanai, sevišķi dzimtniecības laikos. Zināmu āboliņa lauka daļu — *sēklāju* — pļauj daudz vēlāk un izžāvē atsevišķi, lai no tā iegūtu sēklu. — ⁶ Tiem daudz veidu un dažādi nosaukumi, piem.: *stumbur[i]s*, *stumburi*, *čači*, *čačas*, *čačus*, *čākars*, *seriņi*, *knaģis* (Dunikā), *kraģis*, *kraģi*, *skraķis*, *krieviņš*, *ķēpa*, [siena vai āboliņa] *ķirpa*, *ķērpas*, *žabārk-lis*, *žebērklis*, *žubēklis*, *žumburs*, *žāpurs*, *žebi*, *žēģinis*, *žeperis*, *žerbuli*, *žurbulis*, *žurds*, *būris*, *pamija*, *vārti*, *trijkoku kraģis* (Gramzdā), *vistulis*. — ⁷ = *Zārdēt*, [uz]čačot, *žeperēt*, *ķērpāt*, *kraģot*, *kračēt*, [āboliņu] *kārt*. — ⁸ Augšgalā tos sasien ar kārklu atvasēm vai apīņu vīgām.

tapām vai klūgām (48. att. pa kreisi). Tāpat arī trijstūrī vai četrstūrī kopā saslietos zarainos stumbrus aizstāj ar gludām kārtīm (48. att. pa labi). Vairāk izplatīti ir siena žāvējamie vārti (49. att.), kuņu priekšrocības ir, pirmkārt, ka tie ir viegli pārvietojami, otrkārt, ka, saslejojot šos zārdus vārtveidīgi kopā, vējš tiem pūš pa vidu cauri, tādā kārtā veicinādams siena ātrāku

48. att. Siena žāvējamie zārdi, Nītaurē, 1796.g. (Brotze). Uz gludo kāršu zārda (pa kreisi) kaltēti arī zirņi, uz trijstūrī saslietajiem kāršu zārdiem (pa labi) — arī pupas.

izžūšanu. Un, ja saules puse jau apžuvusi, tad to var rokām pacelt un pagriezt slapjo ēnas pusi pret sauli, lai arī tā izžūst.

Kad siens pavisam izžuvis, to bāž šķūņos. Lielu daļu samet arī kaudzēs¹. Tās ierīko upes krastos, meža pļavās un arī mājas tuvumā. Lai siens negulētu tieši uz zemes, tad mitrās vietās no zariem un lapām taisa kaudzes vietu vai padibeni².

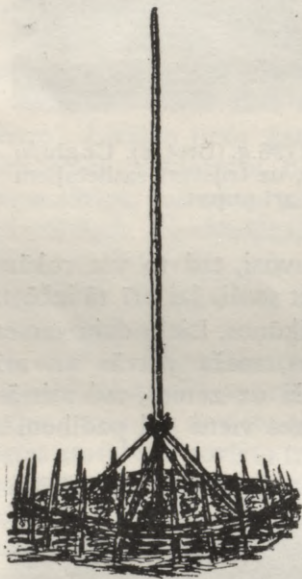

49. att. Jumtveidīgi saslietie siena žāvējamie vārti, Vidzemē, Rīgas tuvumā, 18. gadsimta beigās, (Brotze [viņš tos apzīmē par ķirpām vai stirpām]). Uz tiem kaltē arī auzas, miežus un griķus.

Visapkārt šai kaudzes vietai lokā iedzen kādus 50 mietiņus, kuņu starpas reizēm aizpin ar zariem (50. att.). Tiem jābalsta kaudzes resnākā daļa — vēders³. Pašā vidū iedur gaļu taisnu

¹ Tai vārdā arī *skaudze, mets, meta, guba, kupata* (Augš-Kurzemē), *rūta, kuja, slika* (Smiltēnē). Garenisku četrstūrainu kaudzi sauc arī par *stirpu*, Apukalnā par *cirpu*. Mazākas kaudzes vietām sauc arī par *pagabaniem*. — ² Tās nosaukums ir arī [*siena kaudzes* vai *kaudžu*] *lāva, kaudžlāva* (Maz-Salacā), *klāsts, klāste, klāstas, padibenis, padibene, kaudzes kurvis* vai *vieta* (Kalnciemā), *siena kaudzes kāja, ciksta, vijains* (Sērpilī), *margas, lapiņas, meijas, ailis, staklis, dzenakls*. — ³ Sal. Pāvuliņa, Krustpils 78.

kārti — kaudzes mietu¹, ko atbalsta četri ieslīpi iedzīti braķi² (50. un 52. att.). Pēdējie augšgalā piesieti pie kaudzes mieta un satur arī sienu, lai tas pārāk nesablīvētos un nedegtu³. Purvainā pļavā vai vietās, kas rudenos bieži pārplūst, kaudzes pamats jāierīko vismaz vienu metru virs zemes, lai uzplūstošais ūdens to neskartu. Kaudzes pamatu taisa no mietiem, zariem vai arī no stāvus liktiem ozola blūķiem⁴. Alkšņu, vītolu un kārķļu krūmus un kokus sacērt tuvējā mežā. Parasti šādu kaudzes pamatu taisa tā : vispirms kaudzes vietā zemē iedzen kādās trijās rindās

50. att. Siena kaudzes *padibene*, ar piemietiem (kas savā starpā sapīti zariem), kaudzes mietu un braķiem. Viļakā. (Autora zīm.)

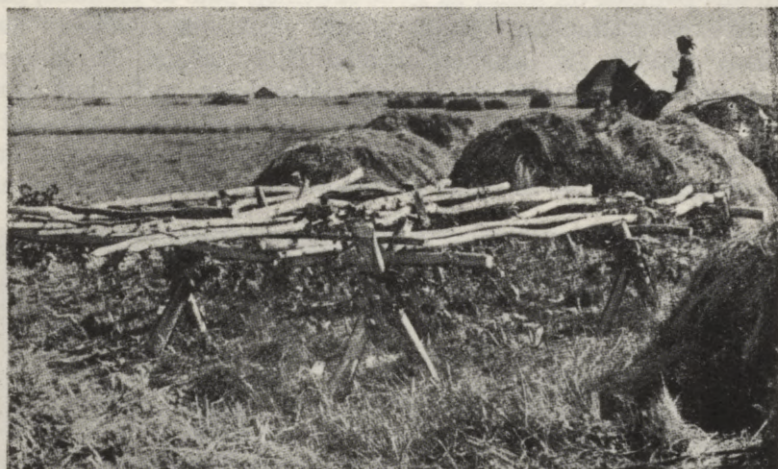
pa pāriem mietus (ko sauc par piemietiem), katrā rindā apmēram pa četri pāri. Piemietus zemē iedzen ieslīpi, lai tie ar saviem augšgaliem veidotu divžuburu. Krustojuma vietā tie sasaistīti⁵ kārķļu vai vītolu klūgām. Katrai šo divžuburu piemietu rindai pāri pārliet paresnas kārtis, uz kuņām savukārt saliek šķērskārtis, apmēram vienu līdz pusotras pēdas attālumā vienu no otras (51. att.) ; tad šim šķērskārtīm vēl virsū samet meijas.

— Kad kaudzes vietai pievestais siens pietiekoši izžāvēts, tad sāk mest⁶ kaudzi. Te nepieciešami vismaz divi cilvēki, viens uzdod sienu uz kaudzes, otrs, stāvēdams uz kaudzes, to saņem un piemīda. Taču parasti kaudzes mešanā (52. un 53. att.) piedalās vairāk ļaužu ; no sākuma divi ar trijzaru dakšām uzdod sienu augšā, vēl viens ar grābekli apkasa kaudzi un uzņem gubiņu vietas, kamēr uz kaudzes atrodas viens siena saņēmējs

ar grābekli vai mazām dakšām un vēl kādas divi siena piemīdītājas. Svarīgākais te ir kaudzes metējs, kas stāv uz kaudzes un saņem sienu ; tā uzdevums — lūkoties, lai kaudze iznāktu taisna

¹ Ko sauc arī par *žagmietu*, *dzeneklu*, *virsolni*. — ² (Vnsk.) arī *braks*, *abruķis*. — ³ Gubā sablīvēts tas varētu sākt *twikt* (Meirānos) vai pelēt. — ⁴ *Bīlenšteins* 104. — ⁵ *Jeb sastrūgāti*. — ⁶ *Jeb nomest*. Dot sier u ar dakšām uz kaudzes, saka *sienu dalbot*. Tikai tad, kad kaudze romesta, siens ir nogodāts : « Koša pļava, kad neplauta, Vēl jo koša, kad nopļauta ; Tad palika vēl jo koša, Kad sameta kaudzītē » (BV. 28644). « Pate māku sienu pļaut, Pat' izkapti balirāt, Tik vien lūdzu tautu dēlu, Kas sameta kaudzītē » (E. II. 1273 v., no Vec-Piebalgas). « Bij man pļava, bij man zāle, Nava siena pļāvējina. Ņemšu labu tēva dēlu, Taisnas kaudzes metējiņu » (E. II. 1270, no Salacas).

un nelaistu iekšā ūdeni. Kad kaudze nomesta jau tik augstu, ka pat ar gaŗākajām siena dakšām vairs nevar sienu uzdot augšā — pie kaudzes pieslej redeļu kāpnes, uz kuŗām pakāpjas viens vai

51. att. Kaudzes pamats — *lāva*. Kalnciemā, 1941.g. (Autora uzņ.)

divi augšā devēji, kas siena dakšas padod no rokas rokā (54. att.). Kaudzi met ar lielu vēderu, t.i. vidū tā ir resnāka kā apakšā un augšā. Lai kaudze nenosķiebtos uz vienu vai otru pusi, tad tās

52. att. Kaudzes mešana Skujenē, 18. gadsimta beigās. (Brotze.)

vēderu (parasti no četrām pusēm) atbalsta ar atspaidiem, kam galā stakle. Pēc kaudzes resnākās daļas — vēdera — to sāk šļiebāt, un šo šļiebu kaudzes galā vajag iespējami smaili

noņaukt¹. Kad kaudze jau gandrīz uzņemta, tās galā paliek tikai viens cilvēks — siena saņēmējs ar grābekli vai dakšām, kamēr siena piemidītājas jau laikus nokāpušas zemē, jo kaudzes virsma palikusi tik maža, ka siena saņēmējs pats to piemīda, bez tam uz mazā laukuma kaudzes galā vairākiem cilvēkiem nav vietas strādāt. Arī kaudzes smailei jābūt taisnai, lai kaudze nenošķiebtos. Kaudzē siens uzglabājas kādu gadu ļoti labi, kaut arī virsāji² nomelno. Kad kaudze nomesta, tai virsū uzliek pāris klēpju rupjāka grīšļa siena, ūdens malā sapļautas kalves vai vienkārši zaļu zāli, kā uzdevums — novadīt sāņus lietus ūdeni.

53. att. Siena raža Vidzemē, 18. gadsimta beigās. (Brotze.) (Attēlā pa kreisi kārtis, uz kuņģam vilcina siena gubiņu, klūdaini iezīmētas šķērsus.)

Uz kaudzes mieta smailes mēdz uzdurt nogrieztu cini — cepurīti — lai ūdens netecētu gar kārti kaudzes iekšienē. Lai vējš kaudzes galotni neizārdītu un sienu neiznēsātu, tai pārkorēm pārliet pāri krustām aiz tievgaļiem sasietas kārtis vai gaŗas bērzu klūgas, kuŗu tievie gali kaudzes virsgalī kopā savīti un kuŗu resgaļi nokarājas svabadi gar kaudzes sāniem uz leju³. Pēc kaudzes nomešanas to vēlreiz piekašā, un, ja atlikušais siens vairs kaudzē nesaiet, tad to piemēj pagaidām kaudzes sānos⁴.

¹ Jeb [kaudzi] apraut. — ² Jeb virsēji, kalači. Kaudzes padibenē ledū sasalušo sienu sauc Nautrēnos par *saloniem*. — ³ Tie ir *pārkari, pārkalas, pārkaļi, pārkala, pārkulas, pakāri, ķeres*. — ⁴ Šo atlikušo sienu sauc par *piemeju*.

Kaudzē siens stāv parasti līdz ziemei, kad labajā sniega un ledus ceļā to ragavās aizved mājā. Jo vasarā purvainās vietās bieži nevar piekļūt ar zirgu. Tāpat dažkārt pļavas ir upes otrā krastā, tā ka sienu var pārvest mājā tikai pēc upes aizsalšanas, ja to negrib vest laivā. — Miklās siena kaudzi apraksta šādi : « Tukla, tukla vistiņa, viens pats kauliņš » vai « Apkārt gaļa, vidū kauls » — kur sevišķi uzsver kaudzes mietu, — vai arī : « Pērnājie kauli, šāgada miesa », « Zirgi vilku apēduši, kauli vien palikuši » vai « Brūti aizved, krēsls paliek » — kur norāda uz visu kaudzes pamatu — lāvu, piemietiem, braķiem (un mietu).

Pie kaudzes vietas pievesto mazo siena gubiņu attiecību pret metamo siena kaudzi miklā uztver šādi : « Vēl māte nav piedzimusi, jau bērni tūpuļo », « Papriekšu bērni dzimst, tad vēl māte », « Bērni jau gatavi, māte vēl nav taisīta » ; un siena gubiņu mešanu kaudzē : « Bērni dzemdē māti »¹.

— Lai siena kaudzi vēl labāk aizsargātu pret lietu un vēju, tad reizēm met arī t.s. stabu kaudzi — seģeni² (55. att.). Kaudzes četrus stūrus ietver zemē iedzīti stabi, kur uz spēcīgiem puļķiem balstās bīdāms četrslīpju jumts. Attiecībā no siena daudzuma, šos puļķus pārliet augstākos vai zemākos caurumos, nostādot jumtu vēlamajā augstumā. Tās priekšrocība, ka sienu no tās var katrā

54. att. Kaudzes mešana, Kalnciemā, 1941. g. (Autora uzņ.)

laikā vest uz māju, pārējo sienu atstājot uz vietas un nebistoties, ka aizsākto kaudzi sniegs vai lietus varētu bojāt. Jumtu sedz ar salmiem vai niedrēm, mūsu dienās arī ar skaidām. Sastop arī šāda veida kaudzes, kur jumts puļķu vietā balstās uz šķērskārtīm, kuņas pie kaudzes stabiem piesaista ar vītola klūgām. Pret lietu to sarga parasti divslīpju jumts, pagatavots no niedrēm, kārtiņām un klūgām (56. att.). — Vienā siena kaudzē sakrauj parasti kādus 4-6 siena vezumus. Lielākas kaudzes nav izdevīgas tai ziņā, ka tādu grūti uz reizi pārvest mājā ; aizsāktais siens viegli var bojāties.

Pa lielai daļai sienu izglabā arī šķūņos. Mazi šķūņi ir arī tālajā pļavā, tāpat kā arī mājā, kur tie dažkārt ir kā piebūve

¹ BV. VI. 58. un 59. n. — ² Tai vārdā arī *zeģene*, *braga*, *braģis*, *brags*, *braks*, *braķis*, *braķi*, *brucis* (Aizupē), *čagans*, *bābele* (Liel-Salacā).

pie klēts, rijas vai kūts. Arī uz kūtsaugšas mēdz uzsvaidīt sienu. Lielajos riņķī grieztos laidaros blakus kūtim ir arī telpas lopbarībai, parasti bez griestiem, kur saglabā¹ sienu un salmus.

55. att. Stabu kaudze — seģene. (Autora zīm.)

Pirms sienu bāž šķūnī, to izslauka un izklāj alkšņu zariem. Selmeņa galā šķūnim viena virs otras ierīkotas divi durvis. Parasti sienu izbāž no vezuma, sniedzot² to ar dakšām vispirms pa apakšējām durvīm šķūnī, kur to saņem pretimņēmējs un noliek vajadzīgajā vietā. Sienu piemin kādas sievietes — pantu minējas jeb pantenieces. Kad šķūnis jau pilns līdz durvju augšai, tad beidzamo sienu iebāž pa augšējām durvīm —

brodiņu³ (pie paša jumta). Dažkārt vienai šķūņa gala sienai trūkst selmeņa baļķu, tad caur to var ērti nobāzt sienu. Ja viss siens šķūnī nesaiet, atlikumu pagaidām samet gar šķūņa ārsienu, un to nobāž šķūnī, kad siens tur jau nosēdies. Pēc siena nobāšanas šķūnī, tā durvis notaisa ciet vai aizsūt galdiem. Varbūtējos atvērumus un spraugas, kā arī vaļējo selmeni, vēl aizlāpo⁴, lai stirnas nevarētu vilkt ārā sienu. — Lielajos šķūņos parasti brauc iekšā ar visu siena vezumu. Sienu tur krauj⁵ vairākos stāvos pantos⁶, piem., starp divi dziedriem. Ar sienu piebāž arī visas pažobeles. — Liels zemnieka ienaidnieks ir peles; lai tās neēstu sienu, tad viens met klēpi siena šķūnī, un otrs šķūņa dibenā vaicā: « Ko svied? » Otrs atbild: « Kaķi ».

56. att. Seģene, pārsegta divi niedru aizsargiem. Kalnciemā, 1941.g. (Autora uzņ.)

— « Kamdēļ kaķi? » — « Ka peles [sienu] neēstu ». Tā jāmet trīs klēpjus siena un katreiz tāpat jāsarunājas. Pretdarbība pret

¹ Džūkstē, citur saka arī *izglabāt*. — ² = *Sienu šķūnī bāzt, tūcil* (Alūksnē, Lizumā, Taurenē) vai *nobāzt sienu* (Rankā). No vezuma šķūnī izsvaidīt, saka *izbāzt vezumu*. — ³ *Jeb cori, palodzi*. — ⁴ Dažkārt aizliek priekšā arī rīolauztus lielus priežu zarus. — ⁵ = *Pantēt sienu, sāli kraut*. — ⁶ (Vīsk.) *pants, panle* (Nītaurē), *panta* (Strazderē), *ransts* (Laidzē), *ransta* (Dundagā), *valsts*, [siena] *rinda, riņģis* (Akr istē, Kaldabruņā), *ielīņa, skrīne, bānis, bāns, bendele, beņķis, sliktē, grēda*.

kaitīgajām pelēm ir arī tāda, ka mēģina ar zināmu upuri no šī posta atpirkties : agri no rīta, kamēr vēl nav ēdis, jāmet Vasarsvētku bērziņi siena šķūnī un jāsaka : « Apēd kokus, tad barību ! » Tad peles siena netērēšot. Kad siens sabāzts šķūnī, ņem trīs akmeņus, noliek tos šķūņa stūrī un runā : « Žurkas, peles, nāciet, grauziet akmeņus, sienu neaiztieciet ! ». Šos vārdus atkārtoti trīs reizes ¹.

Kad siens saglabāts šķūnī, tad līdz pat vēlām rudenim puīši un pusaudzī pāriet gulēt uz siena pantiem, kur tiem laika diezgan līdz vēlai naktij pēc patikas pārrunāt spoku stāstus par burvjiem, raganām, velniem un citiem ļauniem gariem.

Labības pļaušana

Kad mēsli izvesti un siens un āboliņš jau nogodāti, laiks pļaut labību. Pirmos sāk pļaut rudzus, — jau augusta sākumā ².

Senākais labības pļaušanas rīks ir sirpis ³ (57. att.). Aizvēsturiskos laikos to sastop visos Latvijas novados (arī rietumu apgabalos, kur to lieto blakus izkaptij). Pirms gadu simteņa to vēl var sastapt vienīgi mūsu zemes austrumu daļā, kur ar to pļauj visus labības veidus. Kaut arī pļaušana ar to velkas gausi ⁴ (viens cilvēks dienā nopļauj tikai ceturtdaļu pūrvietas), taču darbu padara rūpīgāki, un arī salmi paliek nesalauzīti (tā ka tos var lietot jumtu segšanai). Sējumiem paplašinoties, pļaušanai sāk lietot ražīgākus darba rīkus. Tomēr vecās zemnieku sētās vēl šobaltdien atradīsim sirpi ; ar to griež lopiem zāles un kādreiz arī

Veikt siena ražas darbus, saka *sienu nodzīvot* (Džukstē arī *nodzīvāt*, Strazdenē *nodzīvēt*), *godīt*, *nogodāt* (*nogodēt*, *nogodīt*), arī *sienu* (vai *pļavu*) *nokopt*, *nostrādāt*, *novākt*, *novāķot*, *taisīt*, *noraizēt*.

¹ Latv. buļ. vārdi 250, 265. — ² Tāpēc arī augustu sauc par rudzu jeb *labības mēnesi*. Kā to saka Saldū, *siena nokopšana ievelkas rudzos*. Šo darbu seku apliecina arī tautas dziesmas : « Grābējiņi priecājāsī, Siena riežu sagraībuši. Klausaities nu, puisīši, Nu jāietī rudzu pļaut » (BŠ. 49869). Laiku, kad šur un tur jau sāk pļaut rudzus, sauc par *parudzi*. Kaldabruņā šis vārds nozīmē « mazas pļavas un ar zāli apaugušus grāvjus ap rudzu lauku un tā vidū ; šo *parudzi* nopļauj agrāk nekā pašus rudzus. Tāpat rīkojas arī, ja kaut kur sējuma vidū labība nav padevusies ; šādām vietām vārdā *acis* (sal. *actains lauks*, *actaiņa zeme*). Tāpat mēdz iepriekš *nodzenāt rudzus* tais vietās, kur tie auguši pārāk reti. — Pavasarī *vēss laiks rudzus līdzina*, t. i. jaunie asni augumā aizsniedz pirmos. Pēc t. s. *rudzu briedes* (jeb *zibšņa*) rudzi sāk nobriest. — Tikai pēc rudzu pļaujas pienāk kārta vasarājam. Ka auzas jau drīzi pļaujamas, Aizupes zemnieks spriež tā : « Auzas jau tīri bālganas — aši būs gatavas ». — ³ Jeb *sirpe*, *sirpa* (Cesvainē, Virānē), *sirps* (Krustpīlī, Praulienā, Sarkanos), *cirpis*, *cirpe*, *cirpa*, *pļautuve*, *pļautuva*, *pļautuvs* (Ilūkstes novadā), *pļautava*, *brukšas*, *rauškis* (Liel-Salacā). Kas tas ir : « Salcis, sakrupis tīrumu apstaigā » ; atbilde : *sirpis* (Garozē). — ⁴ Tādēļ tautiete dzied : « Ko, sirpīti, nopelnīji Par garaju vasariņu ? — Es, meitiņa, nopelnīju Vārpām pītu vaiņadziņu » (E. II. 1165, no Alūksnes).

rudzus, ja vajadzīgi gaŗkūlsalmi jumtu jumšanai. Pēdējā gadījumā kūlītis jānosien jo līdzīgi, lai no vārpām varētu izsist

57. att. Sarpis jeb pļautuve. Griezē. (Bilenšteins.)

graudus, pašus stiebrus nesalaužot. Ar sirpi pļauj lielāko tiesu sievietes, retāk arī puīši. Ar kreiso roku pļāvējs satveŗ sauju salmu, paliec tos nedaudz pa kreisi un ar sirpi (ko tas tur labajā rokā) tos nogriež. Nopļautās labības sauļas viņš saliek līdzenā kopiņā, un — tikko tā ir sasniegusi vēlamo resnumu — to tūlīt sasien ar salmu višķi kūlītī. Latvijā sastopami divi sirpju veidi : ar maziem zāģa veida zobīņiem un bez tiem. Tie savā starpā atšķiras arī ar dažādu asmens loka izliekumu un ar citādu leņķi, ko veido asmens ar spalvu¹. — Latviešiem īpatnējs pļaušanas rīks ir vienroces izkaps² (58. att.). Vēsturiskos laikos to

sastopam plašā zemes vidienes apgabalā. Tās asmens visumā līdzīgs gaŗkātes izkaps asmenim. Dažkārt jau krietni nodilušu

58. att. Vienroces izkaps jeb iskāte. Krustpili. (Pāvuliņa.)

gaŗkātes asmeni lieto vēl kā asmeni vienrocei. Ar drāztām krūkļa sloksnēm asmeni iesien (2 1/2 pēdu gaŗajā) vienroces kātā³. Nedaudz izliektā kāta augšējā galā turēšanai ierīkots zara kāsis — knauķis⁴ — ko saķeŗ pļāvēja labā roka. Kreisajā rokā tas tur mazu grā-

59. att. Vienroces grābeklītis jeb greblis. Krustpili. (Pāvuliņa.)

pieciem (retāk sešiem⁶ vai septiņiem⁷) gaŗiem (oša) zariem, kas ir vairāk atstatus viens no otra nekā parastie grābekļa zari. Ar šo grābek-

līti pļāvējs satveŗ tik daudz salmu, cik tas ar vienu cirtieni var nopļaut, un noliec tos pa kreisi⁸ (60. att.). Nopļautie stieбри krīt pa kreisi, kur pļāvējs tos ar grābeklīti savelk kopiņā, ko sasien kūlītī pļāvējam sekojošā sieviete — ņēmēja⁹ (61. att.). Vējam jāpūš pļāvējam no muguras puses, lai tam neliektos pretī vārpas. Vienā virzienā ar vienroci pļaujot, pļāvējs dzen baru, zināmu lauka strēmeli, kuŗas platumu parasti nosaka druvā izdzītās

¹ Rankā. Sal. Pāvuliņa, Krustpils 79 ; Bilenšteins 497. — ² Jeb vienroča izkaps, vienroce, vienrocis, ieroce (Sarkanpos), iskāte (ap Jelgavu), iskāts, pekse, daļģis (Tērvetē). — ³ Kam Latgalē un Lubānā vārdā arī pasole. — ⁴ Jeb ieroce (Bauskā). — ⁵ Kam vārdā arī greblis (Taurkalnē), vāneklis (Kursišos, Saldū, Smārdē), ģezītis (Ērgļos). — ⁶ Krustpili. — ⁷ Viļakā. — ⁸ Pāvuliņa, Krustpils 79 ; Bilenšteins 496, 502. — ⁹ Vai jēmēja (Bārtā, Dunikā, Saldū).

(sējas) vadziņas. (Bars tād ir no vagas līdz vagai.) Rudzu bara platums ir apm. 5 soļi¹. Visu bara platumu, pļaujot ar vienroci, nenopļauj vis vienā izkopts cirtienā (kā tas ir pļaujot [siena] spaili ar gaŗkāti), bet gan vairākos atsevišķos cirtienos, sākot bara labajā pusē un pamazām virzoties pa kreisi, savelkot ar grābeklīti nocirstos stiebrus kopiņā (61. att.).

Novados, kur sastopam vienīgi vienroces izkapti, to lieto tiklab ziemāja kā vasarāja pļaušanai. Turpretī apvidos, kur blakus vienrocei pazīst arī gaŗkāti, ar vienroci pļauj tikai rudzus, bet ar gaŗkāti vasarāju. Tomēr reizēm arī auzas un miežus, ja to stiebrī ir ļoti gaŗi, pļauj ar vienroci, bet, ja rudzi auguši pārāk reti, tad tos nopļauj ar gaŗkāti². — Vienroces izkapti varētu uzlūkot kā vidus pakāpi starp sirpi un gaŗkāti šo pļaušanas darba rīku attīstībā. Kamēr vienroces asmens ļoti līdzīgs gaŗkātes izkaptij, tamēr pats pļaušanas veids ar vienroci uzrāda citas pazīmes, kas vairāk līdzīgas pļaušanai ar sirpi: abus rīkus pļaujot tur vienā rokā, labajā, ko vēl manāmi pagarina vienroces kāts, tā ka ar to var strādāt ātrāk un ērtāk nekā ar sirpi, kājās stāvot. Attiecīgi pagarināta arī pļāvēja kreisā roka — ar grābeklīti, kuŗa pieci gaŗie zari tieši atbilst cilvēka

60. att. Pļaušana ar vienroces izkapti. (Bilenšteins.)

kreisās rokas pieci pirkstiem, ar ko tas, pļaujot ar sirpi, satver sauju labības stiebru un noliec tos pa kreisi. Kamēr, pļaujot ar sirpi, pļāvējs pats saliek nogrieztās salmu saujas kopiņā un tad to sasien ar salmu višķi kūlītī, tamēr, pļaujot ar vienroci, pļāvējs gan savēl ar grābeklīti nopļautos stiebrus kopiņā, taču to vēl sakārto, nolīdzina un sasien³ kūlītī tam sekojošā sievietē, ņēmēja. Pēdējā vispirms nolīdzina rudzu kopiņu, lai resgaļi⁴ iznāktu vienādi un lai nepaliktu pakājas⁵, t.i. lai resngalā nevilktos gaŗi

¹ Liepkalnē. « Lielu baru, platu baru Maliņā noligoju; Lai tas man gauši gāja. Bet jel lielis gabaliņš » (E. II. 1162, no Sinoles). Ja iepļaujas otra barā, rodas *aizbars*, otra bara sašaurinājums. Lielvārdē par *aizbaru* sauc jauno iesāktu baru. — ² Piemēram, Džūkstē un Zaļeniekos. — ³ = *Atsiet [labību; Džūkstē]; [rudzus] ņemt, atjemt* (Saldū). — ⁴ Šiem rudzu apakšējiem galiem vārdā arī *kuŗi* (Biržgali, Eversmuižā), *kunis* (Zvirgzdenē), *rezgālis* (Džūkstē, Grobiņā) *kameņu gals* (Dundagā), *griezgaļi* vai *griezokļi* (Krustpīli). — ⁵ Sasmakā.

salmi ārā. Tad tā savij no rudzu salmiem saiti¹ un ar to vidū sasien kūlīti² (62. att.). Lai asie rudzu stiebri nesaskrāpētu roku stilbus, ņēmēja dažkārt tiem uzmauc gaņas aprocēs. Kad jau sasieta pietiekoša kūlīšu rinda (ko tad sauc par cēlienu), tos

61. att. Pļaušana ar iskāti. Ropažos, 18.gadsimta beigās. (Brotze.) Katram pļāvējam seko sava ņēmēja, kas sasien kūlīšus un saslej tos statos.

62. att. Labības pļaušana ar vienroci Vidzemē, 1792.gadā. (Brotze.)

saslej³ statiņā⁴. Dūšīgai ņēmējai vajag atsiet, uzcelt un piegrābt divi pļāvējiem, pie tam viņa nedrīkst aiz tiem palikt tālu

¹ Ko sauc par *risakli* (Sunākstē), *risaklu* (Liepkalnē [Kurzemē]), *risekli* vai *saišķi* (Aulejā, Varakļānos), *saikli*, *grīzti* (Jeļos). — ² Tam vārdā arī *kūliņš* (Kandavā, Svētcimā), *kūlis*, *rudzu pēda* (Dunikā, Gramzdā), *bāliņš* (Priekulē, Virgā), *cīsas* (Dundagā), *šņaps* (Cīblā), *kūģis* (Bārtā). — ³ = *Statīt* [rudzus *statos*] (Adulienā, Bērzaunē, Biržos [pie Jēkabpils], Galgauskā, Meirānos, Mēmelē, Pildā, Varakļānos, Zvirgzdenē), *stapot* (Adulienā, Cesvainē, Druvienā, Dzelzavā, Galgauskā, Gulbenē, Lejasciemā), *sastapot* [rudzus] (Jaun-Gulbenē, Lubānā), [*status*] *sliet* (Lubānā, Vec-Piebalgā), *kūlus statos* *sasliet*, *labību kopt* (Vec-Piebalgā), *rindināt* [*nopļautos rudzus*] (Sesevē), *gubas likt* (Lubānā) vai *kļaut*. — ⁴ Kam vārdā arī *stats*, [*rudzu*] *statiņi*, [vnsk.] *statiņš* vai *statiņa*, *stadiņi* (Bērzaunē, Ozolmuižā [pie Ērgļiem],

nopakājis¹. Ja rudzi ir gaři, tos viegli var atsiet divi pļāvējiem. Dažreiz arī pie katra pļāvēja ir pa ņēmējai (61. un 62. att.), un reizēm, ja nav ņēmējas, pļāvējs sien kūlišus arī pats. — Lidz ko rudzus nopļauj un sasien kūlišos, tos tūliņ sacel statiņos. Trikātā 18. gadsimtā vienā statiņā saliek 20 kūlišu : 19 kūlišus saliek stāvus vienu blakus otram cieši kopā ar vārpu galiem² uz augšu, un 20. kūlīti uzliek otrādi (ar vārpām uz leju) kā cepuri³ apakšējiem virsū un izplata apaliski, tā ka tas nosedz apakšējo kūlīšu vārpas (63. att.). Lai vējš šo cepures veida virsējo kūlīti nenogāztu, to vai nu piesprauž ar īpašu kociņu — šautru⁴, vai arī piesien ar salmu višķi — risaklu⁵ : no apakšējiem kūlišiem atliec vienu salmu šķipsnu, ko sasien kopā ar virsējā kūliša — cepures — salmu šķipsnu. Cepurīte sarga visu statiņu no lietus ūdens un no rijīgajiem putniem. Pēdējo dēļ mēdz labības gubas arī apvalgot⁶ ar kādu vecu tikla gabalu. — Bieži rudzu statiņā sacel arī tikai 15 kūlišu : 14 saslej kopā un 15. uzliek kā cepurīti virsū. Sērpilī mēdz celt 25 rudzu statiņus vienā pūrvietā. — Labību kopjot, šur un tur piestaipījušos stiebrus sagrābj, un šīs sakasas⁷ pabāž zem kāda kūliša. Statīņus ceļ taisnās rindās⁸. Divi vai trīs blakus saceltās rudzu statīņu rindās — bogā⁹ — liek tik daudz statīņu, ka no tiem iznāk viens vezums. Pāris nedēļu statīņi paliek uz lauka. Kad tie izžuvuši, tos ved kulšanai uz riju.

Trešais darba rīks labības pļaušanai ir gařkātes izkaptis. Ar to pļauj īpaši vasarāju — miežus un auzas. Lai nopļautā labība nepārkristu pāri izkaptij pa labi un negulētu izklaidus

Šķībē), *stadi* (nelieli ; Pērsē), [rudzu] *stānis* (Lubānā), *stapis* (Augulienā, Cesvainē, Dzelzavā, Galgauskā, Kraukļos, Lejasciemā, Lizumā, Vidrižos, Zeltiņa m.), *staps* (Kalsnavā, Tīrzā, Varakļānos), *stapa* (Varakļānos), *stap[i]i*, [rudzu] *stabi* (Dzelzavā, Mārcienā), *statiņa* (Bikstos, Blīdienē, Dobē, Dzirciemā, Jaunpilī [Zemgalē], Kandavā, Praviņos, Sabilē, Spārnē, Tukumā, Zemītē), *stulīte* (Cesvainē, Smārdē), *stullītes* (Straupē), *stucīte*, [rudzu] *guba* (Liel-Salacā, Trikātā, Valmierā u.c. Vidzemē), *gubenis*, *apgube* (liela rudzu stāta ; Vec-Piebalgā), *duba*, *dubiņa* (Bēnē, Jaun-Aucē, Naudītē), *runiņa* (Alsviķi, Alūksnē, Annasmuižā, Apukalnā, Augulienā, Jaun-Laicenē, Karvā, Mālpupē, Vec-Laicenē), *kopa*, *kopiņa* (Rucavā), *copiņa* (maza ; Vidzemes rietumos, Bauņos), *ģūjtis* (Alsungā), *dalbiņš*, *kūliņš* (Dundagā), *bāliņš* [kūlišu] (Nīcā, Tadaikšos, Talsos), *kūķi* (Alsungā), *bāķis* (Grobiņā).

¹ Labības pļaušanas talkās, kur piedalās daudz ļaužu, ja ņēmēja ar savu pļāvēju labi nesatiek, tad pēdējais padod tai spailē resgaļus, tā ka šī meita paliek tālu nopakaļus un pārējie puīši par viņu zoboļas, ka tā « pamesta krustim uz spailis ». *Senkēviča* 64. — ² Kurmenē, citur to vārds ir arī *galva* vai *roga*. — ³ « Uzlikt statīņam cepuri » saka *cepurāt rudzus* (Varakļānos) jeb *uzcepurot* [rudzu statīņus] (Drustos). — ⁴ Jaun-Bilskā. — ⁵ Liepkalnē (Kurzemē). — ⁶ Jeb *novalgot*. — ⁷ Alūksnē, bet Liepkalnē (Kurzemē) tos sauc arī par *kasījumiem*, citur arī par *sagrābām*, *sagrābslām*, *sagrābstām* un *sagrābsšiem*. — ⁸ Kam vārdā *pūļi* vai *bāna* (Saikavā). Biržos (pie Jēkabpils) 6 rudzu statīņus sauc par *kapu*. — ⁹ Ivandē.

pāri visai barvietai, tad, pļaujot vasarāju, parastajai gaŗkātes izkaptij piesien izliektu koka likstiņu¹ (64. un 65. att.), kas dzen nopļautos stiebrus pa kreisi, kur tie guļas gludi vālā. Bieži šī ierīce sastāv no vienkārša lunkana kociņa, kuŗa viens gals piestiprināts izkopts kātam šķērsus pret to, apm. vienu pēdu atstatus no asmens. Kociņa otrs, brīvais gals ar aukliņas palīdzību noliekts iepretī asmenim un šādā saliektā stāvoklī saistīts izkopts kāta pēdai (64. att.). Saliektā likstīte tātad ir svērtēniskā stāvoklī iepretim izkaptij un zemei. Kādā citā gadījumā šo ierīci veido divžuburains koks (65. att.); viens (40 cm gaŗš) zars veido īsteno likstiņu, otrs piestiprināts līdztekus

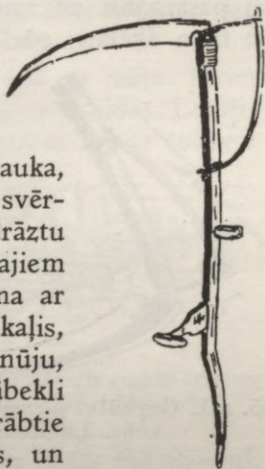
63. att. Labības raŗa Trikātā, 18.gadsimta beigās. (Brotze.) Sasietos kūliŗus saslej statiņos.

izkopts kātam. Pirmā zara brīvais gals ar aukliņu noliekts pretī izkopts asmenim un 20 cm atstatumā atsiets pie pēdas. — Kaut arī pļaušana ar gaŗkāti veicas ātrāk un arī rugāji² nepaliek tik gaŗi, kā tas ir, pļaujot ar vienroci, tomēr nopļautie labības stiebri vālā nav līdzēni sakārtoti, tā ka ņēmējai katra atsevišķa kopiņa vispirms no vāla jāsavēlk un jāsakārto. Nopļauto vasarāju mēdz tūlīt pēc pļaujas no vāla ar grābekli savēlt³ mazos klēpīŗos, kopiņās, un salikt gubiņās⁴. Auzas, piemēram, vispirms

¹ Krustpili, bet citur tai vārdā *likste*, *liksts* (Birŗos pie Jēkabpils), *līstīte* (Laudonā), *loks* (Saldū). — ² = Nopļauto mieŗu, auzu un rudzu celmi. — ³ T.ī. *cīŗāt*, *sacīŗāt* (Ivandē), *rinkt* (Asītē, Druvienā, Gramzdā, Embūtē, Kalētos, Nigrandā, Rucavā, Vainiŗos), *ritināt*, *vēlk*. (Ēdolē un Zlēkās *cīŗēt* nozīmē « likt nopļautās auzas mazās gubiņās »). — ⁴ Tām vārdā *ailiņas* (Vec-Atē), *vīstiņas* (Aknīŗstē, Jaun-Piebalgā, Kaldabruņā, Neretā), *cīŗas* (Dundagā, Zlēkās), *kuŗiŗis* (Kursiŗos),

saliek mazās gubiņās, lai ātrāk izžūst : divi vai trīs auzu kūlišus saslej stāvus un augšā sasien kopā ; kad tās izžuvušas, tās krauj lielākās un augstākās gubās. Lai vējš lielās gubas neizārdītu, tām pārsviež pārkaras¹ — tievgaļos sasietus krūmājus². — Kad rudzus pļauj ar gaŗkāta izkapti, tad daudzi pakaļpalikušie stiebri, ko sauc par juceņiem³, paliek izklaidus vispār barvietai. Pagājušā gadsimtā Bilenšteins⁴ sastapis Ēdoles novadā rudzu grābšanai lielu zirga vilktu koka grābekli (66. att.). Šis dižgrābeklis⁵ sastāv no resnas (apm. 6 pēdas gaŗas) kārts, kuŗai priekšpusē piestiprināti 10 līdz 12 plakani izdrāzti (1 līdz 1 ½ pēdu gaŗi) zari, kas, dižgrābekli uz priekšu velkot, slīd starp rugājiem pa zemi. Zirgu aizjūdz priekšā ar dzeņaukstēm, to galus uzmaucot uz kārts galiem vai iekabinot īpašos dzelzs gredzenos (vairāk pret vidu). Dižgrābekli uz priekšu velkot, rudzu stiebri salasās uz tā zariem.

Bet, lai tie neslīdētu pāri kārtij atpakaļ uz lauka, tad kārts virspusē iedzīta vesela virkne svērtēnisku (apm. 1 pēdu gaŗu), apaliski izdrāztu puļķu. Tiklīdz telpa starp šiem svērtēniskajiem puļķiem un līmeniskajiem zariem ir pilna ar rudziem, vīrs — kas iet dižgrābeklim nopakaļis, vada zirgu un tur rokā uz augšu izliekto nūju, kas slīpi iestiprināta kārtī — paceļ dižgrābekli uz augšu vai apgāž to uz priekšu. Sagrabtie rudzi paliek gareniskā kaudzē uz vietas, un grābšanu turpina tālāk. Visu darba norisi vada aiz slīpās nūjas kā roktuŗa : ja līmeniskie zari slīd pārāk zemu un grasās iecirsties zemē, šo nūju paspiež nedaudz uz leju, turpretim, ja zari saslējušies pārāk uz augšu un starp rugājiem gulščos labības stiebrus vairs neuztveŗ, šo nūju paceļ mazliet uz augšu. Tā ka šo dižgrābekli agrāk pazina arī citos novados, pēc kam tas bija arvienu retāk un retāk sastopams, tad varam pieņemt, ka šis darba rīks nav jaunlaiku atradums. Vasarāju un sienu ar šo rīku nevar grābt, jo tā zari nevar labi uztvert šo smalkāko, tieši pie zemes gulošo augu stiebrus. — Arī nolūzušas vārpas mēdz uz tīruma salasīt⁶ ;

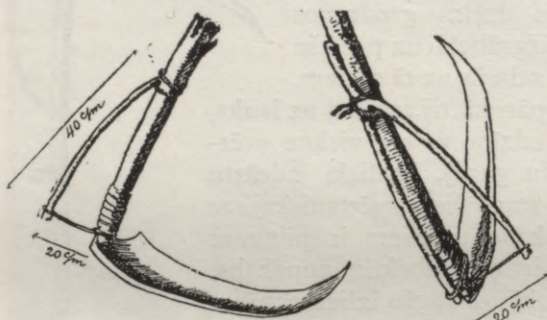
64. att. Gaŗkāte, vasarāju pļaujot, piesieta koka *likstīna* jeb *loks*. (Bilenšteins.)

tupesis (Druvienā, Dunikā, Durbē, Grobiņā, Kalētos, Kuldīgā, Kuršišos, Nigrandā), *tupesītis*, *tupeštīņš*, *tupezis* (Ventspīli), *tūlars* (Kazdangā), *kopa*, *krieviņš* (Īvandē, Saldū).

¹ (Bērzaunē) jeb *pārkari* (Alūksnē, Dricēnos, Drustos, Rucavā), *skaraļš* Dundagā, Jaun-Piebalgā]. — ² Sal. *Pāvuliņa*, Ļaudona lo, Krustpils 80 ; *Bilenšteins* 495, 499. — ³ Sunākstē. — ⁴ 502. — ⁵ Sasmakā. — ⁶ « Kumeliņi, bāleliņi, Tie bij miežu arājiņi ; Tautu meita zeltainīte, Tā vārpīņu lasītāja » (E. II. 1164, no Cīravas) ;

šai darbībai ir arī zināma svētību nesoša nozīme, un tautu meita no salasītajām vārpām dažkārt pin vainadziņu.

Kad druvas ir tālu no mājas, uz turieni labību pļaut dodas pajūgā. Tā ka darbā piedalās arī sievietes, tad līdzī nem arī bērņus. Mazākos, autiņos ietītus, pakaļ kādā pie zemes noliektā koka zarā, kur lielākie bērņi tos šūpo. Ja tuvumā nav piemērota koka, tad zemē pret kādu koka sakni vai pret pāris akmeņiem nostiprina lunkanu kārti, ko leļpus vidus atbalsta pret kādu zemē iedzītu žebērkli (62. att.) vai pret ratiem (63. att.), un bērņa « šūpulīti » pakaļ kārts brīvajā galā. Izjūgtais zirgs ganās pļāvēju tuvumā. Pusdienas ēd statiņu ēnā. Tad dodas diendusā : lai pasargātos no saules, nostata svērtēniski vairākus kūlišus un tiem šķērsus pārliēk citus. Arī pagalvī noliek kādu kūlīti.

65. att. Gaŗkātei piesieta *līstīte* — divzarains koks. Ļaudonā. (Pāvuliņa.)

— Vasarāju, līdzīgi āboliņam, mēdz lielāko tiesu žāvēt uz zārdiem¹. Vienkāršākā ierīce šim nolūkam ir kāds zemē iedzīts zarains miets (senatnē pat augošs koks, kuŗa zarus visapkārt apcērt zināmā gaŗumā). Tāpat arī vairākus šādus zarai-

ņus miētus iedzen zemē tā, ka tie veido vienu virkni, vai arī trijus vai četrus saslej galotnēm kopā. Zaraino miētu vietā zemē zināmā attālumā vienu no otra iedzen arī gludas svērtēniskas kārtis — varēņus²; izurbtos caurumos tiem izstumj cauri līmeniskus puļķus, kas aizstāj koka zarus. Tiem kāpņu veidā pārliēk pāri

« Kas tie tādi vanderzeļļi, Brāļa galdu apsēduši ? Kur tie mani paša brāļi, Miežu vārpū lasītāji ? » (BŠ. 50467, no Īvandes).

¹ Tiem vārdā arī *žeperis*, *žebers* (Vec-Piebalgā), *žabārklis* (Kraukļos), *zeģene* (Bārbelē, Elējā, Mežamuižā, Sesevē, Stelpē, Svitenē, Vecmuižā [Zemgalē]), *zeģins* (Aknīstē), *zeģinis* (Dvietē), *čači* (Aizupē, Kursišos, Nīgrandā, Saldū), *stumbur[i]šs* (Liel-Salacā, Vec-Atē), *kraķis* (Īvandē), *kracis* (Blīdienē, Īvandē, Praviņos, Valgalē [pie Sabīles]), *kradzis* (Nīgrandā), *krači* (Blīdienē, Dundagā), *skraķis*, *krabiņš* (Dunikā), *knaģis* (Bārtā, Dunikā), *būris*, *stirpa* (juntveidīga), *ķirpa* (Rāmuļos, Suntažos, Turaīdā), *labības ķirpa* (Vestienā), *vasarāja ķirpa* (Cesvainē, Gaujienā, Ļaudonā, Mežotnē, Praulienā), *ķirpata* (Jaun-Piebalgā, Litenē, [maza ķirpa] Cesvainē), *ķērpas* (Liel-Salacā), *braķis* (miets ar zariem; Kuldīgā), *braģis* (sevišķi zirņu un linsēklu žāvēšanai; Kazdangā), *blāķis*, *seriņi* (Ventspīlī), *pamiņa* (Apukalnā), *pamiņš* (Bērzgalē, Jaun-Rozē, Laicēnē), *krieviņš* (galotnēm kopā saslieti četri zaraini miēti; Rankā), *skārsts* (Meirānos), *ječis* (Biržos), *āršķi* (īpaši zirņu žāvēšanai; Dzirciemā, Kandavā), *vārti* (Galgauskā, Ogrē, Vandzenē), *jātnieks* (Vec-Piebalgā). — ² Neretā.

šķērskārtis, kas savieno varēnus savā starpā (sal. 48. att.). Labību uz zārda vajag sakraut¹ vaļīgi, ar cauru vidu, un tā te izžūst ātrāk, nekā novietota cieši kopā sablīvētā gubā tieši uz zemes, kur tā varētu sākt tvīkt un pūt. Bieži šos zārdus uzstāda jumta vai vārtu veidā (sal. 49. att.), tā ka vējš tiem var pūst cauri ne vien pa apakšu, bet arī pa vidu.

Arī zirņus plauj ar gaškāta izkapti. Tos sasien arī kūlišos — zirņu pēdās. Kad tie jau žuvuši uz lauka (arī uz zārdiem), tos vēl kaltē rijā uz ārdiem. Agrāk zirņus plūca tāpat kā linus. Turpretī pupas griež ar nazi vai ar sirpi. Tās sasien mazos kūlišos pa divi kopā un tad pārmet pāri kārtiņai žāvēties. Pupas, tāpat kā zirņus, mēdz kaltēt arī uz īpašām luktiņām ēkas ārpusē, tieši zem jumta.

Kad labība uz lauka jau izžuvusi, to ved uz māju. Pirms vešanas rudzu statiņus mēdz apgāzīt², lai apsūs apakšas. Labību bieži ved ar parastajiem darba ratiem, reizēm arī ar īpašiem platiem un zemiem ratiem³ vai ar ori. Rudzu kūlišus dod uz vezuma ar sevišķu kārti vai dakšām: dažkārt šis rīks sastāv no vienkāršas kārts — dalbiņa⁴ — kam nosmailināts

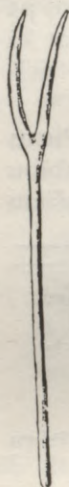

66. att. Zirga vilcīts *dizgrābeklis* rudzu stiebru sagrābšanai. Ēdolē. (Bilenšteins.)

gals, un netālu no smailes tam piestiprināts mazs šķērskociņš, lai ar kārts smaile aiz saišķa uzķertais kūlītis neslidētu pa to uz leju. Dažkārt šādai kārtij — dastam⁵ — ir kāša veida gals, ko aizbāž aiz kūliša saišķa. Bieži nosmailināto kārti ar šķērskoku netālu no gala aizstāj ar to, ka kārts galu iešķeļ⁶. Bet parasti kūlišu celšanai lieto divzaru dakšiņu⁷ — kārti, kas galā sadalās divi nosmailotos zaros (67. att.). Ar šīm dakšiņām dod kūlišus ne vien uz vezuma (kur tos kāds saņem pretī un noliek vajadzīgā vietā), bet arī met no vezuma šķūnī uz panta vai uz kaudzes. Vasarāju parasti dod uz vezuma ar trīs- vai četrzaru dakšām. Pie šķūņa⁸ labību mēdz vēl atlaist atgubē⁹, lai tā vēl pažūst. Labību šķūnī krauj vienkopīgās lielās un stāvās stirpās¹⁰. Parasti šie

¹ = Zārdēt, sazārdēt, ķērpāt. — ² Katriņā (pie Ergļiem). — ³ Kam vārdā *ļemegs* (Alūksnē), sal. vēl *ploškas* (Alojā), *plānvāģi* (Burtniekos), *drongas* (Krustpīli). — ⁴ Lībagos, bet Upesgrīvā to sauc par *dalbi*. — ⁵ Varakļānos. — ⁶ Šim rikam vārdā *daigles*. — ⁷ (Jaun-Aucē), bet citur tās nosaukums ir arī *dalba* (Kandavā, Nīgrandā), *dalbs*, *delbis*, *daigas* (Liezēri), *žnibeklis* (Aizupē, Vandzenē), *žnibeklis* (Ārlavā), *dakša*, *sekumi*. — ⁸ Labības šķūnim vārdā arī *braka* (Lībagos). — ⁹ (Stelpē) jeb *palaidēnā* (Rundālē). — ¹⁰ Kam vārdā *pants* (Bēnē, Dzirciemā, Grobiņā, Liel-Ezerē, Matkulē, Nīgrandā, Saldū), *pante* (Nītaurē),

panti ir gareniski un četrkantaini, bieži nokrauti starp divi dziedriem līdz pašam čukuram, — vienā liek rudzus, otrā auzas, trešā miežus, ceturta kviešus utt. Šķūnī iebraucot, labības vezumu piegāž un labību ar sekumiem izmet no vezuma. Ja visa labība šķūnī nesaiet, tad to līdz kulšanas laikam saliek ārpus šķūņa lielā garenā un četrstūrīnā kaudzē ar divslīpju jumta veidā apkoris nosmailotu virsotni¹. Pirms labību liek šķūnī, pēdējo rūpīgi izslauka un dažkārt pat vēl izpušķo ar zālēm, puķēm un koku zariem. Kad tā iegodīta², svin³ apvākas.

67. att. Divzaru dakšiņa — *dalba* jeb *žnībektlis* — kūlišu celšanai. (Bilenšteins.)

— Ar labības ražu saistās daudz ticējumu. Ar dažādiem burvju vārdiem, pesteļiem un izdarībām cenšas kaitēt kaimiņa labajai ražai un pārvilkt tā svētību savā pusē. Daži paņēmienu izskatās gaužām nevainīgi: Jāņu rītā burvis apskrien skauzdams savu trejdeviņu kaimiņu robežas; vienreiz ap lauku apiedams, viņš var tur izdedzināt visu labumu. Arī Zaļajā ceturtajā tas apskrien savu deviņu kaimiņu tīrumus, lai mantotu viņu labumu un sagādātu tiem ļaunumu. 1636. gadā svešā druvā redzēta kāda burve, un pēc tam tur labība vairs nav augusi. Pietiek, ja kāds saimnieks ir gājis gaļām sava kaimiņa tīrumam, lai pēdējais to darītu vairīgu druvas apburšanā, ja tur šajā gadā nekas labs nepaaug, bet gaļāmgājējam raža ir laba⁴. Bet vai!... ja skaudīgs vai dusmīgs saimnieks tiešām lieto savas burvestības un zināšanas pret kādu kaimiņu! Dionīzijs Fabrīcijs savā Vidzemes chronikā (sarakstīta laikā starp 1610. un 1620.g.) stāsta, ka latviešu zemnieki ar savām burvestībām spējot izsētai un līdz kāju potītēm jau uzdīgušai labībai likt ieaugt 1c kveidīgi izliektai ar asnu galotnēm atkal ačgārni atpakaļ zemē, tā ka visa druva pārklājas ar režģa veida

pinumu un nelaimīgais laukkopis no tās negūst nekādu ražu. — Lai aizturētu un aizkavētu kaimiņa tīrumu labo ražu, rudzu ziedes laikā sapin kādas labības stiebru šķipsnas mezglā. Tāpat mēdz sapīt arī auzu skaras, kā arī zirņus to ziedēšanas laikā. No kādas 1576.g.25. septembra prāvas Rīgas soģa tiesā redzam,

[*labības*] *sārts* (Meirānos) vai *lēvenis*, *blāķis* (Vec-Piebalgā), *ielīņa* (Liel-Salacā), *ransts* (Ārlavā, Kuldīgā, Sasmakā), *ransta* (Dundagā, Sasmakā), *skrine* (Taurenē), *rinda*, *bendele*, *beņķis*, *slikte* (Maz-Salacā, Vec-Atē), *slikta* (Jeļos).

¹ Kaudzei apakšā no žagariem pataisīts *pakļijs* (Saldū), lai labība negulētu tieši uz zemes. — ² Saka arī *nogodīt*, *nokopt* jeb *nopost laukus*. Tas ir *kāsības laiks* (Ziemeļ-Vidzemē). Ja ir izdevīgi laika apstākļi, tad saka, ka ir *vedīgs laiks*. Kā to aplicina tautas dziesmas, šajā darbā zemniekam paiet visas dienas: «Druvā man saule lēca, Druvā saule norietēja» (BŠ. 49861). — ³ = *Rudeni dzert*. — ⁴ Jaun-Piebalgā.

ka kāds « nevācu » (t.i. latviešu) burvis sapinis krustainiski kopā labības stiebrus sava kaimiņa tīrumā, lai tā labība maitātos ; tā tas būtu arī noticis, ja sūdzētāja sieva šo burvestību nebūtu atklājusi un savītos salmus atraisījusi. — Sapītos labības stiebrus mēdz arī lokveidīgi saliekt un to vārpas iekašņāt zemē. Grobiņas baznīcas grāmatas ziņo, ka ap 1798.g. Jāņiem, rudzu ziedes laikā, kāds zemnieks vārdā *Pussils* savā druvā atradis kopā savītos rudzu stiebrus, kas ar vārpu galiem ierakti zemē. Uz kaimiņa lauka labības stiebrus un vārpas sienot, liecot un zemē iekasot, skaita īpašus buršanas pantiņus, piem. : « Taisni koki, liki koki, Taisaties ragaviņas ! Lai nokalta tā druviņa, Tās druviņas arājiņš ¹ ! » vai arī : « Sasienu gailīšam kājas ar sarkanu dzīpariņu, pilni zariņi melnu putniņu, trīs dienas vesels, trīs dienas slimis, trīs dienas slimis, trīs vesels, par durvīm iekšā, par logu ārā, nosti uz pēdām ». Katra teikuma daļa jāatkārto trīs reizes, un tai ir dziļa nozīme : ar sarkanu dzīparu mēdz pārsiet arī citus pūšļakus, sevišķi olas, ko noliek kaimiņa laukā ar vēlējumu, « lai izdēn tij druviņa kā sarkans dzīpuriņš ² ». Gabaliņš : « par durvīm iekšā, par logu ārā » nozīmē, ka, ja arī tīrums dotu labu ražu, tad tā tomēr nedrīkstētu nest kaimiņam nekādu svētību, tai jāizkūp pa logu ³. Tāpat skaita : « Appuškoju baltu gaili Ar sarkanu dzīpariņu, Lai neaug mieži, rudzi, Lai zirdziņi nopliukšķēja ⁴ ». Ne tikai saimnieki savā starpā mēdz viens otram ar burvestībām apskaust druvas, bet saimnieki aiz nenovīdības apbuļ arī paši savu kalpu mazos bandas lauciņus. To darot, bieži skaita buļamos pantiņus tautas dziesmu saskaņā, piem. : « Sapinām baltu gaili Ar sarkanu dzīpariņu, Lai neauga rudzi, mieži Kalpa vīra tīrumā ⁵ ». Tāpat, lai kaitētu kaimiņa druvām un lai atņemtu to svētību, mēdz tam šur un tur salauzīt un sagriezt labības (īpaši rudzu) stiebrus vai nolauzt kādas vārpas. Tas parasti notiek rudzu ziedē, starp jauniem (no 12. līdz 14. jūnijam) līdz veciem Jāņiem (24. jūnijā), sevišķi arī Pēteros (29. jūnijā). Ja rudzu ziedes laikā tajos daudz mušu, tad sagaidāms mazs birums. — Aizlauztās vārpas burvis noliec zemē uz postuma pusi ⁶. (Arī bez visām burvestībām, ja rudzi nozied karstā laikā, tad vārpās pēc ziedēšanas redzamas ūdens lāsītes, un graudi neveidojas, vārpas izpil ⁷.) Šādus sapītus un aizlauztus rudzus nedrīkst pļaut, lai cilvēkiem, lopiem vai sējumiem nepiesistos kāda nelaime. Lai arī lopi

¹ BV. 34157, no Dzērves. — ² BV. 34107¹, no Sērpils. — ³ Vispār svētība var nākt iekšā gan pa durvīm, gan pa logiem, bet ārā tā iet tikai pa logiem. Tāpēc māte neļauj bērniem nekā mest vai sniegt laukā pa logu, vai arī pašiem kāpt caur to laukā, lai svētība neietu no mājas projām. — ⁴ BV. 34107, no Ūziņiem. — ⁵ BV. 34107⁵, no Seces. — ⁶ T.i. uz ziemeļiem. — ⁷ Rankā.

tiem nepieskartos, šādai apburtai vietai druvā aptaisa apkārt žogu¹. Kas šādu sapītu labību pļauj, tam lauž rokas. Tāpēc pļaujot jāuzmanās, lai līdzī nenoplautu šādus sapītus labības stiebrus un tukšas vārpas. Kādai meitai, kas savā rudzu barā nopļāvusi arī šādus aizlauztus stiebrus, līdz pat mūža galam tik šausmīgi laužtas rokas, ka viņa to nemaz nav varējusi paciest. Viens saimnieks, pļaujot rudzus, kas kādā vietā bijuši nomidīti pie zemes, saslimis; kāds vecītis šos nopļautos rudzus atkal saslējis stāvus, izšāvis pāri rudzu laukam — un saimnieks paliek vesels, bet kaimiņu vecene atskrien kunkstēdama un lūdz dzert. To dabūjusi, tā aiziet smiedamās. Augš-Kurzemē kāda pūšlotāja mācījusi, ka apburtus salmus vajagot sadedzināt, lai cilvēkiem vai lopiem nenotiktu kas ļauns. Šādus labības stiebrus vajag izraut, tiem ar roku nepieskaņoties. — Pretdarbības šādai labības apburšanai ir dažādas. Kāds saimnieks, kam Jāņu naktī izlauzīti rudzi, gājis prasīt padoma pie pretburvja. Tas pavēl apburtajiem rudziem uzgāzt virsū abru ar dibenu uz augšu, aizdedzināt sveci, pašam uzkāpt uz abras dibena, noskaitīt trīs tēvreizes, tad tīruma apbūrējam esot beidzamā stundiņa klāt. — Arī vajagot šos apburtos rudzus nopļaut ar izkapti, iebāzt vecā ratu rumbā, tai aizspundēt abus galus ciet un tad uz krustceļa sadedzināt; tikko tā sāk degt, burvis skrien griezdamies uz to sētu, kur tas rudzus laužis un prasa dzert. Ja viņam to dod, tas kļūst vesels, citādi tam jāmirst. Kāds pretburvis izlauztos rudzus apvārdojis un piemiedzis ar krustu, un... rudzu laužējs bijis uz vietas beigts. — Jau sarežģītāka ir kāda cita pretburvja ieteikta pretdarbība: ar vecu ratu rumbu un divi prāviem mietiem dodas uz tīrumu pie nolauztajiem rudziem. Tur pārmet krustu un kaut ko drusku čukst pie sevis. Tad izrauj apburtos salmus, trin, groza un pin tos ilgi rokās, pēdīgi iebāz tos ratu rumbā, paņem mietu un, rumbai apkārt staigādams, sit no visa spēka tur iebāztos salmus. Tad nedaudz atpūšas, paņem otru mietu un sit no jauna, runādams: « Kai es trynu, laužu un sytu tuos cysas, tai ar tū cylvāku, kotrys padarēja itū zalomu, komoj suopjes un lauž slimjeiba! » — Citreiz apburtos rudzu salmus izrauj, sasien kūlītī un pakaļ virs rijas krāsns dūmos kaltēties; rudziem līdzī tur kaltējas arī burvja dvēsele, kam uznāk tik briesmīgas slāpes, ka viņš nāk lūgt dzert. Tā var uzzināt, kas ir rudzus apbūris. — Bet, ja burvi pārsteidz nodarījuma vietā, laužot labību, un padod dievpalīgu, tad tas ir uz vietas pagalam, jo Dievam lielāka vara kā velnam. — Reizēm, ja saimnieks atrod savu labību aizlauzītu, viņš sauc talkā baznīckungu, lai tas ar svētītu ūdeni atbrīvo apburto lauku no burvja

¹ Tirzā.

varas. Tā, piem., Džūkstes baznīcas grāmatas ziņo, ka 1730. g. kāds zemnieks *Dukkenū Pehteris* žēlojies, ka tam divi vietās rudzi salauzti, kaut gan tur ne gani, nedz bērni nav gaļām staigājuši; tas tā tad esot bezdievju darbs, kas vēloties viņa lauku maitāt. Tālāk šis avots ziņo, ka kāds no Pienavas ļaudīm sūdzas, ka vienā ceturtdienā pa dienas vidu viņa rudzos vesels gabals salauzīts, it kā tas būtu ritināts ar velteni. — Debesbraukšanas dienā vajagot kaimiņa druvā nolauzt rudzu vārpas un tās ierakt zemē, tad tam vēl negatavie rudzu graudi pa daļai izbirs ārā, un no atlikušiem graudiem ceptā maize būs ļoti melna. — Jēkaba dienas rītā burvis griež kaimiņa laukā vārpas un tās noliek sava apcirkņa dibenā, lai visa tā svētība sanāktu viņa klētī. — Kāds kalps — burvis — lauž rudzu ziedes laikā vārpas kaimiņa druvā; pie tam tas pārmet krustu un skaita lūgšanas. Nolauztās vārpas viņš iesien dzeltenā lakatā. Tad viņš dodas mājā. Bet, tā kā tas bija pārskatījies un iegājis sava paša saimnieka druvā, tad pēdējam rudenī bijuši tukši lauki. — Divi jauni cilvēki reiz laužuši rudzus pa jokam, — nākošā gadā viņiem jau tā vajadzējis darīt. Tikai kad baznīckungs licis skaitīt lūgšanas, tad viņi tikuši no šīs likstas vaļā. — Viens gans māca otram, lai laužot labību, tā ka saimnieci, to pļaujot, aplūztu rokas un kājas un lai tā paliktu kā blūķis. Pļaujamā laikā liels gabals salmu aizlauzti un sasieti ar melniem dzīpariem. Tur pakārtas arī dažādas nešļavas — garozas, olu čaumalas utt. Gane atzīstas, ka kāda burvja dēls esot viņu mocījis un uz to pavedinājis. Kad viņa to reiz esot iesākusi darīt, tad tas esot jāturpina, citādi viņa nevarot, — tai galvā sākot tā kā spindzeles griezties, un viņai tad tas esot jādara. — Tāpat kaitēšanas nolūkā mēdz labību dažās vietās iezīmīgi nogriezt vai nopļaut — ieplaut, ar ko druvu « apsmej ». Par to ziņo arī baznīcas grāmatas, piem., Griezē : 1786. g. kāds zemnieks sūdzas, ka jauni cilvēki nodarījuši zaudējumus viņa druvām; 1789. g. *Schubje Ansam* mieži par apsmieklū nopļauti; viens saimnieks, kuŗu Dievs pazīst, žēlojas, ka negodīgi cilvēki viņa rudzus iepļāvuši; 1795. g. kādam citam rudzi apneroti; tāpat 1796. g. jauni cilvēki apsmējuši citu druvu; 1797. g. kāds bezdievīgs cilvēks vienam saimniekam labu gabalu miežu ar nazi nogriezis un devis zirgam ēst; kādam citam nodarīti zaudējumi pie rudziem; 1798. g. vienam rudzi it kā ar šķērēm nogriezti un uz tādu vīzi apneroti; arī *Kalleju Willis* žēlojas, « ka cits viņa ruccu lauku ir apsmehjis »; arī 1799. g. kāds negodīgs cilvēks vienam godīgam saimniekam par apsmieklū nopļāvis miežus; 1800. g. — četrās vietās auzas kā ar nazi nogrieztas, krodzinieka kalpam Miķeļam mieži apsmieti, un vēl kādam citam iepļauti mieži un rudzi; 1802. g. kāds ļauns cilvēks nopļāvis kāda kārtīga saimnieka miežus. Tāpat Džūkstē : 1733. g.

gabals rudzu kā ar nazi nogriezts ; Grobiņā : 1772. g. 29. jūlijā rudzi nogriezti līdz pat rugājiem ; 1776. g. 27. jūlijā rudzi nogriezti divi vietās un visapkārt nomīdīti. Minētajos piemēros « godīgais » zemnieks acīm redzot pats nav ticis galā ar saviem skaudējiem un tāpēc nodevīgā kārtā meklē palīdzību pie baznīckunga, lai « padotos iekš Dieva visspēcīgām un žēlīgām rokām », — taču to skaits, kas paši savu labumu pasargāšanā izdara zināmas pretdarbības, nesalīdzināmi lielāks. — No sava kaimiņa druvas skaudīgais saimnieks mēdz ņemt ne vien nolauztās vai nogrieztās vārpas, bet arī nedaudz gatavās, jau nopļautās labības, lai visa kaimiņa svētība pārietu ņēmēja pusē. Kāda 1651. g. 12. aprīļa raganu prāva mums vēsti, ka apsūdzētais *Asmus Gulbe* esot pār žogu pārkāpis kaimiņa druvā un tur no pirmā rudzu statiņa paņēmis trīs kūlišus, no otra — divi un no trešā statiņa vienu kūlīti un tos pielicis pie saviem rudziem. Tad viņš nostājies starp savu un kaimiņa vēl nenopļautajiem rudzu gabaliem un noplūcis vārpas — no katras druvas ar savu roku. Kad sūdzētājs pārskaitījis savus kūlišus — trūkuši daudzi, bet, kad vēlāk skaitījusi viņa māte — tie bijuši atkal visi. Rudzi tūliņ savesti rijā, un tajā pašā vakarā jau nokults pirmais klājiens. Labība bijusi laba. Bet nākošā vakarā otrs rudzu klājiens tā smirdējis, ka neviens to nav varējis panest, un no samaltajiem miltiem ceptā maize izjukusi, it kā tā būtu cepta no drabiņām. — Līdzīgā nolūkā kāds burvis izgriež kaimiņa druvā trīs velēnas un pabāž tās zem savas klēts. Kaimiņa puisis to redzējis un atlicis velēnas atpakaļ. Tagad kaimiņam rudenī laba raža, bet burvim nekas nav paaudzis. — Lai kaitētu kaimiņa druvām, tur ieliek kādus apburtus priekšmetus — nešļavas¹. Tās var būt arī saistītas ar iepriekšējām izdarībām, tā, piem., 1777. g. 30. martā Grobiņas baznīcas grāmatas ziņo, ka *Misena Bērtulim* pagājušās piektdienas naktī druva viscaur izjādīta un izlaistīts ar suņa vai lopu spalvām sajaukts zaļgans ūdens. Visbiežāk kaimiņa tīrumā ieliek olu, ko vēl mēdz pārsiet ar sarkanu dzīparu, ar nolādējumu, lai tas izdēd un izpūst, līdzīgi kā iztek un iznīkst ola. Ja kaimiņa laukam apiet apkārt ar olu rokā, ko tad vēl iemet druvas vidū, tad šis lauks paliks tik plīks kā ola. Olu mēdz arī iekasīt otra saimnieka druvā. Reizēm ar sarkanu dzīparu pārsietu olu iekā kaimiņa vēl neplautajā rudzu, auzu vai miežu laukā, skaitot : « Es oliņu appušķoju Ar sarkanu dzīpariņu, Lai nebrieda rudzi, mieži, Lai nezviedze kumeliņi² » vai arī : « Appušķoju baltu gaili Sarkaniem dzīpariem, Nobālēt druviņai, Izputēt zirdziņam³ ! » Baltā gaiļa vietā dažreiz sastopam arī baltu zirgu

¹ Tām vārdā arī *nocilas*, *novalkas*, *pesteļi*, *pūšļaki*, *burvekļi*, *zavatas*, *mošķi*, *māņi*. — ² BV. 34107³, no Dzērves. — ³ BŠ. 55308, no Kraukļiem.

vai baltu velnu : « Neaudz, rudzi, neaudz, mieži, Neaudz, bēri kumeliņi ! Es atjāju baltu zirgu Sarkaniem iemauktiem ¹ ». Un pantiņa beigās nešļavas licējs vēl mēdz izteikt vēlēšanos, lai šī liksta kaimiņu neatstātu līdz pat devītai vasarai. 1721. g. kāda meita Made Blankenpeles muižas laukos ierakusi olas ar nolādējumu, lai tur vairs ne grauda nepaaugtu. Arī Džūkstes baznīcas grāmatas vēstī, ka tur 1729. gadā pie baznīckunga ar sūdzību ieradies « Putnu Wiļļ, kas rudzos iemestos Wistu Pauts atraddis ». Tāpat druvu var apsmiet ar zoss vai citu putnu olām. Ja kāds zemnieks atrod savā tīrumā šādu olu, tad, ja tas ir liels zinātnieks, tas paņem olu ar cimdu, ieliek to vecā ratu rumbā un aizspundē tai abus galus ar sērmūkšļa ² tapām, nostājas atmuguriski pie ugunsкура un sviež caur kājstarpu rumbu ar nešļavu ugunī. Pats viņš bēg prom, lai nedzirdētu, ka ola sprāgst (citādi tas kļūtu kurls). Dažkārt rumbu ar nešļavu slīcina atvarā vai āliņģī. To arī liek šautenē un izšauj uz krustceļa. Tāpat to liek vīzē un velk uz noru, kur to sadedzina vai iebāž izvilktā sētas mieta caurumā, vai arī peļ to ar žagariem. Pazīstami arī īpaši nešļavu licēju saistišanas vārdi. Bieži tīrumu apgāna un mirina, tur noliekot kā nešļavu kādu maitas gabalu vai citu kādu apburtu priekšmetu, piem. : sprāgušu sivēnu, teļu (vai vismaz tā galvu), jēru vai aitas kāju, nosprāguša zirga locekļus, vispār nobeigušos dzīvniekus, to gaļu vai ķermeņa daļas, kuņģi, zarnas, asinis, asins kukuli, noplūktu gaili, sesku, kaķi (bieži līdz pusei nodīrātu ³), suni, zaķi, kurmi, žurku, peli, putnu, cāli, zivi, līdakas galvu, sakaltušu krupi, miroņu kaulus, olu čaumalas — pildītas ar spalvām un smirdošiem taukiem, vankaru, spalvām aplipinātu mīklas olu, mēslus, sārņus, drabiņas, pelnus, raganas sļaudekļus ⁴, sieru, garozas, ar sarkanu dzīparu pārsietus žagarus, vispār dzīparus, aitu vilnu, kustoņu spalvas, vecu zeķi, vilnas lupatu, misiņa pogu, lupatā iesietu sāli, pieša gabalu. Lai kaimiņa rudzos augtu zirga zobī un miežos melnie mieži, skauģis tur noliek aitu vilnu, teļa galvu, žurkas. Lai labība rūsētu, druvā iemet vilnas lupatu. Lielās piektdienas rītā, pirms saules lēkta, burvis dodas uz kaimiņa lauku, kur tas velk pie kājas piesietu kreisajā vīzē vai vecā pastalā ieliktu nešļavu, un nolād tā druvas : « Lai zaļo puri,

¹ BV. 34107⁴, no Tirzas. Tāpat : « Es atjāju baltu zirgu, Sarkaniem iemaviem ; Nij lej auga mieži, rudzi, Nij lej zviedze kumeliņi ! Mun lej auga mieži, rudzi, Mun lej zviedze kumeliņi ! » (BŠ. 55308²). —

² Jo tas ir vienīgais koks, ar ko var nosist velnu vai raganu. — ³ Kaķim mēdz novilkēt vismaz līdz pusei ādu, lai tīruma īpašnieks, šo nešļavu atrodot, nevarētu cerēt, ka varbūt kaķis nobeidzies dabiskā nāvē, bet gan, lai pierādītu, ka tas nolikts ar nolūku, saimniekam par ļaunu. Tāpēc arī gailim noplūc spalvas, no sprāgušas maitas noliek tikai atsevišķas ķermeņa daļas, olu iekaļ ar diegu pie sasietajām vārpām vai apkašņā ar zemi. — ⁴ Ja tos atrod, tie tūlīt jāiemet ugunī.

meži ! Lai dzeltā tīrumiņi ¹ ! » Baznīcas pārlūkošana Rūjienā 1767. g. ziņo, ka druvā atrasts gaļas gabals, par ko ļaudis lūguši baznīckungu, lai tas nešļavas licējus nolād, bet tas atteicies. Grobiņas baznīcas grāmatas 1798. g. 8. maijā vēstī, ka kāds *Leyei Jahnis* savā rudzu laukā atradis ieraktu dzīvu zosi, ko *Kalley Pehteris* Lieldienu nedēļā esot nozadzis ; 1790. g. 4. jūlijā aizlūgts par saimnieku Andreju, kam druvā ielikta sprāguša teļa āda un uz takas ierakta miroņa galva ; 1772. g. 28. jūnijā kāda saimnieka *Senguļu Anse* piedzīvotāja (vārdā *Jannis*) miežu laukā iedzīti divi apšu mieti ². Jelgavas Annas draudzes grāmatas 1768. g. ziņo, ka kāds saimnieks žēlojies, ka viens no viņa vistuvākiem kaimiņiem lielā ļaužu pulkā spļaudījies viņam acīs un, visiem dzirdot, to par burvi ķēzījis, un apgalvojis, ka viņa laukā esot ierakti dzelzs stabi un ķēdes. — Druvu var noburt arī ar dažādiem noslēpumainiem paņēmiem, kuŗus šodien vairs nespējam noskaidrot, tā, piem., kāda 1675. g. prāva vēstī, ka no apburtā lauka, pļaujot labību, gaisā pacēlušies neparasti dūmi. — Oļas sastopam arī kā upuri ražas dievību pielabināšanai. Latgales jezuiti 1606. g. ziņo, ka pie svētajiem cžoljiem noliktas divi oļas ar lūgumu, lai kaimiņam iznīktu visa raža. Un, ja ziedam nav panākumu, licējs oļas ņem atpakaļ un piedraud tās ātrāk neatdot, kamēr Dieva koks neievēros viņa lūgumu ³. Lai iegūtu labāku ražu, ziedots arī mirušajiem. Baznīcas pārlūkotāji Gaujienā 1690. g. 17. jūnijā vēstī, ka kāds Alūksnes zemnieks ar deviņiem citiem dalībniekiem un divi vārdotājiem pirmajā Lieldienu dienā devies uz vecu kapsētu, kur tie mirušajiem lējuši alu un metuši maizi un oļas, lai vecie ļaudis palīdzētu labībai un lopiem. Kas atlicis no ziedojuma, tie patērējuši paši. Baznīctēvi nolemj šo kapsētu iznīcināt, lai zemniekiem vairs nebūtu svētās upuŗa vietas. Līdzīga ieraŗa saglabājusies līdz pat jaunākiem laikiem arī Kurzemē : ja nav padevuŗies labība, lini, bites vai lopi, tad pāri kapsētas žogam met ziedojumus mirušiem. — Jaunu maizi cep Jēkabos (25. jūlijā) ; šajā dienā vajagot arī dzert no visādas labības grauzdētu kafiju, tad labība izdodot daudz graudu. — Savu kaimiņu svētību burvis var pārvilkt savā pusē arī ar kliegšanu. Gavēnī, tumšā naktī, vislabāk Lielās piektdienas naktī, kad mēness nespīd, tas iekāpj biezā purvmales eglē un, kaimiņu vārdus piesaucot, piecreiz pa deviņiem lāģiem skaita šādu pantiņu : « Lulu, lulu, lulu, lulu ! Man rudzīŗi, man miezīŗi, Man apaŗi

¹ Bŗ. 55310 v., no Gatartas. — ² 1806. gadā kādā druvā atrasti iedzīti trīs oŗa zari, — iznākumā saslimuŗi zirgi. — ³ Šādus piemērus sastopam arī jaunākajos laikos : ziedo oļas Maizes tēvam pie liepas, lai puŗelnīkam rudzu lauks ar kokaŗiem nozied. Pēdējais paņem šīs oļas, izvāra un dod licējam ēst, kas saslimst.

kumeliņi, Tev auziņu sēnaliņas, Uktā, lilu, uktā, lulu, ukta, au ! » Tas, kas to dzird, ir noburts. Tāpat gavēni klie dz : « Rudzi, mieži, auzas, lini, uz manu pusi, uz manu pusi ! » Arī Jurģu rītā kāpj kokā un klie dz : « Šurp mieži, šurp auzas ! », lai kaimiņam šajā gadā nekas labs nepaaugtu, bet pašam klie dzējam par to divtiek. — Kāds burvis vakarā gājis uz silu, iekāpis kokā un gaudojis kā vilks. Salaidušās pūces, un gaisā parādījusies gaiša svītra, kas čūskas veidā nokritusi pie burvja zemē. Pēdējais tikai kožaļājis skujiņas, sviedis tās arī pūcēm un runājis : « Cik kokos skujiņu, tik manā klētī graudiņu, cik zaros putniņu, tik manā kūtī gotiņu ! » Burvim tagad bijusi lepna labība un labi lopi, bet kaimiņiem ne labība, ne lopi nav padevušies. — Lai aizdzītu kaitīgos kukaiņus, Lieldienu rītā mēdz šaut. Ja kāds to dzird, tam jāšauj pretī vai jādauga ar koku pa (lubu) jumtu un jāsaka : « Tavā laukā paēst, manā laukā gulēt ! » Tas, kas šaus vai sitīs uz jumta pēdējais, tas būs uzvarētājs. — Lai aizdzītu zvirbuļus, kāds mājinieks cep iesmā gaļu. Otrs iet trīsreiz ap māju un jautā : « Ko tu cepi ? » Pirmais atbild : « Es cepu zvirbuļus ». — « Cepi, cepi, ka vari izcept visus zvirbuļus ! » Pelēm uz lauka ziedo pēdējo kūlīti, tās kopā aicinot : « Sanāciet nu, lauka pelītes, māju pelītes ! » — 1606. g. jezuīti ziņo no Latgales, ka pirts stenderē liets alus, lai uguns nekaitētu laukiem un pirtij. — Zināma nozīme ticējumos arī Druvu mātei, labības lauku sargātājai. Par labību gādā arī īpašs pūķis vai rudzu ruņģītis jeb ruņģis (arī rudzu luņģis jeb luņģītis). Kā to liecina Dionīzijs Fabrīcijs, saimnieki mēdz audzināt pūķus savā mājā, kas citiem zog labību, ko tie atvelk saviem kungiem un kas sarga sava pieturētāja labumu. Lai pūķis nenestu labību ārā, klētī jāglabā pārkoņa lodīte (mazs, apaļš akmentiņš, kas atrodams tur, kur zibens iespēris). No druvām labības ziedus zogot arī raganas, kas tos nesot uz elli, bet vilkači tos tām atņemot un atdodot atpakaļ lauka saimniekam¹. — Zināmu svētību nes arī budeļi — dziedot tie ar roku rāda miežu gaŗumu². Jāņu naktī nemēdz gulēt, lai rudzi, mieži un lini negulētu veldē : « Sasagriez čigāniņi Istabiņas dibinā : Sagriez, Dievs, rudzus, miežus Lielajā tīrumā³ ! » — Kad sāk rudzus pļaut, tad no pirmā sasiētā kūlīša mēdz ēst graudus. Kad saule zemāk, ēd launagu⁴, liekot jaunos graudus pat uz biezpiena maizes, lai jaunā maize būtu sātīga. Pēc tam skaita lūgšanu. — Kā svētību nesoša ražas dievība

¹ Latv. bur. vārdi 59, 73, 111, 112, 115, 117, 118, 120-122, 124, 156, 172, 226, 249, 266, 267, 393, 471, 472, 492, 495, 526, 604, 605, 607, 609, 617-621, 624, 625, 635, 773. — ² « Tik smidra, tik gaŗa Miežiša vārpa ! Smidrā vārpa Brieduši graudi » (E. X. 3330, no Ventspils). — ³ E. X. 3329. — ⁴ Kad gājēji arī rudenī dzenas launagu, saimniece saka, ka dzērvē launagu aiznesušas.

jāmin Jumis. Arī divi kopā saaugušas vārpas sauc par Jumi; ja tādu atrod, to sakaltē un uzglabā vai iepin vainadziņā. It sevišķi rudzos Jumi mēdz meklēt pat vēl mūsu dienās. Vasaru Jumis pavada labības laukā, kur tas gādā par druvas auglību. To cenšas saķert, pēdējo labības kūlīti pļaujot. « Eita visi nu uz lauka Jumja ķert tīrumā; Kas saņems rudzu Jumi, Tam būs laime citu gadu¹. » Lai Jumis neizbēgtu, tad pēdējo baru applauj apaliski no malas pretī: « Visu dienu Jumi dzinu Pa lielo tīrumiņu; Nu sadzinu, nu panācu Tīrumiņa galiņā² ». Vēl daudzas citas dziesmas kāpina šīs izdarības svinīgumu: « Bēdz, Jumīti, bēdz, Jumīti, Meitas dzina pakaļā! Ja nevari citur bēgt, Bēdz gubiņas galiņā³ ». « Jumīts bēdza runiņā, No runiņas gubiņā, No gubiņas klētiņā, No klētiņas apcirknī⁴ ». « Lielu, platu baru dzinu Pār bāliņa tīrumiņu, Gribēdama Jumi ņemt, Lai projām neaizbēg⁵ ». Lai Jumi iedzītu sētā, pēdīgo baru dzen mājas virzienā. Pēdējo kopiņu pļaujot, saka: « Kopā, Jumīt⁶! » Parasti šo beidzamo kūlīti pļauj pats saimnieks. Zināmus vārdus skaitīdams⁷ tas apiet šiem pēdējiem labības stiebriem apkārt un tikai tad tos nocērt. Dažkārt⁸ kādu labības šķipsnu atstāj nenopļautu, lai Jumim būtu kur pārziemot, tā ka nākošā gadā labība tur padotos vēl labāka. Arī saimniece mēdz piedalīties šajā izdarībā: « Lai nāk pati saimniece Jumja ņemtu tīrumā! Ja nenāca saimniece, Lai ligoja tīrumā⁹ »; « Steidzies, māte ar meitām, Jumi ņemti tīrumā, Lai Jumītis nepabēdza Zem pelēka akmentiņa¹⁰ ». Labību (sevišķi rudzus) pļaujot, saimniece beidzamā bara galā mēdz apslēpt degvīnu, sieru, sviestu utt., ko, pēdējo kopiņu cērtot, atrod šī bara pļāvējs; šo slēpumu izlietojot, visi dzeņ apjumības¹¹. Ne jau katru dienu un katrā cēlienā var dzīt Jumi: « Ne piek[t]dien Jumi ņemu, Ne bez saules vakarā; Otradien, cetur[t]dien, Kā saulīte launagā¹² ». Darbu nobeidzot, pļāvēji nosēžas uz kūlišiem, un meitas vij vārpu (vai auzas pļaujot — skaru) vainadziņus, kuņš, ja iespējams, iepin arī kādu atrastu Jumja vārpu. Mājā pārejot, ar šo vainadziņu saistītas dažādas izdarības, un ar to vispirms pušķo saimnieci: « Nāc ārā, talkas māte, Kur es likšu Jumu kroni? Vai pie sienas klētiņā, Vai tavā galviņā¹³? » Pēc tam šo vainadziņu pakaļ klēti uz vadža, un pavasarī, sēt ejot, no tā izberž graudus un izsēj pirmajā saujā. Dažkārt no trejdeviņām rudzu

¹ E. II. 1565, no Jaun-Rozes. — ² E. II. 1574. Lai saņemtu Jumi, mēdz arī druvu apjāt (BV. 28554). — ³ E. II. 1566, no Jaun-Rozes. — ⁴ E. II. 1587, no Jaun-Laicenes. — ⁵ E. II. 1572, no Jaun-Rozes. — ⁶ Tāpēc Varakļānos pēdējam kūlītim vārdā *jume*, un arī pēdējā bara gals te ir *jumis*. — ⁷ Piem.: « Sētā, Jumi, sētā, No Purvieša, no Ārieša, No kalniņa tīrumiņ' ». — ⁸ Piem., Jaun-Rozē. — ⁹ E. II. 1571, no Sīnoles. — ¹⁰ BŠ. 50267, no Rankas; sal. 50270. — ¹¹ Drustos. — ¹² BŠ. 50258, no Cevaines. — ¹³ E. II. 1617, no Liel-Iecavas.

vārpām taisa slotiņu, lai Jumis ar to varētu saslaucīt kopā vārpas un graudus¹. — Ar pēdējo kūlīti saistīta arī tāda izdarība, ka to novieto tīruma vidū, kur visi pļāvēji to rakņā un baksta, Jumi meklēdami. Katrs izberž arī nedaudz graudu, lai tie tam nākošā gadā dotu labu ražu. Bez Rudzu Jumja atzīmējami vēl Miežu Jumis un Auzu Jumis : « Mižu Jums ar Auzu Jumu Obi leli lilējās ; Mižu Jums lilējās — Jam ir veiri dzārājeņi ; Auzu Jums lilējās — Jam ir bēri kumeliņi² ». Kamēr vasarā Jumja sēdeklis ir druvā, ziemu tas pavada klētī : « Ai Jumīti, akotīti, Gan ligoji druviņā, Ligo manā klētiņā Līdz citai vasarai³ » ; . . . un nākošā pavasarī : « Ej, Jumīti, nu uz lauka, Gaŗu ziemu izgulējis, Sāci jaunu vasariņu, Svētī mūsu labībiņu⁴ ». Pēc niecīgas ražas mēdz dziedāt : « Jumīts kūla Jumalīti, Aiz matiem turēdams, Kam necepa biezu klaipu, Kam karašas pliuķšināja⁵ ». Bet, ja raža laba, tad Jumim dziesmā ziedo daudz : « Jumītim klaipu cepu Triju rītu malumiņu, Ne deviņi nevarēja Jumja klaipu kustināt⁶ ». Kāds cits upuris — lai vienam labības stiebram augtu vairākas vārpas (= jumis) — ir šāds : « Ūsiņam⁷ gaili kāvu Deviņiem cekuliem, Lai aug mana miežu vārpa Deviņiem žuburiem⁸ ».

Kulšana

Kad labība uz lauka pietiekoši izžuvusi, to ved uz māju, kur to šodien sakrauj lielā kaudzē vai šķūnī, bet agrāk rijas nojumē⁹, lai to paglabātu no lietus. Ziemeļu zemes joslas isās vasaras un bieži salijušā un mitrā rudens dēļ labību kaltē rijā un kuļ piedarbā (it sevišķi viduslaikos, kad Latviju pārklāja liels mežs). Bez tam rijā kaltētu labību vieglāki izkult, tā birst ātrāk ārā, un izkultie graudi, kā arī salmi, labāk un ilgāk uzglabājas un nepel. Rijā kultai maizei ir pavisam cita smarža un briedums. Tomēr saulainā rudenī mēdz arī jēlkūlām kult¹⁰ : uz tīruma (vai mājā) jēkulu labības¹¹ (parasti rudzu) kūlīti paņem aiz

¹ Sal. BV. 28543, BŠ. 50250. — ² BŠ. 50256, no Bērzpils. — ³ E. II. 1588, no Alūksnes. — ⁴ E. II. 1598, no Jaun-Rozes. — ⁵ E. II. 1610, no Jaun-Rozes. — ⁶ E. II. 1581, no Džūkstes. — ⁷ Sal. *ūsiņu mieži*. — ⁸ BŠ. 50023, no Grašiem. — ⁹ Šai slīpajai nojumei visapkārt rijai, kur nobāž labību, vārdā arī *nojumis, nojums* (Alsungā), *nojumte, piejume* (Katrīnē [Zemgalē], Liel-Salacā, Zaubē), *piejums* (Apukalnā, Drustos, Piebalgā), *piejumis* (Jaun-Piebalgā), *palievenis* (Druvienā, Pālē), *pielievenis* (Lestenē, Šķibē), *lievenis* (Rānkā, Skujenē), *gubenis, sērms* (Vidrižos), *serms, serūzis* (Alojā, Jeŗos, Liel-Salacā, Līmbaŗos, Maz-Salacā, Ungurmuižā, Vitrupē), *zeņģis* (Emburgā pie Salgales), *slāģis, slāģi* (Liel-Salacā, Līmbaŗos), *skašķis* (Ungurmuižā). — ¹⁰ (Kursišos) jeb *jēlkūli kult* (Alūksnē). — ¹¹ Tai vārdā arī *jēkuli, jēkūli, jēkūļi, jēkuļi, jēkula*.

resgaļa rokās un sit¹ tā vārpu galu pret kādu slīpi noliktu cietu priekšmetu (piem., šķeltu galdu vai koka stumbru), tā ka izbirst gatavākie graudi². Vēl šodien sastopam šo paņemienu, īpaši ar ziemājiem, lai iegūtu labus graudus sēklai, vai arī kad vajag nesalauzītus gaŗkūļu salmus³ jumtu jumšanai. Pēdējā gadījumā graudus mēdz no vārpām izsist arī ar (liku) bozi⁴. Kūlišu sišanai uz lauka pret kādu cietu priekšmetu ir vēl blakus uzdevums, lai ar to sausā rudenī jau tūlīt izkultu gatavākos graudus, kas citādi, labību kraujot un vedot, līdz kulšanas laikam varētu izbirt un iet pazušānā. Šai nolūkā, rudzus vedot, ratu pakaļā noklāj arī lielu segu, lai tur uzkrātos kraujot izbirtušie graudi. Ja šos gaŗkūļus nelieto jumtu segšanai, tad tos vēlreiz izkuļ kopā ar citu labību.

Tagad piegriezīsimies parastajam kulšanas veidam. Labības kaltēšanai un kulšanai zemnieka sētā ir sevišķa ēka, kas sastāv no divi galvenām daļām : rijas un piederba. Tā ka šī celtnē ir sevišķi liela un augsta, tad tās jumts, kas visapkārt tālu pārsniedz ārsienas, veido nojumes, kuŗās līdz kulšanai saglabā labību, bet pēc tam salmus un pelus. Dažkārt zem šī paša jumta vēl ir maltuve⁵ un vietām pat vēl īpaša telpa izkulto graudu vētīšanai un tīrīšanai (kas parasti pēc kulšanas notiek piederbā). Pati rija ir apm. 4-5 asu plata un tikpat gaŗa telpa. Tās vienā stūrī ir liela krāsns, kas ierakta kādas divi pēdas zemē, reizēm ar divi spriešļiem, kur cauri velkas liesmas, vienmēr bez dūmvada. Uz krāsns sakrauti dūres lieluma vaļīgi laukakmeņi — laņņi — kas uztur siltumu. Tā ka šie akmeņi ātri « izdeg », tad tos ik gadus pārmaina, lai dod vairāk siltuma, un retāk šajā pašā nolūkā pārbūvē arī spriesli. Krāsns priekšā ir padziļinājums — priekšceplis jeb petriņa — kur stāv rijnieks un kurina krāsni ar lielām (trīs ar pus pēdu gaŗām) malkas šķilām (kas ilgi deg un rada daudz siltuma). Kad krāsns izkurināta, priekšceplī sarauš ogles⁶. Rijas telpa ir vismaz divu vīru augsta. Lai tur ilgāk uzturētos siltums, tās griesti likti no ciešas baļķu kārtas, un to šķirbās piedzītas sūnām un pieziestas māliem. Arī atvērumi sienās ir ļoti mazi. Apmēram cilvēka augstumā, uz (divi) sijām vai uz sevišķiem izciļņiem ēkas ārsienu iekšpusē balstās kādi 12 vaļīgi un bīdāmi baļķi — ārdi — uz kuŗiem sakrauj kaltējamo labību. Baļķu vietā agrāk lietoja arī apaļas kārtis, vēlāk arī latas, retāk šķeltus galdus — kaltes⁷. Telpa starp ārdiem un gries-

¹ = *Blāgzt* (es blāgžu ; Aulejā), *sist* (Saldū), *izsist* (Skujenē) [*rudzus*], *rabāt* (Rūjienā). — ² *Bīlenšteins* 510. — ³ Tiem vārdā arī *gaŗkula* [s ddzsk. ; Skaistā], *gaŗkulu salmi* (Liepkalnē [Kurzemē]), *jēlkula* (Bērsaunē, Ērgļos, Liezēri, Sausnējā, Vec-Piebalgā). — ⁴ Vēl ap pagājušā gadsimta vidu sišana ar liku egles zaru ir vienīgais paņemiens, kā (piem., Dobeles apkārtņē) kuļ zirņus. — ⁵ Dzirnu kambaris. — ⁶ Kur — tāpat kā speltē virs spriešļa — kūlēji cep kāļus. — ⁷ Alūksnē.

tiem — sera rūme jeb sars — ir apm. četri līdz pieci pēdi augsta. Labību rijā serot¹, šos ārdus var viegli sastumt vai saritināt kopā pa (divi vai) trim vienā lāvā², lai uz tiem sakrautu žāvējamos kūlišus. Kad labība izkaltusi, šos ārdus atstumj pa vienam nost, « izārda », un kūliši nokrīt zemē. Jau ar pirmajiem gaiļiem rijā uz ārdiem jāuzstāda sers³ — vienreizējai žāvēšanai nolemtais labības daudzums (3-4 vezumi). Pie sēršanas vajadzīgi vismaz četri vīri : viens gāž kūlišus no labības panta, otrs tos aizvelk līdz rijas durvīm, kur tos saņem trešais vīrs — cēlējs — kas tos aizvelk pie ārdiem un pasniedz ceturtajam — sērējam jeb ņēmējam — kas vai nu uzkāpies uz ārdiem vai arī stāv uz īpaša pārvietojama paaugstinājuma — laipas — saņem šos kūlišus un tos novieto stāvus uz ārdiem. Pie tam viņš šos kūlišus labi sakrata un izpurina, lai tie būtu vaļīgi un negultos, tā ka lai siltums varētu tiem viscaur vienādi piekļūt un lai tie ātrāk žūtu. (Rijā žāvē ne vien labību, bet arī linus, linsēklas, [segās sasietas] kaņepju galviņas un zirņus, lai izgleijājas valgums.) Parasti vienu labības daudzumu mēdz žāvēt trijās vai četrās daļās, katru daļu novietojot uz divi vai trim ārdiem. Ja visu vēlamo labības daudzumu nevar uz ārdiem novietot, tad izpalīdzas ar īpašu papildu lāvu jeb puslāviņu, kas atrodas vistuvāk krāsniņ un durvīm un sastāv no šķērskokiem — trim isākiem un tievākiem baļķiem, pareizāki sakot — kārtīm, kas pārliktas no sijas līdz ārdiem⁴. Tur mēdz sakraut slapjāko labību, bieži arī linus ; šeit novietotā labība izpilda zināma mērītāja vietu : ja tā ir jau izžuvusi, tad arī uz pārējiem, parastiem ārdiem uzsērtā labība būs jau sausa. Kad sers ārdīs uzsērts, tad aizkurina rijas krāsni. Lai siltums mitrajiem kūlišiem piekļūtu viscauri vienādā mērā, tad laiku pa laikam tos izbaksta jeb izdalbā⁵ ar sevišķu smeļi nodrāztu mietu —

¹ = [Pie]sērt [riju], uzsērt [seru ārdīs], sasērt [rudzus] (Dunikā, Saldū, Valmierā, Zasā u.c.), sasert [labību rijā] (Jeļos), uzzārdot (Bauskā, Vidrižos), slāķēt [riju pilnu ar seru] (Ungurmuižā), iesērt [riju] (Valmierā), [vasaratu] ceros likt (Jeļos). — ² Reizēm lāvu apzīmē arī ar vārdu *aile* vai *iela*. — ³ [Arī ddzsk.] *seri*, jeb *sars* (Alūksnē, Apukalnā, Bērzpīlī, Dzelzavā, Galgauskā, Gulbenē, Jaun-Laicēnē, Susējā, Varakļānos, Vārkavā, Zaļmuižā un vispār Latgalē), *sērums* (Dundagā, Dunikā, Kroņa Vircavā, Matkulē, Meņģelē), *sēriens*, *iesars* (Bērzgalē, Cesvainē, Meirānos, Praulienā), *lāva* (Īvandē, Kuldiģā), *liciens* (= labības daudzums, kas sakrauts vienā lāvā ; Jeļos), *iela*, *lints* (Aknistē, Kaldabruņā, Varakļānos, Zasā ; Aknistē, Kaldabruņā un Zasā tas nozīmē vienu ārdi, Varakļānos — divi — līdz ar tur uzkrauto labību), *dāriens* (Liel-Salacā, Vandzenē). — ⁴ Šai papildus lāvai jeb « priekšējām ārdim » līdz ar tur uzsērtu labību vārdā *piesers* (Džūkstē, Īvandē, Ungurmuižā), *piesere* (Ērgļos, Jaun-Piebalgā, Skujenē, Vestienā), *pieseris* (Aizputē, Stienē), *piesars* (Varakļānos), *iesers* (Mēdzulā), *sers* (Džūkstē), *pasers* (Cesvainē, Drustos, Mēdzulā, Sarkaņos). — ⁵ = *Dalbot* [seru] (Liel-Salacā), *izbadīt rijā seru*, *izčukāt*, *pārdurstīt* [seru rijā], *žāvāt* (Rubā).

badekli¹ — un atcelā² atpakaļ uz otru pusi. It īpaši labi jāpaticilā slajākie sera pinkuči, lai labāki žūst. Dzimtniecības laikos, muižas rijā labību seņot, klausinieki dziedājuši īpašas « sēršu dziesmas³ ».

Rijā uzsērto labību žāvē divi dienas un nakti starp tām (= 30-36 stundas). Uguni krāsni uztur un visu žāvēšanas norisi vada rijnieks⁴. Parasti tas ir kāds večuks, kas labi panes lielo karstumu, bieži arī saimnieks pats. Muižas rijā tam vēl bija jāraugās uz to, lai darbinieki nezagtu graudus. Izžāvēto labību nogāž⁵ no ārdiem, atbīdot divi ārdus nost, tā ka kūliši uz trešā nevar vairs nostāvēt, un tie nokrīt zemē. Ārdū bīdīšanai lieto īpašus sekumus — ārķi jeb arķi — ar īsu kātu un divi spēcīgiem zariem; tas vienmēr piesliets rijas kaktā pa ķērienam. Reizēm ārdus atbīda arī vienkārši ar plecu. Dažkārt kūlišu nocelšanai no ārdiem kalpo kāša veida kārts — kārnis⁶ vai arī divzaru dakšas — rijdūris⁷. Vispirms labību nogāž no papildu ārdiem (tuvāk krāsni), tad no priekšlāvas⁸ (t.i. ārdi, kas tuvāk durvīm). Izžuvušos kūlišus caur sera bāžamu logu velk piedarbā, kur tos uz klona izklāj⁹ vienlīdzīgā klājienā¹⁰; arī šo darbu veic vismaz četri vīri. Parasti visu izžāvēto labību nokuļ trīs klājienos. Tā ka rudzu kūļi ir ļoti gaļi, tad tos reizēm, ja nevajag gaŗkūļu, novieto uz zaraina ķebļa — kazas (sal. 135. att.) — un ar izkapti pārgriež vidū uz pusēm (vai arī pārcērt ar cirvi uz bluķa). Vasarāja klājienš mēdz būt kādas trīs pēdas augsts, tāpēc pusaudži to pirms kulšanas vēl dūšīgi nomīda. Rudzu kūlišus bieži novieto ieliņās ar vārpu galiem kopā¹¹.

Kulšana sākas dažkārt jau vakarā, bet biežāki tikai pēc pusnakts, pēc pirmiem gaiļiem, ap vieniem, vēlākais pustrim. To ievada reizēm sevišķa izdarība — iekūlibas — ar ko iezīmīgi uzsāk kulšanu. — Raksturīgākais kulšanas darba rīks ir sprigulis¹² (68. att.). Tas sastāv no ap seši pēdi gaŗa kāta, kas izdrāzts

¹ (Bērzaunē, Ērgļos, Meņģelē), citur tā nosaukums ir arī *badēklis* (Burtņiekos), *badīklis*, *dalbs*, *urķis* (Skujenē). — ² Drustos. — ³ Saldū. — ⁴ Jeb *rijenieks*, *rijinieks*, *rijkuris*, *rijkulis*. Mīklā to apraksta šādi: « Kas pa dienu maizes deva, tas pa nakti čabinās » (BĻ. VI. 126.n.). — ⁵ Jeb *nošķorē* (Bērzaunē, Stāmerienā), *nogrūž* (Skujenē). — ⁶ Bīkstos. — ⁷ Vec-Piebalgā. — ⁸ Džūkstē. — ⁹ = [*Labību*] *vālēt* (Āraišos), *ridināt* [*rudzus*] (Garozē, Kabilē), *klāt metienu* (Skujenē). — ¹⁰ (Bērzaunē, Saldū, Sērpili), citur tam vārdā arī *klājums* (Vec-Atē), *metiens* (Džūkstē, Īvandē, Jeļos, Kabilē, Kandavā, Liel-Salacā, Naudītē, Nīgrandā, Saldū, Skujenē, Ungurmuižā, Vec-Atē), *meteklis* (Pūņos), *kūliens* (Alūksnē, Cesvainē, Ļaudonā, Nīgrandā, Sipelē, Skrundā, Tīrzā u.c.), *kūls* (Basos pie Aizputes), *kulsuma*, *kulsums* (Dundagā, Vandzenē), *lāva*, *loms* (Aknīstē), *skrīna*, *vārsms* (Dauguļos, Nītaurē), *rindiņa*. — ¹¹ *Legzdīņš* 101, 102. — ¹² Dažos novados saka arī *sprigulis* (Bīržos [pie Jēkabpils], Pildā, Saikavā, Vārkavā), *sprigols* (Naudītē), *sprugulis* (Galgauskā, Gulbenē, Lizumā, Maz-Laicenē, Raunā, Smiltēnē, Trikātā, Valmierā), retāk arī *roc[e]nieks*, *rocinieks* (Neretā), *runga* (Jeļos).

no taisna un ļoti sīksta koka (vislabāk no bērza vai lazdas, retāk oša). Tā galā iesieta apaļa vai seškantaina (apm. pēdu līdz divi gaŗa) vāle¹, pagatavota no stipra koka — ozola, retāk bērza. Par spriguļa auklu, kas savieno vāli ar kātu, bieži ņem apaliski novilkto miecētu zuša ādu², kas ir ļoti izturīga un kalpo vairāk gadu. Spriguli iesien arī ar samestuvi, ādas auklu, ar ko savelk sakas, bet reizēm arī ar linu vai kaņepāju auklām. Savienojumu nosien ar sevišķu dubultmezglu — spriguļa mazgu — lai vāle darbā nenoslīdētu³. Aukla parasti ir diezgan gaŗa, lai vāli varētu ērti vicināt⁴. Ar spriguli kuļ⁵ tiklab sievietes kā vīrieši. Lai atvieglinātu darbu, ar spriguli vajag kult vienādā rakstā⁶. Atkarībā no kūlēju skaita, piem., četri, seši vai astoņi, paredzēts cits raksts. Vislabāki tas skan, ja ir seši vai astoņi darbinieki. Visiem dalībniekiem raksts labi jāpazīst, lai spriguļa vāles atsistos klājienā noteiktā saskaņā, citādi darbs nesokas. Visvieglāk rakstu var ieturēt, dziedot attiecīgas tautas dziesmas. Pie tam šajā noteiktajā rakstā ne vien spriguļu vāles ar atsitienu jeb rībienu iekrīt klājienā, bet arī paši kūļēji, lēnā, vienādā solī spriguļojot, virzās apkārt klājenam, lai to nokultu vienmērīgi no vietas. Klājienu mēdz tad bieži nokraut apalisku ar rudzu vai kviešu kūlišu vārpu galiem pret vidu; ap to tad, aplī spriguļodami, vienmērīgā solī visapkārt virzās kūlēji. Rudzus mēdz klāt arī trijās vai četrās ieliņās, katrā liekot vienmēr divi kūlišus ar vārpām kopā. Tādā gadījumā darbinieki nostājas pa divi viens otram pretī un mēdz tad « pretiski kult⁷ », spriguļodami vienādā rakstā un virzīdamies lēnā solī visgaŗām ieliņai. Klājiena daļa, ko kuļ divi darbinieki, ir « ceļš⁸ ». Kulšanas darbā jāpierāda zināma izveicība un spars, tādēļ nereti jaunieši te noskata savu izredzēto tikumu. Jāspriguļo ne vien pa kūlišu vārpu galiem, bet viscaur, arī pa resgaļiem, lai tur nepaslēptos kādas neizkultas vārpas. No stieb-

68. att. Sprigulis. (Bilensšteins.)

¹ Jeb vāls, *bungu vāle* (Skujenē), *vārpa* (Saldū), *vangale*, *bauze*, *bauzis* (Saldū), *mentne*, *spriguļa galva*. Pa jokam spriguli mēdz saukt par *pusotra koka* (Rankā, Saikavā, Ungurmuižā), jo spriguļa vāli, attiecībā pret kātu, kā vienu veselu koku, uzlūko tikai par pus koku. — ² Šādai spriguļa auklai tad vārdā *zušu aukla*, *zušaukļa* (Lubānā), *zuš[a]auklis*. — ³ Spriguļa aukla iesieta sevišķā iegriezumā visapkārt kāta galam, kas šim kāta galam piedod galvas veidu, ko Jeŗos tāpec sauc par *pogu*. — ⁴ It sevišķi tas jāievēro kunga rijā: « Augstu cēla sprigulīti, Lēni laidu klājienā, Lai rociņas nepiekusa Visu nakti cilājot » (BV. 28743). — ⁵ = *Spriguļot* (Vidrižos), *sprigulēt* (Jeŗos), *spriguli vadīt*. — ⁶ Jeb kult pēc rakstiem, rakstos kult. — ⁷ Liel-Salacā. — ⁸ Vec-Atē.

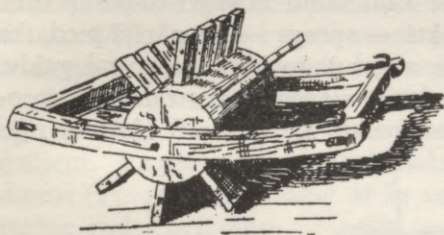
riem nolūzušās vārpiņas — rogas — novicā¹ ar īpašu slotiņu — vicu² (bērza meija, kuņas apakšējie zari nokapāti, bet virsējie sasieti slotas veidā) — un tad tās pēc kulšanas izdauza ar spriguļa vāles galu. Kuļot ar spriguli, mēdz vilkt rokās no šķeterētiem diegiem adītus cimtus — kulaiņus³. Agrāk ar spriguli kūla visus labības veidus, bet visilgāki šis kulšanas rīks saglabājies, kuļot ziemājus, sevišķi rudzus⁴.

Vasarāja kulšanai sastopams cits paņēmieni : labības klājienu mēdz mīdīt⁵ arī ar zirgiem (retāk cilvēkiem), kuņu kājas izberž no vārpām graudus. Labību sakrauj apaļā čupā — klājienā — ko šai gadījumā sauc par mīdekli⁶ — un kas ir tik augsts, ka reizēm pat sniedzas gandrīz tuvu līdz sijām. Mīdekļa vidū nostājas kāds vīrs vai pusaudzis — mīdītājs⁷ — kas vada darba norisi, dzenot zirgus ap sevi apkārt aplī. Kādus četrus vai sešus zirgus sasaista kopā pa pārim. Pa kreisi ejošais zirgs velk sev blakus pa labi ejošo vienmēr uz savu pusi. Sekojošais zirgu pāris piesiets apaušu pavadā pie pirmā pāra īsi uzsietām astēm. Dažkārt labību nomīda arī ar vēl vairāk zirgiem, bet reizēm arī tikai ar diviem. Zirgus tik ilgi dzen aplī, kamēr augstais mīdeklis nomīdīts pavisam zemū, un tad atliek tikai vēl pārliecināties, vai graudi no vārpām izbīruši. Ar zirgiem mīdītus salmus — mīdeknes⁸ — parasti izlieto zirgu barībai.

Kopš pagājušā gadsimta četrdesmitajiem gadiem (vispirms vasarāja) kulšanai sāk lietot arī zirga vilktu klona kūleni⁹, kuņa daudzās tapas¹⁰ aizstāj mīdītāju zirgu kājas. Te tā paša darba veikšanai nepieciešams mazāks zirgu skaits, un arī pats darbs sokas ātrāk. Kūlenis pagatavots no apm. vienu asi gaļa un vismaz vienu pēdu resna smaga koka stumbra, caur kuņu izlais-

¹ Viļānos. — ² Laudonā. — ³ Līvānos. — ⁴ Tautas dziesmās spriguli sauc arī par *koka bērnu* (E. II.376) vai *velna bērnu* (E. II.380). Mīklās to apraksta šādi : « Te dūcēja, te rībēja, te salēca !aktiņā » (Garozē) vai arī : « Dancoja, dancoja, pakārās » (Madonā) ; ar *dancošanu* te domāti spriguļa apaliskie lēcieni klājienā, bet ar *pakāršanos* norādīts uz to, ka, darbu beidzot, spriguli aiz tā auklas pakaļ piedarba sienā iedzītā vadzī, kā to vēl apliecina dziesmā : « Nokūluši, kūlejiņi, pakaļam spriguliņus » (BV. 28765). Dzimtniecības laikos Kurzemes vidienē sprigulis kalpoja arī kā kļaušu pienākuma priekšstats : pēc veiktām gaitām muižas rijā, darbinieks, mājās ejot, nodod spriguli nākamā zemnieka sētā, kas nozīmē, ka otrā rītā no turienes jāsūta viens darbinieks ar spriguli uz muižu. Uz spriguļošanu norāda arī kāda zvaigznāja latviskais nosaukums — *kūlēji* ; abi rindas pa trim zvaigznēm zemnieka acs te ir uztvērusi kā sešus darbiniekus, kas pretiski kuļ klājienū, kamēr septītā zvaigzne — *vagaris* — norāda uz darba uzraugu. *Bīlenšteins* 509, 510 ; *Pāvuliņa*, Krustpils 81, 82 ; *Legzdinš* 103. — ⁵ Jeb *apmīdīt*, *nomīdīt [riju]* (Bērzaunē, Īvandē), *pārmīt [labību rijā]* (Jaun-Piebalgā), *pamīt*. — ⁶ Jeb *mīdeni* (Kazdangā), *mīņu* (Nīgrandā). — ⁷ Turlavā. — ⁸ Aulejā. — ⁹ Tam vārdā arī *ragainis [ar tapām]* (Nīgrandā), *kājainis*, *simtkājis*, *vilks* (Alūksnē), *vulins* (Mērdzinē), *blankainis*, *dakainis* (Nīgrandā), *pulkainais veltenis* (Krustpīlī), *bluķis*, *rullis*. — ¹⁰ Jeb *kulaki*.

tas vairākas rindas tapu, kušu gali pārsniedz par sprīža tiesu pašu kūleni (69. att.). Ar dzelzs asīm šis kūlenis (līdzīgi veltenim zemes ritināšanai) iestiprināts ietvara sānkokos. Tam priekšā

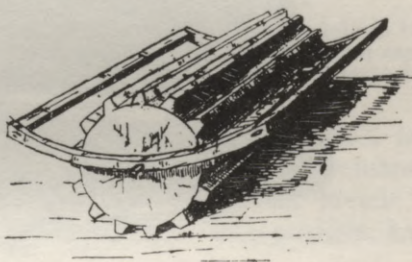

69. att. Pulkainais veltenis jeb *ragainis* ar tapām labības kulšanai. (Bilenšteins.)

kas kulšanu turpina pārgrozītā veidā². Kad vēlāk arī rudzus sāk bluķēt ar kūlaini, tad, to klājienu kraujot, sāk slaistīt no vidus un tad tik liekot pārējos piezvilus.

Kulšanas darbu apgaismošanai vienā piedarba kaktā, ko sauc par spregu³, ierīkots koka ceplītis⁴. Apmēram krūšu augstumā tur piestiprināts trīsstūŗa plauktiņš, kas nokrauts ar dūres lieluma akmeņiem un pāri tiem vēl noziests biezu māla kārtu (tāpat arī sienas blakus plauktiņam), lai novērstu ugunsbriesmas. Lai akmeņi nenoslīdētu, plauktiņa ārmalā piesista tieva kārtiņa.

Lai dzirksteles atturētu no griestiem un lai neizceltos ugunsgrēks, virs šī plauktiņa no galdiem sasists ieslīps jumtiņš — dzirksteļu ķērājs, kuŗa apakšpuse tāpat noziesta māliem. Visa šī ierīce līdzinās mazam sienas skapītim (71. att.). Spraugā starp divi sienas baļķiem, vēlāk arī koka lākturī, iebāž skilu, tā ka tā nodegušās ogles krīt uz plauktiņa. Lai radītu vairāk gaismas, uz šī plauktiņa gunskurā dedzina

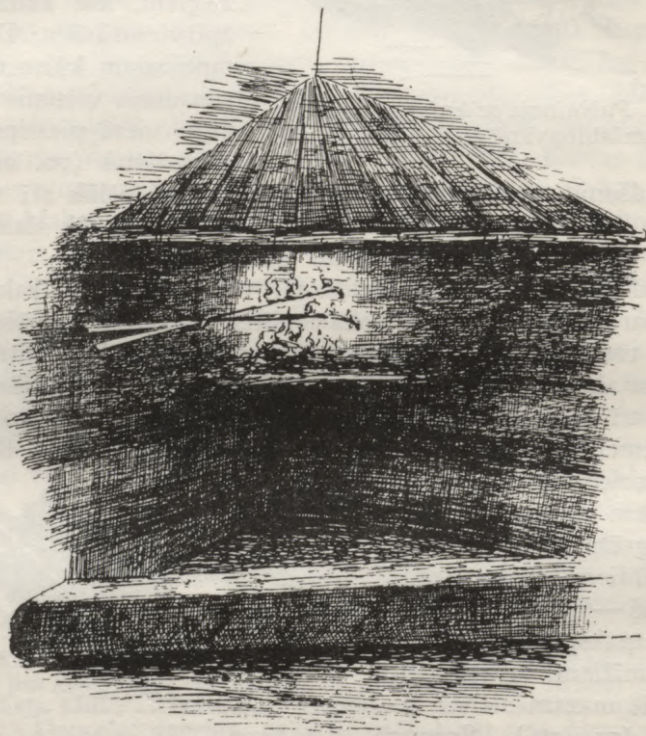

70. att. Rievainais veltenis. (Bilenšteins.) Kūlenis ir no smaga koka, apm. 4 pēdas gaŗš un 53 cm resns. Latas izcirstas no bērza vai oŗa koka; tās ir 8 cm platas un tikpat augstas. Laņķertu garenie koki ir 115 cm gaŗi, to likie sānkoki — 97 cm.

arī mazas sveķainas malkas šķilas — atskaļus⁵ (parasti ņem apses malku, jo tā degdama nesprēgā). Kulšanas laikā kāds puika ņo uguni pieskata un piebiksta, lai tā neizdzistu, un atslauka tuvumā nokritušus salmus. Jau pagājušā gadsimta pirmajā pusē

¹ Jeb *rantainais rullis*. — ² *Bilenšteins* 507. — ³ *Plānos*. — ⁴ Jeb *gun[s]kurs* (Apukalnā), *petriņa* vai *petriņš* (Saldū), *lukta*, *kamiņš*. — ⁵ (*Zasā*) jeb *sakaļus* (Aknistē, Varakļānos, Zasā).

(it sevišķi muižas piedarbā) sastopam ceplīšus, kas izmūrēti no akmeņiem vai ķieģeļiem, reizēm ar izgrieznojošiem spriešļiem (72. att.). Arī šis ceplītis balstās uz parastā koka pamata — trīsstūra plauktiņa. Lai kuļot kādi salmi nenokristu pārāk tuvu ugunij, tad viss šis ceplīša kakts — spregs — no pārējā piedarba atdalīts ar (apm. vienu pēdu augstu) apcirstu baļķi vai galdu, kas novietots uz klona, no vienas sienas līdz otrai. Šajā norobežojumā glabā arī kurināmo malku, ko iepriekš žāvē uz rijas

71. att. *Gunsurs* jeb *ceplītis* piedarba apgaismošanai. (Bilenšteins.)

krāsns. Darba pārtraukumos vai kamēr zirgi nomīda vai bluķē klājienu, uz šī baļķa nosēžas kūlēji, sildās pie uguns, pievērsušies ceplītim, uzsmēķē pīpīti un patērzē kādu brītiņu¹. Reizēm ceplītis ierīkots piedarba ārgala stūrī, bet biežāk tomēr iekšsienas stūrī, kas pievērsta rijas krāsniņ. Kad jaunākos laikos apgaismošanai sāk lietot eļļas vējlukturi, tad arī to sākumā novieto uz ceplīša plauktiņa, bet vēlāk tas pārvietojas uz mazo pusdurtiņu²,

¹ *Bilenšteins* 90, 102. — ² Tai vārdā arī *pusduris*, *pušduris*, *dāris*. Tās ierīkotas apgaismošanas vajadzībām. Tās ir īsākas par durvju caurumu un veļamas uz riju.

lai reizē apgaismotu tiklab piedarbu kā riju. Sakarā ar tautas ticējumiem līdz Labrenča dienai (10. augustā) nemēdz piedarbā degt uguni kulšanas darbu apgaismošanai, lai uguns nenodarītu zaudējumus; tāpēc arī pašu Labrenci mēdz saukt par uguns dienu. Līdz tam darbu sāk mazā gaismiņā, ap diviem vai pus-trim no rīta, un beidz līdz brokastīm vai pusdienām. Pēc Labrenča kulšanu uzsāk vai nu tūlīt pēc saules rieta un nobeidz ap pusnakti, vai arī — kā tas ir biežāk — sāk tikai ar pirmajiem gaišiem. Vispār uguni apgaismošanai lieto tikai līdz Māras dienai (25. martam); sākot ar šo vakaru, to vairs nededzina, lai izsētie rudzi neizpūtu.

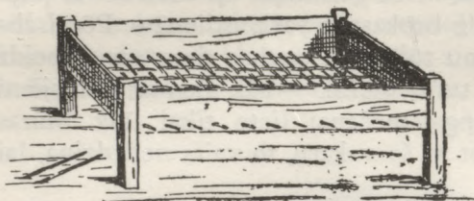
Kulšanas laikā vasarāja klājienu ar dakšām apmet no malām vairāk pret vidu — apgriez padmalas¹ uz iekšu — sevišķi ja kuļ ar zirgiem, jo tie nevar nomīdīt vai nobluķēt klājiena izšķīdušās malas tuvu gar sienām. Tāpat arī jau zemu nomīdīto vai nobluķēto klājienu mēdz laiku pa laikam uzrušināt — « uzcirst valni² » — un to apgriezt — « vērst labību³ ». Šim nolūkam kalpo platzarainās (trijzaru) « kratāmās dakšas⁴ » vai biežāk arī divstarainā « zarene⁵ », kā arī īpašs iskāta grābeklis — krateklis jeb kratīklis — ar lieliem, reti stāvošiem zariem. Kad klājiens pietiekoši nomīdīts vai nobluķēts, tad ar minētajām dakšām vai grābekļiem noņem — nolēcina⁶ — virsējo rupjo salmu kārtu, atstājot uz klona vienīgi sīkumus — graudus un pelavas. Pie tam šos salmus vajag spēcīgi kratīt⁷, lai izbirst tur paslēpušies graudi un pelus. Tad šos nolēcinātos salmus samet lielajā kratāmajā sietā — režģī⁸ un kretelē⁹. Režģis sastāv no gultas veida koka ietvara — četri galdiem, kas

72. att. Kieģeļiem izmūrēts piedarba cepītis. (R. Legzdīnš.)

¹ Baltinavā, Viļānos. — ² Maz-Salacā. — ³ (Dundagā, Lubānā, Stendē). Klājiena starpai starp salmu uzcirtumiem vārdā *aile* (Bērzaunē). — ⁴ (Zaļeniekos) jeb *vērstuvas* (Dundagā). — ⁵ (Valtaiķos) jeb *spīles* (Liel-Salacā), *āķis*. — ⁶ Īvandē. — ⁷ Jēb *krausīt* (Druvienā), *trizuļot* (Valtaiķos). — ⁸ (Alūksnē, Dzērbenē, Grostonā, JaunPiebalgā, Liel-Salacā, Līv-Bērzē, Mālpilī, Pļaviņās, Rankā, Sausnējā, Vec-Atē, Vestienā), citur tā nosaukums ir arī *brežģis* (Liel-Salacā), *režģu siets*, *ražģis*, *reži*, *ražegls*, *rekšis*, *reklis* (Cirgaļos, Plānos, Rankā), *reknis* (Alūksnē, Cirgaļos, Grundzālē, Nabē, Valmierā), *resis*, *reste* (Kuldīgā, Lutriņos), *riešķis* (Duntē, Limbažos, Taurenē), *mežģis* (Liezēri), *kaza*, *dāri* (Liel-Salacā), *vērtuve* (Raiskumā), *kratīklas* (Saldū), *kratīklis*, *krateklis*, *kratītavas*, *kratulis* (Drustos), *kretul[is]*, *kreteklis* (Drustos, Smiltēnē), *kretels* (Dunikā) *kretelis* (Liel-Salacā, Rankā), *kratāmā redele* (Aizupē), *ķists* (Aucē, Ēdolē), *vanga*, *vēteklis* (Cesvainē, Drustos, Dzelzavā, Ērgļos, Gulbenē, Liel-Salacā, Lubānā, Ogrē, Sausnējā, Vec-Atē, Vec-Piebalgā). — ⁹ (Liel-Salacā), bet citur saka arī *kretelīt*, *kretelot*, *kretelot*, *kretelāt*, *kratīt*, *režģēt*, *režģot*, *rekšēt*, *rešķāt*, *kazot*, *kazāt*, *[iz]restēt* (Īvandē), *nokrijāt* (Vec-Piebalgā).

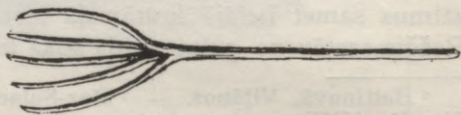
veido tā malas un balstās uz četrām kājām (73. att.). Tas rupji izpīts no koku saknēm, lūkiem vai skaliem (mūsu dienās arī stieplēm). Kamēr kāds virietis — ņēmējs¹ — ņem izkultos salmus no klājiena un samet tos režģī, tamēr kādas divi sievietes ar

73. att. Režģu siets jeb kratīklas salmu kretelēšanai. (Bilenšteins.)

rokām vai divi kociņu palīdzību tos kretelē, svaida, krata, purina un vērs, lai cauri režģa pinumam izbirtu salmos vēl paslēpušies graudi, no stiebriem nolūzušas, neizkultas vārpītes, kā arī pelavas, īsumi² jeb kulāji³, jukāji⁴ jeb smalkumi⁵ un sīkie kratījumi⁶. Režģis novietots netālu no durvīm, pa kuņām abas sievietes nošķirtos salmus izmet piejumē, kur kādi citi darbinieki tos saņem un vai nu tūlīt uzbāž uz ēkaugšas, vai sakrauj uz ragavām un aizvelk uz šķūni vai kaudzi. (Jaun-Aucē šos salmus novieto uz divi blakus sasaistītām ragavām, kuņām rīta ausmā aizjūdz priekšā divi zirgus, kas tās aizvelk prom.) Salmus nes arī ar nozi. — Dažkārt režģim tikai vienā ietvara galā ir divi kājas; tā otru galu tad nostāda vai nu uz durvju sliekšņa vai iestumj spraugā starp divi sienas balķiem. — Pazīstams arī vēl otrs paņēmiens, kā atšķirt graudus no izkultajiem salmiem — proti ar rokām: no nokultā klājiena kratot noņemtos salmus sakrauj gareniskās ieliņās jeb reizēs; tad iet gar ieliņām, tur kreiso roku virsū un ar labo no apakšas tik ilgi čaukstina salmus — tos krietni purinot un kratot — ka-

mēr visi graudi no tiem izbīruši, «izčaukstināti⁷». — Pēc tam, kad nokultajam klājenam noņemta virsējā rupjo salmu kārta, tad ar dakšām apvērs atlikušās bokas un padibenēs⁸. Tām klāt piestumj arī režģa izkratas — graudus un pelus. Tad šo klājiena padibeni (kas tātad sastāv no graudiem, vārpām, skarām, pelavām un labības smalkumiem — paberiem⁹)

74. att. Piecstaru dakšas vārsma šķūrēšanai. (Bilenšteins.)

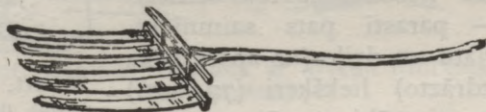
¹ Jēb *jēmējs*. — ² Bērzaunē, Druvienā. — ³ Bērzaunē, Rūjienā. — ⁴ No rudziem (Rankā). — ⁵ (Rankā) vai *parestes* (Lutriņos). — ⁶ (Vec-Piebalgā) jeb *apkulas*. Tos uzglabā īpaši un izlieto lopbarībai, piem., tos ber govīm pie silta dzeriena — samazgām. *Bilenšteins* 506. — ⁷ (Smiltēnē), bet Cesvainē saka *tillināt*. — ⁸ Džūkstē. — ⁹ Sarkanos.

vēlreiz pārkuļ — atbūkā¹ — to nomīdot vai bluķējot zirgiem vai arī ar spriguli, īpaši ar tā vāles galu, izdauzot, lai izberztu graudus no vārpām un nolauztu auzu skaras un miežu akotus. Pēdējā gājienā mēdz dažkārt « somiski kult », saliekot klājienu

75. att. *Krizuļi* jeb *trizuļi* graudu un pelavu vārsmas sašķūrēšanai piederība kaktos. (Bilenšteins.)

svītras veidā. Kulšanu beidzot, parasti atšķiņ ar sietu vēl palikušos smalkos salmus. Tad graudu un pelavu vārsmu² sašķūrē piederība kaktos. To izdara ar īpašām piecstaru dakšām (74. att.): to apakšējie četri zari gul vienā limeniskā plāksnē, un piektais zars (līdzīgi rckas ikšķim) sniedzas no augšas pārējiem preti³. Bet, tā ka piemērotu zarotu koku šādām dakšām ne vienmēr tik viegli var atrast, tad biežāk lieto trizuļus⁴ ar mākslīgiem zariem: tie sastāv no kāta, kuŗa lejgalis iešķelts un izplēstie žākļa gali ielaisti spēcīgā siekstā. Pēdējā iestiprināti kādi 5-8 apaļi (75. att.) vai plakani izdrāzti (76. att.) gaŗi zari, kas sniedzas uz priekšu. Siekstas virspusē, svērtēniski pret zariem un kātu, iedzīta vai nu viena puļķu rinda (75. att.) vai arī vienīgi divi savā starpā ar listiņu savienoti puļķi (76. att.), lai atturētu graudu slidēšanu pāri trizuļiem⁵. Dažkārt vārsmas sašķūrēšanai lieto lielu koka lāpstu vai arī skruķi⁶ — kādu divi pēdi gaŗu un pus pēdas platu galdiņu, kuŗa vidū piestiprināts kāts. Kad vārsmas sašķūrēts piederība kaktā, tad līdz ar to nobeigta pirmā klājiena kulšana. Tagad rijā nogāž izžāvētos labības kūlišus no otras lāvas (= nākošiem trīs ārdiem) un velk piederībā, kur tos mums jau pazīstamajā veidā klāj jaunā metienā, lai sāktu no jauna tikko aprakstīto kulšanas norisi. Pēc tam kuļ trešo t.i. pēdējo klājienu — padibenu⁷.

76. att. *Krizuļi* jeb *trizuļi*. (Bilenšteins.)

¹ Saka arī *bokāt*, *nobokāt* (Rankā), *apbokāt* (Ērgļos), *[no]boķēt*, *rogāt* (Āraišos, Vestienā), *rogas kult*, *krausēt* (Aucē), *nokrausīt*. — ² (Ērgļos, Jaun-Piebalgā, Kauguros, Vec-Piebalgā, Zaubē), citur tā nosaukums ir arī *vārsmas* (Biržos [pie Jēkabpils], Siguldā), *vāsmis* (Ērgļos, Sērpilī), *apvārksne* (Podzēnos), *kulsmā* (Aizputē, Grobiņā, Pērkonē), *kulsums*, *kulsams* (Dundagā), *kūra* (Dzirciemā), *kūris* (Dundagā), *kūla* (Dzirciemā, Zemītē), *kūlis* (Liel-Sesēvē), *pūlis* (Jeŗos), *vēteklis* (Dundagā, Ērgļos, Vec-Atē). — ³ Lai labība tiem neslidētu pāri, tad dažreiz šiem apakšējiem zariem netālu no kāta atstāti vēl atsevišķi atzari, kas sniedzas statēniski uz augšu. — ⁴ (Džūkstē) jeb *krizuļus* (Talsos). — ⁵ *Bilenšteins* 506, 507. — ⁶ Taurenē. — ⁷ Tam vārdā arī *padibene[s]*, *padibenis*, *padibens*, *padibine*, *padubene*.

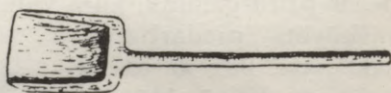
Ja kulšana uzsākta jau tūlīt vakarā, pēc saules, tad to beidz pret pusnakti, bet, ja tā iesākta tikai pēc pusnakts, tad darbs velkas gandrīz līdz pat pusdienai. Lai izmantotu izkurinātās rijas siltumu, tad, kulšanu beidzot, uz ārdiem

77. att. Liekšķere labības mētāšanai. Krustpili. (Pāvuliņa.)

žāvēšanai uzseļ jaunu labības daudzumu. — Vienā zemnieka sētā kulšana ilgst kādus trīs mēnešus, bieži līdz Ziemsvētkiem. Lai nokultu ātrāk, lielāki saimnieki ceļ divi rijas (katrā pusē piederam pa vienai), un tad tie var bez pārtraukuma kult katru nakti, jo viena rija izžāvē vienreizējai kulšanai nolemto seru tikai divi dienās. Šajā gadījumā saimnieks algo īpašu rijkuri, kas rūpējas par labības nepārtrauktu žūšanu, un šādā veidā ar kulšanu tiek galā jau līdz ziemas sākumam.

Nākošā dienā pēc sera nokulšanas ir tīrīšanas un vētišanas darbs, lai nošķirtu graudus no pelavām. Ar purekli¹ jeb vicu² (bērza meiju, kuŗai nocirsti apakšējie zari, bet virsējie sasieti kopā) noslauka no klonu salmu atliekas. Arī pašu vārsmu mēdz noslaucīt ar šādu slotiņu vai nosist ar kādu segu t.i. « atplūskāt labību³ », lai tai notīrītu tukšās vārpsas un smalkās salmu paliekas — « noslaukas⁴ ». Pirmatnējākais paņēmiens graudu nošķiršanai no pelavām ir mētāšana ar platu, iedobtu koka lāpstiņu — liekšķeri⁵: piederba kaktā blakus tur sašķūrētajam vārsmam uz maza ķebliša nosēžas labības tīrītājs — parasti pats saimnieks. Plato un dziļo (no apses koka izdrāzto) liekšķeri (77. att.) tas piegrābj no vārsmas pilnu un ar izveicīgu vēzienu sviez⁶

78. att. Liekšķere graudu lecināšanai no pelavām kājās stāvot. Viļakā. (Autora zīm.)

to slaidā lokā pāri visam klonam līdz pretējai piederba sienai. Tā ka graudi ir daudz smagāki, tad tie aizskrien vistālāk. Tur-

¹ Zemgalē, Stelpē, Vecmuižā. — ² Ļaudonā, Saikavā. — ³ Biržos [pie Jēkabpils]. — ⁴ Aulejā. — ⁵ (Kandavā, Liel-Salacā), citur tās nosaukums ir arī *liekšķeris* (Dobelē), *liekšķers* (Lizumā), *liešķeris* (Jeļos, Liel-Salacā, Morē, Stendē, Strazdenē), *liešķere* (Bērzaunē, Sausnējā), *liekšere* (Liepkalnē, Raunā, Vec-Atē), *liekšķele* (Lēdurgā), *liekšķis* (Īvandē), *liekša* (Aucē, Blīdienē, Jaunpilī [Zemgalē], Lubānā), *liekše* (Lestenē), *lieške* (Liel-Ezerē), *liešķis* (Dundagā), *laišķere* (Vec-Piebalgā), *laiška* (Alūksnē, Biržos [pie Jēkabpils], Ērgļos, Krustpilī, Lizumā, Lubānā, Lubejā, Ļaudonā, Rankā, Sausnējā, Stāmerienā, Varakļānos, Zasā), *laiške*, *liška* (Rūjienā), *viška* (Gaujienā, Liel-Salacā, Maz-Salacā, Nauksēnos, Rūjienā, Trikātā, Valmierā, Vec-Atē), *viska*, *višķiris* (Kalsnavā), *vēteklis*, *vētiklis*, *vētikla*, *vētekle* (Neretā). — ⁶ = [Labību] mētāt, lecināt (Pērkonē), *kviest* (Vandzenē), *lešķēt*, *viskāt*, *viškāt* (es viškāju; Ķieģeļos, Krustpilī, Nauksēnos, Rankā, Vaidavā, Valmierā), *viškot* (Liel-Salacā).

pretī pelus, īsākās salmu paliekas un citi netīrumi ir daudz vieglāki, un tie sakrīt kaudzē tuvāk metējam. Šajā pašā laikā nošķirās arī smagākie graudi no vieglākajiem — smagākie lido tālāk, bet vieglākie sakrīt vidū starp tiem un pelūm. Šādā veidā jo sevišķi uzmanīgi nošķir sēklas labību. Sīkie graudi — apmētas¹ — tātad sabirst starp pelavām un rupjajiem graudiem. Mētājot radušos pusloka veida « labības riņķa » jeb vārsmas² ārējo malu sauc par apvārsmi³. Nolūzušās un neizkultās pusvārpītes un rodziņas — kušņas⁴ saslauka no labības riņķa īpaši un pabeļ cūkām. Ja labību mētā, kājās stāvot, tad liekšķerei

daudz gaŗāks kāts (78. att.). — Labību var kritināt jeb ķeblot arī ar grizuli⁵, lai izlaistu graudus no gaŗajām pelūm. Grizulis līdzinās liekšķerei, tikai dibena vietā nāk 4, 5, 6 vai pat vairāki plakani izdrāzti zari, kuŗus satur šķērskoks un caur kuŗiem krīt graudi ar smalkajām pelūm. To piegrābj pilnu no vārsmas un tad nostājas

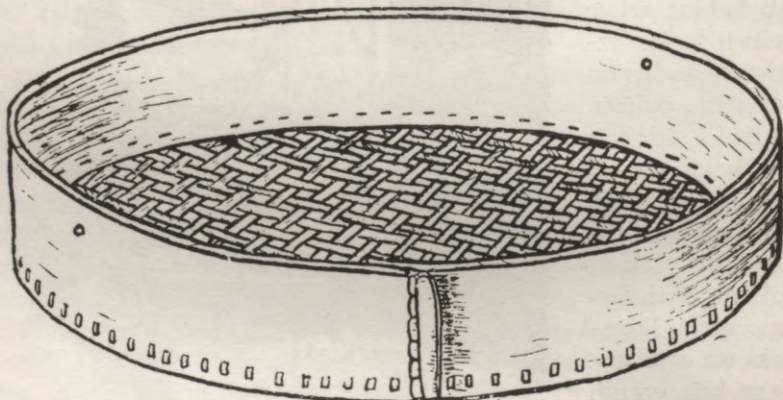

79. att. Labības vētišana ar kretuli caurvējā. (Bilenšteins.)

vaļējās piedarba durvis, pa kuŗām cauri velk vējš. Grizuli paceļ labi augstu. Zaru starpās pamazām birst cauri ar sīkajām pelūm sajauktie graudi. Vējš vieglākās pelavas aiznes tālāk projām, kamēr smagākie graudi sakrīt kaudzē tieši zem grizuļa. — Graudu nošķiršanai no pelavām ar vēja palīdzību zemniekam kalpo vēl atjautīgāks rīks — vētijamais siets — kretulis⁶.

¹ (Rankā, Vec-Piebalgā) jeb *atšķirumi* (Pildā), *nošķiras*, *atzaļi*. — ² Vestienā. — ³ Lubejā. — ⁴ Rankā. — ⁵ (Kuldīgā, Turlavā, Ugālē). Tam vārdā arī *križulis* vai *križuks* (Stendē), *križuklis* (Kandavā), *križa* (Lībagos), *ķešķis* (Saraiķos), *ķezis* (Aizputē, Grobiņā), *ķeblis* (Aizputē, Nīgrandā), *greblis*, *grebis* (Lutriņos), *regulis* (Engurē [ar 4 zariem], Īvandē, Piltēnē, Sarkanmuižā), *reguls* (Ēdolē), *vēteklis* (Dundagā, Vandzenē). — ⁶ (Vandzenē) jeb *kretuls* (Nīgrandā), *kretels* (Dunikā), *kretals* (Rucavā), *kreteklis* (Drustos, Smiltēnē), *krejoklis* (Naukšēnos), *kracis* (Stūru muižā), *vēteklis*, *vētiklis*, *vētiklis* (Āraišos, Sējā, Zaubē), *vētuve* (Bērzaunē, Koknesē, Taurenē, Vietalvā), *sijātava[s]*, *tīreklis* (Laudonā) *režģis* (Ķieģeļos, Liel-Salacā, Vaidavā, Vestienā),

Tas parasti sastopams trīs dažādos lielumos : vispirms labību vēti lielajā un reti pītājā kretulī, lai nošķirtu lielās pelavas, tad mazākā un ciešāk izpītā un pēdīgi — trešajā, vēl smalkākajā. Lielākais iegarenā veidā mēdz būt apmēram pieci pēdi garš, apaļā veidā — apm. 1 m caurmērā. Tas sastāv no 6 colli (arī 25 cm) augsta apkārtējā loka, ietvara, gar malām — krijas¹ — kas pagatavots no lūka strēmeles vai no smalki plēstas, plānas bērza, kļavas vai priedes sloksnes, kuŗas galus saliec kopā un sašuj ar koku saknēm vai sīkstām sloksnēm. Krijas apakšmalā ar apm. pusotra cm platām lūku, skalu vai lazdāju sloksnēm izpīts vēlamā biezuma pinums (81.-83. att.). Krijas augšmalā izurbti divi, trīs vai četri caurumi, kur ievērt valgu, kas apm. 1 m virs kretuļa dibena savienojas vienā virvē, ar kuŗu to pakāŗ

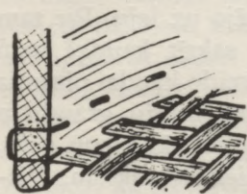
80. att. *Kretulis* labības vētīšanai. Viļakā. (Autora zīm.) Sal. sīkdaļas 81.-83. att.!

pie darba durvīs aiz īpašiem ārdiņiem, vienas vai divi « iekārt-nēm² » (= sijām pārliktas kārtiņas). Otrs virves gals nokarājas zemē, aiz kuŗa kretuli var uzvilkt vēlamā augstumā un tad atsiet pie durvju stenderē iedzīta vadža. Dažkārt virves galā iesiets koka kāsis, uz kuŗa uzkaŗ kretuļa valgus (79. att.). Iegarenā veida kretulim mēdz būt četri valgi, katrā galā pa divi, bet reizēm arī tikai trīs, pa vienam katrā galā un trešais vierā sānmalā, lai kretuli varētu ērtāki pagāzt uz sāniem, kad no tā jāizsvieŗ tur sakrājuŗās rupjās un salmainās pelavas, kas pinu-mam cauri nebirst. Tajā pašā nolūkā apaļo kretuli vietām uzkaŗ tikai divi valgus (80. att.) ; ar to tad var daudz ērtāk un

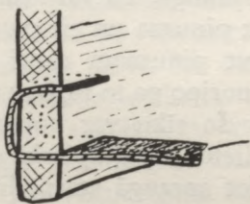
reksnis (iegarens ; Ķieģeļos, Vaidavā), *rekslis*, *draņķis* (iegarens ; Džūkstē), *birkļis* (Vietaļvā), *vēķis*, *sarve*, *sarvis* (Naukšēnos, Rūjienā, Svēteciemā, Valmiermuiŗā, Vec-Atē), *čančis* (rupjākais siets ; Apriķos), *karkles* (Sunākstē).

¹ (Dzirciemā, Jēkaba muiŗā) jeb *groza* (Dundagā), *lokiem* (Krust-pilī). — ² Lenčos.

spēcīgāk kretuļot¹. Kretulis jāpakaļ taisni atvērto rijdurvju vidū. Tām pretī otrā piedarba pusē ir citas durvis, kuņas tāpat ir vaļā, lai vējš vilktu cauri. Vētišanai vajadzīgs « vējš durvis² », vislabāk rietenis. Ja « vējš šķībs³ », tad tā iegriešanai durvis lieto divi vai trīs vaļīgas durvis, « vēja dēles », kuņas nostāda blakus rijdurīm vienu aiz otras gaļā rindā, un tā sagriež pat ļoti šķību vēju vēlamā virzienā — taisni durvis. Vispār kretulis jāuzkaļ « vēja durvis⁴ », pa kuņām pūš iekšā vējš. Pie šī labības vētišanas darba piedalās divi vīri⁵: viens ar liekšķeri vai ar vairākzaru koka dakšām — krači⁶ vai vēķi⁷ saņē sietā uz reizi zināmu ar pelavām sajaukto graudu daudzumu — pasijānu⁸. Otrs pakāpies uz apgāzta pūra un kretuļo labību, lēnām kustinot kretuli vienmērīgos lokveidīgos lēcienos (79. att.). Graudi un pelavas lēnām birst cauri kretuļa pinumam. Birstot attālumu

81. att. Kretuļa loka, krija, apakšmala izpīta ar slokšņu pinumu. (Autora zīm.)

82. att. Kretuļa pinuma sloksnes gals izņemts krijai divreiz cauri. (Autora zīm.)

83. att. Pinuma sloksnes pamīšus mijas savā starpā. (Autora zīm.)

līdz klonam, vējš aizrauj pelavas un citas nezāles kā vieglākus sev līdzī, kur tās sakrīt attālāk no kretuļa platā, līdzīgā svītrā vairāk piedarba iekšienē. Turpretī svarīgākie lielie un rupjie graudi, « resgaļi⁹ », sakrīt tīrā kaudzē tieši zem kretuļa pie durvīm. Kad visi graudi izkrituši cauri kretulim, sijātājs to pasit sāņus un aizsviež tur palikušās rupjās pelavas un salmu un vārpu atliekas pie pārējām pelūm. Laiku pa laikam ar slaidu un smailu bērzu zaru slotiņu tīri nošķir graudu vārsmu no pelavu vārsmā. Ar pirmo rupjāko kretuli no graudiem jau nošķirts pelavu dižums¹⁰. Pēc tam šo labību vēl kretuļo ar otru un parasti arī vēl ar trešo, smalkāko kretuli, pie kam no smagajiem graudiem nošķir arī vēja mazliet tālāk nestos vieglākos un sīkākos graudus

¹ Jeb *kretulīt*, *izkretulāt* (Īvandē), [*iz*]krišināt (Dundagā, Jaun-Gulbenē, Vandzenē), *rekselēt*, *krejot* (Naukšēnos), *kračot* (Stūru muižā), *vētīt*, *siekāt* (Kalsnavā, Pļaviņās, Salas muižā), *sijāt*, *krijāt* (Bigauņciemā, Vec-Piebalgā), *sarvēt* (Naukšēnos, Rūjienā), *sarvol*, *čančīnāt* (sijāt ar rupjo čanči), *riest* (Valmierā). — ² Saldū. — ³ Turpat. — ⁴ Turpat. — ⁵ Ap Bērzauni labību rokas sietā sijā sievietes, retāk arī vīrieši, kas to pieprot. — ⁶ Grobiņā. — ⁷ Saldū. — ⁸ Vec-Piebalgā. — ⁹ Jeb *rezgaļi* (Vec-Piebalgā). — ¹⁰ Grobiņā.

— atzaļus¹. Bez tam vēl uzrežģī² arī pelus, lai izbirst visi graudi. Labā gadā izkretuļoto rudzu vā[r]sms ir augstāks par pelavu vārsmu. Pedarbā no graudu vārsmā mēdz noplūskāt³ putekļus, tos nositot ar maisu. Lai dotu vairāk laika labības tīrīšanas un vētišanas darbam, dažos novados vienai rijai piecelti divi pedarbi. — Rijas sietu un tā lēkājošās kustības, to kratot, mīklā apraksta šādi : « Vecās mātes pavēdere ļecenēties ļecenējas⁴ ».

Labības sijāšanai pazīstams vēl kāds pirmatnējs rīks — skrēda jeb ērpe⁵. Tas ir (apm. divi pēdi platas) garenas, slīpas gultas veidā, kuŗa viens gals guļ uz klona, bet otrs balstās uz divi (kustīgām) kājām. Tā pinums (jaunākos laikos izpīts stieplēm) tātad novietots ieslīpi. Katros sānos tam pa galdam, kas veido sieta malas. Augšējā galā piestiprināta četrstūrainā lāde bez vāka, kur saņē labību. Lādes apakšmalā, pretī pinumam, ir šaura, gareniska sprauga, ko var noslēgt ar aizbīdni un caur kuŗu birst graudi uz pinuma un rit pa pēdējo uz leju. Pie tam sīkākie graudi izbirst pinumam cauri un sakrīt kaudzē zem skrēdas, bet lielākie norīpo pa to uz leju un veido kaudzi pinuma lejgalī uz klona. Ar šo rīku var nolauzt arī miežu graudiem akotus. Skrēdu var lietot arī līmeniskā stāvoklī, tās vienu galu, kur nav kāju, iebāžot spraugā starp divi sienas baļķiem. Visvairāk šo rīku varēja sastapt muižas pedarbā⁶.

Pēc labības vētišanas pelavas vai nu samet uz ēkaugšas — luktās⁷ vai kurvi⁸ — vai arī īpašā nodalījumā rijas nojumē — pelavniekā⁹. To grābšanai kalpo īpašas piecstaru dakšas — kridzuklis¹⁰. Uz kūti vai uz citu saimniecības ēku pelavas nes lielā drēbē — pelavniekā¹¹. To vešanai kalpo arī īpaši « braģa rati¹² » jeb ķibis ; virs tiem ierīkots sevišķs apmēram četri pēdi augsts « pelu kurvis¹³ » jeb ķista¹⁴, kuŗa vienos sānos daži redeļu koki ir izņemami, lai pa šīm durvīm iekrautu jeb izkrautu pelavas¹⁵. — Salmus, kā mēs to jau redzējām, aizgādā prom jau kulšanas laikā, kad tos noņem no klājiena, izrestē rupjajā režģī, tad lecina¹⁶ ar dakšām pa durvīm ārā un nobāž kādā rijas nojumē — salmeniekā¹⁷ — vai uz luktām¹⁸ vai arī novieto kur citur.

¹ Jeņos ; sal. *Bīlenšteins* 511, 512. — ² Katriņā (pie Ērgļiem). — ³ Jeb [no]skostīt, klāstīt. — ⁴ BV. VI. 125.n. — ⁵ (Dunikā, Vandzenē), *ērpis* (Gridzgalē), *ērps* (Talsos). — ⁶ *Bīlenšteins* 513. — ⁷ Māļupē. — ⁸ Ungurmuižā. — ⁹ (Jaun-Piebalgā, Valmierā, Vilcē), citur tam vārdā arī *pelavnīca*, *pelūde*, *pelūtne* (Ēmburgā [pie Salgales], Iecavā, Mežotnē), *pelūzis* (Liel-Salacā), *pūne* (Koknesē), *pūnis* (Bauskā), *pūnīte* (Ērgļos), *pūnītis* (Penkulē), *pūdenis* (Secē), *peksis* (Tirzā), *kuŗurs* (Kacēnos), *labūnītis* (Liezēri), *lubiene* (ar lubu juntu segts šķūnītis ; Varakļānos), *gubenis* (arī salmiem). — ¹⁰ (Dzirciemā, Kandavā, Kuldiģā) jeb *kridzulis* (Grobiņā, Talsos), *kridzuks*, *velna nags* (Džūkstē). — ¹¹ Biržos (pie Jēkabpils). — ¹² Kursišos. — ¹³ Džūkstē. — ¹⁴ Zvārdē. — ¹⁵ *Bīlenšteins* 552. — ¹⁶ Īvandē, Pērkonē. — ¹⁷ Alūksnē, Bērzaunē, Jaun-Gulbenē, Jaun-Piebalgā, Zaubē. — ¹⁸ = Pedarba griesti (Māļupē).

Tiros graudus mēri (latviešiem pašiem sava īpatnēja mēru kārtība [pūri, sieki utt.], pie kuņas lauku ļaudis pieturas vēl šodien) un lielos rupji austos pakulu maisos¹ aizved uz klēti, kur to saberņ apcirkņos. Ar to nobeidzas liels zemnieka darba posms. — Pēc kulšanas piedarbā pa ziemu dažkārt mitina zirgus, cūkas un kazas, vai arī to izmanto lopbarības novietošanai.

Arī kulšanā mēdz salūgt talciniekus, taču viņu skaits te stingri noteikts, un saimniekam, kas talku rīkojis, jādod tikpat darbinieku savukārt tiem palīgā, kas nākuši viņam talkā (= « aizkult strādniekus² »). Nelūgtie talcinieki — « padibenes kūlēji³ » — mēdz ierasties tikai pret darbu beigām, lai ar savu niecīgo līdzdalību tomēr iegūtu zināmas tiesības un attaisnojumu piedalīties dzīrēs.

Visdzīvāk tautas atmiņā saglabājušies nostāsti par kulšanas darbiem muižas rijās un piedarbos, kas atšķīrušies no šiem pašiem darbiem zemnieka sētā ne vien ar to, ka muižas rija bija jau apmēros daudz milzīgāka un ka tur dienas un nakts maiņā strādāja daudz lielāks darbinieku skaits, bet jo sevišķi ar šo kļaušu darbu nežēlīgajiem apstākļiem un bargajiem sodiem, kas neglābjami sagaidīja nelaimīgos kļaušniekus — tiklab vīriešus, kā sievietes — par visniecīgāko novirzīšanos no patvarīgi noteiktās darba kārtības, vai arī bieži bez jebkāda iemesla, vienkārši — kad vagarim tas iepatīkas. Dienu un nakti skanējuši sasisto darbinieku vaidi. Vagaris, piem., pārliecinājies, vai no salmiem graudi labi izkratīti, uzsitot ar savas nūjas, vēzas, lāpstveidīgi paplašināto un ieliekto galu trīs reizes gareniski uz kūlīšu resgaļiem : cik graudu pa visām trīs reizēm sakrita uz lāpstīņas, tik sitienu dabūjusi salmu kratītāja⁴. Saprotams, ka šādos apstākļos tautas dziesmās vagari nolamā par bendes kalpu⁵, un, lai sodītu šo glēvo tautas nodevēju, darbinieki nevilcinās draudzēties pat ar pašu nelabo : « Vellam devu riekstu sieku, Lai nospēra rijas meiri, Kam tas manu augumiņu Kā pirtī pērdināja⁶ ». Bet, ja arī velns nekā nevar līdzēt, tad paši kļaušnieki zina, kas darāms : « Kūlējiņi, kūlējiņi, Godājiet riņniecīņu ! Izveduši, piesieniet Pie lielā skudru pūļa⁷ ». Un vēl šobaltdien skan senā dziesma : « Elle, elle kunga rija, Elle kunga piedarbiņš ! Tur es savus sārtus vaigus Ik rudens balināju⁸ ». Lai vagaļa sitienu tik briesmīgi nesāpētu, skaita īpašu buņamo pantiņu : « Piecas priedes, piecas egles, Pieci jauni ozoliņi ; Vārtu stabs, durvju eņģes, Tie ir mani sāpju vārdi. Ai jūs manas miļās miesas, Pārvēršaties pakulās ! Lai tu siti, lai tu

¹ Šie graudu pārvadāmie maiši mēdz būt divi pūru tilpumā. —
² Rucavā. — ³ Zaļeniekos. — ⁴ Krustpīlī, *Pāvuliņa* 82. — ⁵ E.X. 69, no Apes. — ⁶ E.X. 49, no Aijažiem. — ⁷ E.X. 48, no Liezēra un Vec-Piebalgas. — ⁸ E.X. 95, no Vaives.

duri, Kā pakulu kodaļā¹ ! » Un tad : « Sita mani, dūra mani Kā ozola bluķēniņu ; Neiesita, neiedūra, Kā tērauda gabalā² ». — To, kas dzimtniecības laikos katru otru nakti (t.i. trīs naktis nedēļā) dodas uz muižu kult, sauc par pārkulēju. No rīta to nomaina dienas darbinieks — aizkulējs — kas vēti izkulto labību. Kāda külēja aizstājējam vārdā atkulējs.

Jau kopš gadu desmitiem šie senie kulšanas darbi un paņēmieni ir nogrimuši aizmirstībā. Tikai dažreiz, kad rudenos aprūkst maizes labības, vecajā rijā izžāvē un piedarbā izkuļ nedaudz jauno rudzu. Pupu, zirņu, āboliņa, kaņepju un linsēklu kulšana piedarbā saglabājusies ilgāk. Ap gadsimta vidu sāk lietot tvaika kuļammašīnas, kuņas ar zirgiem ved no mājas uz māju un kas darbu veic pāris dienās. Bet jau gadu desmitus priekš tam sāk kult arī ar zirgu grieztām « mašinām », kuņu svarīgākās sastāvdaļas ir liels zobrats, ko, aplī iedami, griež kādi četri zirgi, un « trumulis », kas salauž salmus un izsit graudus. Bet maizei, kas cepta no graudiem, kas izkulti ar kuļammašīnu, nav vairs ne tā brieduma, ne smaržas kā tai labībai, kas žāvēta rijas sūrajos dūmos. Bez tam rijā žāvētā labība uzglabājas gadiem ilgi, tāpēc tā savā laikā bija iemīlota prece pārdošanai uz ārzemēm, it sevišķi 17. un 18. g. s. Ilgus gadsimtus arī latvietis dzīvo rijā, un Vidzemē šāda kārtība saglabājusies pat līdz jaunākajiem laikiem, īpaši posta gados. Kad labību kuļ ar tvaika mašinām, tad slapjos rudenos, kad graudi sāk degt, tos žāvē rijā uz ārdiem vai arī iesalnīcā (uz pirtsaugšas).

Nobeigumā atzīmēsim dažus tautas ticējumus, ieražas un izdarības sakarā ar kulšanu. Pirmo reizi kult ejot, skaita sevišķus buņamos vārdus. Jaunos rudzus rijā vedot, ozola zariem pušķo rijas un piedarba durvis. Pirmo labības klājienu kuļot, rijā kauj gaiļi, tā asinis tecinot krāsns bedrē — priekšceplī. Ar šī gaiļa asinīm mēdz arī vilkt lietuvēna krustus uz rijas durvīm. Abām izdarībām viens uzdevums : pasargāt riju pa visu kuļamo laiku no ugunsbriesmām. Dažkārt, kulšanu sākot, apsvilina vienīgi gaiļa asti, bet to pašu kauj kulšanas nobeigumā — apkūlibās, un tā galvu tad uzmet uz rijas krāsns. Tajā pašā nolūkā dažos novados³ virs rijas selmeņiem sastopam arī jumta gaiļus. — Kad kuļ rudzus sēklai, tad nedrīkst ēst maizi, citādi iznīktu rudzu sēja (zināmi tārpi pavasarī noēstu rudzu saknes — « izcirstu labību⁴ »). — Kulšanu beidzot, abos rijas dibena kaktos ārdīs noliek pa vienam neizkultam kūlītim no katras labības, lai būtu kur mieloties mājas pūķim un lai nākošā gadā labība labi padotos un briestu. Kulšanas darbus nobeidzot, uz rijas krāsns liek

¹ BŠ. 55371, no Rendas. — ² BV. 34153, no Cesvainēs. — ³ Piem., Cesvainē, Rucavā, Viļānos. — ⁴ Zaļeniekos.

bļodu ar gaļu un baltmaizi, un degvīnu vai kannu alus. — Kā īpatnēju izdarību kaitēšanas nolūkā atzīmēsim šādu gadījumu : kamēr viņa kaimiņi kuļ labību, kāds skaudīgs saimnieks, burvis, pavelk nedaudz ar grābekli zem to rijas loga, lai visa kaimiņu labība saskrietu viņa rijā. Bet pēdējie to pamanijuši un kuļ skujas, — iznākumā burvja rija pilna skuju. — Kad, labību vētijot, nav vēja vai ja vējš guris, tad vajagot tikai uzsvilpēt : « Pū, pū, Klimpi, Klimpi, dod vēju ! » un tūliņ vējš ir klāt. Jo pats velns parādotes vēja veidā, ko varot pielabināt jo sevišķi ar svilpieniem. Tādēļ bērni nedrīkstējuši svilpēt, īpaši vakaros. Trešo februāri sauc par « vēja dienu ¹ ». — Kulšanu nobeidzot, cep jaunu maizi un svin apkūlības ². Tā ka visa raža jau nogodāta, klētis un šķūņi pilni, tad šiem svētkiem ir prieka un pateicības raksturs par veiktajiem smagajiem darbiem ³. Bieži tos mēdz svinēt ⁴ kopā ar Mārtiņiem vai arī ar cūku bērēm ⁵. — Tajos salūdz arī radus un draugus. Dzīres sākas jau sestdienas vakarā, pavadot visu nakti dziedot un dejoj (kādā dejā mēdz iezīmīgi « būkāt miežus ⁶ »). Sevišķā izdarībā, ko pavada dziesmas un dzērieni, piedarbā izkuļ uz rijas ārdiem atstātos labības kūlišus, lai nākošā gadā labība labi padodas. Rijā liek ziedus dieviem ⁷. Arī apkūlības svinot, skaita īpašus buļamos pantiņus.

Linkopība

Jau kopš senseniem laikiem linkopība Latvijā bijusi ļoti izplatīta. Aizvēsturiskie izrakumi (piem., no dzelzs laikmeta) sniedz ne vien vilnas, bet arī linu audumu atliekas. Sākot ar viduslaikiem, šis saimniecības veids vairs neierobežojas vienīgi ar pašu vajadzību apmierināšanu, bet tiklab linu šķiedras kā to sēklas pārdod arī uz ārzemēm. Sevišķu uzplaukumu linkopība piedzīvo pagājušā gadsimtā, kad zemnieki ar to piepelna daudz

¹ Saldū. — ² Je) *apkūlības* (Varakļānos), *apkūlas*, *apkuļas* (Dunikā, Kalētos, Kuldīgā, Liepājā, Rucavā), tām vārdā arī *apkuļas* vai *apkuļu vakars* (Kazdangā), *apkūlines* (Zvirgzdenē), *apkūliņi*, *apkūlu dzīres*, *nokūlas*, *nokūlības*, *kluču svētki*, *rudēņji*, *rudināji*. — ³ « Mīļš Dieviņš mūs vaicāja, Kādu dziru mēs dzejam. Mēs dzejam līnēm kāzas, Miežu, rudzu apkūlības » (BV. 28824). « Apkūlām miežus, rudzus, Ar ozola vālitēm ; Auzuliši, tie kuļami Ar bērēm kumeļiem » (E. II.398, no Blīdienes). « Soka mīzi[t]s uz apeini : Īsim obi slapkavuot ! Rudinš it, dzēru laiki, Guozsim veirus, kai ūzulus » (BŠ. 50495, no Rudzētiem). — ⁴ = *Apkūlas dzert* [svēlīt vai svinēt], *rudināt*, *rudēņjus dzert* [vai turēt]. — ⁵ « Nu dzejam vepra bēres, Rudzu, miežu atkūlības ; Nu veprišus nokāvām, Nu silītes apgāzām » (BŠ. 50481, no Mēmeles). — ⁶ « Kūlām miežus būkājām Ar ozola vālitēm, Dzersim alu dziedādami Ar sudraba kanniņām » (E. II.459, no Krustpils). — ⁷ « Ko dosim Pērkonam Par rudēņa birumiņu ? Rudzu kroni, melnu kuili, Kannu salda alutiņa » (BŠ. 50470, no Zintenes ; sal. BV. 28818).

naudas, lai nopirktu savas mājas par dzimtām. Kaut arī linu apstrādāšana ir sarežģīta un prasa daudz pūļu un laika, taču dažos novados šis grūtais darbs ir zemnieka svarīgākais ienākuma avots. Kopš 18. gadsimteņa beigām Rīgā pastāv īpaša linu šķirotava, un šī pilsēta kļūst par vienu no ievērojamākajām linu tirdzniecības vietām visā pasaulē. Vēl šobaltdien dažos novados linkopība ir viens no svarīgākajiem saimniecības veidiem, kauču arī darba paņēmieni jau stipri pielāgojušies jaunlaiku prasībām un cilvēka vietā bieži stājusies mašīna. Visrosīgāki ar to nodarbojas Latvijas ziemeļaustrumos, sevišķi Latgalē un Ziemeļ-Vidzemē, kur parasti pat vairāk kā desmito daļu no visas aļamzemes kopplatības apsēj ar liniem¹.

Jau linus sējot, ievēro senas paražas. Tā, piemēram, pašu sējas laiku nosaka ievu un paegļu ziedēšana. Pie tam novēro arī citas parādības, piem., rudzu dīgšanu, kad mazs paegļa kociņš, ūdenī iemests, grimst, kad redzami šķiedraini mākoņi, kad rietumu pusē savilkušies svītrains mākoņi (jo tie vēstī drīzu lietu, kas pēc linu sējas ir ļoti vēlams). Tāpat lini jāsēj tajā nedēļas dienā, kuŗā ziemu bija atkāla. Lai lini augtu svarīgi, tad jāsēj svaru dienā. Ja rudenī alkšņiem daudz pumpuru, tad sagaidāmi sēklaini lini. — Linus var sēt arī samērā izmantotā zemē, kur jau pāris gadu pļauta labība, augu sekas kārtībā tādā pēc miežiem vai auzām. Vēl labāk tie, protams, padočas pēc rudziem². Līdumā dažkārt linus sēj arī kā pirmos. Arī ābolājā³ sētie lini izdodas labi. Ja, linus sējot, pār ceļu pārskrien Dieva sunītis — sermulītis, tad sagaidāms, ka izaugs balti lini⁴. Lai izaugtu gaŗi lini, sējējs ņem līdzi savu izre-

¹ Sevišķi tautu meita cienī linus, jo no tiem tā iegūst šķiedras, ko tā vērpj un auž, lai pielocītu savu pūru: « Linu druviņ' i cerēju Aiz visām druviņām: Tā man bija tēva zeme, To ielīku pūriņā » (BŠ. 50152, no Neretas; sal. BV. 28329). Bez tam, pūra darišanai, neprecētas māsīcas rudenos mēdz *linot* — braukt pie māršām apkārt ciemoties, lai no viņām ielasītu linus vai kādus drēbes gabalus (sal. BV. 10424; 7821²; BŠ. 50172). « Linu, linu, bāleliņ, Par plūkumu, ravējumu; Māte deva villainītes Par aitiņu ganiņumu » (E. II.1411, no Tirzas). Bet arī tautu dēls audzē linus: « Linus sēju, linus sēju, Lai naudiņas makā tek, Lai varēju nopirkties Līgavai gredzentiņu » (E. II.1341, no Liezēŗa). Tādēļ arī saimnieks savu ģimenes locekļu darbu mēdz atlīdzināt ar liniem: viņš, piem., nodod dēla rīcībā linu sēšanai atsevišķu lauku (ko Dricēnos sauc par *sobiņām*) un kuŗa raŗa — *sobiņu lini* (Alsvīķi) — ir tad paŗa dēla īpaŗums. (Kārsavā *sobiņas* nozīmē « atsevišķi maltas [= mīstītas] un pārdotas linu saites.) — ² « Sējiet brāŗi, man liniņus Jaunā rudzu rugainā; Es neieŗu tautiņās Bez deviņi pāladziņi » (E. II.1352, no Krustpils). Bet...: « Tiŗām brāŗi liniŗ sēja Mālainā zemītē, Lai māsiņa nenoveda Liela pūra tautiņās » (BŠ. 50182, no Ungurmuiŗas). — ³ Jeb *ābolaitē* (Varakļānos). — ⁴ « Bāliņš gāŗa linus sēt, Sermuls ceļu pārtēcēja. Audziet mani gaŗi lini, Mīrkstiet balti ūdenī, Mīrkstiet balti ūdenī Sermuliņa baltumā » (E. II.1345, no Ārdzes un Pomuiŗas; sal. BV. 28301, 28314).

Liniem sevišķu uzmanību veltī arī to augšanas laikā, izravējot tajos nezāles, par ko īpaši liecina tautas dziesmas ¹.

Tā ka no liniem ² vēlas iegūt ne vien šķiedras, bet arī linsēklas, tad parasti tos plūc tikai tad, kad pogaļas jau kaut cik nogatavojušās, t.i. augustā, kad tās metas dzeltenas. Vissmalkākās šķiedras dabū, ja linus plūc tūlīt pēc to noziedēšanas, bet tad

84. att. Liniem nocērt pogaļas, kūlīša galvgali sitot uz izkaps asmens. Valgundē, 1936. g. (Autora uzņ.)

l'nsēklas pazūd ; šādā gadījumā zemnieks pārdod vismaz tikdaudz izstrādāto šķiedru, ka par ieņemto naudu var

¹ Linu ravēšana ir tautu meitas darbs, ko cenšas izmantot viltīgi gudrais tautu dēls : « Krāptin krāpšu tautu meitu, Bet nezinu, kā piekrāpšu : Sēšu linu lielu lauku, Aicināšu noravēt ; Aicināšu noravēt, Paturēšu mūžiņā » (BŠ. 50147, no Bārtas). Linus ravējot, meitas skaisti dzied, par ko priecājas arī saimniece : « Meitas, manas meitenītes, Es meitām saimniece ; Es savām meitiņām Pa siekam linus sēju, Man bij prieks klausīties, Skaisti dzied ravēdamas » (E. II.1407 ², no Tomes). — No linu ziediem tautu meita mēdz sev pīt vainadziņu. Arī vīri godina linu lauku, noņemot tā priekšā cepuri (BV. 28365). — ² Tautas dzejā liniem vārdā arī *zilgalvītis*, *pogain[īl]is*. Miklā tos raksturo šādi : « Tievš, gaŗš, apaļu galvu, cilvēkam par moku, zaglim par bēdām ».

nopirkt sēklas tiesu. Agrīnie lini nekad neizaug tik gaīri kā vēlinie. Turpretī dažos novados, piem., ap Daugavu, zemnieks ļauj pogaļām uz lauka galīgi nogatavoties, līdz tās kļūst melnas; viņš gan iegūst labas linsēklas, bet šķiedras vairs nav tik smalkas un stīpras. Bez tam, ja gatavos linus neplūc, tad tie sāk izmirt — sakalst un kļūst melni. Tādēļ parasti linus plūc tad, kad to galviņas metas dzeltenas, un nocirstās pogaļas pēc tam vēl žāvē uz īpašiem žeperiem, kamēr tās pilnīgi nogatavojas. Linu plūcams (vai raujams) laiks — kad « lini nāk ārā » — ir parasti tad, kad kāta apakšējās lapiņas — skaras¹ — jau līdz pusei nobirušas un kad pogaļas metas dzeltenas un lini kļūst « bruzēji² » (= sarkanbrūni). Linu rāve ir visvairāk sieviešu darbs, jo vīrieši lielāko tiesu nodarbojas ar tai sekojošo pogaļu nociršanu un linu mērcēšanu. Katra sieviete mēdz plūkt³ savu baru. Tas ir līdz 7 pēdu plats, un to dažkārt nomēri jau pirms linu plūkšanas. Bara abās pusēs tad redzama « slaida⁴ », kur mērijot linu laukā kritusi kārts. Linus tad plūc no vienas slaidas līdz otrai. Reizēm baru nosaka arī, plūcējiem linu druvu mērijot, tam abās pusēs iemītā « brīda⁵ ». Linus plūc iespējami līdzienās saujās⁶. Pie tam jāpielasa arī vaļīgie stiebrī⁷. Katru linu sauju sasiens mazā vienmērīgā kūlītī⁸. Pārsiešanai sagriež

85. att. Izkapts mazliet ieslīpā stāvoklī ar klūgas saiti piesieta pie zemē iedzīta mietā. Nedaudz augstāk šim mietam cauri izņemts arī suku galdiņa aptēstais gals. (Bilenšteins.)

kopā vairākus linu stiebrus pirksta resnuma saitē. Siešanu izdara ar tiem pašiem līnīem, lai cirtējs varētu nopogaļājot saiti savilkt cietāk. Lai stingri savilktais kūlītis būtu iespējami līdzien un gluds, tad mēdz linu saujai apraustelēt⁹ visapkārt vaļīgi atkārušos stiebrus. Linus plūcot, divi saujas skaita par vienu pēdu. — Lai asie stiebrī nesaskrāpētu roku

¹ (Grobiņā) jeb *pabari* (Liel-Salacā, Limbažos, [Īvandē = kaņepju kāta lapiņas]), *pabiras* (Saldū), *plūves* (Jaun-Piebalgā). Sal. *paravas* (Rankā) = pavisam īsi linu stiebrī, kas, linus plūcot, rokā neķeras un kas paliek uz lauka. — ² Dundagā. — ³ Jeb [no]raut, retāk arī *plēst* (BV. 22673v.) [*linus*]. — ⁴ Svitenē. — ⁵ Liel-Sesēvē. — ⁶ Retāk linu saujai vārdā arī *linu saka* (Alūksnē, Apukalnā, Litenē). — ⁷ « Ņem, bāliņi, bērū zirgu, Apjāj talkas plūkumiņu, Vai līdzenas saujas plūca, Vai šķiedriņas pielasīja » (E. II.1434, no Īslīces). — ⁸ Ko arī bieži sauc par *sauju*, kaut gan to grūti aptvert ar sauju, jo tā caurmērs ir apm. 10 cm. — ⁹ Aknīstē.

stilbus, tad plūcējas reizēm uzmauc rokās gaŗus zeķu lielus ; šajā pašā nolūkā mēdz arī apģērbam uz krūtīm uzšūt lielus ielāpus. Arī linus plūcot, dzen Jumi, kas mīt tādā linu stiebrā, uz kuŗa kopā saaugušas divi pogaļas. Ja tādu atrod, to aizbāž aiz jostas vai apvij ap galvu. Plūkšanu pabeidzot, no tiem darina Jumja vainagu, ko liek galvā talkas mātei. Tāpat šī ražas dievība mājo arī pēdējā linu sauļā. To saņemot, runā : « Urrā ! urrā ! Lini podā, spaļi purā, lini kā šolki (= zīds) ! » Kam, linus plūcot, pēdīgā sauļā, tam ir Jumis un tas tad drīz precēšoties¹. Arī linu plūcējiem gaŗāmgājēji nedrīkst dot dievpalīgu. Viņi drīkst gan sveicināt apmēram šādā veidā : « Plūc, plūc linus, Rīgas kungi jau gaida ! » Bet, ja kāds tomēr padod dievpalīgu, plūcēji tam atbild : « Dirs spaļos ! » Plūkšanu nobeidzot —

86. att. Izkaps izbāzta caur mietā izcirstu atvērumu. Suku galdiņš pietiprināts līdztekus mietam. (Skat. sīkdaļu nākamā attēlā !) Kandavā, 1937. g. (Autora uzņ.)

aprāvībās² — met gaisā linu sauļu un skaļi vēlas : « Lini sauļā, spaļi malā, balta nauda makā ! » vai : « Lini vien, spaļi pa gaisu ! », kā arī : « Spaļi ārā, šķieznas vidū ! » Pēdējo linu sauļu paņem aiz pogaļām, sviež gaisā un saka : « Lini sauļā, spaļi gubā³ » ; to mēdz arī purināt, runājot : « Spaļi ārā, lini iekšā⁴ ! » — Katra plūcēja sasiētos linu kūlišus samet savā kaudzē — kuliņā⁵. Tad šos kūlišus ar pogaļām uz augšu saslien mazā blāķīti⁶. Lai linu sauļas varētu vieglāk saskaitīt, tās mēdz salikt « desmitēs⁷ » (= pa desmit pāriem). Dažkārt desmit sauļas saliek krēslīnā⁸ : astoņas sauļas saceļ ik pa divām (ar pogaļām uz augšu) vienu pāri blakus otram, un galos pieliek divas atlikušās sauļas. Sausā laikā lini žūst ātri, bet slapjā rudenī tos dažkārt saliek gaŗās jumtveidīgās būdiņās vai arī pieslej ieslīpi gar kārtiņu, kas pār-

¹ Vec-Piebalgā. — ² Bērzaunē. — ³ (Rankā.) Ar to tad Jumis ir saņemts. — ⁴ Rīko arī linu plūcamās talkas. Kāda dūšīgāka sieviete — barvede — kas ātri strādā, plūc citām pa priekšu. Darbu beidzot, talcinieki dzied : « Mēs savu dārbiņu Padarījām : Mēs savus liniņus Noplūcām » (BŠ. 50162, no Gudeniekiem). Kad jāplūc ļoti daudz linu, dažkārt salīgst arī darbiniekus, kuŗiem parasti pēc noplūktām linu pēdām maksā īpašu atlīdzību. Lai varētu saplūkt vairāk linu pēdu, tie — kur ir labāki lini — aizņem lielu baru un *robās* (Ungurmuižā) labajos līnos iekšā. — ⁵ Rankā. — ⁶ Kam vārdā arī *krēslīnš*, *ķūķis* (Puzē), *slīta* (Alūksnē, Bērzaunē, Smiltēnē, Vec-Piebalgā), *slīte* (Gaujienā), *sliktiņa* (Drustos). — ⁷ Vec-Piebalgā. — ⁸ Grobiņā.

likta zemē iedzītiem žebērķiem vai mietiņiem¹ (sal. 98. att.). — Nākošais darbs ir linus nopogaļāt², t.i. nocirst tiem pogaļas³. Linu kūlišus ar zirgu saved vienkopus, kur tos nokrauj lielā kaudzē. Vispirms pogaļas nocērt, sitot linu kūliša galvgali uz izkopts asmens — zobina jeb galkodes⁴ — kas ar zobiem uz augšu līmeniskā (vai arī ieslīpā) stāvoklī piesiets pie (apm. 1 1/2 m gaļa) zemē iedzīta mieta (84. un 85. att.). Bieži izkapti mieta iestiprina arī tā, ka to izbāž caur īpašu gareniski izcirstu caurumu (86. un 87. att.). Dažkārt šī izkopts piestiprināta arī pie pārvietojama trīs- vai četrkāju krāģa⁵ (89. att.). Tā ka linu stieбри nav visi vienā gaļumā, tad daļa pogaļu vēl paliek kūlīti, it sevišķi arī tāpēc, ka cenšas zaudēt, cik iespējams, maz no linu stiebra. Tādēļ parasti uz šī paša rīka (mieta vai krāģa) nedaudz augstāk virs izkopts piestiprinātas koka sukas⁶, uz kuřām vēl sit linu kūlīti, pēc tam, kad pogaļu vairums jau nocirsts uz izkopts, lai nosukātu⁷ vēl klāt palikušās pogaļas. Linu sukas sastāv no 8-12 plāniem un plakaniem, augšgalā nosmailinātiem asmeņiem, kas vienā virknē (apm. 1 1/2 cm atstatus viens no otra) iestiprināti biežā lāpstas veida galdā, kuřa viens nedaudz aptēstais gals izņemts cauri mieta (85. att.) vai arī piestiprināts tam līdztekus stāvoklī (86. un 87. att.). Jau pagājušā gadsimteņa otrā pusē var sastapt sukas ar dzelzs zariem. Uz sukām atkārtoti uzmet kūliša tievgali un velk to pret sevi. Kūlīti grozot, to apsukā no visām pusēm, lai tajā nepaliktu neviera pogaļa. Ja nu kādas pogaļas arī pēc sukāšanas vēl klāt palikušas, tad kūlīti vēl uzsit uz izkopts, lai nocirstu atlikušās pogaļas, jo nu tās uz sukām izvilkta kūliša tievgali visas vienā gaļumā. Dažos novados pogaļas nosukā ar cita veida sukām: linu kūlīti (kas šādā gadījumā jau plūcot sasiets daudz resnāks) uzliek uz smaga koka krāģa, kur to piespiež ar sviru. Iespilētā kūliša galvgalis ar pogaļām sniedzas pāri krāģim. Tagad šīs pogaļas vispirms nogriež ar izkapti un atlikušās nosukā — plesē⁸ — ar sukām (90. att.). Arī šīs vaļīgās

87.att. Gareniskais izcirtums, kuřā iestiprina izkapti. Kandavā, 1937. g. (Autora uzņņ).

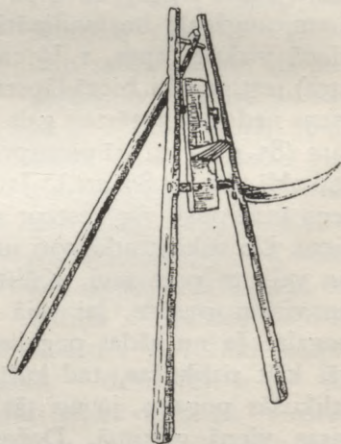
¹ *Bilenšteins* 517; *Pāvuliņa*, *Krustpils* 84, 85; *Latv. bur. vārdi* 261, 393. — ² (Vidrižos) jeb [*no*]ķērsēt (Džūkstē, Līv-Bērzē). — ³ (Maz-Salacā, Nauksēnos, Raunā, Valmierā), bet citur to nosaukums ir arī *pogalis*, *pogulis*, *poga*, *pauga* (Rūjienā, Vandzenē), *poļa*, *poliņa*, *koģars*, *koģari* (Turaidā), *kogurs*, *kukuri*, *gaugaļi*. — ⁴ Džūkstē. — ⁵ *Krustpili* tam vārdā *skraģis*. — ⁶ (Alūksnē, Mēmelē, Stelpē) jeb *suseklis* (Mēmelē), *raustava*, *rauklis*, *ķēkši* (Dobeles novadā). — ⁷ Jēb *ērķētu* (Saldū). — ⁸ *Nigrandā*.

sukas¹ šādā gadījumā atšķiras no nekustīgajām: to zobi līmeniskā stāvoklī izdrāzti lāpstas veidīgā galdiņa galā (rika kopgarums 35 cm) (92. att.), vai arī šie plakanie (dzelzs) zobi sakārtoti

88. att. Sukas ar koka zobiem pogaļu nosukāšanai. (Vārsbergs.)

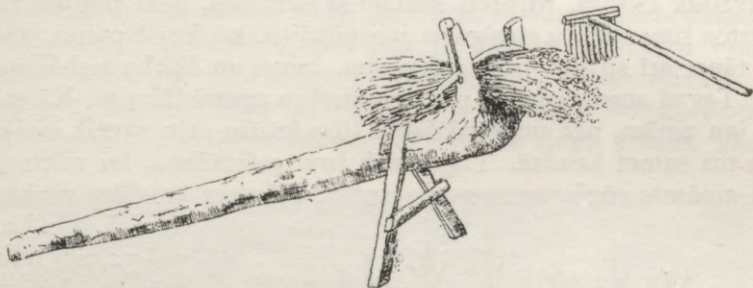
maza grābekliša veidā (90. att.). — Pēc pogaļu nociršanas un nosukāšanas cirtējs linu kūliša saiti savelk atkal ciešāki, jo sukājot daļa stiebru izvalkājušies un kūlītis kļuvis vaļīgāks. Puišiem vajadzējis nosukat 2000 sauju par dienu. Ja šajā darbā piedalās arī talcinieki, tie no mājām ņem līdzī savus darba rīkus, īpaši sukās. Linu kūlišus, kuņiem pogaļas jau nocirstas, t.i. kulmājus, pagaidām samet kaudzē². — Lai linsēklas pilnīgi ienāktos, nopogaļātās linu galviņas vēl vajag zeģināt³ uz sevišķām žāvēšanas ierīcēm — žepeřem⁴, ko uzstāda turpat uz vietas, kur pogaļas nocirstas un kas ir apm. 4-6 pēdu augstas. Visvienkāršākā ierīce šim nolūkam — zedenis⁵ — ir zemē iedzīts zarains miets. Biežāk šādas zarainas eglītes vai priedītes, kuņu resgaļi nosmailināti, kādu 25-30 cm atstatumā vienu no otras iedzen zemē apm. 2 m gaŗā rindā, un to zari apcirsti 30 cm gaŗumā (93. att.). Reizēm apmierinās arī vienīgi ar divi vai trīs zarainiem mietiem, kuņus pusotra līdz divi metru attālumā vienu no otra iesprauž zemē un savieno ar gaŗām šķērskārtīm, kuņas pārliiek pāri mieta zariem, abās pusēs mietam vienādā augstumā. Jaunākajos laikos zarainos mietus aizstāj gludas kārtis, pie kuņām šķērskārtis vai nu piesien ar klūgām, vai arī pārliiek pār trim vai četriem (apm. 60 cm gaŗiem) puļķiem, kas piestiprināti pie kārtīm (piem., izņemti caur kārti izurbtu caurumu). Pār šiem puļķiem katrā pusē kārtij

89. att. Izkapts un sukās piestiprinātas uz trīskāju krāģa. Krustpili. (Pāvuliņa.)

¹ Tām vārdā *plegzna* (Saldū), *plese* (Nigrandā), *plauna* (Saldū). — ² *Bilenšteins* 518, 519; *Pāvuliņa*, *Krustpils* 85. — ³ (Bārbelē, Mežotnē, Stelpē, Vecmuižā [Zemgalē]) jeb *izzeģināt* [*linsēklas*] (Baukā, Stelpē). — ⁴ Tiem vārdā *zeģene*[s dzzk.] (Jēkaba m., Liel-Sesēvē), *zeģinis* jeb *zeģinis* (Dvietē), *linu zārds*, *kārsls* (Drustos), *kārsts* (Bērsaunē, Jaun-Piebalgā, Sausnējā, Sērpilī, Vec-Piebalgā), *linkārsts* (Lubejā), *skārsts* (Meirānos), [*linsēktu*] *ķirpa*. — ⁵ Bruknā.

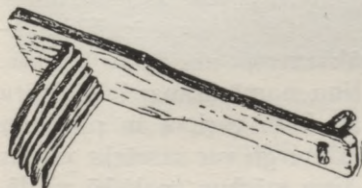
mēdz tad pārlikt divi šķērskārtis (94. un 95. att.). Vispirms uzstāda apakšējās šķērskārtis (vismaz sprīža tiesu virs zemes, lai tās valgums neaizsniegtu linsēklas). Lai pogaļas nebirtu šķērskārtīm cauri, uz tām izklāj kārtu rudzu salmu. Uz tiem (no viena gala sākot) līdzīgā kārtā vispirms izklāj tās linu galviņas, kas nopogaļātas uz izkopts un kuņām tātad klāt palicis vēl iss linu

90. att. Linu kūliti iespilē uz smaga krāģa un pogaļas norauj ar vaļīgām sukām. Ungurmuižā un Vipē. (Pāvuliņa.)

stiebra kātiņš un kas ķeraini saķērušies viens otrā. Tām virsū saņē sīkākās pogaļas, kas nosukātas uz sukām. Tad līdzīgā veidā uzstāda otru šķērskārtu rindu, uz kuņām atkal izklāj salmus un pogaļas. Pašu virsējo kārtu iespējami nosmailina un jaunākajos laikos vēl pārsedz ar jumta veidā saliktiem galdiem (94. att.), lai pasargātu linsēklas no lietus. Lai vējš žeperi neapgāztu, tad to abos sānos atbalsta ar atspaidiem¹. Pogaļas

zeģina parasti pats saimnieks². Kārtis un citas žeperu sastāvdaļas kalpo vairākus gadus no vietas, un tās uzglabā zem kāda koka vai paspārnē. Kad nu šis plauktu veidā uz žep-

91. att. Vaļīgā suka — plese. (Vārsbergs.)

92. att. Plese lāpstīņas veidā. (Bīlenšteins.)

riem izklātās pogaļas saulē un vējā pietiekoši izžuvušas, tās ved uz māju, kur tās vēlreiz seņ kaltēšanai rijā uz ārdiem. Lai tās nebirtu ārdiem cauri, tām apakšā paklāj kārtu gaŗkūļu salmu. Kad pogaļas rijā pilnīgi izžuvušas, tās kulšanai izklāj piedarbā apaliskā « linsēklu klājiēnā ». No pogaļām mēdz linsēklas izkult — blokāt³ jeb noķilēt⁴ — tās dauzot ar spriguļiem, lai nobertztu pogaļu ietvarus. Reizēm kuļ arī ar zirga vilktu tapaino vai rievaino klona velteni vai arī brauc pa klājiēnu ar zirgu un ratiem,

¹ To nosaukums ir *dvalsts* (Zaubē). — ² Pāvuliņa, Krustpils 85; Bīlenšteins 519; Vārsbergs 49. — ³ Jaun-Piebalgā. — ⁴ Ivandē.

kāmēr sēklas izbirzušas. Jaunākajos laikos linsēklas izkuļ arī ar kuļammašīnu. Ziemā, bargā salā, var kult arī nežāvētas pogaļas. Iegūtās linsēklas pa daļai pārdod, pa daļai izlieto sēklai un saimniecības vajadzībām (lopbarībai, retāk ēdiena pagatavošanai)¹. Knitājus², īpaši kuļot pelavās sabirzušos linu galviņu ietvarus, ko uzglabā sevišķā traukā — murcaukā³, pabeļ lopiem, visvairāk cūkām, turpretī knitāju šķiedrainos, līdzīgi pogaļai nocirstos linu stiebru augšgalus jeb virsājus, kas kuļot paliek veseli, tāpat arī spaļus, lieto pakaišiem, migai un šķirbu aizbāšanai.

Tagad atgriezīsimies pie linu stiebru apstrādāšanas. Kā mēs to jau zinām, pēc nopogaļāšanas linu kūlišu saiti savelk ciešāki un tos samet kaudzē. Tagad nāk linu mērcēšana, lai mitruma un zināmas rūgšanas norises iespaidā šķiedras atdalītos no kau-

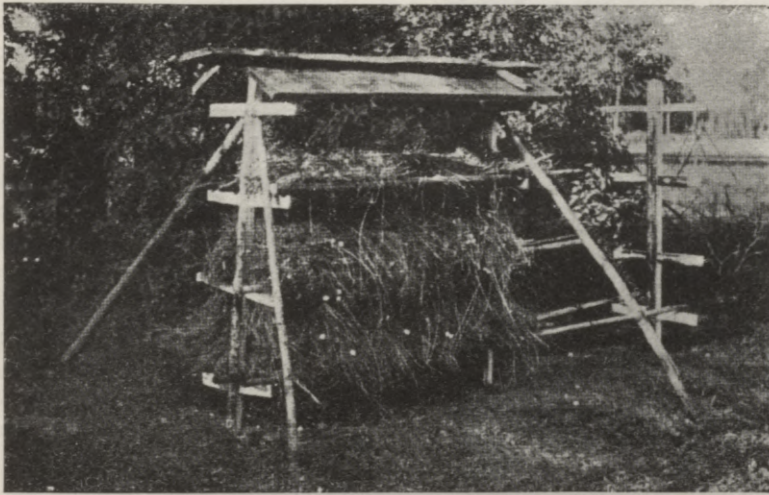

93. att. Žeperis jeb linu zārds pogaļu zeģināšanai. (Bīlenšteins.)

liem. Linus Latvijā pa asti mēdz mērcēt ūdenī un tikai retāk novados, kur tos audzē ļoti maz, arī rasā (izplātus uz pļavas vai ganības). Bez tam, mērcējot ūdenī, iegūst labāko šķiedru. Linus ūdenī mērc parasti šim nolūkam īpaši izraktos mārkos, reizēm arī diķos, retāk ezeros un upju attekās. Mārkus rok zemākās vietās, lai tur linu nomērkšanas laikā būtu pietiekoši ūdens. Tie mēdz būt ap 8 m gaŗi, 4 m plati un nedaudz dziļāki par 1 m; šādā mārķā viegli var samērkēt vienas pūrvietas linu ražu. Sastopam arī linu mārķus apaliskā veidā, kam vārdā doķis⁴. Linu mērkšanai ļoti piemēroti ir mārķi, kas

¹ Savās dziesmās zemnieks priecājas par labajiem ienākumiem, ko tas gūst no linsēklām: « Ak, tu skaista zelta nauda, Iekš liniņa pogaļām! » (BŠ. 50101, no Vaidavas). « Zilas zied linu druvas, Pa visāmi druviņām; Tā zied Rīgas namnieciņi Zilos samta svārciņos » (BŠ. 50188, no Gaujienas). Līdzīgi tos apraksta arī mīklas: « No zemes izau u, apģērbu nabagu, apģērbu bagātu » (Garozē); « Ādā nauda, galvā nauda, suns kaulu neēd » (Garozē) vai: « Šmuidrs gaŗš ozoliņš, zelta poga galiņā » (kur domāti *lini* vispār) vai arī: « Maza, maza muižiņa, pilna sarkanu kundziņu » (kur sevišķi uzsvēta pati linu pogaļa). *Bīlenšteins* 519; *Pāvuliņa*, Krustpils 87, Ļaudona 11. — ² (Alūksnē, Bērzaunē, Iecavā, Jaun-Piebalgā, Krustpīlī, Neretā, Sausnējā, Taurenē, Zaubē), citur tie saucas arī *klitāji*, *knitas* (Jaun-Piebalgā), *kulmāji* (Kempē, Liel-Salacā, Vec-Atē), *kulāji*, *virsiņi* (Cesvainē, Galgauskā, Saikavā), *nogaļi* (Rūjienā), *knotaļi*, *kneči* (Ļaudonā), *kunaiņi*, *raupi* (Rūjienā). — ³ Apšciemā, Ēdolē. — ⁴ Jaun-Piebalgā.

rakti glūdas vai smagā māla zemē, jo tur lini labāk mirkst un arī paši mārki paliek ilgāk lietošanas kārtībā (vieglā zemē rakti mārki ātri piebrūk). Turpretī mārkus nemēdz rakt purvainās, rāvainās vietās, kā arī meža malās, pļavās un ganībās. Sevišķi rāvainā, ar dzelzi bagātā ūdenī linus mērcējot, iegūst plankumainu šķiedru, un tos tad grūti balināt. Lai, linus mērcējot, varētu parocīgāk strādāt un lai pasargātu mārku no piebrukšanas, tad tā malas nostiprina ar vienu vai diviem guļbaļķu vainagiem, retāk tās izliek arī ar akmeņiem. Vecos mārkus ik gadus mēdz padziļināt un « izglizt¹ » — iztīrīt dūņas, ūdensaugus, iekritušus akmeņus un nogrimušus slogu galdus. Vecos

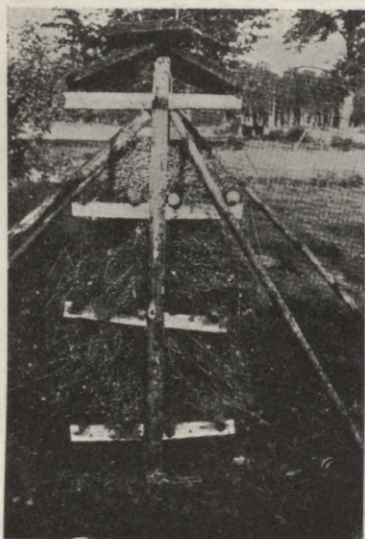

94. att. Žeperis no gludām kārtiņām. Pogaļas sakrautas uz salmiem. Pret lietu tās pasarga jumta veidā salikti trīs galdī. Valgundē, 1936. g. (Autora uzņ.)

mārkos lini mirkst labāk. Jauni izraktos mārkos mēdz dažas nedēļas pirms linu mērkšanas ūdeni « mēsnot » vai « ieraudzēt »: tur iegāž vezumu kūtsmēsli un kādus divdesmit spaiņu vircas. Tas padara ūdeni mīkstāku un veicina rūgšanas norisi. Tāpat mārkā nogremdē egļu, ozolu, vītolu un kārķļu zarus, paegļu un egļu mizu utt., kas rada miecvielas; pirms linu mērkšanas tos atkal izvelk. Dažkārt mārkus rok arī ezera vai upes malā, un — pēc tam, kad tur no ezera vai upes ielaists ūdens — no tā norobežo ar zemes uzbērumu — « metumu ». (Tekošs ūdens linu mērcēšanai ir kaitīgs.) Kad ūdens ir mazs, tad, lai šādu bedri piepildītu, upīti aizsprosto, paceļot tās ūdens līmeni. Sausā vasarā, kad strauti un upītes pa daļai izžūst un ūdens

¹ Latgalē.

paliek vienīgi vēl dažās dziļākās vietās — atvaros — tad linus kādreiz mērc arī tur. (Bet upē mērk linus ir noliegts, jo tie samaitā ūdeņus, tā ka izmirst zivis.) Labs mārks dod vienādu, tumīgu šķiedru. Kad pēc vienreizējas linu mērkšanas iespējams mārkā atjaunot ūdeni (piem., tādā mārkā, kas rakts upes malā, kuņā, paceļot limeni, var mārku atkal pielaist ar ūdeni), tad tur var mērk linus arī otru reizi. (Tādā gadījumā gan pēc tam, kad no mārka izlaists vecais ūdens [kas iespējams, ja upītē ūdens līmenis ir krities], tas dažas dienas atstājams sauss.) Turpretī, ja tajā pašā mārkā, kur tajā gadā jau vienreiz lini mērcēti, ūdeni

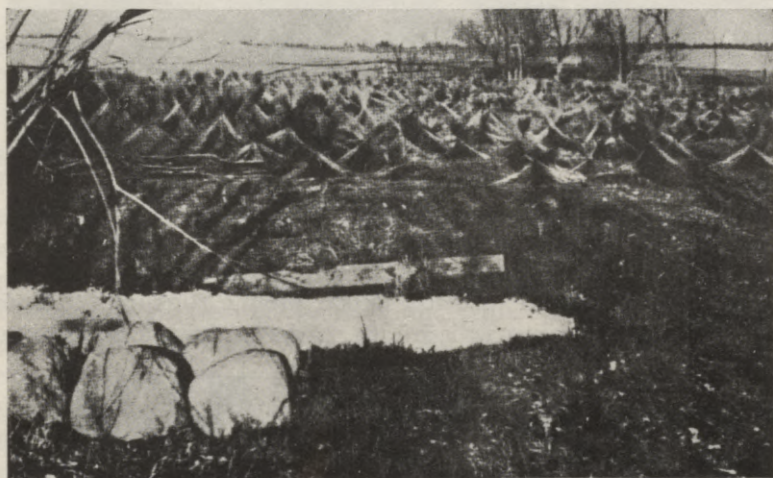
95. att. Tas pats žeperis pogaļu zeģināšanai. Skats no gala. Valgundē, 1936. g. (Autora uzņ.)

neatjaunojot, otru reizi mērc linus, tad šādiem atmārka¹ liniem ir nelaba šķiezna; bez tam otru reizi tie tur ļoti gausi mirkst, un, iestājoties agriem saliem, lini var kādreiz palikt arī zem ledus. — Nopogaļātos linu kūlīšus garēniskās sloksnēs sakrauj ratos (lai varētu vairāk uzkraut, abos ratu galos slīpi uzstāda rungas) un aizved uz mārku, kur tos tūlīt mērc ūdenī². Starp iemērktajiem liniem un mārka dibenu jāpaliek brīvam vismaz sprīdi biežam ūdens slānim. Lai saule no virspuses neapkaltētu iemērkto linus (tā ka tie paliek brūni un nemirkst), tos cieši nosedz ar egļu zariem. (Uz mārka liek arī alkšņus, bet tad lini ir tumši, un tie tāpēc ilgi jābalina.) Iemērkto linus vēl vajag noslodzīt³ ar

slogiem⁴ — koka bluķiem (jeb viļakņiem⁵), velēnām un akmeņiem⁶. Lini mārkā sāk rūgt un pulkšķēt⁷ — ūdens virsū ceļas mazi gaisa pūslīši, kas ar troksni sprāgst pušu un izplata skābu un asu smaku. Tagad jāievēro, ka lini jāmērcē tikai tik ilgi, kamēr kauli atdalās no šķiedras, bet lai pēdējā nekādā gadījumā nesāktu pūt vai salt un lai dotu līdzīgus, « tumīgus linus ». Siltā ūdenī linu mērcēšana ilgst apmēram vienu nedēļu, aukstā pat līdz trim. Ka lini jau izmirkuši, zemnieks vēro pēc asās,

¹ Varakļānos. — ² = *Linus mērcēt, mērk, slicināt* (Liel-Salacā), *trūdinēt* (Varakļānos). — ³ Jeb *[ap]slogzīt, apslogāt* (Drustos), *apslogot* (Bērzaunē), *aizslogāt* (Vec-Piebalgā), *noslogāt, noslonīt* (Rūjienā), *uzslogzīt, apmudīt [linus]*. — ⁴ Jeb *apslogām* (Bērstelē, Bērzaunē, Cesvainē, Laudonā). — ⁵ Meirānos. — ⁶ *Pāvuliņa*, Krustpils 86; *Bīlenšteins* 519. — ⁷ Druvienā.

skābās smakas un pēc putām, kas nostājas virs ūdens; viņš kādā vietā pastumj no līnēm dažus slogus pie malas un izvelk sauju linus un pārbauda, vai, tos laužot, šķiedras atdalās no kauliem. Viņš rīkojas arī šādi: sauju linu viņš paņem aiz tievgaļa un sit to pret ūdens virsu, — ja sitot šķiedras līdz pusei atdalās no kauliem, tad līni ir jau izmērcēti. Tad tos atkal pa atsevišķām saujām izvelk no mārka, darot to vai nu ar rokām vai arī ar ķeksi. Izmērcētos linus aizved uz lauku un izplāj tilināties. — Apgabalos, kur ar linkopību nodarbojas ļoti mazā mērā, piem., dažos Kurzemes novados, sastopams arī vēl cits linu mērcēšanas paņēmieni, — nevis ūdenī, bet uz velēnām, kur līni mirkst rasā un lietū. Šai nolūkā nopogaļātos linu kūlišus, kas jau pie-

96. att. Linu kūliši salikti cilenās rozītēs. Priekšā linu mārks ar slogu galdiem un akmeņiem. Cērē, 1937. g. (Autora uzņ.)

tiekoši izžuvuši, atraisa vaļā un izklāj gaŗās, plānās svitrās kādā pļavā, ganībā vai arī uz cita kāda zālēm apauguša laukuma (bet nekad tos nedrīkst klāt uz kailas zemes), sevišķi kādā aizvēja vietā, piem., meža malā, kur rītos rasa paliek ilgāk un vakaros iestājas ātrāk. Tā ka izklāto linu apakšējā kārtā ir mitrāka un mirkst ātrāk, tad laiku pa laikam tos apgroza. Bieži šāda linu mērcēšana ilgst līdz 6 nedēļām.

Vienalga, vai līni mērcēti ūdenī vai rasā un lietū, tos pēc tam vajag tilināt¹ — izklāt uz pļavas žāvēties un balināties. Parasti to

¹ Jeb *tilāt* (Kurzemē), *tilēt*, *tilt* (Dundagā, Stendē), *talināt* (Drustos, Lubejā, Mēdzulā, Taurenē, Vec-Piebalgā, Zaubē), *tulot* (Bērzaunē), *tulināt*[ies] (Cesvainē, Dzelzavā, Grašos, Kalsnavā, Sesevē, Vestienā, Viesienā), *iztalot* (Āraišos, Bauskā, Mēdzulā), *iztalināt* (Bērzaunē), *iztilāt* (Kārķos), *iztilināt* (Raunā, Talsos), *iztilt* (Dundagā), *iztilēt* un *iztilit* (Nīcā), *iztulināt* un *iztulot* (Bērzaunē, Lizumā), *plāt* (Alūksnē),

dara kādā sausā vietā (mārka tuvumā, jo slapjus linus grūti tālu pārvadāt), visbiežāk pļavā, jo tur tie vienādi piekļaujas zemei un

97. att. Lini salikti *rozītēs*. Sauju uztupina uz zemes stāvus, tās apakšu apaliski izplēšot un izšķīrot uz visām pusēm. Cērē, 1937. g. (Autora uzņ.)

līdzīgi balo, tāpat arī uz kāda lauka, piem., rugājiem. Kamēr vīrieši izmirkušos linus velk ārā no mārka un izvadā pa tīrumu,

98. att. Lini salikti *stadiņos* jeb *vārdēs*, saužas atbalstot pret kārtiņu, kas pārliekta divi mietiņiem (pa kreisi) vai zebērķiem (pa labi). Kandavā, 1937. g. (Autora uzņ.)

tamēr sievietes atraisa kūlišus un ritina tos gaŗās, plānās svitrās vaļā. Lai varētu zināt, ka zagļi ņem linus, tad linu klājenam¹

laist (Īvandē, Saldū, Vec-Piebalgā), *izlaist*, *kliest*, *skliest* (Dunikā), *klaisīt* (Drustos, Smiltēnē), *sklidināt* (Bātā, Embūtē), *izkliest* (Nīcā), *izskliest* (Dunikā), *uzskliest* (Dunikā), *balot*, *balināt*, *ridināt* (Valgundē) [*linus*].

¹ (Bērzaunē), citur tā vārds ir arī [*linu*] *klātne* (Šķībē), *tals* (Taurēnē, Vestienā, Vidrižos), *tileklis*, *reize* (Liepkalnē [Kurzemē]).

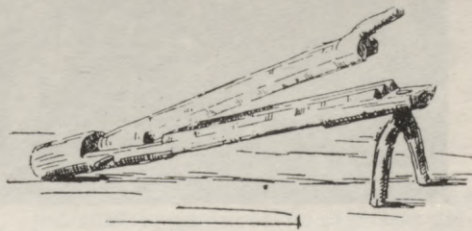
visapkārt izklāj vēl vienu rindu, ko sauc par « atslēgu¹ ». Linus tilina kādas divi nedēļas, kamēr šķiedras atlec no kauliem. Vietām² izklātos linus vēl pacilā, bet citur³ klājienu apkārt nemēdz griezt. Kad tie ir pietiekoši tilināti, no tiem paņem kādu sauju linus, izžāvē un mēģina mīstīklās samīstīt : ja kauli⁴ labi

99. att. *Mīstīklas*. To viens gals balstās pret zemi, otrs uz divi koka kājām, kas veidotas no tā paša koka zaru izaugumiem. Krustpīli. (Pāvuliņa.)

lūzt un šķiezna no tiem viegli atšķiras jeb « šķiedrā⁵ », tad lini ir jau pietiekoši ilgi tilināti. Kad tie mērā notilājuši⁶, tad tie labi mīstās. Ja tos tilina pārāk ilgi, tad tie

sapakulo, šķiezna viegli satrūkst un der tikai pinekļu višanai. Iztilinātos linus, kad tie ir statīti reizēs, saņem ar grābekli un sasienu lielākos kūlišos. To pārsiešanai sagriež saites no garķūļu salmu višķiem. Tad šos kūlišus saliek kaudzē, dažkārt vēl pārsedz ar salmiem vai arī ved uz māju un novieto pajumtē. No šādiem pareizi iztilātiem līniem iegūst labu, baltu šķieznu, un tos tad sauc par klāteņiem jeb baltgalvju līniem. — Bet slapjā rudenī vajag linus salikt⁷ cileni⁸ — rozītēs⁹ — lai vējš pūš cauri : ar sasietajiem līnu kūlišiem aptupina sausos uzkalniņus, tos nosēdinot jeb uztupinot uz zemes stāvus — līnu saužas apakšu, « rezgali¹⁰ » apaliski izplēšot un izšķīrot uz visām pusēm (96. un 97. att.). Vai arī tos liek stadiņos¹¹, saslejoj tos stāvus garās rindās, bieži atbalstot pret kārtiņu, kas pārlikta divi mietiņiem vai žebērķļiem (98. att.). Bet šādā veidā tilināto līnu šķiezna nav tik balta kā iepriekšējā gadījumā. — Klājiens, kas ņemts tilināšanai no viena mārkā, ir līnu stāds¹².

100. att. *Mīstīklas*. To kājas ieliktas no cita divzaraina koka. (Bilenšteins.)

¹ Rankā. — ² Piem., Lubānā, Mežotnē. — ³ Krustpīli. — ⁴ Jeb *serde, runguls*. — ⁵ Smiltēnē, Taurenē, Vestienā. — ⁶ Dunikā. — ⁷ Jeb *statīt* (Āraišos), *stādīt* (Drustos), *tupināt* (Alūksnē). — ⁸ Vestienā. — ⁹ Liepkalnē (Kurzemē). — ¹⁰ Džūkstē. — ¹¹ (Bērzaunē, Šķibē) jeb *vārdēs* (Nīcā). — ¹² Drustos, Vec-Atē.

Kad pārējie rudens darbi jau pagūti, kārta pienāk arī linu tālākai apstrādāšanai — mīstīšanai un kulstīšanai. Vispirms izkurinātajā rijā uz ārdiem žāvēšanai uzseļ linu kūlišus, lai linu kauli tur izkalstu labi cieti un mīstot vieglāk salūztu un atdalītos no šķieznas. Mīstīšana parasti notiek piedarbā, kur no rijas sanes izžāvētos linu kūlišus. Mīstīklas¹ sastāv no paresna (apm. 5

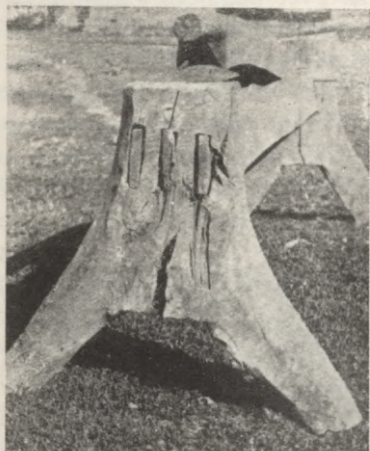

101. att. *Mīstīklas*. To kājas abos galos veido spēcīgi bērza divžuburi. Tērvetē, 1943. g. (Autora uzņ.)

pēdu gaŗa), virspusē nogludināta koka bluŗa, kuŗa viens gals gul uz zemes, bet otrs (kur stāv mīstītājs) atbalstās pret divi spēcīgām kājām, kuŗas bieŗi veido vēlamā gaŗumā nocirsti divi

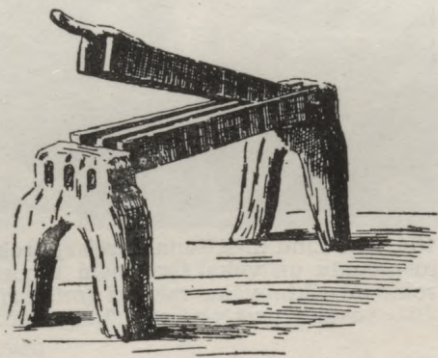
¹ (Drustos, Dunikā, Grobiņā, Raunā, Rucavā, Zaļeniekos) jeb *mīstīklas* (Jeŗos, Saikavā), *mīstīkles* (Vec-Piebalgā), *mīstīkles* (Jaun-Piebalgā), *mīsteklas* (Pildā), *mīstekles* (Ērgļos, Krimuldā, Liepkalnē [Kurzemē]), *mīsteklis*, *mīstītavas* (Bērzaunē, Smiltēnē), *paīsklas* (Aulejā), *paīsekles* (Viļakā), *paīsekle* (Kaldabruņā, Sunākstē, Vārkavā), *paīsekles* (Alūksnē, Gauŗienā, Krustpīli, Lejasciemā, Pļaviņās, Subatē), *paīseklis* (Ataŗienē, Birŗos [pie Jēkabpils], Jaun-Rozē, Liepkalnē [Kur-

ši bluķa dabiskie zari (99. att.) (vai egles resgalī atstātas divi saknes), vai arī ar laiku šīs kājas veido bluķa galā iestiprināta īpaša divzaraina žākle (100. att.). Bluķa virspusē gareniski izcirstas divas vai trīs asas trīsšķautnainas rievās, kas veido trīs līdztekus ejošas smailas šķautnes. Apakšējam bluķim virsū piestiprināta mīstiklu virsējā daļa — vāks jeb vārstikla¹ — kas šķelts no koka bluķa mīstiklu gaŗumā un kas lejgalī ar apaļu koka tapu kā asi saistīts ar mīstiklām, bet otrā, kustīgajā galā, ierīkots rokturis — « minturis »². Tā apakšpuse izcirsta smailās šķautnēs, kas, vāku nolaižot uz mīstiklām, tieši iekļaujas apakšējā bluķa rievās. Mīstītājs kreisajā rokā tur sauju linu, ko tas novieto starp mīstiklu

102. att. *Mīstiklas*. Tērvetē, 1943. g. (Autora uzņ.)

pamata un vāka šķautnēm, un labajā rokā tas tur mīstiklu vāka rokturi, ko tas atkārtoti nospiež pret pamatu, lai salauzītu izkaltošos linu kaulus (104. att.). Tā šo linu sauju vajag vairākkārt mīstīt³, to pārvietojot no vienas vietas uz otru, lai viscaur kāta gaŗumā kaulus salauzītu mazos gabaliņos, un aizpauzto sauju mīstiklu starpā mēdz vēl nedaudz pavilkt — « linus braucīt⁴ » — lai no

103. att. *Mīstiklas*. To pamats un vāks (*vārstikla*) pagatavoti no zāģētiem galdiem. Dobelē. (Bīlenšteins.)

šķieznas atdalītos vismaz daļa salauzīto spaļu, kas cauri šķautņņu starpā izcirstajiem gareniskajiem atvērumiem nobirst zemē vai zemē], Viļakā), *paiseklis* (Kalupē, Pildā, Sunākstē, Vārkavā), *paistavas* (Vidzemē, sev. Raunā un Taurenē), *paise* (Vidzemē), *paistiklas*, *paistava* (Saikavā), *paistavas* (Bērzaunē, Kraukļos, Lazdonā, Lizumā, Laudonā), *paistotne* (« kaņepju mīstiklas »; Viļakā), *paikusles* (Balvos, Mālpupē, Mārkalnē), *linu berztuves*, *ķeģlis* (kaņepju mīstīšanai; Lejasciemā).

¹ Rucavā. — ² Lai mīstītāja roka darbā nedauzītos pret mīstiklu pamatu, tad šis minturis attiecīgā augstumā izdrāzts nedaudz uz augšu. — ³ (Kurzemē) jeb *mīkstīt* (Alūksnē, Trikātā), *samīstīt*, *paistīt* (Vidzemē), *izpaistīt*, *atpaistīt*, [no] *malt* (sevišķi ar « mašīnu »), *griezēt* (Alūksnē), *braucīt* [*linus*] (Vec-Piebalgā). — ⁴ Dunikā.

arī slīd pa mīstiklu slīpo pamatu uz leju, kur mīstītājs tos laiku pa laiku izmet ar roku. Izmīstīto linu sauju vēl vajag krietni izpurināt, lai izbirst spaļi (105. att.). Pret pagājušā gadsimteņa vidu Kurzemes vidienē kļūst vairāk pazīstami zāģi un mīstiklu pagatavošanai sāk ņemt arī zāģētus galdus. Papriekšu mīstiklu pamatu aizstāj trīs galdi, un vēlāk arī vāka vietā ņem divi zāģētus galdus, kas novietoti tādā atstatumā viens no otra, ka, vāku nospiežot uz mīstīklām, virsējie galdi tieši iekļaujas apakšējo galdu spraugās (103. att.). Ja šķautnainās, no bluķa cirstās mīstīklas pamazām arī savā lejgalī iegūst vispirms vienu, tad divi kājas, un,

104. att. Linu mīstīšana. Kreisajā rokā mīstītāja tur starp mīstiklu pamata un vāka šķautnēm novietoto linu sauju, bet labajā rokā mīstiklu vāka rokturi (*minturi*), ko tā atkārtoti paceļ un nospiež pret pamatu. Valgundē, 1936. g. (Autora uzņ.)

ja arī šīs kājas, kuņas sākumā veido bluķa dabiskie zari vai saknes, pamazām aizstāj atsevišķi divžuburaini koka žākļi, — tad no zāģētiem galdiem pagatavotās mīstīklas parasti balstās uz četrām kājām, kuņas katrā mīstiklu galā veido spēcīgi bērza divžuburi, kuņu platajā, kopā saaugušajā augšgalā izcirsti gareniski caurumi, kuņos ielaiž zāģēto galdu (nedaudz sašaurinātos) galus (101. att.). Pie mīstīklām linus piegādā, tos nesot ar īpašu galdu — krustiņu¹ — ar trīs vai četriem pulķiem tā stūros. Pirms mīstīšanas linus sašķiņ saujās un sakrauj krustiņā. Bet, ja tas nav pataisīts, tad linus krauj « mājiņā² »: tai apakšā paliek vienu pašu linu sauju, tai virsū (pret galiem) divas, tad atkal divas un

¹ Saikavā. — ² Turpat.

atkal divas, kamēr gana; tad no augšas izbāž mājiņai roku cauri, saņem aiz apakšējās saujas un nes. — « Linu moka » izteiksmīgi apraksta tautas dziesmās: « Dievs nedod tādu mūžu, Kāds mūžiņš liniņam: Plūc matiņus, cērt galviņu, Vēl iemērcā ūdenī, Vēl kauliņus salauzīja Triju koku starpiņā¹ ». Miklās mistiklas pielīdzinātas rejošam sunim: « Mežā dzimis, mežā audzis, pārnāk mājās riet » vai: « Suns rej, sūdi (= spaļi) birst² », un attiecībā uz spaļiem, kas sakrājas lielā kaudzē, tās apraksta šādi: « Jo ēd, jo vairāk atliek »³. Pašu mistišanu miklas apraksta tā: « Stīvs ieiet, mīksts iziet »⁴. — Linus visbiežāk iznāk mīstīt ziemā. Darbu sāk ar pirmajiem gaiļiem. Līdz brokastīm vienam vīrietim vajag izmīstīt un izkulstīt simts sauju. Ap diviem naktī darbinieki ēd « pusbrokasti⁵ », ap pieciem no rīta ir otra maltīte — pabrokast[i]s. — Izmīstītos linus saliek atkal « desmitēs » (pa 10 pāriem), sasien buntēs un saliek skrastā⁶. Dikļos linus mēdz mīstīt pa 25 saujām, kuņas sasien vienkopus « dužā ». Atkritumus — pakulainās plaukas⁷ jeb galenes⁸ un atsevišķās linu šķiedras, kas mīstot atdalās no linu saujas un nokrīt zemē — salasa un pārmīsta no jauna, tāpēc tās arī sauc par pārmīstām jeb pārmīstu pakulām⁹. — Linu mīstīšana bieži ievelkas gaļumā, kā par to savā dziesmā žēlojas tautu dēls: « Nāc pie manis, tautu meita, Ar savām mistiklām, Man jāmīsta pērnīe lini, Aizpērnējas kaņupītes¹⁰ ». Tā ka darbs ar šīm mistiklām veicas gausi, tad, linkopībai paplašinoties — īpaši ap pagājušā gadsimta vidu — talkā ņem koka « mašīnas¹¹ ». Tās sastāv no divi vai trīs veltņiem, kam

105. att. Izmīstīto linu sauju vēl izpurina, lai izbirst spaļi. Valgundē, 1936.g. (Autora uzņ).

¹ E. II.1431, no Kuldīgas. — ² *Sūdu* vietā min arī *zobus*. — ³ Spaļu sakrājas tik daudz, ka dziesmā tautu dēls lūdz tautu meitu (un otrādi), lai tā iznes tos laukā: « Izmīstīju linu riju, Nev man spaļu nesējiņa. Nāc, brālīti, iznes spaļus, Došu smalku linu kreklu » (E. II.1423, no Liepājas apr.). — ⁴ Vai arī: « Stīvu iebāž, lunkanu izvelk, piesit pie ciskas, — labs! » vai: « Stīvu ieliek, mīkstu izņem, jo vairāk groza, jo labāks paliek. » BV. VI. 80.-83.n. — ⁵ Jeļos. — ⁶ Vec-Piebalgā (= pa nodalījumiem kaudzē). — ⁷ Koknesē, Liel-Ezerē, Lielvārdē, Rūjienā, Sējā. — ⁸ Džūkstē. — ⁹ Turpat. — ¹⁰ E. II.1422, no Nīcas. — ¹¹ Tām vārdā *bullītis* (Vitrupē), *grandīklis* vai *grandeklis* (Vec-Piebalgā), *ņurka*, *mastīklis* (Litenē, Zasā).

izcirstas smailas šķautnes, un kuŗu ar rokturi grieŗ viens vīrs ; ņo veltŗu starpā laiŗ iekŗā linu saujas, un smailās ņķautnes un rievas saberŗ linu kaulus. Maŗinu grieŗ puslokā, uz vienu un otru pusi, lai ielikto linu sauju viscaur salauŗītu. Ar laiku sāk lietot lielākus veltŗus un tiem abos galos ierīko kloŗus, tā ka tos var vilkt divi vīri ; daŗķārt tā mēdz linus mīstīt jeb « maŗot¹ » 5 darbinieku pāri, kas mainīdamies grieŗ maŗinu. Vēlāk

106. att. Kulstīklas *galdiņš*, kuŗa kājas veido tā četri zari. Viļakā, 1938. g. (Autora uzņ.)

talkā ņem arī zobratus un zirga dzinējspēku. Raksturīga ierīce linu mīstīŗanai ar zirgu palīdzību ir t.s. « tilta linu paisāmā maŗina » jeb « tiltenīca ». Tā parasti uzstāda piedarbā, kur tā ieŗem gandrīz visu klona platumu. Tā sastāv no apaļa tilta, kuŗa virspusē izcirstas ņķērsus ejoŗas smailas ņķautnes. Vīrs ņī tilta kādi divi zirgi velk vienu vai divus vienu otram sekojoŗus veltŗus ar mums jau pazīstamajām ņķautnēm. Zirgi aizjūgti aiz (likas) dīseles — kakaŗas² — un tos aplī dzen kāds puika. Divi vīri uz tilta izklāj linu saujas, kuŗām pāri velk rievainos veltŗus, kuŗu smailās ņķautnes tieŗi iekļaujas rievās starp tilta ņķautnēm, ņādā kārtā salauŗot linu saujām kaulus. Tad saujas apgrieŗ³ un tām vēlreiz velk pāri veltŗus⁴. Darbu beidzot, mēdz « dzert linu mīstas⁵ ». — Izmīstītos linus vēl vajag kulstīt⁶, lai izsīstu salauŗītās saļu atliekas, kas vēl palikuŗas pie

ņķieznām. Ierīce linu kulstīŗanai sastāv no « galdiŗa », uz kuŗa atbalsta linu sauju, un no kulstīklas jeb brauktuves, ar kuŗu no linu saujas izŗit jeb izkulsta saļu, lai paliktu tīra ņķiedra. Galdiņŗ⁷

¹ Jaun-Piebalgā. — ² Jaun-Gulbenē, Stāmerienā. — ³ Bērzpīli ņo darbību apzīmē ar *mīstīt linus*. — ⁴ *Bilenŗsteins* 520-523 ; *Pāvuliŗa*, Krustpīls 86. — ⁵ Nīgrandā. — ⁶ Jēb *skulstīt* (Jēros, Naudītē, Naukŗēnos, Rūjienā), *paisīt, braucīt* (Rucavā), *izsaļot linus* (Laidzē). — ⁷ Jēb *bābiŗa, raŗacis* (Alūksnē), *vacis* (Pālē), *nīdeklis, pakāŗa* (Krustpīli), *pīdēŗava* (Bērzaunē, Lubejā), *pīdēŗupe* (Liezēri, Vestienā), *pīkulsta* (Dunīkā), *kulstamdēle* (Īvandē), *kulstamnieks* (Viļānos), *kulstīkle* (Bārtā, Jaun-Piebalgā, Skrundā, Tēŗvetē, Zāŗeniekos).

ir apm. trīs pēdu augsts un savā vienkāršākajā veidā tas sastāv no koka, kuŗa četri zari, vēlamā gaŗumā nocirsti, veido tā kājas, bet pats koka stumbrs no abām pusēm notēsts galdā veidā, lai kulstot uz tā gala varētu uzlikt linu sauju (106. att.). Lai linu sauja no galdiņa gala nenoslīdētu abās pusēs pa daļai zemē, tad tā guls izdrāzts ar attiecīgu ieliekumu, kuŗā tieši iegulstas linu sauja. Jaunākajos laikos galdiņš reizēm iestiprināts īpašā koka kājā — (kādus 50-60 cm gaŗā) šķeltā koka bluķī, kuŗa gludā šķēluma puse gul uz zemes. Arī pašu galdiņu sāk aizstāt ar zāģētu galdū (kas bieži augšgalā ir platāks nekā apakšgalā). Kreisajā rokā kulstītājs¹ tur linu sauju, ko tas pārliiek pāri galdiņam un atspiež pret tā ieliekto galu. Labajā rokā viņam ir linu kulstāmais daikts, ar ko sit uz linu sauju — naža veida (no viegla bērza koka plāni izdrāztā, apm. 60 cm gaŗā)

107. att. Kulstīklas galdiņš iestiprināts koka šķilā. Krustpīli. (Pāvuliņa.)

kulstīkla², kas parasti abos galos ir nedaudz platāka un kuŗas vienā galā izdrāzts rokturis, ko dažkārt mēdz pat apvilkt ar ādu³. Retu reizi kulstīklas laba-

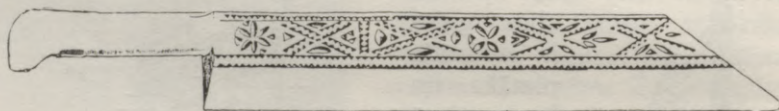

108. att. Linu kulstīšana. Kulstītāja kājām pārliiek galdū, lai kritošie spaļi netraucētu darbu. (Vārsbergs.)

jā pusē izgriezti izdaiļojoši raksti (109. att.); te mums darišana ar kādu dāvanu, ko tautu dēls vaļas brīdī pagatavojis savai

¹ Jeb *linpasis* (Rundālē), *kulsts* (Galgauskā). — ² (Lutriņos) jeb *kulsteklis*, *kulstekle* (Kaldabruņā, Liepkalnē [Kurzemē], Lutriņos, Stelpē, Sunākstē), *kulstekla* (Naudītē, Višiņkos, Zālitē), *kulstīklis*, *kulstīkla* (Aulejā, Jelgavā, Kalētos, Naudītē, Nīkrācē, Liel-Sesevē, Vec-Aucē, Vec-Jērcēnos, Vec-Svirlaukā, Džūkstē [vairāk ddzsk.]), *kulstīklis* (Alūksnē, Odzienā), *kulstīkla* (Irlavā, Mārkalnē, Vec-Laicēnē), *kulstīkle* (Cesvainē, Druvienā, Kalsnavā, Sinolē, Zasā) *kulstīkle* (Gramzdā, Kabilē, Litenē, Taurenē), *kulstītava* (Bērzaunē, Drustos, Lazdonā, Liezēri), *kulstava* (Rankā), *kulstavnica* (Viļānos), *kulstevnica* (Lubānā), *kulstamnieks* (Alūksnē, Liepā), *kulstaunica* (Latgalē), *kulstivica* (Aknistē, Pildā), *skulstīklis* (Nauksēnos), *paiseklis*, *brauklis* (Liel-Salacā, Maz-Salacā), *braukts*, *brauktule* (Raunā, Smiltēnē, Trikātā), *brauktuve* (Vidzemē, sev. Alūksnē, Drustos, Raunā), *brauktava* (Liel-Salacā), *brauklave* (Drustos), *braucītava* (Nīcā), *brauceklis* (Dundagā), *rocīņa* (Džūkstē, Ivandē), *šķiēts* (Lubānā), *šķelbete*, *plošķis* (Limbažos), *pieliekamais* (Varakļānos), *zobins*. — ³ *Bīlenšteins* 523; *Pāvuliņa*, *Krustpīlis* 87.

izredzētajai, lai viņa ar to varētu sakulstīt linus pūra darināšanai¹. Pie algas pielīgto linu podu meitām pašām jāizkulsta. Citādi kulstīšana visvairāk ir vīriešu darbs. To sāk ap pusnakti. Kulstot uz galdiņa atbalstīto linu sauju vajag pastāvīgi grozīt, šķirstīt, izlīdzināt un izstaipīt — izvalcīt², lai viscaur izsistu spaļus. Laiku pa laikam kulstītājs paņem kulstīklu padusē vai noliek pie malas un ar abām rokām linu sauju vēl labi izpurina, lai izkratītu vēl atlikušos spaļus un tad galīgi izkulstīto sauju sasien grīstē (111. att.), kuņas saliek kaudzītē (112. att.). Lai spaļi nekristu taisni uz kulstītāja kājām, tām dažkārt pārliet pāri īpašu aizsarga galdu (108. att.). Kulstīkla no linu saužas ne vien atdala un izsit mīstot salauzītos spaļus, bet izvelk arī daļu no īsākajām šķiedrām (kas mērcējot un tilinot samaitājušās un kuņu galus kulstītājs tieši rokā nesāķē); šīs «izkulstas³» salasa un izlieto rupjāku virvju un pinekļu višanai, (laivu un istabas) šķirbu drīvēšanai utt. Kulstītājs, kas sava darba labi neprot, sapakulo⁴ daudz linu. Izšķir divējādas pakulas: (rupjās) «gala

109. att. Kulstīkla ar tās labajā pusē izgrieztiem izdaiļojošiem rakstiem. (Vārsbergs.)

pakulas» un «labas pakulas». No pēdējām vērpj arī «pakulu dziju» jeb «nokulstini⁵» (lai no tās izbirtu vēl pēdējie spaļi, to mēdz «iztrīšāt⁶» gar galda kāju) un auž «nokulstines drēbi⁷» jeb «pakulnieku⁸». Tā ka jaunākajos laikos Latvijā audzē ļoti daudz linu, tad rodas pat īpašs linu kulstīšanā ievingrinājies amatnieks — «beizīte⁹» jeb [linu] trepcis¹⁰ — kas ar saviem darba rīkiem brauc māju no mājas. Atlīdzību tam maksā pēc izkulstītajiem birkaviem. Visvairāk ar to nodarbojas vaļinieki. — Lai kulstīšanas darbu veiktu ātrāk un vieglāk, lieto sevišķas rata veida «mašīnas» ar vairākiem (parasti 8) spārnēm, kas aizstāj

¹ Kulstīšanas darba rīkus sastopam arī dažādās izdarībās, kas saistītas ar tautas ticējumiem; tā, piem., raganas noģērkušās plikas, apsvaidījušās viscaur savas miesas ar kādu tur piestā sagrūztu ķenci, tad apģērkušās atkal, sēdušās uz linu kulstāmā galdiņa, paņēmušas rokā kulstīklu, situšas ar to pa galdiņu, pacēlušās gaisā un aizbraukušas uz debesu laidariem slaukt govīs. (Latv. bur. vārdi 560.) — ² Bērzaunē. — ³ (Aizupē, Naudītē) jeb *izkulstnīcas* (Bērzaunē), *nokulstas* (Liezēri, Naudītē, Stelpē, Vestienā), *nokulstenes*, *pakāja* (Kraukļos), *duļķe* (Aulejā), *ņugas*, *plukas* (Dundagā), *plūksnas* (Naudītē, Vestienā), *paišļi* (Bērzaunē, Cesvainē, Vec-Piebalgā). — ⁴ Sesevē, Vestienā. — ⁵ Kaldabruņā. — ⁶ Dundagā. — ⁷ Kaldabruņā. — ⁸ Alūksnē. Sal. *pakulnīca* (Lubejā) = pakulu bikses. — ⁹ Jaun-Gulbenē, Lubānā. — ¹⁰ Latgalē, Saikavā, Varakļānos.

kulstiklu. — Izkulstītos linus, kas sagriezti sauļās, nosveļ ar bezmēnu un ar linu auklām sasien 10 līdz 20 mārciņu smagās « buntēs¹ ». Tās uzglabā dzīparu klētī. Pārdošanai nolemtos linus mēdz « laidināt² », tos novietojot pagrabā, kur tie paliek mīkstāki un kur tiem uz katra nelaidināta poda pieaug svars par četrām mārciņām.

Izkulstītos linus, kas nolemti vērpšanai, vēl vajag tālāk apstrādāt — sukāt³ (līdzīgi kā arī vilnu pirms vērpšanas vajag kārst), jo to šķiezna vērpšanai vēl ir par rupju. Linus sukājot, no tiem atdala pēdējās spaļu atliekas, kas vēl pie šķiedrām pieķērušies, kā arī iztīra no pakulām un pie tam saplēš smalkāki arī rupjās šķiedras, tā ka tās kļūst mīkstas kā zīds. It īpaši cietus linus grūti izkulstīt, un tiem paliek klāt pieķērušies daudz spaļu. Tie tad ir blaugznaini jeb « spraišļaini lini⁴ ». Darba rīks linu sukāšanai — sukas⁵ (113. att.) — sastāv no (1, 27 m gaļa) galda, virs kuŗa vidū piestiprināts mazāks (23 cm gaŗš) galdiņš ar daudziem (10 cm gaŗiem un pie pamata 1 cm resniem) augšgalā nosmailinātiem koka zariem. Jaunākajos laikos sukām ir arī smaili dzelzs zari — ceri⁶ (117. att.). (To gaŗums ir tad tikai 5 cm; arī galdu izmēri tad mazāki, piem., apakšējais — 65 cm gaŗš un 12 cm plats, augšējais, kur iestiprināti zari, 17 cm gaŗš un 12 cm plats.) Daŗkārt uz krietni gaŗāka galda piestiprināti arī divi galdiņi ar daŗāda resnuma un biezuma zobiem (115. att.). Vispirms linu sauju sukā uz sukas ar resnākajiem un retākajiem zariem, tad uz smalkākajiem un biezākajiem, kā arī atkarībā no tā, vai vēlas rupjākas vai smalkākas šķieznas. Strādājot sukām jābūt nekustīgi nostiprinātām. Tādēļ tās atbalsta uz īpašām « staklēm⁷ », bet visbieŗāk uz krēsla priekšējām, kas ar

110. att. Linu kulstiŗana. Valgundē, 1936. g. (Autora uzņ.)

¹ Tām vārdā arī *piks* (Bērzaunē), *baķis* (Krustpīli). — ² Jēb *laidīt*, *laidēt* (Lizumā, Varakļānos), *pielaiŗt* (Vec-Piebalgā). — ³ Jēb (retāk arī) *ēķelēt* (Dunikā), *izēķelēt* (Rucavā), *izēŗķelēt* [*linus*] (Saldū). — ⁴ Rankā. — ⁵ [Arī vnsk.] *suka* (Dunikā), jēb *suseklis*, *sullēgs* (Vidriŗos), *kārstenis* (Bārbelē, Jaun-Piebalgā; arī vilnas kārŗšanai [= *kārŗstuvis*]), *ķēŗstuve* (Rucavā), *ēķele* (Grobiņā), *ēķeles* (Dunikā, Gramzdā). — ⁶ Saikavā. — ⁷ Naukŗēnos, Saikavā.

atzveltni apgāzts pret zemi. Lai galdu varētu vieglāk piesiet, tā galos ir pa caurumam vai izcirtumam. Lai arī pats krēsls nekustētos, tā atzveltni nosloga. Linu sukāšana ir sieviešu darbs. Bieži tas notiek pirtī, kur, runājot tautas dziesmas vārdiem¹, linus sukājot, paiet visa nakts. Sukātāja sēž uz soliņa pretī krēsla kājām. Vienu linu sauju galu tā tur rokā, otru tā atkārtoti pārsviež pār sukām un velk pret sevi (117. att.). Kad no viena gala šī linu sauja jau pietiekoši nosukāta, tad ņem rokā otru sauju galu un sukā arī no šī gala. Pie tam vajag linu sauju labi izlīdzināt un izstaipīt — izvalcīt². Lai pasargātos no

111. att. Izkulstīto linu sauju sasiens grīstē. Valgundē, 1936. g. (Autora uzņ.)

112. att. Grīstes saliek kau-dzītē. Valgundē, 1936. g. (Autora uzņ.)

putekļiem, sukātāja aizsien mutei un degunam priekšā lakatiņu (116. att.). No spaļiem un pakulām iztīrītos linus vēl mēdz pa sauju izpurināt un tad viegli saklāt — savalcīt³ — citu uz citas. Izsukātos linus sasiens mezglveidīgā grīstē⁴. Tagad lini sagatavoti vērpsšanai — tos sauc par suku līniem⁵ — un no tiem, cik vajadzīgs, paņem pa grīstei, lai to vēl uz galda stiepjot sataisītu vērpsšanai kodeļā⁶. No savērptajām smalkajām dzijām auž audeklu krekliem un labākajiem palagiem, dvieļiem, galdautiem, mutautiņiem. Bet arī pakulainās nosukas⁷ sakasa un savērpj

¹ BŠ. 50164. — ² Bērzaunē. — ³ Lubānā. — ⁴ Jeb grīzolē, gurstē (Dzirciemā), gurstā. — ⁵ Lizumā, Rūjienā. — ⁶ = Savalcītu kodeļu (Druvienā). — ⁷ (Apšuciemā, Āraišos, Bauskā, Skujenē, Zaubē) jeb noraustas (Vestienā), noraugas (Dzelzavā).

dzijā, no kuņas auž rupjāku audumu (vīriešu apakšbiksēm un darba biksēm, sieviešu darba apakšsvārkkiem un brunčiem, priekšautiem, ikdienas palagiem un dvieļiem) un maisu drānas. Savērpto dziju mēdz arī šķetināt, un ar iegūtajiem diegiem tad auž tiklus un īcšus audumus, kā arī sien nītis.

113. att. *Sukas* jeb *suseklis* ar koka zariem līnu sukāšanai. Ilūkstē. (Bilenšteins.)

Kā šķiedraugu blakus li-

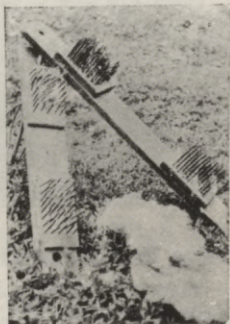
nēm audzē arī kaņepes, jaunākajos laikos mazāk, bet viduslaikos daudz vairāk, kad to šķieznas un sēklas pārdod arī uz ārzemēm. Tās audzē mājas

tuvumā — dārzos (kur gaļajās kaņepēs tautu meita var paslēpties no negaidītajiem preciniekiem). Kaņepju šķiedras apstrādāšana visumā ļoti līdzīga li-

114. att. *Sukas* ar koka zariem. (Vārsbergs.)

niem: tās tāpat mērcē, tilina, žāvē, mīsta un kulsta. Lielāko tiesu kaņepju šķiedras izlieto virvju višanai. Dažkārt tās arī vērpj un tad auž audeklus (piem., sieviešu kreklu un svārku šūšanai), bet, tā ka tas ir rupjāks par līnu audumu, tad to parasti dara mazākā mērā. Kaņepes¹ ir divmāju augs. To vairumam sieviešu kārtas ziedi. Tēviņus jeb paskaņus izplūc agrāk, tūlīt pēc noziedēšanas. Tos apstrādā atsevišķi, un no tiem iegūst smalkāko šķieznu. Kaņepju sēklas izmanto ēdiena, sevišķi staka, pagatavošanai; vispirms tās izžāvē, tad tās vajag uzgraudēt jeb taukš[ķ]ēt — kādā traukā vai priekšautā saņē kaņepju sēklas un pie tām iemet krāsnī nokarsētus dūres lieluma akmeņus, un tad trauku tik ilgi valsta, krata, groza un purina, kamēr visas sēklas pietiekoši iztaukšķētas (tā ka, graudu pārkožot, tam vidū nav vairs zaļuma) — pēc tam tās piestā sagrauž smalkas.

115. att. *Sukas* ar dzelzs zariem — *ceriem*. Uz pamata te piestiprināti divi galdiņi ar dažāda resnuma un biežuma zobiem. Cērē, 1937. g. (Aut. uzņ.)

Tad tās izsijā. Smalkos miltus saņē atkal piestā un būkā² tik ilgi ar cirvja kātu, pa brītiņam pieļojot mazliet ūdens, kamēr mitrie milti līp klāt cirvja kātam. Tad

¹ [Retāk arī] *kaņipe*, *kaņupe*, *ķinepes* (Valgundē) jeb *suņa pakrēšļi* (Ērgļos), *suņa pakrēslis* (Trikātā), tautas dzejā arī *gaļaudzīle*, *druv-*
audzīte un *lētdabīte*. — ² *Ļaudonā*.

vēl piejauc sviestu vai taukus un ēd ar kartupeļiem vai ar sviestmaizi. No tām cep arī karašas. Ja no tām cep maizi, tad izsijātajiem kaņepju miltiem vēl piejauc pusi vārītus zirņus un sagrūž kopā piestā. Metenī mēdz cept griķu plāceņus (jeb karašas), kuŗu virsu pārklāj ar kaņepēm, kas atjauktas ar pienu. Kaņepes lieto arī kā aizleju piena vietā pie miežu putras : piestā sagrūstās sēklas izsijā un savāra katlā ar ūdeni, pienu un nedaudz taukiem¹. Tāpēc arī miklās kaņepes apraksta šādi : « No apakšas plēš lūkus, no galvas slauc pienu » vai : « Ādu pārdod, galvu ēd, gaļu neēd ne suns, ne vilks », vai arī : « Liela gaŗa jumprava, pilna galva gnīdu (jeb utu) »². It sevišķi Vidzemē no kaņepēm vēl šodien gatavo garšigus ēdienus. Tāpat tas ir

116. att. Linu sukāšana. Mutei un degunam priekšā sukātāja aizsējusi lakatiņu, lai pasargātos no putekļiem. (Bilenšteins.)

dažos katoļu novados, kur gavēnī tās ēd sviesta un tauku vietā. — Augusta pirmajā svētdienā Skaistkalnē svin īpašus « kaņepēnu svētkus » jeb « kaņepeni »³, kas ilgst divi dienas un uz kuŗiem gan pajūgā, gan kājām ierodas tūkstošiem zemnieku pat no tālākās apkārtnes, kā arī no tuvās Lietuvas. Sevišķā izdarībā te brīvā dabā svētī zāles, taču 17. un 18. g.s. tie bija kaņepju ražas svētki.

Bet senākais šķiedraugs Latvijā ir nātre⁴. Ja arī jaunākajos laikos no tām augstākais vij rupjās virves un pinekļus, taču sirmajā senatnē no nātŗu šķiedrām, acīm redzot, arī vērpa dziju

¹ Iecienīts ēdiens ir arī *kaņuppiens* — no kaņepēm, piena un kāpostiem (Jaun-Gulbenē, Lizumā), kā arī *raibās kaņepes* — grūstas kaņepes ar biezpienu un krējumu (Rankā). — ² BV. VI. 67.n. ; *Vārsbergs* 43 ; *Pāvuliņa*, *Ļaudona* 18, 19. — ³ Paši skaistkalnieši saka *kanepene*, *kanapene*, *kanapēnu svētki*. — ⁴ Retāk saka arī *nā-[a]ra*. Sal. *lielā (dižā) jeb sētas) nātre*.

un auda audumus, lai no tā pagatavotu kreklus, svārkus un citus apģērba gabalus, kā arī segas. Svarīgākais pierādījums ir jau arī tas, ka vārds « nātre » ir tuvu radu « nātnam », ar ko vēl šodien mēdz parasti apzīmēt audeklu¹. Te piemināma arī no līniem vai pakulām austā snāt[en]e jeb snātne — lielais (jeb vadmalas) lakats, seģene, ko valkā uz muguras un ko parasti sasprauž priekšā zem zodu. Tautas dziesmas piemin arī rakstītas snātiņas : « Kačam, runčam, Palākas bikses ; Zeiļitei, žubītei Rakstīta snuotiņa » ; « Izcilāju mātes pūru Līdz pašam dibinam, Tās snātnītes meklēdama Sudrabiņa ielokiem ». Nicinošā nozīmē tautas dziesmās sastopam arī nātņu zeķes : « Es bij' laba vīra sieva Ar zilām sie-

tavām ; Kas tās tādās labermanes Ar tām nātņa zeķītēm ? » Arī tautas pasakas stāsta par « nātņu krekliem », un kādā dziesmā tautu meita joko : « Sīku nātņu cimodus adu, Tautu dēlu sveicināt, Lai pazīna sīvumiņu No rociņas devumiņa² ». Nātres, sevišķi to asnus, pavasarī izmanto arī ēdiena pagatavošanai³. Tādēļ tautas dziesma ieteic nabaga vīram

117. att. Līnu sukāšana. Cērē, 1937. g. (Autora uzņ.)

(pretēji paradumam) kāzas dzert pavasarī, tad tam nevajadzēs dārgā alus un miežu : « Pavasar, pavasar, Kalpam ņemt līgaviņu : Pavasar bērziem sulas, Sīkas nātres žogmalā⁴ ».

¹ Ar vārdu *nātns* (vai *nāline*, *nātne*[s ddzsk.]) apzīmē audeklu, audekla drānu, kā arī līnu villaini vai līnu svārkus. *Nātns* vai *nātans*, *nātens*, *nātns* biežāki sastopams kā kādenis. Sal. vēl : *nātņa* (vai *nātans*) *audekls* (= līnu audekls) ; *nātņa* (vai *nātņu*) *bikses* (*drēbes*) ; *nātņu zeķes* (no šķeterētiem diegiem) ; *nātanas bikses* (no līniem vai pakulām), *nātana dziļa* (vai *drēbe*) ; *nātnis* (= pakulu audekls) ; *nātnis* (krekls) ; *nātenes* (līnu kājauti vīriešiem ; Limbažos). Pie *-n-⟨-r-sal. nātars* (= pirmā tirgus diena ; Drustos) un *Nātan-tirgus* (Drustos). — ² BV. 15462. — ³ Piem., *nātenis* (Vec-Atē), *nātnā biežā putra* (ar putraiņiem un miltiem ; Vec-Atē), *nātņa biežputra* (ar miežu putraiņiem ; Saldū) ; [*nātņu, lēdzekšu*] *sauts* (jeb *saute* [ddzsk. *sautes*, *sauti*]) (=pavasarī, īpaši no lielajām nātrēm, balandām un gāršām vārīts ēdiens). Bada laikos nedaudz miltiem piejauc lielās nātres, sūnas u. tml. un cep kar[a]ļu, kuņai arī vārdā *sauts*. — ⁴ BV. 15625.

Sakņkopība

Sakņaugus parasti dēsta vairāk mājas tuvumā, īpašos dārzos. Starp tiem kā vecākos vispirms pieminēsim rāceņus, kāpostus, burkānus, rutkus¹, sīpolus, lokus², pētersīļus, magones³, sinepes⁴ un dilles. Samērā jaunākos laikos sāk audzēt kāļus⁵, gurķus⁶, ķiplokus, mārrutkus⁷, ķirbjus⁸, bietes, salātus, lupstājus, radīsus, cigoriņus un pēdīgi arī kartupeļus⁹. Te jāatzīmē vēl dārza zirņi un pupas. — Pirms stādīšanas, piem., burkānu sēklas mēdz iediedzēt, lai redzētu, vai tās būs derīgas. Tāpat pirms izstādīšanas dažkārt sadiedzē arī kartupeļus, lai tie nāktu agrāk ēdami. Kāpostus pirms stādīšanas mēdz sēt lecektīs. Parasti lecektīm lieto izpūdētu un izkarsētu zemi, ko tad sauc par pūli¹⁰. Pirms stādīšanas lecektis mēdz rūtēt¹¹ — sadalīt vienlīdzīgās daļās. Tad uzmet dobes¹². Bet ne vienmēr var doties dārzā stādīt. Ir zināmas nelaimīgas dienas, kad neko nedrīkst dēstīt. Kāpostus lecektīs mēdz sēt Māras dienā (25. martā), kaut arī laukus vēl klātu sniegi. Tādēļ šo dienu sauc arī par Kāpostu Māru jeb Kāpostnīcu¹³. Šajā dienā uguni apgaismošanai vairs nededz, citādi kāposti neaugot. Arī istabu nedrīkst slaucīt, lai vistas neizkašņātu kāpostus. Tā jāizslauka jau priekšvakarā vai arī pirms saules lēkta vai pēc rieta. Vispār, lai vistas netiktu klāt, lecektis mēdz krustām « [pār]šķērsīt¹⁴ » ar tievām kārtiņām vai arī pārsegt ar « pītenēm¹⁵ » (= kāršu ietvars, kas izpīts ar salmiem). Dažreiz lecektis pārklāj arī ar tikliem, kas nomesti no kaņepāju diegiem. Kāposti lecektī jāsej pirms saules, jo tad kukaiņi vēl guļot. Lai tos pasargātu no kukaiņiem, tiem neliek zirgu mēslus. Ja kādreiz ziemā virs sniega redz « smalkus kukainišus », tad šī diena jāatzīmē un pavasarī šajā nedēļas dienā kāpostus nedrīkst stādīt. Kāpostus sējot, lecektis izbada ar gaļu irbuli — žautri — uz kā gavēni cepta gaļa, lai kurmjī neceltu rakumus un neēstu kāpostu saknes. Tā jānobada

¹ Latgalē tos sauc arī par *rudukiem* un *dudukiem*, citur par *rukiem*. — ² Jeb *lokavus*, *sīpolus* (Alsviķī). — ³ Ar to sēklām apkaisa plācenišus. Reizēm tās samal rokas dzirnavās. — ⁴ Jeb *ķinepes* (Kuldīgā). — ⁵ To vārds ir arī *grieznis*, *sprūte*. — ⁶ Jeb *krievu ābolus*, *krievābolus*. — ⁷ Tiem vārdā arī *mōrenes*, *mērdi*, *svēti rutki*, *kroni* (Latgalē). — ⁸ Jeb *putrābolus*. — ⁹ Kā dārgu dārza augu to 17.gadsimtā ievēduši Kurzemes hercogi. Tauta to sāk audzēt tikai sākot ar 18. gadsimta beigām, un kādu simts gadu laikā tas izspiež senos rāceņus. — ¹⁰ Jeļos. — ¹¹ Liel-Salacā. — ¹² Jeb *ežas* (Alūksnē, Bērzaunē), *uzraktnes* (tās uzmetas ar lāpstu; Koknesē). Zemi tur uzrušina — *ķenksē* — ar divzaru *ķenksi* (Liel-Salacā). — ¹³ Krustpili, *Pāvuliņa* 73, 74, 133, 134. — ¹⁴ Koknesē. — ¹⁵ Tām vārdā arī *lekte* (Jaun-Piebalgā), *lāpis* (Liel-Sesēvē, Secē), *dānis* (Valmierā), *dārnis* (Krimuldā, Liepupē, Smiltēnē), *dāre* (Raunā), *dārgis* (Lenčos), *limts* (Āraišos, Vec-Piebalgā), *lints* (Laudonā, Vec-Piebalgā), *mer[k]šķis*, *merkšis* (Rūjienā), dzsk. *lumsti* (Drustos, Vec-Piebalgā).

visa zemes platība un jārūnā : « Mežā rakt, mežā rakt, Neroc manā dārziņā ! » To raida arī pie kaimiņa : « Šuk, šuk, kurmīt, nāburg' tiesā ! » Arī Vastlāvja rītā ar mietu jābaksta kurmjū rakumi un vairākas reizes jāsaķā : « Kurmi, kurmi, vastalāvi, es tev acis izbadīšu ! » Jau aizgavēņa vakarā vajagot kurmjus mīdīt, lai tie vasarā neraktu dārzus. To dara divatā, un tas notiek sarunu veidā : viens staigā pa dārzu un min kurmjū rakumus. Otrs stāv dārza malā un jautā : « Ko tu tur dari ? » Minējs atbild : « Kurmjus minu ». Uz to jautātājs atsaka : « Min, min, lai vari visus izmīt ! » No kurmjiem mēģina arī iezīmīgi atpirkties : kāpostus stādot, pie katra leceķts stūŗa piesit ar kāju un trīs reizes atkārto : « Tas kurmjiem ! » Un ar to tiem vajag pietikt. Tautas dziesmās kurmi sauc gan par zemes mērneciņū, gan par zemes arājiņū¹. Jaungada naktī skaita īpašus buŗamos pantiņus, lai kurmji neraktu dārzus². Tos cenŗas aizdzīt arī ar mazām vēja dzirnaviņām līdzīgu ierīci — « tarkŗķi³ » jeb « tirkŗŗi⁴ ». (Līdzīgu « terkŗŗanu⁵ » kāpostu dārzos uzstāda arī zaķu aizbaidīŗanai. Pret putniem kalpo « terkŗŗkins⁶ » — divi krustām pārlikti skali.) Kurmjū aizbaidīŗanai labs esot arī « ŗvirkstins⁷ » — zemē ierakta muŗa, caur kuŗas augŗŗejo dibenu attiecīgā caurumā izbāzta kārts ar galā piestiprinātām vēja dzirnaviņām. Ja arī kāpostus dēŗta vēlāk, tad to cenŗas darīt tajā nedēŗas dienā, kad iekŗit Kāpostu Māra, jo tā tiem esot laimīga diena. Tie neaugot, ja tiem esot veca dēŗtītāja vai ravētāja, kas tup vagas galā⁸. Lai kāposti labi padotos, pirmo stādu dēŗta pati saimniece, sakot : « Lai aug kalpiem, radiem, ŗidiem, ŗigāniem, kāzām, kristībām un bērēm un visiem, visiem ! » Vai arī : « Audzē, Dieviņ, manu tiesu, ŗigāna tiesu un ŗīdu tiesu ! » ŗajos uzskaitījumos neaizmirst arī nabagus un putnus. Vēlas arī : « Lai aug tik lieli kā stādītāji ! » Pie pirmā iedēŗtītā kāposta stāda vagas galā pieliek krietnu sauju saplūktas lielās nāŗes un uz tām labi lielu apaļu akmeni. Ja nu kāds mēģinās kāpostus noskaust, tad nāŗes tam izdzels acis⁹. Akmeni uzliek uz nāŗēm, lai kāpostu galviņas augtu tik lielas un cietas kā akmens¹⁰. Bet ŗim akmenim acīm redzot ir arī vēl otrs uzdevums : ja nu kaimiņŗ tomēr pūlēŗies kāpostus noskaust, tad viņa burvestības lai cēŗt akmenim, ne kāpostiem. Tāpēŗ arī ŗo akmeni tad sauc par « skauŗa kāpostu ». Bet, ja grib, lai kaimiņam pašam kāposti neaug, tad to stādīŗanas laikā caur sēŗmalu esot jāŗāda ŗikuŗi

¹ Miklā to aprakŗta ŗādi : « Kaudzi met, metēju neredz » (Garozē). — ² Latv. buŗ. vārdi 233, 248, 249, 264, 265. — ³ Bēnē, Drustos, Madlienā. — ⁴ Taurenē. — ⁵ Jaun-Piebalgā. — ⁶ Saikavā. — ⁷ Krustpili. — ⁸ « Ai kāposti, kāpostīņi, Kam jūs lieli neaugat ? — Kur bij mums lielēm augt, Veca mūŗu ravētāja, Veca mūŗu ravētāja Dobēm galus nosēŗēja » (BV. 28561). — ⁹ Jasmuiŗā, Vidsmuiŗā. — ¹⁰ Ceraukŗē, Krustpili.

(= pigas). Lieldienu naktī lecektī kā nešļavu, zināmus vārdus skaitot, liek olu un to apkašā ar zemēm. Stādu dēstot, zemē vispirms izduļ caurumu ar nosmailinātu puļķi, ko sauc par stādāmo urķi jeb struļķi¹. Iedēstītajiem kāpostu stādiem piesprauž paegļa zariņu². Bieži kāpostus stāda « dirsīnājumā³ » — iežogotā dārzā, aplokā, kur pārmaiņus vienu gadu tur govis, bet otru gadu stāda kāpostus. Arī kāpostus stādot, mēdz rumulēties⁴. — Sīpolus stāda vai nu pirms, vai pēc saules, citādi tie nestiebrojot. Stādītāja nedrīkst ne ar vienu sarunāties, un vispār šis darbs jādara, nevienam neredzot. Lai tie labi augtu, stādītāja sev apjož melnu priekšautu un ap galvu apsien melnu lakatu. — Pupas dēsta nedēļas sākumā, pirmdien vai otrdien, tad tās sāk agri — jau no paša pirmā posma (jeb « pirmā lapā ») — ziedēt. Bet citi dēsta pupas tikai uz nedēļas beigām, lai pākstī būtu vairāk pupu graudu. Jo kuņā nedēļas dienā tās stādot, tik pupu pākstī izaugot. Ja tās sētu pirmdienā, tad pākstī būtu tikai viena pupa. Pupas stādot, trijās vagās mēdz mest graudus, bet ceturtā paliek tukša, — tā tad ir atvaga⁵. Vēlāk, pēc pupu vagu ataršanas, tās « kapačā⁶ » ar kapli. Ja uz augošajām pupām ir utis, tad tām virsū sukā matus un runā : « Manas utis lai apēd pupu utis ! » Zaļas pupu lapas lieto kā dziedniecības līdzekli : tās liek izsutušo kāju pirkstu starpā. Jaunākajos laikos audzētas arī lielās jeb turku pupas, pa kuņām, runājot tautas dzejas vārdiem, varot uzkāpt līdz pat debesīm. — Kartupeļus stādot, jāuzmanās, ka to nedara ne zivs dienā — lai tie nebūtu « šķīsti » (ūdeņaini), ne vēža dienā — lai tie neaugtu kraupaini, ne dvīņu dienā — lai tie nepaliktu maziņi, ne dienā « pusgadu pēc atkalas » (jeb « apkaliņas ») — lai tie nenosaltu. Tie jāstāda nedēļas beigās, piektdienā vai sestdienā — lai paaugtu daudz kartupeļu. Tas jādara vakara cēlienā, jo no rīta stādītu kartupeļu bumbuļi dzenoties zemes virspusē. Tie jāmanās stādīt pūļa vējam pūšot, kad gaiss ir pūļains vai ābolains no mākoņiem un debesis ir « bumbuļainas » (lai paaugtu daudz kartupeļu). Bet tos nedrīkst dēstīt sieviete, kad tai ir mēneša ziedi, jo citādi kartupeļi « būs ar vātīm ». Vispār šai laikā sieviete nedrīkst nekā dēstīt, lai saknes nenokalstu. Tāpat arī slimniekam uz nāves cisām gulot, no istabas iznes visus stādus un saknes, lai neapmirstot, jo šādas apmirušas sēklas vairs labi nedīgstot un neaugot, un sīpoli izziedot⁷. Ja ziemas ceļā mironi ved pa dārzu, tad tārpī noēdot saknes. Kartupeļus dēstot, jārunā : « Audzē nu, Dieviņ, lielus kā veģus ! » Vai arī : « Lai nu aug kā kāļi ! » Tāpat : « Lai aug žīdiem, čigāniem, lai aug gaŗāmgājē-

¹ Drabešos. — ² Ļaudonā. — ³ Ungurmuižā. — ⁴ Pāvuliņa, Krustpils 73, 74 ; Ļaudona 8. Latv. bur. vārdi 260, 264, 591, 623, 624. — ⁵ Zaļeniekos. — ⁶ Varakļānos. — ⁷ Sēlpili.

jiem ! » Kamēr kaimiņš stāda kartupeļus, savā laukā jāstāda kukuržņi, tad tam nekas nepaaugs¹. Pēc uznākšanas dārzājus vēl vajag noravēt un raicīt² (retināt). Jānos aplīgo arī kāpostus un dārzā izmin nezāles. Tad tie labi augot. Dārza zirņus un pupas vajag « apmaidīt³ » ar maigstēm⁴.

Pavasari, tikko jauno kāpostu lapiņas jau sasniegušas delnas lielumu, no tām vāra svaigu kāpostu viru ar gaļu un putrainiem. (Arī bietēm šķin lapas, un tās vāra līdzīgā virā, ko tad sauc par biešu kāpostiem⁵.) Kāpostu un biešu lapas, kā arī burkānu, kāļu, runkuļu un kartupeļu lakstus sakapā ar « kāpostu dzelzi » jeb kapaini, tad šos kapājumus aplej ar samazgām, dažreiz piejauc arī miltus un dod lopiem, sevišķi cūkām. Kad spradži ēd kāpostus, tos kaisa ar šņaucamo tabaku un ar sakapātām skalbēm, kā arī laista ar ūdeni, kam pieliet nedaudz petrolejas. Pret tiem vāra arī kāpostus un lauka malā trīs reizes atkārto vēlēšanos : « Nu jūs esat diezgan ēduši, tagad mēs ēdisim ! » Kad kukaiņi ēd stādus, tad ar izkapti pļauj pa gaisu, stādus neskaņot. Kāds iet gaļam un jautā : « Ko tu pļauji ? » Pļāvējs atbild : « Knišļus pļauju ». Jautātājs : « Pļauj, pļauj un nopļauj visus ! » Pļāvējs : « Gan jau nopļaušu ! » Kad kāpostos iemetušies kuiļi — kāda šķērsām augoša lapa, kas kavē galviņām slēgties, un arī kāposta sakne — kuiļa kāja⁶ — kļūst resna un jēla, tajā iemetas tārpi, tā ka šie kāposti (un reizēm arī griežņi) « kuiļo⁷ », sačokurojas, sarepē un novīst, tad arī šos « kuiļkāpostus⁸ » iezīmīgi pļauj ar izkapti : virieši pēc saules bez biksēm pļauj pa malām vai arī pļavā zāli. Kāds iet gaļam un jautā : « Ko tu tur pļauji ? » Pļāvējs atbild : « Kuiļus (arī pautus) pļauju ». Uz to jautātājs vēl noteicis : « Pļauj, pļauj, ka vari izpļaut ! » Kāda 1608. g. prāva vēsti, ka viena sieviņa katrreiz apkaisījusi savus kāpostus ar smiltīm, kad viņa dzirdējusi pārkonu. Kad kāpostiem jau paaugušas galviņas⁹, tad vāra galviņu kāpostu viru ar aitas vai cūkas gaļu. Svaigas kāpostu galviņas pagrabā uzglabā arī ziemei. Visbiežāk ziemei kāpostus mēdz skābēt jeb raudzēt : vispirms kāpostus noņem — cērt — tad kāpostu galviņas nodarina, tām nošķinot netīrās un zaļās lapas, izgriež serdes un tad šķērē ar « kāpostu ēveli ». Kāpostu skābējamo mucu izkveldē ar verdotu ūdeni, kuņā dažkārt iemet vēl paegļu zarus ar ogām un pārsedz ar drānu, kamēr ūdens ir atdzisis. Tad visu izlej ārā. Sašķērētos kāpostus nu liek mucā

¹ Pāvuliņa, Krustpils 73 ; Laudona 8. BV. III³ 873. Latv. bur. vārdi 246, 264, 265, 621, 623. — ² Rankā. — ³ Bērzaunē, Iecavā, Lubejā, Vec-Piebalgā. — ⁴ Tām vārdā arī maigsne (Aizupē, Kandavā), maide (tieva, gluda kārtiņa) jeb lāksts (plēsta kārtiņa ; Bauskā). — ⁵ Kandavā. Miklā biete ir « Sarkans gailis zem zemes » (Garozē). — ⁶ Kalsnavā. — ⁷ Ērgļos. — ⁸ Liel-Salacā. — ⁹ Kāpostgalviņa miklā ir « Maza, maza viešiņa, simtu baltu vilnainīšu » (Madonā).

un stampā ar vāli. Pie tam rodas sula, kuņai jāpārsedz sastampātie kāposti. Ja šīs sulas nav pietiekoši daudz, tad uz mucu pielej 5-6 stopus ūdens. Klāt liek arī garšvielas : dzērveņu ogas, ābolus, burkānus, sarkanās bietes, ķimenes, cukuru, sāli. Tad kāpostiem mucā uzliek virsū slogus¹. Pēc divi nedēļām tie ir jau skābi. Ziemā tos vāra gan virā, gan biezus, gan cep ar taukiem krāsni. Kāpostu un tā « ciešanas » izteiksmīgi apraksta mīklā : « Viena kāja nabagam, Liela galva vīriņam ; Nocērt kāju nabagam, Sagriež galvu vīriņam² ». Kāda burvju prāva 1708. g. ziņo, ka vienam Iršu saimniekam, burvim, bijusi tik liela vara pār viņa kaimiņiem, ka tie nav agrāk iegriezuši savus kāpostus, kamēr burvis pirmais nav iegriezis, tos izvārijis un baudījis to smaržu. — Ja gurķiem daudz tukšu ziedu, tad sestdienas vakarā kāds iet ar izkapti it kā tos izplaut. Cits iet no muguras un jautā : « Kā plāun ? » Pirmais atbild : « Pūstūs zīdus. Es izplāušu, vairs nebūs. » Arī gurķus ieskābē ziemai : uz katra spaiņa nevārīta ūdens piebeļ divi mārciņas sāls. Garšvielām ņem dilles un upeņu, ķiršu, ozolu, jānogulāju, ābeļu un vispār augļu koku lapas. Vasarā gurķus skābē arī vārītā, pat vēl karstā, ūdenī. Tad tie ieskābst jau trīs dienās. — Ja sīpoli stādīti jaunā mēnesī, tad tie jānoņem vecā (un otrādi), lai tie ziemā neizkalstu. Vispār tie jānovelk pirms Labrenča dienas. Tos rudenī sapin gažās vītnēs³ vai ieliek tīkla kulītē (kuņai vārdā muršķis⁴). Tās pakāļ pie griestiem krāsns tuvumā. — Burkānus⁵ nodarot, tiem nolauž lakstus. Dilles izkuļ ar spriguli, ķimenes ar kulstīklu. — Vēl augošos kartupeļus mēdz raudzīt⁶, — uzmanīgi vienā pusē lakstiem ar roku izkašņāt bedrīti un izlasīt lielākos kartupeļus, mazākos atstājot pie mātārām augot, lai pēc tam šo bedrīti atkal aizbērtu, tā ka laksti paliek neskarti. Šādā kārtā salūko saimes vajadzībām jaunos kartupeļus ēšanai. Rudenī, kartupeļu rakšanas laikā, vagas atāļ un tad vispirms « ņem mātāras⁷ », izrauļot lakstus ar lielākajiem kartupeļiem. Tad lauku noecē, atāļ un noecē vēlreiz, lai ņemtu kartupeļiem mazumu⁸ (t.i. salasītu atlikušos). Kartupeļu rakšanas darba rīkus jau pieminējām agrāk (nodaļā par aršanu). Tos novācot (tāpat arī stādot), kalpo groziņi, kas pīti no nedrāztām klūdziņām (vai no egļu saknēm). Šāds pirmatnējs grozs (118. att.) līdzinās katlam. Jaunākajos laikos to sastopam arī spaiņa veidā ar apaļu dibenu (119. att.). Nešanai

¹ Valgundē tiem vārdā arī *lāks*. — ² BŠ. 55441, no Nīcas. — ³ Šķilbēnos. — ⁴ Liel-Salacā. — ⁵ Uzmini manu mīklu : « Vecis pirtī, bārda ārā » (arī « Žīds pirtī, bārda laukā ») vai « Sarkans vīriņš, zaļa bārda » ; atbilde : *burkāns* (Bauņos). — ⁶ ([*Raudzīt rācēņus*] Džūkstē, Kalnciemā, [*raudzīt rācēņus*] Saldū) jeb *rubināt* (Aizputē), [*pa*]pīrkstot *rācēņus* (Džūkstē). — ⁷ Jeb *mātāras jemt* (Stendē). — ⁸ Liepkalnē (Kurzemē) saka *kartupeļiem mazumu jemt*.

pierīkota lazdas loka stīpiņa vai resnāka paegļa klūga¹. Kartupeļus šodien lasa arī nelielos četrstūrainos skalu grozos, « grezelišos² ». Ērtākai nešanai tiem pār virsu pārsiets valgs. Kartupeļus (arī bietes u.c. saknes) ņemot, rokā velk cimdus — naģeles³ — ar pus pirkstiem. Kad kartupeļi novākti, tad ir « aprāvas⁴ ». Īsi pirms lietošanas kartupeļus mēdz « nobačāt⁵ » jeb « nograndīt⁶ » : tos iebeļ baļļā ar ūdeni un jaucot nogruž ar egles koku⁷, lai noskalotu un notīrītu zemes⁸. Sastopama arī īpaša kartupeļu sijājamā ierīce — ērpe⁹ — lai nošķirtu mazākos, ko pabeļ cūkām. Kartupeļus (kā arī citas saknes) pārziemošanai mēdz « apglabāt¹⁰ » uz lauka bedrē¹¹ — salmiem izklātā padziļinājumā zemē, ko piebeļ pilnu ar saknēm un tad nosedz ar salmiem, mēsliem un smiltīm¹². Dažkārt tai ierīkota arī pieeja —

118. att. Kartupeļu grozs. Tas katla veidā izpīts no nemizotām vītulu klūgām. (Bilenšteins.)

« mute¹³ ». Jaunākajos laikos saknes uzglabā arī pagrabos. Visvairāk no sakņaugiem šodien barībai lieto kartupeļus. Tos ēd dažādā veidā : gan vāiītus ar mizām, gan nomizotus (klāt piekožot ceptu siļķi), gan virā, gan biežputrā, gan ceptus pelnos utt. Lai izceptie kartupeļi būtu miltaini, tos

119. att. Spainim līdzīgs kartupeļu grozs ar apalu dibenu. (Bilenšteins.)

viļina rokās, sakot : « Milt', milt', kartupeļi, sūrumš ārā, saldums ārā, miltums iekšā ! » vai : « Sūrumš ārā, miltums iekšā¹⁴ ! »

¹ Kartupeļu groziem vārdā *ķirza* (Naukšēnos), *ķerbele* (spaiņa veidā ; Jaun-Gulbenē, Neretā). — ² Krustpili. — ³ Dundagā. — ⁴ Nīcā, Nigrandā. — ⁵ Saldū. — ⁶ Jaun-Piebalgā. — ⁷ = *Mieturis* (Kalētos). — ⁸ Agrāk meitas nogrūda kartupeļus, tos mīnājot ūdenī ar kailām kājām. — ⁹ Ugālē. — ¹⁰ Džūkstē. — ¹¹ Tai vārdā *rūsa* (Bauskā, Bukaišos, Gaiķos, Kursišos, Liel-Ezerē, Naudītē, Naukšēnos, Šķibē), *rūsis* (Liel-Ezerē, Mēmelē, Skrundā, Svitenē), *bāka* (Drustos, Rankā), *mīne* (Sarkaņos), *kartupeļu umma* vai *umbedre* (Liel-Salacā), *tupīnu dobe* (Jaun-Piebalgā), *skurda* (Liel-Salacā). — ¹² Tā rīkojas, ja tīrums ir smiltains un sauss. Kartupeļus tad sabeļ kaudzē ap mietu, apliek ar gaŗkūļsalmiem un apmet ar pus metru biezu zemes kārtu. Mitruma novadišanai visapkārt vēl izrok grāvīti. Reizēm kaudzi nosedz ar skujām vai ar lubu jumtiņu. Īpaši aizsāktas kaudzes labi jāaiztaisa, lai neizsalst. Ja tīrums šādām bedrēm nav piemērots, kartupeļus pārziemošanai ved dažkārt pat kaimiņa tiesā. Šādas sausus paugurīšus, kur reizēm saraktas pat pārdesmit kartupeļu bedres, Jaun-Piebalgā sauc par *tupīnu*, *dobišu* vai *bedru kalniem*. Zemju bedres te ir dziļas un šauras, ar koka sijām, griestiem un lūku ielīšanai. Dažkārt tās ceļ arī viscaur no kokiem, citreiz arī no akmeņiem, ar spriešļiem. Šādas kartupeļu dobes ir 2-3 m gaŗas, 1,5 m platas un 2 m dziļas. Senos laikos ļaudis bedrēs arī dzīvojuši. (Latvijas Saule 863, 882.) — ¹³ Ungurmuižā. — ¹⁴ Latv. buŗ. vārdi 249, 258, 262, 472, 617, 625. *Pāvuliņa*, Krustpils 48, 58, 60, 61, 73 ; Ļaudona 8.

L O P K O P Ī B A

Blakus laukkopībai jau kopš aizvēsturiskiem laikiem latvieši ne mazākā mērā nodarbojušies arī ar lopkopību. Abi šie saimniecības veidi viens otru savstarpēji papildina : kamēr, no vienas puses, laukkopība ar saviem ražojumiem, piemēram, stiebraugiem, āboliņu un sakņaugiem, sekmē lopkopību, tamēr, no otras puses, lopkopība sniedz laukkopībai nepieciešamos kūstmēslus un darba spēku. Arī 13. gadsimteņa senraksti stāsta par lielajiem lopu bariem, ko sirotāji sev bieži aizveduši līdz kā kaŗa laupījumu. Ja arī laukkopības zemes platība, salīdzinot ar lielo vēri, šai laikā vēl bija mērena, tad taisni meŗš bija iemīļota ganību vieta lopiem, tāpat kā daudzās pļavas upju un ezeru malās deva iespēju sagādāt sienu lopu barībai ziemā. Ne tikai saimniekiem bija savi mājkustoņu bari, bet arī kalpiem. Un pat ubagam vēl līdz pat jaunākajiem laikiem mēdz būt savs zirgs, ar kuŗu tas brauc māju no mājas, un parasti arī viena govjs, kas dod viņa pārtikai galveno aizdaru. Vidēji lielā mājā ir vismaz savi 10 raga lopī, 3 zirgi, 10 aitas, 4 cūkas un vēl bars mājputnu. Cilvēka pirmo pavadoni — suni — mēs pieminēsim nodaļā par senajām medībām. Te atzīmēsim viņu tikai kā gana palīgu.

Govslopi

Pirmā vieta lopkopībā mums jāierāda govslopiem — sevišķi piena raŗojumu un mēslu iegūšanai. Mazāka nozīme ragu lopiem kā darba spēkam, — tikai paretam vēsturiskos laikos vēŗšus (pa divi vienā jūgā) lieto aršanai, ecēšanai vai braukšanai, un arī tad tikai dažās atsevišķās vietās (Vidzemē), un acīm redzot vienīgi posta un kaŗa gados. — Turamos lopus nošķiŗot, kādai noteiktai krāsai parasti priekšroku nemēdz dot. Taču vienas atsevišķas zemnieka mājas robeŗās cenŗas ieaudzēt vienas krāsas lopus, lai kopīgajās ganībās tos varētu vieglāk atšķirt no citiem. Vārdu govij dod pēc dienas, kuŗā tā piedzimumsi¹, vai arī pēc ārējā izskata². (ŗodien govīm dod arī upju

¹ Piem., *Pirma'a*, *Otaļa* vai *O.a*, *Treŗa'a*, *Cetaliņa*, *Piektāļa* (arī *Piektuļa*) vai *Pieča*, *Sestaļa* vai *Sestuļa*, *Svētaļa*. Launaga laikā dzimusi govjs ir *Launadz'te* : « Gotiņ, mana Launadzīte, Launagai piedzimuse ! Dod, Dieviņ, lielai augt, Būs launaga devējiņa » (BS.50594, no Lielvāŗdes). — ² Tā, piem., brūnu govī sauc par *Brūnaļu*, melnu par *Vabul[it]i*, sarkanbrūnu par *Sarķi*, baltu par *ŗniedzī*, raību par *Raibaļu* vai *Zieda[li]ņu*, tumŗbrūnu par *Dūma'u* (tādam vēŗsim tad vāŗdā *Dūmalis*). Sal.vēl : *Zīmaļa* (vēŗsim *Zīmalis*), *C'role*, *L'uce*, *Baltmugura*, *Zile*. *Tole* jeb *dole* ir govjs bez ragiem : « Dūdalniekam četras goves : Divas doles, divas raŗes, Sargaties jūs, dolites, Ka jūs raŗes nesabada ! » (BS. 51037, no Grostonas).

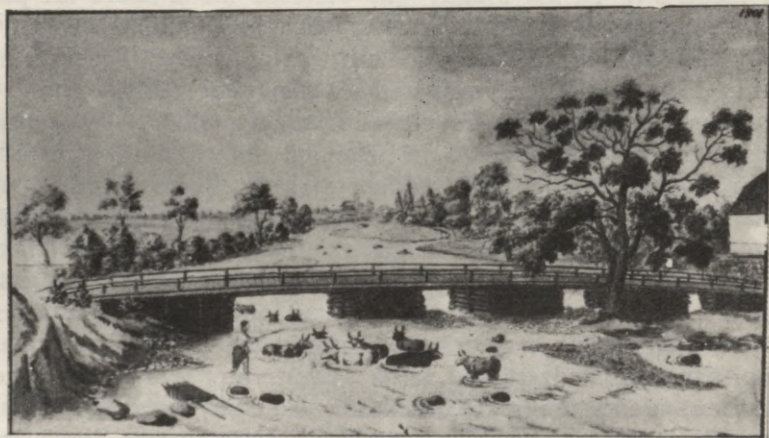
vārdus [bērniem stāsta, ka teļš nākot no upes, tāpēc arī tas īsi pēc atnākšanas vēl esot slapjš], kā arī parastus sieviešu vārdus [vēršiem reizēm arī kāda kaimiņu puisa vārdu, lai to paķircinātu.] Bet ne jau ikkuŗā dienā dzimuŗu lopiņu var atšķirt turēŗanai : ir zināmas nelaimīgas dienas (pāri par 40 gadā), kuŗās to nedrīkst darīt. Turpretī, piemēram, jaunā mēnesī dzimis vērsēns būŗot « jancīgs ¹ » pie govīm. Par audzējamo lopu izvēli gādā pati saimniece. Īpaŗas izdarības sastopam vēŗŗu pieņemŗanas un pirmajā grūtniecības laikā, kuŗām no ārpuses jāietekmē jaunā lopa dzimŗana, viŗa padoŗanās un izskats. Tā, piem., laidarā liek raibus cimduŗ ² vai kādu raibu kociņu ³, lai Laima (vai Māra) dotu raibas govī. Tāpat govij ap kaklu sien kārkla klūgu ⁴ (ko dziesmā mēdz saukt arī par « laimes koku ⁵ »), bērzu zarus ⁶, un tām ziedo cekulainu vistu ⁷. Tai liek vārdā arī skudru : « Vier a pate man ģotiŗa, Tai skudrīti vārdu liku, Lai telītes vairojās, Kā skudrītes pūlītē ⁸ ».

Sākot ar maiju, lopi savu barību atrod ganībās — vispirms meŗā, seviŗķi degumos, tad arī zāļainajā notarā, norā, atmatā ⁹, vasarā reizēm arī ābolājā, rudenī virŗājā. Īpaŗas ganības — palaidas ¹⁰ — ir arī tīrumu malās, netālu no mājas. Lopu « izdzītene » parasti ir jau aprīļa beigās vai maija sākumā, noteiktāki runājot — Jurŗa dienā (23. aprīlī). Bet, ja visa lopbarība jau patērēta, tad zemnieks ir spiests savus lopus izdzīt ¹¹ jau daŗas dienas pirms tam, kaut arī zāle ganībās vēl ir pavisam maza. Lopi pavasarī jāizdzen, kad valda « ūdensvīrs ¹² ». To nedara ne svētdien, ne treŗdien (jo tās ir nelaimīgas dienas), bet gan otrdien, ceturtdien un sestdien. Tāpat ganīŗanu neuzsāk zivs dienā, lai govīs nebūtu nemierīgas un neskrietu kā zivīs, bet gan vēŗa dienā, lai tās ir lēnas kā vēŗi ¹³. Vispār pirmā lopu izdzītene saistīta ar seviŗķām izdarībām. Uz to sagatavojas jau uz pavasaŗa pusi. Māras dienā (25. martā) un Zāļajā ceturtdienā pirms saules izcilā visus asos darba rīkus — izkaptis, dakŗas, grābek-

¹ Jeŗos (= mundrs). — ² « Kas ielika raibus cimduŗ Manā govu laidarā ? Mīļā Māra ielikuse, Raibas govīs gribēdama » (E. II. 1748, no Liel-Ezeres). — ³ E. II. 1749, no Emburgas, Sodu Sesavas. — ⁴ « Ap-puŗķoju raibu govī Ar kārkliņu ųagariņu ; Puŗķo, Dievs, citu gadu Ar brūnām telītēm ! » (E. II. 2210, no Alojŗas, Liel-Salacas, Ungurpils). — ⁵ « Visas manas ceŗa malas Laimes koku pieauguŗas : No bērŗiŗa jēriņŗ dzima No apsītes kazuliņŗ » (E. II. 2211, no Bikseres). — ⁶ BV. 32417 ; E. X. 2499. — ⁷ « Es savām telītēm Cekulainu vistu kāvu : Dod, Dieviņ, tik telīŗu, Cik spalviņu cekulā » (E. II. 2213, no Krustpils). Tāpat dzied : « Ej, vīŗiŗa, olu dēt Manā govu laiderā, Lai gotiŗas tā viesās, Kā vīŗiŗa oliŗās » (E. II. 2215, no Lubānas) ; « Trim kārtām jostu joŗu, Uz kūtiņu tecēdama. Audzē, Dievs, man telītes Trim, cētrām kārtiŗām » (E. II. 2212, no Cesvaines). — ⁸ E. II. 2205, no Nītaures. — ⁹ Jeb *atmetumā* (Ēŗģlos), *gulenē* (Birŗos, Jaur-Gulbenē), *lopenē* (Naudītē). — ¹⁰ Latgalē, Tīrzā. — ¹¹ Jeb *iedzīt*. — ¹² Ēŗģlos. — ¹³ Krustpīlī, Ļaudonā.

ļus — tad padzirdina govīs, lai tās vasarā ganībās nebizotu. Metenī ganam pirms saules lēkta ar atslēgu saišķi rokā jāapskrien ap kūti, lai govīs ganībās neizklīstu. Tāpat Meteņa rītā bērniem jātin dzija, lai govīm būtu gaŗš piens. Pirmajā un pēdējā gavēņu piektdienā ganiem dod ēst vecu, sadzeltējušu gaļu, lai dunduri vasarā neēstu govīs¹. Dienu pirms lopu izdzītenes no deviņu (vai septiņu) kaimiņu ganībām priekšautā salasa pa trim lopu pikām, kuŗas nākošā rītā saliek uz oglēm un ar tām apkvēpē govīs. Tad viss kaimiņu labums sanāks paša lopos, un neviens tos nevarēs noskaust².

Nozīmīgākās izdarības sastopam tajā dienā, kad lopus dzen pirmo reizi ganos. Pie kūts salasās visi mājnieki. Visas

120. att. Bizojot govīs meklē glābiņu ūdenī un ganu meitai daudz pūļu tās atgriest atpakaļ. Ropaŗos, 1801. g. (Brotze.) Priekšā pa kreisi redzamas ecēšas, kuŗas dažas dienas pirms lietošanas mērcē ūdenī, lai to zari kļūtu lunkanāki.

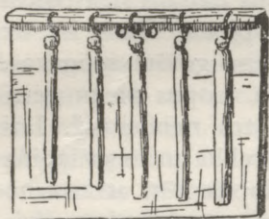
slēdzamās durvis aizslēdz un atslēgas paglabā zem kūts sliedzņa, kur govīm jāiet pāri; tad tās nešķirsies no ganāmā pulka nost, bet turēsies kopā kā saslēgtas. Tāpat, lai govīs vieglāk noganāmas un lai tās nebizotu, ņem aukliņu, nomēra katras govīs gaŗumu, attiecīgā vietā aukliņā iemetot mezglu, un tad to pabāŗ pasliedz. Tā ka sliedznis ir mājas robeŗas priekšstats, tad zem tā paliek arī dažus asus priekšmetus — izkapti, cirvi, dzirkles — kā arī nīti un grāmatu lapas (arī uzrakstītas zīmes); šīs lietas atvairā no lopiem ļaunumu. Govīs ārā laiŗot, tām acīs ieļej ūdeni un tās apkvēpina ar paegļu dūmiem, lai sveši ļaudis tās vasarā nevarētu noskaust³. Šajā pašā nolūkā kumosu maizes paslapina darvā un dod govij iekšā. Ar darvu (vai ar izkausētiem

¹ Sāvienā. — ² Ļaudonā. — ³ Garozē.

taukiem) mēdz tām aptriept arī cekulu starp ragiem¹. Ganos jāiet dievvārdu laikā, lai būtu tikdaudz teļu, cik baznīcā ļaužu. Bērzu rīksti labprāt ņem par ganu vicu, lai govju savaislotos tik daudz, cik bērzam lapu². Uz rijas krāsns ziedam liek bļodu ar gaļu un olām, lai govīm būtu daudz piena. Gans iet uz krustceļu raust smiltis, ar kuřām tas nokaisa govīm muguras, lai tām kukaiņi nekostu un lai tās nebizotu. Lopus pirmo reizi ganos laižot, jāuzmanās, ka ļauni ļaudis tos nenoskauž. Lai govīs nevarētu noburt, saimniece noģērbj kreklu un to saslapina ūdenī, kas smelts pirms saules. — Tad lopus kūti atraisa no valgiem un pa vienam izlaiž ārā. (Dažreiz grūtos gados govīs vājuma pēc ir ceļamas un stumjamas.) — Govīs pirmo reizi laukā laižot, tām mēdz dot īpašu ēdienu — pinku³ (no zirņiem, kaņepēm, miežiem, putraimēm). — Ja mājā ir mironis, tad lopus pa to laiku pirmo reizi ganos nedzen, ja ir kopus ganības ar citiem, jo tad tie savā starpā ļoti badās⁴. Ja pa to ceļu, pa kuřu jāiet govīm, kāds gājis pa priekšu un tur smiltis uzvilcis krustu, tad tām šajā vasarā piemētīsies visādas likstas. Lai atvairītu katru iespējamo ļaunumu, saimniece mēdz iet ganāmpulkam pa priekšu un mēzt ceļu ar sausu eglīti; pie tam tā paklusām skaita: « Liela gaļa sausa egle Par celiņu nolūzuse. Lai tik gaŗš vilka ceļš Kā šīs egles augumiņš, Lai sakalst vilkam zobi Kā sausie egles zari⁵ ». Lai lopi ganībās turētos kopā

¹ Stendē. — ² « Baltu bērza rīksti griežu, Raibas govīs ganādama: Lai Dievs dod tik telīšu, Cik lapiņu bērziņā! » (E. II. 2208, no Tīnūziem; BŠ. 50764, no Grašiem). — ³ Cēsīs, Drustos, Rāmuļos, Vaivē. — ⁴ Sēlpilī. BV. III³ 874. — ⁵ (E. II. 2340, no Alūksnes) vai: « Palidzi nu tu, žēlīgais Dievs un Tēvs, vadīt manus mēmus garus uz zaļām ganībām, uz tiem lieliem laukiem, nedod viņu šķirt un grābt tiem ļauniem ienaidniekiem un nešķīstiem gariem, kur viņš to zāli ņem un bauda, vai otra pļavā, norā, vai druvas malā. Glāb un glabā tu pats, žēlīgais Tēvs, ar saviem spārnēm sedz no ļauniem draugiem un runātājiem. Āmen »; « Dzelzu vīrs, tērauda deķis pāri manām gotiņām, skauģa acis, viltus prāts ». Dažkārt šajos vārdos iepīti arī svešie dievi, piem.: « Tie mīļie lopiņi ies šodien un dažudien un tā visu gadu pa dažu grāvi. Es ceru un ticu, tur satika viņus trīs puikas: tas pirmais ir Dievs tas Tēvs, tas otrs ir Dievs tas Dēls, tas trešais ir Dievs tas Svētais Gars. Tie pasarga man manus lopiņus, viņu asini un miesu un taisa vienu riņķi ap saviem lopiem un to riņķi ir taisījis Marijas mīļais bērns un tas riņķis ir slēgts ar septiņdesmit septiņām atslēgām. Tā pasarga Dievs man manus lopus, viņu asini, pienu un miesu: ka tos ne viens ļauns cilvēks neuzskata, ne viena ļauna mēle tos neaizskar; ne viens ļauns vējš lai neuzpūš, ne viens lops lai nekož, ka arī ne viens zvērs tos lai nesaplēš, ne kāds zaglis lai nenozog un lai projām neved. Jo kā iesākumā, to pirmo reizi, slēgts, tā visu gadu — tā ar patiesi lai paliek aizslēgts! » Lai pasargātu lopus no vilkiem, tad, lopus pirmo reizi ganos laižot, tiem trīs reizes pret sauli apstaigā ar krusta atslēgu rokā un saka: « Tu vilks, ar taviem ilksīem esi tu saslēgts ar svētā Pēterā atslēgām! » Žagata ganiem kaitīga, jo tā sauc vilku: « Žagatai maitai Skangalu mēle, Pateica vilkam, Kur gani gana » (E. II. 2342, no Lindes). Latv. bur vārdi 231, 347, 349, 366, 590. *Pāvuliņa*, Krustpils 84; Ļaudona 12, 13.)

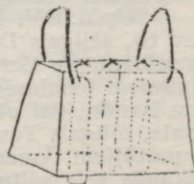
un, ja arī izkļīstu un nomaldītos, lai atrastu ceļu uz mājām, ganam ar rīksti rokā jāapskrien ganāmpulkam trīsreiz apkārt un jāsaka : « Gotiņas, esiet vienmēr kopā ! » Šī rīkste jāpārnes mājā

121. att. Govs žvangu-
lis — *klabiņa*. Subatē.
(Bīlenšteins.)

un jāaizbāž aiz spāres. Šajā pašā nolūkā, lai govis nekļīstu, bet labi ēstu, gans paņem akmeni un iemet to ganāmpulka vidū. Pirmajā dienā ganos iet visi mājinieki. Kad lopi izdzīti un sāk ēst, tad visiem ganiem jāapsēžas, lai govis vienmēr mierīgi ēstu¹. Šajā dienā ganiem līdzī dod maizi, sviestu un olas. Ar pēdējām nedrīkst sisties, lai govis nebadītos. Ar tām zilējuši, vai govis būs pienīgas : ja, olu krūmā metot, tā palikusi vesela, tad govis būs pienīgas, ja ola saplīst, tad nē, bet, ja tā sašķīst pavisam, tad govīm būs kāda nelaime. Pirmajā ganu dienā saimniece dod ganiem un vadiem launagu, uzliktu uz visām istabas atslēgām ; pēc maltītes mājinieki var iet mājās, jo nu gans ir pie govīm pieslēgts. — Pirmo reizi gadā kādu jaunu darbu sākot, sevišķi pirmajā ganu dienā, notiek savstarpējas rumules². Saprotams, ka pašus pirmos mēdz ar ūdeni apliet³ ganus. No izlaistītā ūdens daudzuma atkarājoties visas vasaras piena vairums⁴. Pirmās ganu dienas vakarā, pēc liešanās, svin īpašus svētkus — « rumules⁵ ». Tad gatavo zināmu ēdienu — « rumules⁶ » — bieži arī ar olām, ko tad sauc arī par rumuļu putru⁷. Ļaudonā šajā vakarā vāra biezputru (lai govīm būtu biezs piens, t.i. daudz krējuma) un olas (lai govis būtu apaļas kā olas).

Lopu gani parasti ir pusaudži, kam vairs nav jāiet skolā. Dažkārt tie ir paša saimnieka bērni⁸, bet bieži algoti. Arī vecāki ļaudis, kas vairs nespēj veikt citus darbus, mēdz ganīt govis. Apmēram četros vai piecos no rīta lopus dzen laukā. Uz ganībām ved olnīca, kas reizēm noklāta ar sava veida bruģi. (Dažkārt ganības aploka veidā nožcgotas ar [kāršu] sētu⁹.) Meža ganībās, lai govis biezoknī un krūmos vieglāk varētu atrast, kad tās tālāk

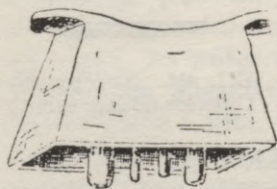
122. att. Izgrebts
koka žvanguļis.
(Bīlenšteins.)

¹ Ļaudonā. — ² Jeb *rumeles*, *rumaļas*, *laistīšanās* (Neretā), *liešanās*. — ³ Jeb [*ie*]rumulēt, rumelēt. — ⁴ Neretā. — ⁵ Rankā. — ⁶ Varakļānos. — ⁷ Meirānos. — ⁸ « Saimnieka meita biju, Guoju gonu izvadīt, Čīkstēt čīkstēj' mātes kurpes, Skonēt skonēj' jostu gali » (BŠ. 50535, no Rendas) ; « Ik dienīņas ganos gāju, Ik svētdienas baznīcā ; Aiz laiskuma ganos gāju, Aiz skaistuma baznīcā » (BŠ. 51068, no Bērzaunes) ; « Māte mani ganos raida, Es ganību nezinaju. Noganiju kalpa pļavu, Grīšļa lāmu domādama » (BŠ. 50907, no Lestenes). — ⁹ = *Aplenkā*, *aplenciņš* (Naudītē), *aplauks* (Dundagā, Rindā).

noklaidušas no citām, tām kaklā pakārts koka zvans — gov's pulkstenis¹. Šādus žvanguļus sien arī govīm, kas mēdz no ganāmpulka atdalīties un it sevišķi zagļīgiem lopiem, kas slepeni laužas labībā. Savā pirmatnējākā veidā šāda klabiņa² sastāv no vienkārša galdiņa, pie kuŗa pakārtas piecas (dažāda resnuma) vāļītes (121. att.). Bet biežāk šo daiktu izgrebj izdobta zvana veidā no bērza vai egles³ ar vidū iekārtām koka mēlītēm. Šīs mēlītes, skaitā no vienas līdz četrām, ir izdrāztas no ozola koka. Tās iekārtas vai nu ar mazas ādas strēmēlītes palīdzību, kas izvērta cauri zvana mugurai (122. att.), vai arī piesietas mazās auklīnās, kas iekīlētas attiecīgos iešķēlumos (123. att.). Kurzemē šīs vāļītes mēdz būt gaŗākas, un tās tad iesien īsākās saitēs. Šāds grebulis⁴ (124. att.) ir apm. 12 cm gaŗš un 8 cm augsts; pa labi un pa kreisi no zvana muguras izdrāztas divi ausis ar atvērumiem, kur iesiet gov's kakla valgu. Tam ir četras stipri atšķirīga gaŗuma un resnuma vāļītes, lai radītu dažādu augstumu skaņas⁵.

123. att. Gov's pulkstenis. (Bīlenšteins.)

124. att. Grebulis. Liel-Ezerē. (Bīlenšteins.)

Lai gov's badoties viena otru mazāk ievainotu, tām uz katra raga uzmaukta « puļa⁶ » — mazs koka klucītis ar izurbtu caurumu vai « boļa⁷ » — izdobta koka lodīte. Dūsmīgam vērsim, palaikam arī tādai govij⁸, uz pieres pie ragiem piesien galdiņu — klamburi⁹ — lai tie nevarētu citus lopus redzēt. — Brokastis un launagu — maizi un pavalgu (biezpienu vai grūstas kaņepes, retāk sviestu, cibā¹⁰) — gani parasti ņem līdz savā [tāss] tarbā¹¹. Pēdējā tiem līdz arī darbiņš (meitenes ada cimds un zeķes¹²,

¹ (Talsos) jeb *grebulis*, *grabals* (Dunikā), *skrabals* (Bārtā, Dunikā, Gramzdā, Nicā, Rucavā), *skrabeklis* (Lazdonā), *žvanguļis*, *klaušans* (Vec-Piebalgā), *talšķins* (Lubānā, Meirānos, Varakļānos), *klankšķis*, *klankšis* (Aknistē), *klabate* (Grobiņā), *klaburs* (Kandavā), *klabiņa*. — ² No Subates. — ³ Džūkstē, Talsos. — ⁴ No Liel-Ezeres. — ⁵ *Bīlenšteins* 713. — ⁶ Kuldīgā. — ⁷ (Dunikā, Nicā, Rucavā) jeb *polis* (Aizputē, Grobiņā). — ⁸ = *Bole* (Lubānā). — ⁹ (Krustpilī) jeb *žvānguli* (Krustpilī, Viskālē). — ¹⁰ Jēb [ganu] *vācelē*, *kārpā* (Rūjienā). — ¹¹ Jēb *kulītē*, [tāšu] *zebeniekā* (Lejasciemā), *plikstiņā*. « Ganiņš biju, ganos gāju, Gana tarba mugurā. Saimeniece iemetuse Sakaltušas garozīņ's » (BŠ. 50821, no Pampājiem). « Citi gani ganos dzina, Sviesta ciba padusē, Manā sarģu kulītē Kaņepīte rēgojās » (BŠ. 50814, no Dikļiem). — ¹² Tautas dziesmas šajā sakarībā piemin arī lūku ritenīti vizēm un groziņiem, prievītes, bet jo bieži « šuveklīti, adeklīti, baltu vilnas vērkulīti » (BV. 29323), piem.: « Bāliņam ganos gāju, Trīs darbiņus līdzī nesu : Stāvēdama kreklu šuvu, Staigādama adklīti, Nodzīdama, atdzīdama, Veizenītes penterēju » (BŠ. 50874, no Litenes). Bet tautu meita nemīl, ka kāds slepus nolū-

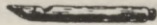
puikas reizēm vij groziņus¹⁾. To apģērbs ir ļoti trūcīgs : parasti tie iet basām kājām un pliku galvu²⁾. Aukstā vai lietainā laikā gani Džūkstē valkā platās « apsasas », kas augšā nokrunkāti kā lindraki un pie kakla aiztaisīti ; pusaudžiem apsasas mazākas — piecu stāvu, bet sievietēm ganu dienā — sešu stāvu. — Gana nepieciešamais « darba rīks » ir rikste³⁾. Pirmā ganu rikste jāuzglabā līdz nākošajam gadam, tad ļoti padodoties labi. Bet govīs nedrīkst sist ar plēstu riksti, lai tās neizmetas. Kūts priekšā ierīkotas luktīņas⁴⁾, kur gani glabā rikstes. — Ganu puikas mēdz pagatavot pirmatnējas svilpes, stabules un taures. Spēcīgas skaņas tie prot radīt, vienkārši pūšot pie mutes dobji saliktās plaukstās vai iebāžot divi pirkstus mutē, kā arī turot trīs pirkstu galus pie lūpām. Tāpat tie iespēj zīnāmu grīšļa zālīti cieši starp īkšķiem un, tajā pūšot, rada šņācošu, griezīgu svilpienu, kas līdzinās gaiļa ķērcienam. Šādas svilpes izgatavo arī no saritinātām lapām, it īpaši arī no niedrēm un kalmēm. Mazu svilpīti — spendeli jeb pēkši — tie pagatavo no zoss spalvas. Tie taisa arī spiešanas — kādu zāles stiebru vai plānu bērza tāss strēmelīti iespīlē koka kluciša iesķē-

125. att. *Pēga*.
(Bilenšteins.)

126. att. *Svilpe*.
(Bilenšteins.)

127. att. *Svilpe* no
Dobeles.(Bilenšteins.)

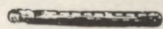
lumā. Pēgu (125. att.) tie pagatavo šādi : kādas pusotras colas gaŗu vītola mizas rullīti nosmailina vienā galā un tur iešķēļ divi iegriezumus ; gandrīz visu šo rīku pūšot ņem mutē, saspiežot nosmailināto galu, un tad pūš pa grūdienam, radot šņācšus trokšņus. Visbiežāk gani mauc svilpes (kas rada tikai viena augstuma skaņu) vai arī stabules (ar kuŗu var izpūst dažāda augstuma skaņas) no koka mizas. Stabules un svilpes var maut jau pēc pirmā negaisa. Tad ganu puika kāpj vītola un nogriež stabulei attiecīga gaŗuma gludu zaru, apm. pirksta resnumā.

kojas viņas čaklumā : « Izdur, Dievs, tam actīņas, Kas caur krūmiem raudzījās ! Es telītes paganiņu, I darbiņu padariju » (BŠ. 50788, no Krustpils).

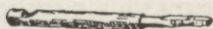
¹⁾ Tie plēš arī lūkus, pin salmu pīnes cepurēm, griež kārbīņas, vij pātagu un pastalu auklas, drāž pātagas kātus un vijamos kāšus, darina stopus ar šaurām (Latvijas Saule 818). « Ganiņš biju, ganos gāju, Mālu nesu kulītē ; Atsēdos pie eglītes, Iztaisīju cilvēciņu » (BŠ. 51056). « Vecs ar veci gonūs guoja, Muolu nesja ozūtē. Asasāduš' uz akmiņa, Taisa muola stabulītes » (BŠ. 51056³⁾, no Silajāņiem). — ²⁾ « Ganiņš biju, ganos gāju, Gana drēbes mugurā : Plika galva, basas kājas, Mells kreklīns mugurā » (BŠ. 50805, no Krotēs). « Ganiņš biju, ganos dzīnu, Gana drēbes mugurā : Lūku kreklis, skuŗu bikses, Zirņu ziedu mētelīts ; Zirņu ziedu mētelīts, Auzu skarū cepurīt' » (BŠ. 50804, no Nīgrandas ; sal. BV. 29229). — ³⁾ Jeb *žebenīca* (Drustos), *šoicka* (Limbaŗos). — ⁴⁾ Vec-Piebalgā.

Tad viņš ar naža spalvu tik ilgi šo kociņu dauza, kamēr tam var nomaukt mizu. Pie tam tas skaita attiecīgu buršanas pantiņu : « Atlēc[i], mana stabulīte, vilkam kauliņš, man tā ādiņa ! »

Dažkārt vilka vietā viņš šo kauliņu novēl arī saimniekam¹. Tad no divi pusēm apdrāž vienu galu, paņem to zobos un, satvēris abās rokās otru galu ar mizu, viņš uzmanīgi izgriež koku (jeb kaulu) ārā. Tad no šī koka tas nogriež attiecīgu gabaliņu, ko nogludina un iestumj vienā stabules galā par iemuti. Tāpat aizbāž arī stabules otru galu ar citu mazu koka gabaliņu, kas no attiecīgās vietas izvilks (126. att.). Dažkārt² stabules iemutņa galā nav aizbāžņa. Tad šo galu nogriež slīpu

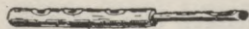

128. att. *Stabule*. Dobelē. (Bīlenšteins.)

129. att. *Stabule* ar kustīgu aizbāzni. (Bīlenšteins.)

un virspusē, skaņas caurumiņu priekšā izveidojas smaile, zem kuņas pūšot aizbāžņa vietā iebāž mēli (127. att.). Šādas stabules pagatavo arī no govju gārsēm ; tās nogriež zem viena posma mezgla, lai tās otrs gals tādā kārtā būtu jau noslēgts. Lai varētu izpūst dažāda augstuma skaņas, kādai stabulei³ izgriezti astoņi caurumiņi (128. att.). Šos skaņas caurumiņus reizēm aizstāj ar to, ka stabules otrā galā ierīkots kustīgs aizbāznis (129. un 130. att.), ko pūšot var iebāzt pēc vajadzības dziļi, lai radītu zemāku vai augstāku skaņu. Jau sarežģītāka ir koka stabuļu pagatavošana : apm. 15 cm gaŗu un vismaz 2 cm resnu taisnu un gludu alkšņa kociņu bez zariem (līdz ar mizu) sautē karstos pelnos. Vienu galu tam no divi pusēm apdrāž plānāku un netālu no šī gala iegriež tam visapkārt līdz pat serdeij un nošķeļ skaidiņas. Tad šo tievāko galu ņem zobos vai iebāž kādā spraugā, vai arī cieši satveŗ kreisajā rokā un ar labo roku izgriež un izvelk koka serdi, cik dziļi kociņš iegriezts. Kārkle

130. att. *Stabule* no Īles. (Bīlenšteins.) Tā pagatavota no 30 cm gaŗa kārkle, sērmūkšļa vai alkšņa kociņa pirksta resnumā.

mizai tātad klāt palikušas arī dažas koka kārtiņas ar cauru vidu. Šai stabulei aizbāžņu nav, vienīgi skaņas caurumiņi, uz kuņiem pūšot liek pirkstus. Pie stabules pūšamā gala — spigas⁴ — atrodas skanošā mēlīte, gludi izdrāzta no alkšņa koka (līdz 2 1/2 cm gaŗa, 6 mm resna). Tās viens gals piestiprināts pie stabules iemutņa, kur attiecīgi nodrāzta miza un daļa koka. Šo stabuli pūšot, visu skanošo mēlīti ieņem mutē, kur ar mēli noslēdz stabules atvērumu, ļaujot trīcēt un skanēt vienīgi šai mēlītei. Līdzīga veida stabuli, « klaneti », pagatavo no jaunas priedītes atvases (no

¹ Tāpat : « Lec, lec, kociņ, Vilkam kouliņ', Man tā ādiņ', Kurpniekzeļļam zābaciņš ! » (BŠ. 55353, no Slokas). — ² Piem., Dobeles novadā. — ³ No Dobeles. — ⁴ Ērgļos, Liepkalnē (Vidzemē).

gada dzinuma posma starp divi zaru kopām). Ļoti piemērota ir kāda nolūzusi, novītusi apm. 4 cm resna priedīte, kuņas serdi tad var vieglāk izgriezt. Arī no alkšņa un melnalkšņa gatavo šādas stabules, pie kam izgriezto serdi reizēm izmanto kā stabules pagarinājumu. Ganu taures taisa vai nu no bērza tāss, vai no svaigas alkšņu mizas, ko sagriež sloksnēs un tad satin (50 cm līdz 1 m gaļas) ar vienu galu tievu, otru plātāku. Tievajā galā iestiprina skanošo mēlīti jeb spiedziņu¹, kas sastāv no apm. 8 cm gaļa un 1,5 cm resna zaļa alkšņa kociņa, kuņa serdi izgriež mums jau pazīstamajā veidā. Tam sānos ir slīps, garenisks iešķēlums (līdzīgi kā iešķel rudzu salmu, ja no tā gatavo mēlīti). Pūšot šajā iešķēlumā ieliek mēli, un atgrieztā daļa paceļas uz augšu². — Bez tam gani mēdz dziedāt savas tautas dziesmas — lēlot³ — gan lai sasauktu kopā lopus, it īpaši, ja kāda govs pazudusi, gan arī no tālienes sadziedāties ar citiem ganiem, viens otru uzaicinot sadzīt lopus tuvāk kopā, lai tad paši kopīgi pavadītu laiku. Bieži šī sadziedāšanās notiek gaļāku sarunu veidā. — Labs gana palīgs ir suns : tas uzmana govis, kas zogas labībā un piedzen tuvāk ganāmpulkam tos lopus, kas palikuši pakaļā. Tas pasarga arī lopus no vilkiem. Bet par to gans dalās ar savu suni maizes riecienā⁴. (Mājā sunim dod ēst īpašā traukā — laceklī⁵.) Lai ganu suņus kavētu skriešanā, tiem dažkārt kaklā pakaļ īsas koka nūjas (ar izurbtu caurumu) — klūgas⁶. (Šai pašā nolūkā reizēm arī lopiem kaklā piesien smagu vendzeli⁷.) Ja gans govis gul[d]ina jeb kad lopi iezagušies labībā⁸, viņš dabū pērienu (tiklab no sava, kā no kaimiņu saimnieka). Lai pasargātos no šīm varmācībām, tas skaita buņamo pantiņu : « Dievs dod ganu kūlējam Svina kājas, alvas acis : Ar kājām nepaiet, Ar acīm neredzēt⁹ ! » Ja lopi ganībās labi neēd, skaita šādus vārdus : « Deviņ' vīr' nāk, kuņš nāk devītes, viņš nes veselīb'¹⁰ ».

¹ Krustpili. — ² Stabules laikam pūstas arī nabaga vīra kāzās, jo tam nav tik daudz naudas, lai algotu dārgos spēlmaņus, kā par to zoboņas tautas dziesma : « Nu ir laiks kalpiņam Pavasari kāzas dzert : Nu ir saldas bērza sulas, Skaistas kārkļa stabulītes » (BV. 15623). *Bilenšteins* 719-722. *Pāvuliņa*, Krustpils, 90, 91. — ³ Jeb *lētēt*, *lel[l]ot*, *alot*. — ⁴ « Sunīšam maizes devu Pa lielam gabalam, Tas piedzina to telīti, kas palika pakaļā » (E. II. 2421) ; « Sunīšam, Krancišam Biezu maizes riekus devu ; Tas bij mans ganītājs Lietainā laiciņā » (BŠ. 50950, no Smiltenes). — ⁵ Alūksnē. — ⁶ (Alūksnē), citur tām vārdā arī *urbe*, *spuliņģis* (Skujenē), *klamburs*, *klimbins* (Grobiņā), *vangale* (Āraišos, Drustos, Dzērbenē, Kalsnavā, Lenčos, Pālē, Raunā, Rozbeķos, Taurenē, Tukumā, Valmiermuižā, Vec-Piebalgā, Višiņķos, Zaubē), *vāngale* (Cesvainē, Galgauskā, Vestienā), *vāngala* (Valmiermuižā), *vāngals* (Zālītē), *vāngalis* (Dundagā, Zālītē), *vāngalis* (Vecmuižā [Zemgalē]), ddzsk. *vāngales* (Bērzaunē). Nejaukiem suņiem reizēm uzmauc uz purna arī *mučus* (Ķieģeļos). — ⁷ Mālpili. — ⁸ *Lopu izdzīšanu no labības* ganiņš mīklā apraksta tā : « Labums iekš labuma, bet es dariju vēl labāk » (Garozē). — ⁹ BV. 29266. — ¹⁰ Nejauku lopu brīdina : « Zum, bum, esi mierā, stāvi mierā, Laima nāk ; ja nebūsi

Pret pusdienu (vienpadsmitos vai pusdivpadsmitos) govīs dzen mājā. Sāvienā gans laiku novēro šādi : ja viņš var aizspert kāju līdz savas ēnas galvai, tad laiks laist lopus uz mājām. Pieaugušas meitas vai arī saimniece, govīs ganos dzenot, iet ganus izvadīt¹ un tāpat arī, lopus mājā laižot, tās iet vados. Mājā govīs piesien laidarā, kur tās arī slauc. Slaukšanā piedalās arī ganu meitas. Tad gans paēd pusdienas un var doties divi stundas diendusā. Pēc tam viņam jāsapļauj sēks un jāsakapā cūkām zāles un lapas². Tīšos pēc pusdienas, karstās dienās arī stundu vēlāk, dzen lopus atkal ganos, un vakarā, saulei noejot³, tos laiž uz mājām⁴. Īpaši svētdienās un svētku dienās meitas mēdz iet uzganos⁵ (lai ganiem palīdzētu vai lai tos aizstātu). (Šajā laikā arī puīši jā pieguļā.) Tai meitai, kuņī pie siena iznācis grābt astīti, svētdien gani. Kauču arī govju ganu neviens nenicina, tautu meita tomēr kaunās, ja precinieki viņu redz ganos⁶. Līdz pirmajam pasaules kaņam bieži varēja sastapt kopīgās ganības : kādi četri vai pieci saimnieki laiž savus lopus kopus ganībās un algo kopīgu ganu. Šodien šādu paņēmienu sastopam vienīgi pie nabadzīgiem ļaudīm, kuņiem ir tikai kādas pāris govīs.

Krustās vasaras dienās, it īpaši, ja lopi ganās aplokā, kādā ar zariem, sūnām vai velēnām pārsegtā bedrē dedzina « dūli⁷ » — dažādas skaidas un gruzus, lai radītu « kūpekļus⁸ », kas atvairā mušas un odus⁹. Lopi jāpasarga arī no čūskām ; buņamvārdos tās pārlicina kost kur citur, lai ļaunumu pārnestu uz kādu citu priekšmetu : « Baltis kukaini, spožs un spangaiņš, spīdošs lien pa purva sūnu. Cērt vecā kokā, cērt vecā praulā, Cērt rudā akmenī, ne manam lopam ! » Vai : « Dižas čūskas, mazas čūskas, Guliet kārķu krūmiņā, Nekodiet lopiņiem, Ne maziem bērniņiem ! Kodiet rudam akmenim, Ne tam auga, ne tam pumpa, Ne tam puva¹⁰ ! » Tāpat : « Pēteris, Andrejs, Jēkabs, tie tie tēvi,

mierā, Laima tevi atstās. Tad tevi ķers nelabais, zum, bum, zum, bum, tad tevi ķers nelabais, raustīs, dīdīs, beidzot samals tevi pelnos ». Reizēm pat nakts vidū ganam jāceļas un jāiet raudzīt teles. Latv. buņ. vārdi 402, 423. *Pāvuliņa*, Krustpils 89, 90.

¹ Jeb [pa]vadīt. — ² Reizēm plūc arī celmenes un dod govīm, tad esot labs krējums (Džūkstē). Kad ganiņam pirkstu starpas izsūtūšas, tad liek celmeņu lapas un ziež krējumu. Tāpēc arī : « Māte mani labi māca, Par vārtiem vadīdama : Nem rikstīti, trauc rasiņu, Lai nemirka apaviņi » (BŠ. 50533, no Ogresgala). — ³ « Ganiņš biju, ganos gāju, Gana darbu vien darīju : Sit' kociņu uz kociņa, Lai iet saule pie Dieviņa, Lai iet saule pie Dieviņa, Dod mums svētu vakariņu » (E.I. 1842, no Nītaures). — ⁴ Uz māju dzenot, govīm uzsauc : « Mājās, mājās ! » vai : « Kokš mājās ! » (Dundagā, Liel-Salacā). — ⁵ Bērzaunē. — ⁶ « Raugies, puīsi, kur raugies, Ganos meitu neraugies ! Ganos meita melnu muti, Vējiņš matus plivināja » (BŠ. 51013, no Cesvaines). — ⁷ Alūksnē. — ⁸ Kacēnos. — ⁹ Arī no kūts kvēpina ārā mušas un odus, dedzinot no salmiem satītu *dūlēju* (Liel-Salacā). — ¹⁰ (BŠ. 55362, no Rendas). Tāpat : « Čūska, čūska, kārķu krūmu lidēja, kod praulam, akmeņiem, ne manam lopiņam ! »

Anna, Māra, Katrīne, tās tās mātes. Lodājiet pa siekstām un paparžiem un nepiedurieties ne pie lopiem, ne pie cilvēkiem ! » Bet vēl vairāk lopi jāuzmana no vilku uzbrukumiem, it sevišķi ja tie mežā noklīduši tālāk no ganāmpulka. Pret vilkiem labi īpaši buršanas pantiņi un arī dažādas citas izdarības. Šajā nolūkā lopiem dod arī appūstu sāli. Jurgos mazus bērnus vajagot svēpēt ar vilka gaļu, tad, ganos ejot, vilks tiem nekā nenonesot. Bez tam lopiem ir arī savi aizstāvji un gādnieki — lopu mātes — kas tos pasarga tiklab no vilkiem, kā no sērgām. Tos uzskaita dažādos vārdos, piem. : « Ak tu stiprais zirgu Ūziņ, spēcini manus zirdziņus. Ak tu miļā govju Māriņa, sargi, glabā manas gotiņas. Ak tu bagātā aitu Annīte, svētī manas aitiņas. Ak tu žiglā kazu Bārbele, uzturi manas kaziņas. Ak tu rūpīgais cūku Tenīsīt, vaislini manas cūciņas. Ak jūs visi miļi sargātāji, glabātāji, sargājiet, glabājiet manus lopiņus pa gaļām, tumšām naksniņām tik ziemā, kā vasarā, tā dienā, kā naksniņā ! » Par teļiem gādā Urbāns. Sevišķas izdarības lopu pasargāšanā sauc tītas ar Jāņiem¹. Jau Zāļu dienā saimniece mēdz nolikt celiņu no istabas līdz laidaram ar nātrēm un dadžiem, lai raganas, kas nākošā naktī nāks lopus burt, uz tiem izdurtu savas acis. Kāds puisis staigājot šīs nātres novandījis. Saimniece, to ieraudzīdama,

¹ Arī gani piedalās dziedāšanā : « Siera, piena, Jāņa māte, Par telišu ganījumu ! Ja nedosi siera, piena, Paliks teles ālavīcas » (E.X. 2298, no Lubānas). Lai pirktā govs nebēgtu atpakaļ uz veco vietu, tad to mēri ar koku un mēru pieslej pie govs kūti. Kad kāda govs saslimst, tad bieži iet pie kāda burvja vai pūšlotāja pēc padoma. Šādā gadījumā jāpieceļas divpadsmitos naktī, tā, lai neviens cits nepamanītu un nepamostos. Tad iet uz kūti un pārliecinājas, vai lopi guļ vai nomodā. Ja tie mierīgi guļ, tad vārdotājam izdosies, ja tie neguļ un ir nemierīgi, tad labāk palikt mājās (Alūksnē). Pūšlotājs parasti iztaujā, vai kustoņi jau sen sākuši slimot, kādas slimības parādības novērotas un vai nav kas aizdomīgs kūti manīts, vai kāds svešs cilvēks nav staigājis ap lopiem. Ir tādi vārdotāji, kas spējīgi kādā pudelē vai glāzē parādīt to burvi, kas lopus noskaudis (šajā brīdī lopa īpašnieks var burvim ko ļaunu padarīt, piem., izdurt tam aci vai to noslāpēt). Pūšlotāja dotās zāles vakarā dod iekšā lopiem un tad pamatīgi noslēdz kūts durvis, lai neviens tur nevarētu iekļūt. Šīs zāles iedarbojas nevien uz lopiem, bet arī uz burvi, kas tos apbūris un nu viņš nāks ko no šīs mājas lūgt. Ja viņam neko nedod, tad tas nobeidzas kā muša (Reņģē). Taču ja pūšlotājs šajās mākslās ir jaunāks par lopu apbūrēju, tad viņš apburto lopus izārstēt nevar. Baznīcas pārlūkošanā 1637.gadā Blomē noskaidrots, ka pats Smiltenes baznīcas priekšnieks vedis savu slimo govī pie kannureģa. Ja kādai govij sāp kauli, tad jāsadēdzina kāds govs kauls, tad tas jāsasit un jāsaiberž, piejauc klāt miltus un ūdeni, sataisa kukulišus un kopā ar barību dod lopam iekšā. Arī dadžu lapas liek govīm pret kaulu sāpēm. Pret asinssērgu govij dod bebra kārkļus, strutenes un retājus. Pret dažādām lopu kaitēm labas esot arī vībotnes, māteres, vērmeles, asins zāles, apdziņu zāles, zilgalvjī, pelašķi (sevišķi uz ievainojumiem) un dažādas augu saknes (ar etiķi). Slimības (arī izmežģījumus) dziedē ar vārdiem. Čūskas kodumu ārstē ar kaltētu līdakas zobu un vainu ieberzē arī ar vārdiem lupstājiem. Latv. bur. vārdi 229, 362-366, 655, 673, 680, 682, 685, 752, 756. *Pāvuliņa*, Krustpils 135 ; *Ļaudona* 13, 14.

tūlīt sacījusi, ka nu būšot kāda nelaime. Tiešām, nākamā rītā lopi ganībās ļoti badījušies. Pusdienā, govīs mājā laižot, saimniece šo to sagrābājusi pa celiņu un sliekšņiem un ar to kvēpinājusi govīs. Pēcpusdienā tās tad vairs nav badījušās. Ja kādā apciemā no vairākām mājām jādzen lopi ganībās pa kopīgu ganu ceļu, tad Jāņu rītā neviens nevēlas to pirmais darīt, jo tad govīm piemetoties visi nelabumi. Šajā rītā arī raganas sēžot krūmos un gaidot pirmās govīs, lai tās slauktu. Tādēļ arī kāda veca saimniece nekad nav savus lopus pirmā laidusi ganos. Vienā Jāņu rītā pārējās saimnieces norunājušas ar savām meitām šajā rītā lopus nemaz ārā nelaist, bet iedot tām mājā sapļautu āboliņu, lai noskatītos, ko vecīte darīs. Arī tā noturējusi savus lopus mājā līdz brokastīm. Tad tā gājusi savam ganāmpulkam pa priekšu un vicinājusi uz abām pusēm ar riksti, lai nodzītu ļaunumu no ceļa un vēl šā un tā pestēļojusi. Vispār Jāņos puīši mēdz pušķot māju vārtus (arī laidarvārtus) ar bērzu veijām. Kūti grezno ar sērmūkšļu zariem. Tāpat arī uz laidara vārtiem un žoga saliek sērmūkšļu zarus, lupstājus un nātres, kuņu uzdevums — atvairīt ļaunos garus. Gani pin zāļu, bērzu zaru un paparžu vainagus un liek tos govīm galvā. Šos vainagus uzglabā un ziemā pēc govīs atnešanās tos aplej ar karstu ūdeni un dod tai zāļu vietā. Zināma svētību nesošā nozīme ir arī ligo dziesmām un citām Jāņu izdarībām. Šajā vakarā jaunajām telēm dod vārdus.

Kad lopi pārdzīti mājā — laidarā — tiem tiklab pusdienā kā vakarā dod sapļautu zāli, sēku (piem., lēčus, lēdzauzas¹). Laidarā tie paliek arī pa nakti, jo te ir mazāk mušu un nav tik karsts kā kūti. Šādā kārtā lopi paliek ārā ne tikai vasarā, bet pa daļai arī pavasarī un rudenī. Laidaram visapkārt oši un ozoli, « lai neredz skauģa acis, cik telišu laidarā² ». Dažkārt govīm arī uz lauka ierīkota iežogota vieta — ārlaidars jeb lauklaidars³. Īstenais laidars⁴ mājā ir parasti ar kāršu sētu iežogots četrstūŗa laukums kūts priekšā. Kūtiis ceļot pakavu veidā, trīs puses apbūvējot, priekšpusi aizžogo, un klajais vidus ir tad laidars. Teļi vasarā mēdz stāvēt palēpē⁵ — starp govju un zirgu kūtīm. Tautas dziesmas piemin arī īpašus teļu laidarus⁶.

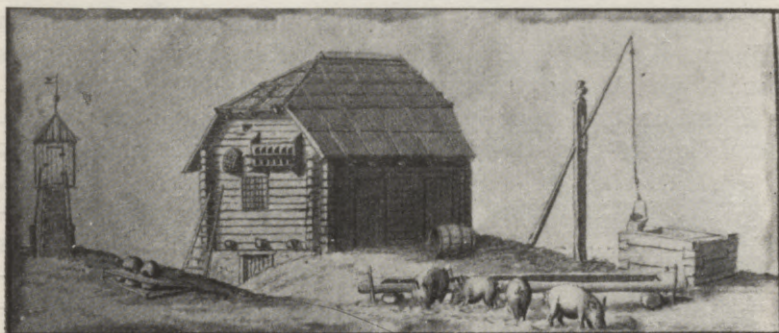
Ziemu govīs stāv kūti. Parasti govju, zirgu, aitu un cūku kūtiis atdalītas savā starpā ar šķērssienu. Bieži govīs atrodas

¹ Jēb lēdzauzas (Īvandē). — ² E. II. 2248, no Jaun-Ates. — ³ (Grobiņā), lauka [jēb lauku] laidars (Kandavā), režģis. — ⁴ (Āraišos, Aulejā, Bauskā, Bērzaunē, Cēsainē, Drustos, Dundagā, Dzirciemā, Īvandē, Liel-Ezerē, Liezēri, Matkulē, Rūjienā, Vandzenē, Zaubē) jēb laidaris (Bērzaunē), laiders (Drustos), laideris (Bērzaunē, Jaun-Piebalgā, Lubānā, Sausnējā), laidārzs (Pociemā, Rūjienā), priekšlaidaris (Liepkalnē [Kurzemē]), dindārzs (diendārzs; Atašienē, Aulejā, Liksnā), notars, sutrainis. — ⁵ Aulejā. — ⁶ BV. 32421³.

vienā telpā ar aitām, taču pēdējās tad norobežotas ar kāršu vai galdu sētiņu vienā stūrī, lai tās neklīstu govīm pa kājām. Mēsli kūti paliek visu ziemu. Tādēļ govīs pakaisa¹ ar salmiem, lai tām būtu sausāka vieta un lai uzkrātos vairāk mēslu. Pakaišiem² der arī kūdra, virši, sūnas un sīki sakapātas skujuas; pēdējās, tā ka tās ir rupjākas, gan mēdz pakaisīt zem pārējiem pakaišiem kā apakšējo slāni, tāpēc tās arī šajā gadījumā sauc par paskujām³. Sūnu izraušanai kalpo īpašs knaģis jeb šēpelis⁴ — koka kārts ar galā atstātiem divi vai trim nosmailinātiem zariem. Arī lopu atēdas⁵ izlieto pakaišiem. Šajā nolūkā sapļauj arī mazvērtīgu zāli, — tas tad ir pakrats⁶. Kūts priekšā ierikota dziļa bedre — zaņķis⁷ — kur satek virca un lietūs. — Kūti katru govi piesien savā zināmā vietā un parasti arī katrai atsevišķi noliek priekšā barību. Ap kaklu tai apsiets mīksts pineklis⁸. Pagājušajā gadsimtā⁹ govju piesiešanai kūti vēl varēja sastapt sava veida koka važas, kas sastāvēja no virknē savērtiem sautētu vītulu klūgu gredzeniem: šīs važas vienā galā pēdējam gredzenam cauri izvērts govs kakla pineklis, bet tās otrs gals izvilks caur atvērumu divu sienas baļķu starpā kūts ārpusē, un tur pēdējā gredzenā iebāzts vadzis, kas attur važu no slīdēšanas atpakaļ kūti. (Šādā gadījumā puīši reizēm meitas paķircina, izvelkot šos vadžus ārā, tā ka tās, pie lopiem ejot, atrod tos kūti brīvi vienā juklī apkārt maldoties.) Kūts sienā mēdz iedzīt arī ozola vadžus, aiz kuŗiem govīs piesien stipros un mīkstos pašvītos valgos. Tāpat arī jaunākos laikos govs kakla pinekli ar sili vai karklēm savieno ievalgs¹⁰. Biežāk govīs piesien pie mietā, kas iedzīts zemē vai mēslos blakus silei. Lai saite nenoslīdētu līdz mēsliem, tad attiecīgā augstumā šajā mietā ielaista īpaša tapiņa. Bet, lai govs šajā gaŗajā saitē nesapītos un nenožņaugtos, tāpat arī lai pasargātu saiti no pārkošanas, tad tajā iesieta bauze¹¹ — pusotras līdz divi pēdu gaŗš ieapaļi plakans koka gabals, kam katrā galā izurbts caurums. Vienā caurumā ieverņ pinekli,

¹ Saka arī *kaisīt* (Džūkstē), *piesnāt* (Koknesē), *strijāt* (Alūksnē, Saikavā), *pastreijāt*, *pastrejoj* (Lubānā). — ² Tiem vārdā arī *piekaišas*, *kaiši* (Dundagā, Liel-Salacā), *kaisi* (Dunikā), *paiši* (Sausnējā), *streja[s]* (Dundagā), — ³ Matkulē. — ⁴ Vec-Jērcēnos. — ⁵ Sasmakā (= siena un salmu atkritumi, ko govīs nav apēdušas). — ⁶ (Aulejā) jeb *pakrati* (Kaldabruņā). — ⁷ (Cirgaļos, Jaun-Piebalgā, Purmsātos, Saldū) jeb *žumba* (Snēpelē), *zūmps* (Vestienā), *skutājs* (Taurēnē), *striegons* (Kalētos), *virca* (Saldū), *elderis* (Rucavā, Vaiņodē). To nekad nemēdz mēzt, jo tur esot noliktas lietas, ko nevajagot redzēt. Kad kāds saimnieks to tomēr izdarījis, tas tur atradis čūsku ādas pussatrunējušā māla podā. — ⁸ Jeb *valgs* (Galgauskā, Jelgavā, Liel-Salacā, Maz-Salacā, Rīgā, Valmierā), *valdzenis* (Ērgļos), *kaklenieks* (Bērzaunē), *kaklinieks* (Zaubē), *kaklnīce* (Valgalē). — ⁹ Jaunpili (Zemgalē). — ¹⁰ Cesvainē un Mālpupē, bet Sērmūkšos šis vārds nozīmē saiti, aiz kuŗas govi ved kūti. — ¹¹ Jeb *urbis*, *urva* (Nigrandā), *urve*, *ore* (Grobiņā), *ors* (Aizupē), *prauliks* (Dunikā).

ko sien govij ap kaklu, bet otrā sautētu paegļa, bērza vai kārkla klūgu, ko savij gredzenā un uzmauc uz mieta¹. Sautētās klūgas vietā ar laiku sastopam arī no pakulām vītus valgus. Ar līdzīgu bāuzi, kuņai tad vārdā klimbins, mēdz piesiet lopus arī ganībās. Pašos jaunākajos laikos, lai govš saiti nesagriež un nenožņaudzas, saitē iesien dzelzs griezuli². Lietojot dzelzs važas — karškus³ — lopu piesiešanai, govij ap kaklu liek pakulu vijākli⁴, lai važas neieberž tai kaklu. Bet teles savā pirmajā gadā tur kūti nepiesietas, kur tās var brīvi apkārt staigāt, tāpēc arī tās, pretstatā lieliem lopiem, kas stāv piesieti, sauc par vaļinie-

131. att. Dažas saimniecības ēkas Trikātas novadā, 18. gadu simteņa beigās. (Brotze.) Vidū ar lubu jumtu segts piena kambaris. Zem tā, pa daļai paugurītī zem zemes, izmūrēts ledus pagrabs. Ēkas selmenī piestiprināta baložu mājiņa un no tās pa kreisi pakārts no salmiem izpīts baložu pereklis ar atvērumu sānos. Pa kreisi uz pilāra uzcelts siera namiņš. Netālu no tā starp divi galdiem sūkalu izspiešanai novietoti trīs kulītē iesieti siera riteņi un noslodzīti divi *sierakmeņiem*. Blakus akai sile teju dzirdināšanai. Ūdens tai pārtecējis pāri un radījis pastāvīgu palti, par prieku sivēniem. Vīrs siera namiņa, kā arī mietu galos, kas ietver tā kāpņu margas, izdrāztas rotājošas lodes. Pie tam akas staba galā šis rotājums ir divkāršs.

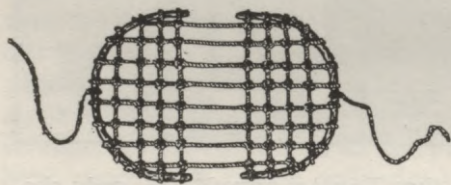
kiem⁵. Pavasarī, kad lopus sāk laist ganībās, mēdz tūlīt arī « apraisīt valgus⁶ » — tos atraisīt kūti vaļā un piesiet laidarā.

Vēl pagājušā gadsimteņa sākumā mēdza lopiem kūti barību nomest vienkārši pie galvas zemē. Taču, lai tik daudz barības nesabradātu kājām, parasti katrai govij noliek priekšā pie sienas sili⁷ (vai vairākām vienu kopīgu), kur ielej dziru un iebeļ runkuļus un citas saknes. Sili izcērt no vienkoča stumbra,

¹ *Bilenšteins* 131. — ² Bēnē, Dunikā. — ³ Liksnā, Sērpilī. — ⁴ (Kalnamuižā) jeb *vijakli* (Jaun-Piebalgā), *vijaklu* (Vec-Piebalgā). — ⁵ [Vnsk. arī] *vaļinieks* (Dunikā, Sausnējā), *vaļenieks* (Cesvainē, Drustos, Saikavā, Saldū). Mālpē *vaļinieki* un Alūksnē un Ērgļos *vaļenieki* nozīmē jaunas govīs, kas vēl nav slaucamas. — ⁶ Lubānā. — ⁷ Jeb *braģi*.

šodien arī sasiť no zāģētiem galdiem. Bieži sili uzliek uz zemē iedzītiem mietiem vai uz lažājiem¹ (mieti ar šķērskokiem). Parasti lopus dzirdina pie avota vai dīķa. Arī pie akas uz blūķiem novietota liela sile, kas vienmēr piesmelta ar ūdeni (131. att.). Ziemā ūdeni smeļ arī āliņģi un noliek govij priekšā vai nu ar visu spaini, vai ielej silē. — Vīrs siles pie sienas ietaisītas karkles², kur ieliek lopiem ēdamo. Tās sastāv no tieviem redeļu kociņiem — virbām³ — kuŗu gali virknē ietverti divi resnākās šķērskārtis. (Ši ierīce visumā līdzīga vienam redeļu ratu groza sānam.) Karkļu apakšējā šķērskārts balstās uz diviem sienā iedzītiem vadžiem. Dažkārt tās uzkaŗ uz ķīļa veida « kaģiem⁴ » (bieži tie ir paegļa zari), vai arī tos novieto uz mums jau pazīstamajiem lažājiem. Karkļu augšējais šķērskoks karājas atgāzts no sienas nost; to pie tās attiecīgā atstatumā piesien ar klūgu vai auklu⁵.

Ziemā mēdz « kopt lopus⁶ » trīs līdz četras reizes dienā. Visvairāk govīm dod sienu (un āboliņu), ko vēl bieži sajauc ar salmiem un pelavām.

132. att. Režģis jeb nozis salmu nešanai. Cērē. (Autora zīm.)

Lopbarību uzglabā stāģenē⁷ (īpašā lielās kūts ēkas nodalījumā bez griestiem). Arī uz kūtsaugšienes⁸ nobāž sienu un salmus. Lai tos pēc vajadzības nomestu kūtī, ierīkots sevišķs « skabris »; dažkārt tā ir no galdiem

sasista liela caurule, kuŗai tad vārdā « zābaks⁹ ». Katru dienu, cik vajadzīgs, sienu uz kūtī nes arī no tuvējā šķūņa vai siena kaudzes, bet salmus un pelavas no rijas¹⁰. Lai ikreiz nebūtu jā-rāpjas uz augstā siena vai salmu panta, lai uzreiz zemē nogāztu lielu saveltu gubu¹¹, tad parasti attiecīgo barības daudzumu izplēš

¹ Alūksnē. — ² (Bērzaunē, Druvienā, Dzelzavā, Dzērbenē, Cīrgaļos, Latgalē, Lazdonā, Laudonā, Sērmūkšos, Skujenē, Taurenē, Valmierā) jeb karkļi (Vidrižos), redeles (Kursišos, Liel-Salacā, Valmierā), redeļas (Kliģē [Kurzemē]), lažas (steļ]veidīga ietaise; Alūksnē, Bērzaunē, Lubejā), nīte[s], ēža (Aizputē, Apriķos, Dunikā, Cēsis, Grobiņā, Mālpupē, Smiltēnē). — ³ (Kabilē, Rucavā), virbaliem (Rucavā) jeb redeļu pulkām (Liel-Salacā, Ungurmuižā). Sal. žauti (Asītē) = plakani karkļu stāvkoki. — ⁴ Drabešos, Secē, Sunākstē, Taurenē. — ⁵ Dažkārt barību sabāž lādes veida ierīcē; tai vārdā goļa, seņģis (Jeŗos, Naukšēnos), ren[k]stele, enstere (Dundagā), ensteres (Turlavā), enstele (Ēdolē), enzars (Ilūkstē), enzars (Dundagā), ēža (Aizputes apgabalā). Sal. vēl leķka (Liel-Salacā) = ierīce siles uzstatīšanai: pie griestiem piestiprināti divi stabi, kas savienoti savā starpā šķērskokiem; pāri pēdējiem pārlikti galdi un to priekšā novietotas karkles. — ⁶ Saldū. — ⁷ Jeb [s]kabūzi [Kurzemē]. — ⁸ T.i. uz laidaraugšas (Kandavā, Talsos). — ⁹ Cesvainē, Džūkstē, Mēmelē, Pļaviņās. — ¹⁰ Lai vējš negaisina nesamo, šo rijas taku apstāda ozoliem un ošiem, kas reizē pasarga arī no skauģa acīm. — ¹¹ Ko Rucavā sauc par vāliņģi.

no panta apakšas. Lai vieglāk izvilktu sienu ārā, kas kaudzē vai pantā smagi nosēdies, lieto īpašu koka kāsi: tā viens gals nosmailināts, lai to vieglāk varētu iebāzt siena blāķī. Netālu no šīs smailles atstāts viens atžebura veidā nodrāzts zars, kas, kāsi ārā velkot, izrauj sev līdz klēpīti sienu. Kāša otrā galā ērtākai turēšanai mēdz atstāt vēl vienu zaru. Šādai siena vilkšanai ar kāsi ir arī vēl cita nozīme: kaudzē aizsāktais siens nebojājas, jo no tās ņem sienu, to izvelkot visapkārt no sāniem, un tās virsotne, kas parasti pārklāta ar saloņiem, paliek neskarta, tā ka pret pavasari

133. att. Salmu nešana ar nozi. Cērē, 1936. g. (Autora uzņ.)

šāda siena kaudze atgādina lielu apsnigušu beku. Izvilktu sienu dažkārt sakrauj uz zemes izklātā segā — zāļeniekā¹. Tas ir apm. 5 pēdu plats un tikpat gašs pakulu audekla gabals, pie kuŗa stiprajiem stūriem piestiprināti sasienamie valdziņi — « deržas² » — vai arī vairākkārt salocītas audekla sloksnes, lai aiz tiem varētu sasiet jeb « pieraistīt³ » nastas stūŗus. Bieži siena, salmu un pelavu nešanai kalpo nozis⁴: pakulas iegriež

¹ Kam vārdā arī zālnieks, nēsu (vai siena, salmu) deķis, salmdeķis, salmu palags, nesta, nasta, nestava. — ² Lubānā. — ³ Šērmūkšos. —

⁴ Jeb noze, noza, nosis, režģis, režģe, [ddzsk.] režģas, režģelis, režģine[s]

kažos un saites savij pa divām kopā un tad šis grīstes iepin rūtītēs starp divām lazdas likstēm (132. att.). Pakulu grīšķu vietā nazi senāk izpina arī no lūkiem vai klūgām. To izklāj zemē un tam virsū sakrauj sienu. Tad ar divu valdziņu palīdzību, kas piesieti likšķu vidū, šo nastu savelk kopā un nes uz muguras (133. att.). Salmus un sienu nes arī lielā skalu grozā (134. att.). To nes uz muguras, tam augšmalā piesieto virvi pārņemot pāri plecam. Dažkārt siena un salmu nastas sasiešanai lieto arī virvi, kuņas galā iesiets koka « knauķis ¹ ». — Sienu stāģenē mēdz sajaukt kopā ar salmiem un tad vēl labi apkratīt ². Tie tad ir kratījumi ³. Īsumus — miežu un auzu salmus — viegli sajaukt

134. att. Skalu grozs salmu un siena nešanai. Līksnā, 1939. g. (Autora uzņ.)

ar sienu, bet gaŗkūlsalmus iepriekš jāsgriež ar izkapti sīkākos gabaliņos — kapaiņos ⁴. Šim nolūkam kalpo īpaša ierīce — grieztuve ⁵ — kas sastāv no vienkārša sola (135. att.) vai galda, kuņa virspusē katrā malā pa pārim rindā sadzīti (nedaudz uz ārpusi izvērsti) koka zari, starp kuriem iespiež gaŗkūlus (dažreiz arī sienu) ko tad ar izkaptas asmeni ar brīvu roku sagriež ⁶ vēlamā gaŗuma kapaiņos ⁷.

Pēc šīs sausās barības govīm dod dzērienu ⁸: verdotā ūdenī saplucinātas rudzu pelus vai auzu plēgas un siena pabiras ⁹, kā arī vēl kādu kušķi āboliņa. Labprāt te vēl mēdz « uzmost govīm

ddzsk. ; Kaldabruņā], *ragaža* (Kārsavā, Ludzā, Maltā), *liska*, *lisks*, *rīds* (arī maisa veidā), *ķīsis*, *ķīpa*, *ķešelīšs*, *vērsaka*, *varzaks*, *varza* (Aknīstē), *ūdgarnis*.

¹ Zājeniekos. — ² Stendē. — ³ *Jeb krači* (Bukaišos, Jaun-Aucē, Liel-Sesevē, Naudītē, Turaidā), *kračas*, *kratekles*, *kratenis* (Naudītē), *kratinis*. — ⁴ Nigrandā. — ⁵ *Jeb paisīkles* (Jaun-Piebalgā), *cacis* (Džūkstē). — ⁶ Jaun-Piebalgā šīs darbības apzīmēšanai saka *salmus paisīl*. — ⁷ *Bīlenšteins* 129. — ⁸ Kam vārdā *uzdziras* (Šķībē), *dzira*, *čuliņa* (Vidrižos), *sutums* (Lubejā, Viesienā, Vietalvā), *sautenis* (Jeļos), *sauts* (Ēvelē), *pluceklis* (Šasmakā). — ⁹ Īpaši, kad šķūnī no strēķa ņem sienu, tad iznāk daudz *pabiru* (= ziedi utt.).

miltus », — tas tad ir uzmats¹ : dzērienam piebeņ (« uzputina ») sauju miltu, tos izkuļot ar dukuru². Jaunākajos laikos dzērienam piejauc arī spēkbarību — [eļļas] raušus. Dažkārt arī bezdelīgu perekļus vāra šajā dzērienā, lai govīm nelēcoties nekāda kaite. Kad govs atnesas, tad no trim sliekšņiem ņem zemes un piebeņ dzērienam, lai tā dotu vairāk piena un lai neviens to nespētu noskaust³. Šajā laikā govij dod arī vārītas kumelītes⁴. Tām dod arī lopu griežņus, kāļus, runkuļus, rāceņus, burkānus. Raupus⁵ — saknes, lakstus un lapas — mēdz saraupēt⁶ ar « kapaimu⁷ » vienkoča silē — kapātuvē⁸. — Ja gaņajā ziemā visi barības krājumi patērēti, tad dažkārt, ja nav sniega, lopus izdzen g - nībās vai salūko mežā koku mizas un citu posta laika barību. Reizēm barības trūkuma dēļ daļa lopu jāpārdod. (Kad govi ved uz tirgu, tad jāsit krustām pār skudru pūzni un jāsaka : « Cik skudrišu pūznīti, tik pircēju pie vezmiņa⁹ ! ») Mēdz arī kādu lopu « dot uz pu - baru » — kāds cits to iztur pa ziemu un par to patur pusi no ieņēmuma. Arī teļus mēdz « izdot kārbniekam¹⁰ », kas tos tad patur pie sev līdz trim teļiem.

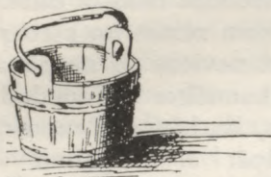
135. att. Salmu grieztuve — *cacis* jeb *pai - sīkles*. (Bilenšteins.)

Govis parasti slauc trīs reizes dīc - nā (ziemā dažreiz

arī tikai divi reizes) : no rīta (pirms tās laiž ganībās), pusdienā un vakarā (kad lopi atkal pārdzīti mājā). Pienu slauc koka slaucenē¹¹,

¹ Jeb *uzmata*, *apjavs*, *apjava*. Sal. vēl *jautiņmilti*. Miltus no maltuves uz kūti nes mazā apaļā koka traukā — *kriec[it]i* (Džūkstē) — vai arī nedaudz lielākā, no priežu saknēm izpītā, plakanā groziņā. — ² Tam vārdā arī *dudul[is]* [Skujenē], *mielurs* (Rūjienā), *čai[it]is*. — ³ Remtē. Latv. buļ. vārdi 590. — ⁴ Govju ēdiena vārīšanai lopu virtuvē jaunākajos laikos iemūrēts liels pōds, zem kuņa *pakuldē* (jeb *papodē*) kurina uguni. Dzirksteļu atturēšanai no griestiem kādu pēdu zem tiem virs krāsns pie baļķiem piestiprināta galdu lāva — *plaga* (Ungurmuižā) — kuņas apakša piemesta māliem, lai neaizdeg - tos. — Pieradinot teju pie dzeršanas, saka : « Dzer, teļiņ, dzer. Tā dzer, kā visi dzērāji dzeņ » vai : « Dzer tā, kā šodien dzeņ Bauskā ». Dzirdinot piemin arī krietnus dzērājus : « Dzer kā vecais Brauns » (Latv. buļ. vārdi 247). — ⁵ Vec-Piebalgā. — ⁶ (Piebalgā) jeb *raupēt* (es raupēju), *raupīt* (Vec-Piebalgā), *sarempēt* (Jaun-Piebalgā). — ⁷ (Jaun-Rozē) jeb *čakatu* (Alūksnē, Apukalnā), *čapakli* (Stūru muižā ; sal. *čapas* [Karvā] = kāpostu lapas lopu barībai). — ⁸ (Zvirgzdenē) jeb *kapānicā*, *kapānē* (Aulejā). — ⁹ Latv. buļ. vārdi 246, 247. — ¹⁰ Neretā. — ¹¹ (Āzviķos, Bātā, Bēnē, Blidienē, Degolē, Dzirciemā, Džūkstē, Ēvelē, Gramzdā, Lestenē, Liel-Ezerē, Nauksēnos, Pūnos, Rankā, Raunā, Rūjienā, Skultē, Ungurmuižā, Vaiņodē, Valmierā,

ko nes vai nu aiz loka¹ (136. att.) vai aiz slaucenes raga². Slaucēja ir pati saimniece. Tai palīdz ganes, reizēm arī meitas. Tā notupas vai apsēžas uz maza soliņa un sāk vispirms govī rietināt³,

136. att. *Slaucene*. Tās loks, kas ir izdrāzts no lazdas nūjas, vidū patūrējis savu dabisko apaļumu un taisnumu, lai labāk iekļautos nesējas rokā, bet uz galiem ar slīmeistu notēsts uz pusi plānāks, lai to varētu saliekt. Tā pogas vai kāša veida galī iebāzti divi pretim stāvošu garāku galdīņu caurumos. Slaucot loku noliec pie malas.

zināmus vārdus⁴ runājot, piem.: « Rieti, govīt, pilli pupi, tukši ragi » vai: « Rīti, rīti, muna gūvs, Pilny pupi bolta pīna; Pylns vādars zaļis zuolis, Pylni rogi uobuleņa⁵ », lai tas tek « no ragiem⁶ pupos, no pupiem manā slaucenē ». Govs pupus slaucot mīklā apraksta šādi: « Četras māsiņas miez vienu pelcīti⁷ ». Piena slaucienu⁸ (ko salej arī lielākos traukos, kuņus tāpat sauc par slaucenēm) ar nēšiem no laidara vai kūts aiznes uz pagrabu. Bet šos traukus vajag pārsegt ar kādu drānu, lai skauža acis pienu nenobur⁹. Tādēļ arī agrāk slauceni parasti mēdza noslēgt ar sevišķu vāku. Vispār saldu pienu nedrīkst nevienam rādīt, īpaši ja piena ir daudz, jo dažam esot tāda

acs, ka tas var noskaust nevien pienu, bet arī pašu govī¹⁰, kas tad vairs nedodot tik daudz piena¹¹. Pienu nedrīkst nevienam

Vandzenē, Vietalvā), citur tai vārdā arī *slaucenīte* (Liel-Straupē), *slaucenis* (Drustos), *slauca*, *slauce*, *slaucis*, *slaucīte*, *slaucītis* (Vec-Atē), *slauceniēks* vai *slauciniēks* (Ērgļos), *slauktava* (Kalupē, Zūrās), *slauktave* (Galgauskā, Īvandē, Skrīveņos, Sunākstē), *slaukteve* (Biržos [pie Jēkabpils], Daudzēsē, Dundagā, Dunikā, Lubānā, Praulienā, Saikavā, Sarkaņos, Stendē, Sunākstē), *slauktevis* (Liezēri), *slauktive* (Aulejā, Barkavā, Kaldabruņā, Lubānā, Pildā, Susējā, Varakļānos, Vārkavā, Zasā un vispār Latgalē), *slauktuva*, *slauktuve* (Aknīstē, Alūksnē, Cesvainē, Drustos, Dunikā, Ēvelē, Galgauskā, Gramzdā, Liepnā, Lizumā, Mēmelē, Naukšēnos, Sausnējā, Sunākstē, Ugālē, Vec-Gulbenē, Zvirgzdenē), *slautuve* (Liepnā).

¹ Saldū. — ² Liel-Salacā. — ³ Alūksnē, Ļaudonā. Snēpelē saka *aprietināt govī*. — ⁴ Govis slaucot, nevajag pieminēt raganu, citādi arī tā nākot un slaucot. Tāpat nevajag daudzināt arī velnu, lai pienu nepieķēzot. Latv. bur. vārdi 232, 563. — ⁵ (BŠ. 50622, no Makašēniem; sal. BV. 28912). Tāpat: « Rieri, rieri, man' telīte, Pilli ragi, pilli pupi! Pilli pupi balta piena, Pilli ragi ābuliņa » (E. II. 2182, no Ēveles); « Rieti, rieti raibaliņa, Dod man pilnu slaucenīti! Tukši ragi, pilni pupi, Pilna mana slaucenīte » (BŠ. 50621); « Rieto, rieto, Pilli pupi, tukši ragi; Pieniņ' slaucu čuru, čuru, Sviestiņ' taisu luku, luku » (BŠ. 50623, no Rankas); « Riri, riete, Kungam gos, Kamēr Dieviņš pašai dos » (BŠ. 50620, no Vitrupes); « Rieti, rieti man' gosniņa Trīs reiziņas dienīnā: Rītā agri, vakarā, Trešo reizi launagā » (E. II. 2182¹, no Alsungas). — ⁶ Ļaudis domā, ka govīm un kazām piens vispirms rodoties un krājoties ragos. — ⁷ Vai: « ...vienā peltītē », arī: « Četras māsiņas tek vienā baznicā » (Garozē) un *govī slaucot*: « Jo pis, jo puto » (BV. VI.54. un 55.n.). — ⁸ Snēpelē. — ⁹ Krustpili, Meirānos, Vec-Gulbenē. — ¹⁰ Jaun-Gulbenē. — ¹¹ Alūksnē.

dot, iekāms tajā nav iemesti trīs sāls graudiņi, citādi to var noskaust un tas kļūst dzislains. Lai ņēmējs nevarētu govīs noskaust, tad, pienu otram dodot, tas dodams trīs reizes, atpaļ paņemot, un jārunā : « Došu, došu, tikai visu neatdošu ! » Izslaukto pienu pagrabā caur smalku lina audumu¹ un kāstuvi² izkāš « kāšamajos spanņišos » (sal. 137. att.). Tad šo pienu mēdz vairākos koka traukos un māla podos nostādināt³ — ļaut krējumam atdalīties un nostāties piena virsū. Parasti piena raudzēšanai kalpo placītis⁴ jeb apalītis⁵ (138. att.). Pienu raudzē arī « ķibā⁶ » (139. att.), gaŗā un patievā traukā ar vāku ; augšgalā tas ir platāks, un netālu no dibena tam ierīkota spunda, lai pēc nokrejtā piena sarūgšanas siltā vietā varētu izlaist suliņas. Visbiežāk tos gatavo no melnalkšņa. Piena traukus vajagot taisīt no mātītēm⁷, tad nostājoties vairāk krējuma. Lai piens būtu labs un nevilkots, šos traukus sutina ar melnmiŗu lapām. Daŗkārt sastopam arī māla traukus. Ielieto pienu nostādina līdz nākoŗajam rītam, kad krējums ir jau atdalījies un nostājies pienam virsū. Tad to nokrejo⁸ : vispirms viegli atstumj krējuma kārtu no trauka malas ar lielu koka nazi (140. att.) (lai tiktu tieŗi pie trauka malas, ir arī vēl īpaŗš apaliski izliekts nazis ; 141. att.) un tad atliek tikai krējumu nosmalstīt⁹ ar plakanu koka kaŗoti — krejokli¹⁰ (142. att.). Krējums no piena jānosmalsta iespējami tīri (jo tas ir biezāks, jo vieglāk kult sviestu). Nokrejoto pienu vēl bieŗi atstāj traukā līdz nākoŗajam rītam, kad tas ir jau sarūdzis. Tad to nokrejo vēlreiz.

138. att. *Placītis* jeb *apalītis* piena nostādināŗanai. (Bilenŗteins.)

— Kad govŗ atnāŗ slaucama, tad pats pirmais slauciens jāuz-

137. att. Senāķajai slaucenei vienā galdiņā atstāts izdobts zars, kuŗam priekŗā aizliek pakulu kuŗķi un caur to izkāŗ pienu. (Bilenŗteins.)

¹ Drustos tam vārdā *kāstava*. — ² Drustos, Lizumā, Raunā, Sausnējā un Trikātā saka *kāstuvīs*, citur arī *kāstuve* (Bērzaunē, Dunikā, Rūjienā, Skujenē, Zaubē), *kāstava*, *kāstavs*, *kāstavis*, *kāsteve* (Dundagā, Vandzenē), *kāstevīs* (Krustpīli), retāķ *kāŗstava*. — ³ Alūksnē, Āraiŗos, Drustos, Sausnējā. — ⁴ (Blidienē, Upesmuiŗā), *plakans* (Ķerķliņos). — ⁵ (Alūksnē, Jaun-Gulbenē, Vec-Piebalģā), *apalītis* (Jaun-Piebalģā), *spanņītis* (Dŗūkstē). — ⁶ (Alūksnē, Maz-Salacā, Rūjienā, Stāmerienā, Vec-Atē) ; Alūksnē tai vārdā arī *vēŗdele* un Vec-Piebalģā *verpelis*. — ⁷ Veci ļaudis stāsta, ka katrai stādu un koku sugai esot tēviņi un mātītes (Jaun-Sesevē). — ⁸ *Krejot* vietā Alojā saka *kriet* (es kreju, kriemu vai kreimu, krēju). — ⁹ Kazdangā, Sausnējā. — ¹⁰ (Liepkalnē), bet Jaun-Piebalģā tam vārdā [*krējuma*] *kausīts*.

slauc uz maizes gabaliņa un jādod govij iekšā, sakot: «Še, gotiņ, apēd pati; ja tev kāds pienu prasa, saki, ka apēdi!» Tāpat no katra pupa mēdz trīsreiz ieslaukt degvīna kausiņā un dot govij

139. att. Vērdele jeb ķiba piena raudzēšanai, apm. 2 pēdu augsta. (Bilenšteins.)

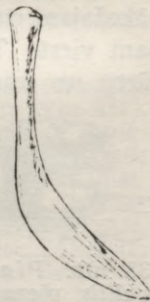
atpakaļ, tad neviena skauģa acs tai nevarēs ļauna padarīt¹. Teļu laikā uzkaršēts jaunpiens² — karsēknis³ — ir ļoti iecienīts ēdiens. To baudot, cepurei jābūt galvā, lai pienam būtu biežāks krējums. To nedrīkst griezt ar nazi, lai govīm nenogrieztu pienu. To ēdot, nedrīkst dzert, lai govīs slaucot nemīztu. Īpaši uz to raugās meitas kā slaucējas. Pirmo reizi jaunpienu ēdot, jāsit otram ar kaņoti pa pieri un jāsaka: «Šogad vērsītis, citu gadu gosniņa» (vai otrādi), kā arī: «Šogad bija brangs gan teļš, bet citgad vēl brangāks!» Ja govīs atnesas Metenī, tad sestdien, rokas mazgājot, jāņem no citiem, kas mazgājas, pa lāsītei ūdens, tad skauģi nespēs nekā kaitēt⁴.

Piena ražojumi ir zemnieka svarīgākais aizdars, sevišķi vasarā. Tiklab saldu, kā sarūgušu pienu ēd ar maizi. Nokrejtotu

140. att. Koka nazis krējuma atstumšanai. (Bilenšteins.)

pienu izlieto biežpiena gatavošanai. No rūgušpiena sien sieru⁵: vispirms uzkaršē sarūgušu pienu, tad sietā vai caur drēbi notecina sūkalas, tad to vāra saldā pienā, kamēr tas saiet gabalā; tad atkal notecina sulas, pieliek sviestu, olas, ķimenes un sāli un visu samīca kopā. Tad to iesien linu audeklā vai kulītē un kādu laiku kaut kur uzkaļ, lai notek sūkalas. Lai dabūtu skaistu «siera riteni»⁶ un lai no tā izspiestu pēdējās sūkalas, šo apaļo maisiņu novieto starp divi galdiņiem un nosloga ar «sierakmeni», kas to nospiež plakanu (131. att. pa kreisi). Dažreiz mēdz arī taisīt mazos sierīņus («knipsiņus»): biežpienu sajauc ar olām, ķimenēm un sāli; tad izveido mazus garenus sierīņus, kuņus novieto 3 līdz 4 dienas pagrabā (ar drānu pārsegtus), kamēr tie sāk appūt,

141. att. Izliekts koka nazis krējuma atstumšanai no pašas trauka malas. (Bilenšteins.)

¹ Vijciemā. — ² Jeb jauns piens. — ³ (Krustpili, Varakļānos) jeb karseknis (Ērgļos, Lazdonā), karsēklis (Skujenē), kreķenes (Augš-Kurzemē). — ⁴ Cirgaļos. (Sal. Pāvuliņa, Krustpils 91; Latv. bur. vārdi 261, 267, 390, 590.) — ⁵ Saka arī sieru sist. — ⁶ Ungurmuižā.

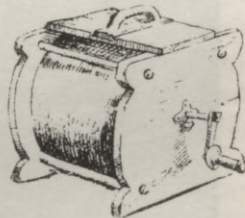
klūst glumi. Tad tos apm. nedēļu žāvē vējā, kamēr tie klūst cieti. Vēl 18. gadsimteņa beigās zemnieka mājās bija bieži sastopams īpašs « siera nams¹ »; tas uzcelts uz viena vai četriem pilāriem un pie tā pierīkotas slīpas kāpnēs (131. att. pa kreisi). — Nosmalstīto krējumu uzglabā ķērnē² (143. att.), kuņā arī bieži kuļ sviestu. Krējumu glabā arī māla traukos (ar spundu), jo koka traukos tas dažkārt pārāk ātri saskābst. Sviesta kuļšana ir saimnieces darbs. Tas bieži notiek dienvidū, kad saime guļ. Pašu vajadzībām mēdz sviestu kult³ bļodiņā: sadarāmo krējumu tik ilgi griež ar kaņoti apli, kamēr atdalās paniņas⁴. Lai atdalītu « piena gājumu⁵ », kas vēl ir pie sviesta, to tik ilgi mazgā un izspaida ūdenī, kamēr pēdīgi pielietais ūdens vairs nekļūst balts. Lai krējums ātrāk saietu, tad pie tā pieliek mazu gibaliņu veca sviesta — pasāķi⁶. Bet, ja tādas veca sviesta pickas nav, tad var iekult⁷ pudelē. Ja krējuma ir daudz, tad vai nu ar roku vai ar dukuru⁸ tik ilgi to kuļ ķērnē, kamēr atdalās sūkalas. Sastopamas arī vienkāršas paštaisītas sviesta « mašīnas »; krējumu ielej koka lādītē, kuņā uz (dzelzs) ass

142. att. Krējuma *kausīts* jeb *krejoklis* nostādīnātā krējuma nosmalstīšanai. (Bilenšteins.)

143. att. Krējuma *ķerne* jeb *nīka*. Jaunpiebalgā. (R. Zariņš.)

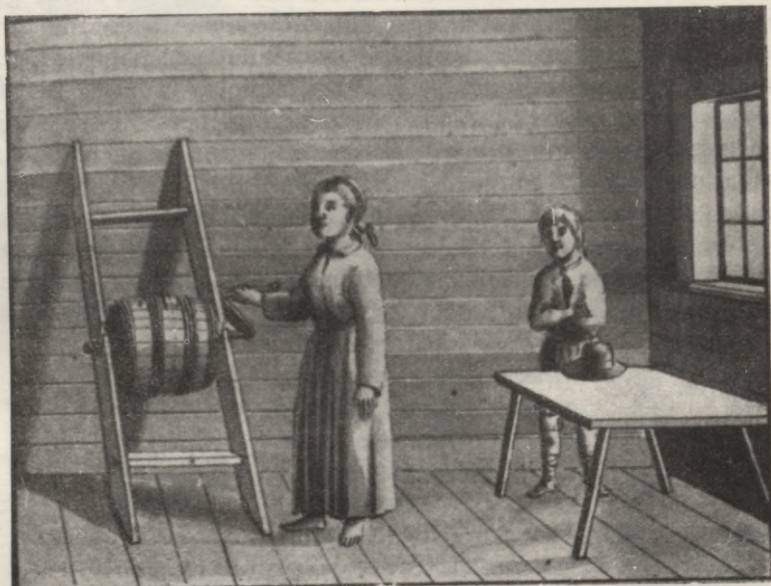
144. att. Sviesta « mašīna » (*mašīts*). Jaunpiebalgā. (R. Zariņš.)

uzmaukti krusteniski novietoti gareni spārni (kas aizstāj sviesta darītāja roku vai dukuru). Ārpusē ir rokturis, aiz kuņā šo asi ar spārniem griež, kamēr var sviestu sakult⁹ (144. att.). Tad nolej paniņas un sviestu izmazgā ūdenī. Taču jau no 17. gadu simteņa mums ir apraksti (no 18. gadsimteņa arī attēli), kur ne vis ass ar spārniem, bet gan pati sviesta mucīņa — kulnīca¹⁰ — griežas ap savu asi (145. att.). Koka ass te novietota uz īpaša atbalsta un to griež aiz roktuņa. Mucīņas

¹ Jeb *siernīca*, *siernīca* (Naukšēnos), *siernieks*. — ² Tai vārdā arī *ķerna*, *nīka* (Latgalē). Uz krējuma ķērnēs raganas laižoties debesu laidaros govīs slaukt. — ³ Jeb *sist*, *nīt* (Latgalē), [*sa*]darīt [Stendē], *taisīt* (Liel-Salacā), *ķērnēt*, *dankarēt* (Āzviķos). Uzmini manu mīklu: « Līku leku biksēs »; atbilde: *sviestu kuļ* (BV.VI.137.n.). — ⁴ Jeb *paniņas*, *paņas*, *panīnas* (Burtniekos. Dīķos, Drustos, Raunā, Skujenē, Smiltēnē, Valmierā), *noniņas*, *sviestnīņas*, *panijpiens* (Rūjienā), *ķērnēs* (vai *ķerņu*, *ķērnas* [Kursišos]) *piens*, *ķērnpiens*. — ⁵ Jeņos. — ⁶ Jeb *iesāķi* (Nīcā), *iekuļamo* (Džūkstē). — ⁷ Džūkstē. — ⁸ Kaldabruņā. — ⁹ Jeb, kā to saka Dunikā, *samašīnēt*. — ¹⁰ (Emburgā [Salgalē]) jeb *kulcierēs* (ar to sviestu kult, saka tad *kulcierēt*; Matkulē), *sviestene* (Ceraukstē, Ugālē).

iekšpusē spārnu veidā ierīkotas gareniskas nūjas. To aizbāž ar spundu, ko vēl pārsien ar auklu, lai spunda, mucīņai griežoties, neizkristu. Kad sviests sakults, mucīņai attaisa vienu dibenu un sviestu izņem ārā. Tiro sviestu saliek koka bunduļos ¹, kas ncslēdzami ar vāku (147. att.). Sviestu tajos ved arī uz tirgu. Lai no bunduļa sviestu dabūtu ārā, to vajag no visām pusēm apklapēt. Dažkārt sviestu vēl mēdz « spalvot ² » : to griež krustām un šķēr-sām ar nazi, un, ja tur ir kādas govju spalvas, tās paliek pie naža ³.

Sviestu kuļot, skaita dažādus buršanas pantīņus, lai tas ātrāk saietu, piem. : « Rin, rin, sviestiņ, kaudzītē, ciets kā siers,

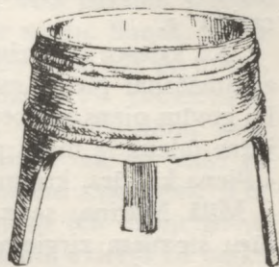

145. att. Sviesta kuļamā mucīņa — sviestene, kulnīca jeb kulcieres, 18. gadsimta beigēs. (Brotze.)

dzeltens kā vasks ! » ; « Kopā, sviestiņ, kopā, Kā zemes zālite, Kā liepas lapiņa ! Tādās pītēs, augstiem mūriem, To sieriņu samūrēja ⁴ » ; « Kop, kop, sviestiņ ! Siltmaizīte krāsnī, Siltmaizīte krāsnī, Tā tevi gaidīja ⁵ » ; « Rik, rik, Māriņ, maizīte krāsnī, Bērniņi raudāja, garozu krimzdami » ; « Liels, gaŗš vīriņš nāk pa

¹ Tiem vārdā arī sviesta bunduls (Meirānos), sviesta spain[i]s, spainītis (Piebalgā), spanģelis (Vidzemē), vērpēle (Saikavā), sviesta ķipītis (Dzūkstē). — ² Liel-Salacā. — ³ Sal. vēl lielais sviests (Liel-Salacā) = drupans, no silta krējuma taisīts sviests, kas neturas kopā, kad krējums (Zasā) vai sviests saiet lielajā (Liel-Salacā, Stelpē). Baltu, šķidru sviestu, no kuŗa nav atdalītas paniņas, sauc par leišu sviestu jeb leitī (Gramzdā, Priekulē), leitīti (Saldū). Pāvuliņa, Krustpils 57, 58. — ⁴ BŠ. 55323. — ⁵ (No Ventspils.) Tāpat : « Koč, koč, sviestiņ, bērniņš gaida ! »

kalniņu, Tas nāk sviestiņu mētādams. Nāc, manu vīriņ, kamburēi, Liec to sviestiņu bļodiņēi ». Pilnības apzīmēšanai sviestu šajos vārdos labprāt salīdzina ar māliem : « Atbrauc sviesta māmuliņa Ar to mālu vezumiņu ; Ar to mālu vezumiņu, Ar dzeltenu kumeliņu ¹ » ; « Nu brauc žīds ar māliem » ; « Mālos, mālos brauc ! » ; « Daries, sviestiņ, Meties kaudzei ! Tur būs žīdam Māla vezumiņš ² » ; « Dari, dari, sviestiņi, Metiesi kaudzē ! Kā buļļa piere, Kā māla mīdeklis ³ ». Šajos sviesta vārdos neaizmirst arī kaimiņu saimnieces : « Pikiem, māliem manā ķērnē Kaimiņu sievām tīras suliņas » ; « Klučiem, kamiem manā ķērnē, Viņlauž' mātēm zilām sulām ». Ja, sviestu darot,

146. att. Sviesta kubulīts. Jaun-Piebalgā. (R. Zariņš.)

kāds ienāk istabā, tam jāsaka : « Iebrauca ar mālu vezumu ». Sevišķi iemesli, kāpēc sviestam jāsalet, ir tad, kad māmiņa, Māriņa vai Dieviņš nāks mieloties : « Kup, kup, sviestiņ, Kaudzīte galā ! Rīt nāks māmiņa Mieloties » ; « Taisies, sviestiņ, Māriņa nāk ! » ; « Kuļu, kuļu sviestiņu, Mieloju Dieviņu, Pakaru velliņu Vadzītē ⁴ ». « Ej, manu sviestiņ, Kunkuļu kurkuļiem ; Man brūte Rīgā Bez pavaldziņa ⁵ ». Ja nu darāmais

147. att. Sviesta spainītis jeb bundulis. Jaun-Piebalgā. (R. Zariņš.)

sviests tomēr nesaiet, tad palīgā ņem arī draudus : « Ja neiesi kopā, došu cūkām rokā » ; « Jāiet, jālej būs cūku silītē » ; « Sviestā, sviestā, Mālos, mālos, Ja ne sviestā — Cūkām rokā ! ⁶ » — Lai iegūtu vairāk piena un sviesta, saimniece mēdz iezīmīgi traukt rasu. Parasti tas notiek Jāņu rītā, pirms saules. To smalsta ar slauceni vai ar apaušiem, vai arī pār rasu velk kādu lupatu vai palagu un no tā rasu izspiež slaucenē. Rasu dzenājot, apstaigā ne vien savas, bet jo īpaši arī kaimiņu ganības, lai citu

govīm pienu atņemtu un savām vairotu. Pie tam skaita sevišķus vārdus : « Ņemu, ņemu, bet ne visu ; tev puse, man puse »

¹ BŠ. 55324, no Lubānas. — ² BŠ. 55319, no Apriķiem. — ³ BŠ. 55318, no Gudeniekiem ; sal. BV. 2935. — ⁴ BV. 2936¹. Arī : « Kuļu, kuļu sviestiņu, Mieloju Dieviņu ; Pakaru skauģīti Eglītē » (BŠ. 55321, no Blīdienes). — ⁵ BŠ. 55320, no Beļavas. — ⁶ (BŠ. 55322, no Drabešiem.) Tāpat : « Kuli, kuli, veli, veli, ja neies kopā, cūkām rokā ! » Laba esot arī šāda pamācība (sviesta vārdi) : « Ņem tās sviesta sulas pudelē un tad ar labo roku ņemi pie kreisās rokas ikša cietu un skaiti : Mūsu Tēvs debesīs ; vienu reizi izskaiti, tad otru reizi un pie otra pirksta un tā viss cauri, tad pie labās rokas turēdams un skaitīdams, kamēr 10. reizi tā pudele jāņem saujas starpā un ja beidzi skaitīt, tad dod govīm iekšā. » Latv. buķ. vārdi 231, 239, 262, 378, 384, 397-399, 406, 424, 437, 630.

vai : « Ņemu, ņemu visu ; tev suliņas, man krējums » ; « Man krējums, man sviestiņš, Citiem tikai samazdziņas¹ » ; « Manai govei pienu, citām govēm sulas, sulas ! » ; « Jāņu ritu slaukti gāju, Ar sudraba slauktuvīti ; Ar sudraba slauktuvīti, Dimantiņa rasiņā² ».

Kā sviestu salīdzina ar māliem, tā buļamos vārdos pilnības apzīmēšanai pienu mēdz pielīdzināt jūrai un vispār ūdenim, lai govīm piens vairotos kā jūras ūdens : « Jūra plūst, jūra tek : jūras ūdens ir mans pieniņš, jūras māliņš ir mans sviestiņš » ; « Piena kā jūra, kreima kā mālu skrīnī, sviesta kā vaska ripas » ; « Miļā Māriņa, sedz samta apsegu ! Miļā Māriņ, brauc uz jūru sirmiēm zirgiem, vaska ratiem ! Jūras ūdens miglot sāk manos vaska ratos, nāk pilni rati, pilni zirgi ; miļā Māriņa, brauc uz mājām, iedod manām gotiņām ! Jūras migla rietēs, pieniņš samta apsegs, biezs būs kreimiņš, sirmi zirgi, labs būs pieniņš, vaska rati, ciets būs sviestiņš, sabrauc manā laidarā. Rieti, rieti, jūras migla, Manu govju tesmiņos ! » ; « Māra brauc uz jūru ar zelta karīti, ar glāzu lugim ; tā mums pārvedis pīniņu, tā mums pārvedis svīstiņu, — svīstiņš mums būs mucā sist, pīniņš mums būs sīriņu sīt ». Kāds 1667. g. 19. augusta Rīgas pilsētas soģa tiesas sēdes apraksts mums vēstī šādus vārdus : « *Melle percon adschut labbe peen und labbe schwest per jure !* » Šeit apsūdzētā ragana Grieta no Kurzemes esot devusi lopiem appūstu sāli, lai šādā kārtā tos « nodrošinātu un uzturētu » un lai tos pasargātu tiklab no vilku uzkrišanas, kā arī no sviesta atņemšanas un atvilkšanas. Šī sāls spējot arī citiem lopiem svētību atņemt, lai to vairotu saviem. Tāpat : « Sāle, sāle, jūra pūta, Balta kaza jūru brida, Otra stāv raugājos, Kājas atspērusi — *matfei*³ ». Arī kraukļi nes pienu pāri jūrai : « Melns krauklis skrej pār trejdeviņām jūrām, atnes manām gotiņām pienu kā aknu⁴ un sviestu kā mālu ». Tāpat arī : « Deviņi darbenieki, vediet no deviņām jūrām un deviņām upēm un deviņiem ezeriem un gāziet manām gosniņām kuņģi ! » ; « Četri stabiņi brauc pa jūru, kā vilņi puto, kā kupot kupo. Tāpat mans pieniņš manā slaucenītē putot puto, kupot kupo pa malu malām, pa trauku traukiem. Sviests kā māli, kā upes glūda » ; « ... Mans gostiņu pieniņš kā jūras ūdentiņš, mans gostiņu kreimiņš kā jumtiņš, mans gostiņu sviestiņš kā vasku riteniņš, ciets un dzeltens, ar cirvjiem cērtams, ar kaltiem kaļams, ar kaltiem zirgiem, kaltiem

¹ BV. 28944. Tāpat : « Man gotiņas, man pieniņš, Citiem ragi, sūkaliņas ! Man krējums, man sviestiņš, Citiem tikai samazdziņas » (E. II.2185, no Bikseres). — ² Laika sprīdi no 25. maija līdz 25. jūnijam Jaun-Rozē sauc par *rasas svētkiem* ; tad lūdz Dievu, lai tas sūta lietu un rasu laukiem. Latv. buļ. vārdi 261, 398. — ³ BŠ. 55379, no Kuldīgas. — ⁴ Tiklab pienu, kā tesmeņus pielīdzina bieži arī aknām, sakot, *tesmeņi kā aknītes vai piena kā aknes*.

ratiem pāri braucams. Skaugiem, ļaunām raganām lai acis izkapātas ! . . . » ; « Jūrā audzis, jūrā dzimis — samta zirgs, samta segli, samta jātnieks ; tur viņš nojāj pa kalnu jūrām ; tur viņš klie dz, tur viņš lēlo ; visā pasaulē pienu, visā pasaulē kreimu tur viņš dzen ar vēju, ar vēju, ar miglu, ar miglu. Sanāk, sanāk pirms manos goves tesmeņos ! » Šis piens no jūras nāk pa upēm, attekām un avotiem uz augšu līdz pat laidaram : « Trejdeviņas upes, trejdeviņas attekas tek caur jūru, caur ezeriem, caur avotiem, satek manā stallīti. Manas gosniņas tek uz stalli kā baltas vistiņas ziedaiņām kājiņām, dzelteniem cekuļiem. Tur viņas ēd, dzeļ jūras ūdens zāles. Nu riet, nu tek manu govju tesmiņos piena kā jūra, kreima kā mālu skrīnī, sviesta kā vasku ripas » ; « Dievs dod manām gotiņām tā tecēt, kā miļās Māras upītes tek cauru dienu, cauru nakti ! » ; « Miļā Māra brauc pa Aivieksti ar zila māla vezumu. Nāc, Māriņa, manos laidaros, dod manām gosniņām ! » ; « Vista tekā uz stallīti Deviņiem cālišiem ; Miļā Māra pakaļ gāja Deviņām slauktuvēm. Jūrā tek trīs avoti ; Lai tie visi satecēja Manos govju tesmeņos ! » ; « Miļā Māra, miļā Māra, govju laime, govju laime ! Nāc no Rīgas uz Ventspili, no Ventspils uz Vāczemi, no Vāczemes atpakaļ iet pāri pār jūru ; sudraba vālītes pa priekšu, miļā Māra pakaļ iet, slaucene uz rokas, balts sunīts ar dzeltenu galviņu un dzeltenām kājiņām ietek laidarā ; vistiņa tek laidarā ar deviņām cālitēm ; miļā Māra pakaļ tek Ar deviņām slaucenēm, Deviņām upītēm, Deviņiem strautiņiem, Deviņām ieteciņām laidarā » ; « Miļā Māra, piena māte, Dod man tavu labumiņu ! Lai pieniņš govīm tek Kā no Māras avotiņa¹ ! » ; « Nāk mans pieniņš no Liepājas, nāk mans pieniņš no Jelgavas, nāk mans pieniņš no Rīgas, nāk mans pieniņš pa visiem ceļiem, nāk mans pieniņš pa visām tekām, nāk mans pieniņš no jūras, nāk mans no visiem ezeriem, nāk mans pieniņš no visiem avotiem, nāk mans pieniņš no visām upēm, nāk mans pieniņš no visām attekām, nāk mans pieniņš no malu malām, nāk mans pieniņš no atteku attekām. Nu Dēkla, Laima sēd kaktā ; kupā mans pieniņš, kreimiņš, kupatā kupā » ; « Aiz viņa kalna mazs avotiņš ; man ciema govīs, vērsi dzen pienu, kreimu manos govju tesmeņos. Es slaukšu liepas slauktuvēs, kāsišu vaska spainīšos » ; « Nāk leišu lietus no jūrām, ezeriem, avotiem, salist, satek pie manām ganīklēm ; ēd, dzeļ manas gosniņas svešas zemes svētību. Miļā Māra, dzen manas gosniņas manos mālu laidaros ! » ; « Trīs piena upītes tek iekš govju pupiņiem ; viena no jūras, viena no Ventas, trešā no Mēmeles. Skaudiet mani, ienaidnieki, Jūras māte apsedz man' ! » ; « Tepat mālu kalniņš, avots tek, mālu bedre, ābols

¹ E.II.2240, no Bikseres.

aug, zied : ēd, dzeļ, gremo, guļ — riet pieniņš, kreimiņš manu govju tesmeņos ». Skaudīgajam kaimiņam šajos vārdos novēl asins upi : « Es stāvu uz kalna, man slaucene rokā, gar kalnu tek divas upes. Viena asins upe, otra piena upe. Mans skauģis smels no asins upes, es smelšu no piena upes . . . » Kad pavasarī pirmo reizi virs ūdens redz cielaviņu, tad jākrīt uz muguras un jāsauc : « Gotiņas, dodiet daudz pieniņa, jau cielaviņa pa ūdeni mazgājas¹ ! » Ja govs nedod pienu, no akas jāsmel ūdens un trīsreiz jāklie dz : « Gosniņ, dod pienu ! » Kad govīs aizrauj pienu, caur sietu jāsiļā pelni, tad jālej cauri ūdens, jānoslauka ar biksēm un jāsaka : « Kad no puīša, lai uz puīsi ; kad no meitas, lai uz meitu, kad no Dieva, lai uz Dievu ! » Saka arī : « Visas manas mellās gosniņas saķēdētas, saslēgtas mīlās Māras dārziņā. Lai manām mellām gosniņām tek pieniņš kā upīte, pieniņš kā akne, kreimiņš kā māli, sviestiņš lai zied, kā puķu kalniņš zied ! » Zaļās ceturtdienas rītā labi esot trīs spļāviēni krējuma ķērnē ar vēlēšanos : « Būs sviesta kā mālu ! » — Arī govīm ņašām jāganās jūņas vai upes malā : « Zila govs peld pa jūņu platim ragim, četrim pupim. Mīļā Māriņa, vērp zīda diegu, vērp priekš sevīm, vērp priekš manīm, kā man laumas, raganas sasit. Saskrēja, sabrauca deviņi svīstu rati, deviņi kreimu rati. Lai mans svīstiņš tik bīzs kā mālu mīdeklis ! » ; « Mīla Mār, pagan mans gosniņš uz savam svētām ganībām, lai ļaun cilveks neapbuļ ; laumas, raganas, metieties kopā ; tur jūs sēdat, tur jūs dzeļat, un turpat paliekat ! » ; « Brieniet, manas mellās gosniņas, deviņās upītēs, deviņās jūriņās, pārner at man pus' baltuma, pus' dzeltenuma, pusi pašas paturiet ! » ; « Gosniņ, mana raibulīte, ej gar jūriņu ganīdamies. Tur būs liepiņas ziedēdamas, tur būs baltais ābciliņš ; tur jūs neredzēs ne laumas, ne raganas. Pāri par jūriņu, manas gosniņas, pāri ! Ēdiet, līdz saulīte norietēs, — tad pārņāksit paēdušas kā vērpelītes, tesmeņi kā aknītes. Stallī, manas gosniņas, kā liepiņas ziedēdamas, būs man piēniņš kā jūriņa, kreimiņš kā māliņi ! » ; « Dzelzu vīrs, viss no dzelzs, ņem manas mīļas gotiņas, ved uz zaļām zālītēm, puķītēm ! » ; « Dzelzu vīri jūņu brida, dzelzu ecēšas mugurā ; nosalst jūņa pumpuļiem, dzelzu ecēšām noecēja, Melni vīri, melna jūņa, — Sarkans vērsis lauku pieri Manu pļavu izbradāja : Ko es došu gosniņām, Ko savām aitiņām » ; « Melni dzelzu vīri jūņas kalvā sienu pļāva, piķa cepures uz galvām, viču pītiem kamzoliem mugurā ». Svētību nesoša nozīme lopu sargātājai Mārai ir arī kā govju slaucējai : « Māra, Māra, Nāc manā laidarā, Izslauc manas gotiņas Savā vaŗa katlā No deviņiem avotiem, No deviņām āderēm,

¹ Vispār [baltā] cielaviņa gādā par govīm : « Cielaviņa, gludgalvīte, Palīdz govīs paganīt ! Tu zīglāka, tu gudrāka, Tu zin' zaļu āboliņu » (BŠ.50516, no Vietalvas).

Pusi piena, pusi kreima, Dzeltenu kā vasku, Aukstu kā ledu » ; « Zila govš peld pa jūru, četri plati ragi. Palīdz, Dieviņ, izpeldēt, Ienākt manā stallīti ; Ņem, Māriņ, vaŗa slaucenīti, Izslauc manas gosniŗas : Tik daudz piena kā jūŗā ūdens, Tik daudz sviesta kā jūŗā smilts. Piena diŗi laidu, Sviesta dambi dambēju. Ciets kā akmens, auksts kā ledus, dzeltens kā vasks » ; « Māra kāŗa kalnā ar piena spaini rokā ; nāc, Māriŗa, lejā ar piena spaini, ielej manai govei kaulos, no manas rokas spaiŗos, lai cits neviens nedabū ! » ; « Mār, ņem sav slauktēv, nāc slauc mans govniŗš. Pieniŗ kā modiŗ¹, krejumiŗ kā maizes mīkliŗa, sviestiŗ kā puŗīte² » ; « Miŗā Māra, piena māmiŗa, dod man to labumu, ko Dievs tev devis ! Dievs lai dod manām gotiŗām tā tecēt, kā mīŗas Māras upītes tek cauru dienu, cauru nakti ! » ; « Miŗā Māra, eji tā cilvēka laidarā, nesi līdz deviŗas slaucenes, pieslauc tās ar pienu, dodi labu krējumu un sviestu kā mālus. Aizdzeni tās raganas, pieķellē tām acis, lai tās vairs neredz tā cilvēka lopiŗus ! » Ar ņiem ticējumiem saistīta arī izdarība ar roŗu krēslu. Kūti skaitāmi ņādi piena vārdi : « Svētā Māre, atsēdies Savā ziedu krēslīŗā ; Savā ziedu krēslīŗā, Manā govju kūtiŗā ! Caurš Māriŗas ziedu krēslis, Tur pieniŗŗ cauri tek ; Tur pieniŗŗ cauri tek, Burbuliŗŗ mētādams, Es tev lūdzu, svētā Māre : Dod man vienu burbulīti ; Dod man vienu burbulīti, Doŗu savām telītēm ; Doŗu savām telītēm, Lai pieniŗŗ cauri tek ; Lai pieniŗŗ cauri tek, Burbuliŗŗ mētādams³ ! »

Skaudīgas saimnieces, raganas, bieŗi dodas uz kaimiŗa ganībām, laidariem un kūtīm, lai tur slauktu sveŗus lopus, nosmalstītu krējumu, kā arī lai tiem vispār darītu ļaunu. Įstais brīdis ņādām izdarībām ir pa naktīm, seviŗķi Zaļajā ceturtdienā, Lielajā piektdienā, Zaļu dienā⁴, bet visvairāk Jāŗos. Izslaukto pienu tās sūklī ņemot līdz uz māju, kur to izspieŗot savos traukos. Kā to liecina arī kāda 1608. g. prāva, ragana, kūti iegāŗusi, sakot : « Dievs palīdz, gosniŗas, Vai gaidiet ķēŗiŗas Ar oŗa vāliŗi, Ar liepas slotiŗ⁵ ? » Lai govis norautu pienu, pieticis, ka ragana tām uzsitusi trīs reizes ar ozola vāliŗi, bet, ja tā kādam gribējuŗi daudz piena pieburt, tad ar liepas slotu. Baznīcas pārlūkoŗanā 1691. g. 12. septembrī Pālē apvainota Valmiermuiŗas Sniku Berta sieva Grieta, ka tā esot Jāŗu nakti muiŗas rentniekam kūti vairākās vietās pelnus izkaisīŗusi, tāpat arī ņēmusi sveŗu krējumu un to devusi savām govīm, lai tās tai dotu vairāk piena un krējuma. Grieta atzīstas, ka krējumu tā esot no kādas citas sievas slepus paŗņēmusi, ko tā

¹ = Mediŗŗ. — ² Tādēļ : « Es iesitu zelta vadzi Savai lopu laidarei ; Tur uzkāŗa mīŗā Māra, Savu piena slaucenīti » (Bŗ.50767, no Lielvārdes). — ³ Bŗ.55378. Latv. buŗ. vārdi 74, 352, 397, 402, 422, 423, 433, 493, 624, 662. — ⁴ Cesvainē. — ⁵ Bŗ.55354.

svētdienā uzlikusi uz maizes un devusi savām govīm, kas neesot nemaz pienu devušas. No tam govīs sākušas pienu dot, un arī krējums tagad esot savilcies, tā ka viņa varējusi arī sasist sviestu. Grietai piespriež seši pārus rikšu un baznīcas sodu (trīs svētdienas tā likta siekstā un trīsreiz jāsūdz grēki). Kāda 1647. g. prāva ziņo, ka pēc tam, kad kāda sieviņa slaukusi sava kaimiņa govīs, tās norāvušas pienu. Lai savos traukos dabūtu muižas pienu, ķērnē ieliek bezdelīgu. Piens un sviests tad nākot pats, bet kunga govīs maitājoties. Rūjienas baznīcas grāmatas 1757. g. vēstī, ka *Peste Evalds* apsūdzējis savu brāli piena noburšanā : sūdvedamajā laikā viņa sieva Anna esot nokrejojusi savu ķērni un pāris kaņotes no tā ēdusi ; pēc tam viņa redzējusi, ka piens trauka vidū sācis vārties un palicis melns. No šī piena vai no izbailēm viņa tā saslimusi, ka brēkusi par sirdssāpēm, spiedējiem un visādām citām iekšķīgām vainām. Ja piens apburts, tad jāvelk ar izkapti krustām pār trauku ar pienu un jārūnā : « Lai velns tavu sirdi tā pāršķeļ pušu ! » Tad šis izkaptis gals jābāž zemē un lēnām jāvelk uz augšu (ja tā nedara, tad piena nobūrējam beigās). — Savas govīs raganas pasarga ar dažādiem pretlīdzekļiem, tā ka neviena cita skaudīga saimniece nevar tām atņemt pienu vai kā citādi kaitēt. Jau lopus pirmo reizi ārā laižot, raganas savām govīm ap kaklu apmauc saiti, kuņā — kā to novērojuši veci ļaudis — tā ieliek kādu matu no savas galvas. Tagad citas par sējēju vājākas raganas šādi nodrošinātām govīm nespēj vairs ganībās uzbrukt. Taču vecāka ragana savās mākslās ir stiprāka nekā iesācēja, un viņa šādas vājākas raganas govij var tikpat viegli atņemt pienu kā jebkuņai citai ¹. Ipaši Jāņu naktī raganas katrai govij sien ap kaklu saiti, kuņas galā tās ieliek savus matus ². Vispār raganas protot savām govīm pienu jau uz priekšu atņemt, tāpēc arī viņas tās pārāk ilgi netur ³, bet pārdod noslaukto govī citiem. Ja trūkst citu pretlīdzekļu, saimnieki par savu govju ļaunprātīgu slaukšanu ziņo arī baznīckungam. Tā Griezes draudzes grāmatās 1797. g. otros Vasarsvētkos *Dadzche Jannis* stāsta, ka kāds viņam *wakkar nakti trihs slaucamas gowihs isslaucis*. Grobiņas baznīcas grāmatās 1808. g. 28. jūlijā kāds « godīgs saimnieks », kam sava laba iztika, žēlojies, ka ļaunas mēles saukājot viņa sievu par raganu, kas svešiem lopiem protot atņemt pienu un sviestu. — Ja raganu noķeņ nozieguma vietā, tad labi noderot šāda pamācība : « Kad redz, ka raganas govīs slauc, tad velci kreklu zemē pār galvu un, klāt piegājies, to peri, cik nagī nes ar kaut kādu stupi. Tā projām netiks, kamēr viņu izpērsi. Kad vairs negribēsi pērt, tad velci atkal kreklu mugurā, tad tā aizies

¹ Liksnā. — ² Reņģē. — ³ Turpat.

projām, un tev nekādas vainas netiks, ne arī ragana vairs tavās mājās nāks. » Zāļu dienas vakarā raganas apskrien savu kaimiņu laidarus un kūtis, lai tur burtu pienu¹. Bet, lai citas raganas nenoburtu viņas pašas lopus, tad ap savu kūti un no kūts uz citām ēkām ragana stiepj melnus un sarkanus diegus, lai uz tiem pakārtos tās raganas, kas nāks atņemt viņas pienu². Jau pirms Jāņiem raganas mēģušas atklāti pa naktīm apkārt staigāt un nolauzt vai apkost visiem sērmūkšļiem virsotnes, jo tas ir vienīgais koks, ar ko var padzīt raganas vai velnu³, un, ja ar to peļ viņu noburtās govīs, tad reizē peļ arī pašas raganas⁴. Savām govīm — lai tām vairotu pienu — raganas Jāņu naktī dod dažādas zāles⁵. Lai atvairītu raganas, ap māju mēdz apspraust sērmūkšļu nūjas ar resgaļiem uz augšu⁶ un pie kūts durvīm iespraust dadzi⁷ un pie žoga vārtiem un mietiem piesiet nātres, ērkšķus, dadžus un gušņas⁸. Arī pie kūts un pagraba durvīm, uz jumta, sētsvidū, laidarā un uz piena traukiem liek nātres un silē duļ adatas⁹ un sprauž izkaptis, lai raganas uz tām noduļas. Uz kūts durvīm uzvelk arī lietuvēna krustu¹⁰, un šīs durvis Jāņu sestdienas vakarā jāatspiež ar apses mietu, un uz loga jāuzliek akmens, tad ragana netiks ar savu ļaunumu iekšā¹¹. Ceļ arī šķību, greizu tiltu, lai ragana lauž kaklu. Jāņu vakarā salauž lapu slotiņu, ar ko apslauka laidara vārtus, runājot : « Veselas manas gotiņas, vesels pieniņš. Iekš tās mīļās Māras vārda ». Līgojot dedzina Jāņu ugunis, lai sadzinātu raganas¹². Lielajā piektdienā nevajag iet ciemoties, lai raganas nenāktu mājā¹³. Pirmās gavēņa piektdienas vakarā kūts durvis jāatduļ ar sērmūkšļa rīksti, lai raganas netiktu pie lopiem¹⁴. Pašā Jāņu rītā, pirms saules, raganas laižas pa svešām ganībām ar slaucenēm rokā. Ja nu kāds šajā dienā te gana govīs, tad tam visu gadu nav piena. Zāļu vakarā govīs nav pilnīgi jāizslauc, jo, ja raganas nākošajā naktī vēl slauc jau izslauktu govī, tad tā norauj pienu¹⁵. Tādēļ arī Jāņu rītā govīs nedrīkst agri dzīt ganībās, jo tad raganas vēl sēž krūmos. Tikai tad, kad rasa nogājusi, var laist lopus ārā, lai ragana sev notrauc vienīgi rasu¹⁶. — Šāda ragana gājusi baltās drānās, vaļējiem matiem un visumā izskatījusies kā jebkura cita sieviete. Bieži pati ragana guļ mājās, bet spīganās pienu pienest iet tikai viņas dvēsele vai sūtņi. Dažkārt šim garam ir putna, piem., žagatas, melnas vistas, vabules, mušas vai bites izskats. Tā var būt arī kādas citas raganas kalpībā. Kādam saimniekam esot bijušas 12 raganas. Tās izslaukušas svešas govīs un pienu

¹ Viesītē. — ² Reņģē. — ³ Vānē. — ⁴ Lizumā. — ⁵ Reņģē. — ⁶ Katvaros. — ⁷ Lubānā. — ⁸ Beļavā. — ⁹ Rīgas apkārtnē. — ¹⁰ Lubānā. — ¹¹ Litenē. — ¹² Ap Rīgu. — ¹³ Vānē. — ¹⁴ Bārtā. — ¹⁵ Ceraukstē, Viesienā. — ¹⁶ Ozolniekos.

un krējumu (arī no kaimiņu piena kambaļiem) ņēmušas sūkli uz māju, līdz katls pilns. Tad kaimiņa govīs piena vietā dod tikai smirdošu, ūdeņainu šķidrums, turpretī pašu zintnieču govīm ir divtiek daudz laba piena (vai pat vienīgi tīrs krējums). Saimnieces, kuŗu dienestā ir raganas, vakaros atstāj visus savus piena spainišus salmos vai cūku midzenī pa nakti vaļā, un no rīta tie esot pilni ar pienu. Arī vilkači nesot raganas; tādēļ Jāņu vakarā zemnieks apgāž ecēšas otrādi, ar zariem uz augšu, lai raganas uz tām uzduŗas¹. Kūtī sviēž arī trīs sauļas sāls un saka: « Govij rāgi, piens un sulīņas, tas man pieder. Skauģis, burvis, ragana, — sāls iekš tavām acīm! Laicīgi — mūžīgi ». Raganas, laumas, mēdz arī apspļaudīt kaimiņu ganības. Šais vietās ēzdamas, govīs kļūst slimas. Tādēļ šādus raganu vēmekļus vajag sadedzināt vai arī ielikt vīzē un iemest atvarā, runājot: « Tā tu izputi kā dzirnavu krāces putas! Tu pie manis piena nekad nedabūsi ». Jau no 16. gadsimteņa pazīstami arī īpaši raganu siešanas vārdi. Skauģus no lopiem atvaira arī pērkona lodīte²: « Dzen, pērkona lode, zibenē tos ļaunos garus no maniem lopiem nost³! ».

Dažas saimnieces pieturējušas savā kalpībā arī čūskas, zaļšus, ķirzakas, kurmjus, vārdes, rupučus un citus rāpuļus, kas gājuši pie kaimiņu govīm zīst pienu un to nesuši mājā. Tā Mežmuižas mācītājs Ranejs (*M.S. Rhanaeus*) 1725. g. ziņo par kādu kalpu, kas ticis kaut kur sūtīts un kam ceļā uznākusi nakts. Tas pārgulējis kādā zemnieka sētā. No rīta viņš agri cēlies zirgu kopt, kas bijis novietots vecās dzīvojamās mājas namā (saimnieki tagad dzīvojuši jaunajā mājā). Pa otrām dur-

¹ Garozē. — ² = Mazs, apaļš akmentiņš, kas atrodams tur, kur zibens iespēris. To glabā arī klēti, lai pūķis nenesot labību ārā. — ³ Raganām piedraud arī ar šādu aizliegumu: « Pie manām piena samazgām neķeraties, tad jūs savu pienu samaitāsiet, jo manas govīs apzālotas; kad jūs ķersities pie mana piena, tad jūs piens, sviests smirdēs, ka neviens cilvēks neēdīs no jūsu piena un sviesta, tik cūkas ēdīs no jūsu piena un sviesta ». Tāpat: « Burvji, laumas, raganas, atstājiet nost — skrejat dziļā jūrā. Tur jūs atrāsīt dzelzu trepes, dzelzu stābu, tur jūs saslēgs deviņās atslēgās, tur jūs mūžam natapsīt vaļām. Es tev saku, ragana, nenāc pie manām staļļu durvīm: es tevi piesiešu vaŗa auklā, es tev' nopēŗšu ar dzelzu pātagu. Tur tu noēikstēsi, tur tu novaidēsi, tur tu mūžam netapsi vaļām! Stāv manu gosniņu galviņa, trīs tērauda krustiņi »; « Es savām telitēm Adatiņu sētu taisu. Lai raganas atmetas, Manu govju slaucējiņas » (BŠ.50787, no Palsmanes. BV.32477); « Es aizvilku vaŗa ķēdes Gar manām ganīklēm, Visi ciema ķipariņi Tek gaŗām smilkstēdami » (E.II.2435, no Alungas). Par paša lopu svētību jāgādā arī Dievam: « Dieviņš gāja pa celiņu, Balti svārkī mugurā, Balts spieķītis rociņā. Ej, Dieviņ, Jāņu vakarā pa 3×9 muižām, pa 3×9 sētiņām, gar maniem skauģu kaimiņiem, Pārnes man labumiņu, Svētībiņu, gausibiņu Pie manām gosniņām. Baltu pienu, treknu kreimu, dzeltenu sviestu kā vasku manām gosniņām! » Latv. bur. vārdi 112, 120-123, 240, 383-389, 397, 489, 555, 557, 562-569, 622.

vīm namā iesteigusies arī saimniece, kas, kalpu nepamanījusi, iegājusi istabā un aiztaisījusi aiz sevis durvis. Bet lielais trauks, sega un duncis viņas rokās bija pamodinājuši kalpā ziņkārību, un tas noskatījies caur kādu šķirbu sienā, kur sūnas bijušas izbirušas, kas nu būs : saimniece zemē paklājusi segu, uz tās nolikusi trauku un, ar dunci pret trauka malu piesitot, sacījusi : « Nahzeet lopiņi, nahzeet : lopiņi manni lopiņņi, nahzeet ! nahzeet leeli, massi nahzeet ! » Tūlīt no visiem kaktiem saradies pulks rupuču un čūsku, kas piepildījuši trauku ar izvemtu pienu. Kalps klusi atgriezies jaunajā mājā, kur tam vēlāk saimniece brokastis piedāvājusi saldu pienu. — Kāda sieviņa, kuŗai pašai govš nav bijusi, gājusi pēc piena pie savas māsas. Pēdējā reiz sacījusi, ka patlaban gan viņai piena neesot, bet lai tikai drusciņ uzgaidot, gan jau dabūšot ; viņa iešot pagādāt. Tā tūliņ aizsteigusies uz namu, kur tai bijis iemūrēts liels katls. Sieviņa slepus noskatījusies, ka viņas māsa namā sasaukusi dažādus rāpuļus — čūskas, kurmjus, rupučus, varden — kas sarāpušies uz katla malas un vēmuši tur iekšā. Bet, kad visi bijuši gana izvēmušies, katls bijis tikai pusē. Tad māsa mīļi aicinājusi vēl kādu citu lielu rāpuli, kas no sākuma nav gribējis iet : « Nāc nu, manu zilgalvīti, nāc nu ! » Pēdīgi tas arī padevies un, uzlīdis uz katla malas, pievēmis to rāvienā pilnu. Sieviņa, to redzēdama, iegājusi namā, iesitusi māšai pa degunu, tā ka tas sācis asiņot, un sacījusi : « Nu tu mani ar krupju un čūsku vēmekļiem diezgan esi barojusi, bet vairāk nebarosi ! » Rāpuļu pieturētāja bijusi uz vietas beigta¹. — Šādus rupučus saimnieces kalpībā novērojis arī kāds drēbnieks : tas gribējis karsēt gludināmo dzelzi, bet istabā uguns nav bijusi. Viņš gājis uz namu, jo redzējis, ka tur kūp dūmi. Tur virs uguns pakārtā katlā sildīts rūgušpiens biežpiena taisīšanai. No zemes pie katla bijusi pieslieta laipiņa un tai blakus pāri katlam pārlikta vēl otra laipiņa, uz kuŗas sēdējuši trīs rupuči, kas vēmuši pienu katlā². — Kāda saimniece pieturējusi milzumis čūsku. Tās viņai bijušas visur — pagalmā, klētī, kūtī, istabā, gultā... Neviens neot zinājis, par ko viņai visas šīs čūskas. Tad viena vecīte slepus nolūkojusies, ka, tiklīdz saimniece vārījusi pienu, tās tūlīt pielīdušas pie katla malas un ielaidušas tur iekšā pienu, ko tās bija izzīdušas no kaimiņu govīm. — Arī kāds saimnieks, namā pienu sildot, aicinājis kopā krupjus, saucot : « Cip, lielais, cip, mazais ! » Tie izlīduši no pavilām un ievēmuši katlā katrs savu daļu piena. — Bet šos rāpuļus vajag pienācīgi baŗot, kopt un cienīt. Tos ēdina nama pakuldē. Īpaša iezīmīga krupju dzirdināšana ir

¹ Kokos. — ² Alsviķi.

Lielajā piektdienā. Tad siltē lej pienu un sauc : « Tib, tib ! » Tie sanākot no visām malām. Zaļši naktīs izziž īpaši no to kaimiņu govīm pienu (vai lok izslaukto pienu to kambašos), kas viņus neieredz un izvemj to tā saimnieka traukos, kas tos pietur. Kāda saimniece, kas ar spīganu palīdzību krājusi pienu un sviestu, likusi virs saviem piena un sviesta spainišiem čūskas par sargiem. Arī rupuči bijuši turpat tuvumā, kas laidušies ap pienu. Jau S. Henninga Kurzemes chronika (1587. g.) ziņo, ka latvieši arī čūskas (zaļšus) un rupučus uzskatījuši par sava veida dievībām¹. Chronists pa daļai pats esot redzējis, ka šie rāpuļi kļūstot resni un piepūsti. Kādreiz, tos pušu pārcērtot, no to ķermeņa tecējis piens. Bet tūliņ atskrējušas vecas brēcējas, nonāvēto rāpuļu īpašnieces, un žēlojušās : *Man pene Math, Man pene Math !* Tāpat Dionīzijs Fabrīcijs savā Vidzemes chronikā (1611-1620) ziņo, ka daži baļojot milzu čūskas, kas zogot pienu no kaimiņu govīm un to pienesot saviem ļaudīm. Šie zaļši esot pieradināti tik lēni, ka ne cilvēkiem, ne lopiem savā mājā nekaitējot. Tie rotaļājoties ar bērniem, un ļaudis pat guļot ar tiem kopā. — Ja kāds rupucis grib ielēkt istabā, tad tā ir zīme, ka kaimiņš to ir sūtījis pēc piena. Lai tam iespaida nebūtu, to notriepj ar degutu, nopeļ un padzen. — Viena saimniece pieturējusi tik daudz rupuču, ka tie kāpuši pat ēdiena traukos. Neviens tiem nedrīkstējis pāri darīt. Reiz tie ierāpušies meitas atnestā piena traukā, par ko viņa tos sapērusi ar žagariem. Naktī saimniece nomirusi un meitai sapnī sacījusi : « Tādēļ, ka tu sapēri manus rupučus, kas man bija jāsarģa, man bija jānomirst ». Ganībās, govīm gulot, rupuči pielien tām klāt un izziž pienu. Tos nositot, var atrast, ka tie piedzēruši piena pilnu vēderu. Kad gani šādu krupi dabūjuši rokā, viņi to nosēdinājuši uz laipiņas gala (kas pārlikta kādam akmenim), uzsituši pa otru galu, un rupucis aizlidojis pa gaisu projām. Kāds gans reiz nositis savas pašas saimnieces rupuci, par ko tai nosprāgusi labākā govs. Jau pieminētajam Ramejam kāda veca Muižciema sieviņa 1713. g. stāstījusi, ka viņas jaunības dienās to ganos bieži biedējusi liela čūska. Kad kāds puisis to beidzot nositis, tūlīt atskrējusi kāda kaimiņu sieva vaļējiem matiem un skaļi vaimanājusi, ka gani esot nosituši viņas « māti ». — Arī pati ragana varot pārvērsties par rupuci, lai izzīstu kaimiņu govīm pienu. Tādēļ, kad govi izslauc, tesmenim priekšā jāaizmet krusts², tad raganas un krupji nevarēs to zīst³.

¹ Čūskas tāpēc godina par *piena mātēm* un *govju māršaviņām* : « Melna odze ietecēja Manā govju laidarā ; Tā nebija melna odze, Tā bij govju Māršaviņa » (BV. 32446¹). — ² Vec-Gulbenē. — ³ Sasmakā pazīstams zaļš *piena krupis*, kas zīžot govīs. Ar vārdu *pienēdis* (ddzsk. *pienēži*) Jaun-Gulbenē apzīmē burvjus, raganas, kaupiņus

Kad jaunu lopu ved kūti, kur tas vēl nekad nav bijis, tad pret burvestībām ar gabaliņu maizes jāapņem trīs reizes pret sauli ap galvu; tad kūts durvīs jānometas ceļos un jāskaita trīs tēvreizes. Tāpat, jaunu govi mājā pārvedot, saimniece paslieksnē paklāj savus apakšsvārkus, lai govs neskrietu projām. Arī uz jaunu dzīves vietu ejot, paslieksnē pirms govju vešanas pabāž lupatiņā ievīstītu maizi, sāli un dzīvsudrabu, lai lopiem nenotiek nelaime, un par pavadoni piesauc Dievu un Laimu: « Stāvi, Dieviņ, tu man klāt, Laimīt, nāc man līdz! » Arī Dēkla pasarga lopus no ļauna: « Sēdi, Dēkla, pie maniem lopiņiem, plēs to nelaimei kā kārķu krūmu! » Māte dod meitai govi lūku saitē, lai tai gotiņas viežas kā liepiņas krūmiņā¹. Govi nopērkot, nevajagot saimniekam dot ardievas².

Dažiem ļaudīm esot spēja ar vienu acu uzmetienu vai ar vārdiem noskaust svešus lopus un darīt tiem ļaunu. Sevišķi meitiešiem esot šādas ļaunas acis. Pietiek, ka tās dabū druscīņ uz lopu paskatīties un to nožēlot, un lopiņš saslimst, kļūst karns, vairs labi neēd, nepieņem vēršus, norauj pienu vai pat nosprāgst³. Kad kāds jauns lops piedzimst, to nevajag neviename rādīt, iekāms nav pagājušas trīs dienas⁴. Vispār svešus nevajagot pie lopiem laist. Lai neviens nevarētu lopus nobrīnēt, tos par skaistiem nosaucot, tam jāatbild: « Tev pašam pakaļa skaista! » Vai arī, lai šo ļauno slavēšanu padarītu nekaitīgu, zemnieks nomurmina pretī kādus nelabus vārdus pie sevis. Ja lopi dzeļot vircu⁵ vai laizoties⁶, tad tā esot zīme, ka kāds tos ir noskaudis. (Ļaudonā, ja govīs laizās, tām dod kaļķus un sāli.) Kādreiz pēkšņi saslimuši lopi. Izrādījās, ka kāds skauģis zem kūts sliekšņa bija pabāzis vecu kaļoti. To izņem, un lopi kļūst atkal veseli⁷. Lieldienu rītā burvis savās mājās pa visām istabām saslauka gružus un tos nobeļ zem sliekšņa, lai visi tiem staigā pāri. Pēc tam viņš šos gružus nones uz savu kūti,

(krupjus) un citus mānekļus, kas govīm pienu atņemot. — Arī apburts piens vai maize var pārvērsties čūskās: Ramejs ziņo, ka Tadaļkos pirms 1655. g. kaļa kāda zemniece muižas pārvaldniecei atnesusi maizi. Tā ka šī zemniece turēta aizdomās par buršanu, tad maize nolikta uz dažām dienām pie malas. Tad tā sākusi mudžēt no tārpiem. Pārvaldniece nu likusi zemniecei paziņot, ka viņa maizi apēdusi un tagad jau vairākas dienas nejūtoties labi. Viņai būtu vajadzīgs labs padoms. Zemniece atbildējusi, lai dzeļot tikai labi daudz salda piena, tad vēdera graizes pāriešot. Maizei pārbaudei uzliets piens. Mudžeklis uz brīdi kļuvis klusāks, bet piena palicis aizvien mazāk un parādījušies daži neredzēti tārpi. Vēl leļot pienu virsū, tie palikuši lielāki un kustīgāki, līdz ieguvuši skaidru čūsku izskatu, kas apēdušas maizi un kļuvušas tik nemierīgas, ka bijušas jāsadēdzina. Kad šī zemniece pēc dažiem gadiem par citām burvestībām vesta uz sārta, viņa atzinusies, ka čūskas bijušas domātas pārvaldniecei, kas to būtu nomocijušas līdz nāvei. Latv. bur. vārdi 122, 123, 156, 163, 164, 179, 515, 564-566.

¹ BV.16455. — ² Krustpīlī. — ³ Kosā. — ⁴ Saldū. — ⁵ Ziemupē. — ⁶ Smiltēnē. — ⁷ Rīgas apkārtnē.

lai visas mājas laime būtu pie viņa lopiem, tā ka tie labi augtu un dotu daudz piena¹. Griezies baznīcas grāmatas 1798. g. ziņo, ka zem govju kūts sliekšņa palikts krusts : *Zihgsche Ahdama weens cilweks appaksch gohwu stalli zchlezhgneem krustu noliccis irr*. Arī pašas kūts durvis skauģi mēdz « apsmiet ». Tā, piem., Grobiņas baznīcas grāmatās Inņes *Ans* 1772. g. 24. jūnijā ziņo, ka pagājušajā (t.i. Jāņū) naktī kāds ielauzies viņa kūtī : viņš atradis tās durvis salauztas un ar asinīm aptraipītas. Tajā pašā draudzē 1800. g. 15. aprīlī *Kuschke Pehterim* kūts durvis izceltas un nokrāsotas. Griezē 1793. g. Pūpolu svētdienas piektdienā ļauni cilvēki kādam saimniekam kūts *seenmallu un weenu mazu trauku ar assinim apstripojuschi* un pirmo Lieldienu rītā *Walle-neeks Anss swehtu nakti durwis noplehsis un shepele nohst neh-mis* ; 1784. g. *Mezcha sargam Klinge irr besgohdigi cilweki lihdz schim it ļoti baidijuschi, ka zirgeem asti izgreezch un to pirmu gohwas augli no staļļiem izzaguschi*. Džūkstes baznīcas grāmatas 1730. gadā ziņo : *Weens saimneeks no Penaues ļaudim suhds, ka... isgahjuscha peekta Nakti ir wiņsch sawa Kuhti kur, w[īnam] 5 tellenus bijis, 3 atraddis, kas salausits un slimi ir, eeksch kurras wiņsch atraddis tas saites, ar katreem tee weseli peesehti bijuschi, sagraisti un ohtra kuhte eemesti*. Grobiņas baznīcas grāmatas 1786. g. 9. aprīļa aizlūgumā par kādu zemnieku *Antulu Ehwertu* piemin, ka viņam pagājušās piektdienas naktī teļam izlauztas kājas. Gavēņa laikā pautneši mēdz govīm uz krustiem izgriezt ādas lempatas un pašas govīs aiz astēm piesiet pie vadžiem. Šajā laikā tie dažkārt nogriež arī govīm astes līdz kaulam. Griezē 1785. g. *Maure Ans zchelojahs, ka bezgohdigs cilweks viņnam weenai gohsninai gannos asti nogreezis un to paschu nogreestu asti pee gohwu stalla durwim noliccis*. Turpat arī 1789. gadā kāds *Saimneeks, ko Deews pazihst [zchelojahs], ka pee lohpeem astes irr nogreestas*. Tāpat govīm vietām mēdz nocirpt arī spalvas. — Lai noskaustu cita govīs, tām jādod sakaltušas maizes garozas un jāsaka : « Še jums, gotiņas, garoziņas, sakalstiet jūs kā garoziņas ! » — Kaitēšanas nolūkā skauģi kaimiņu kūtīs mēdz nolikt dažādus apburtus priekšmetus, piem., olu (lai lops paliek tik plīks kā ola), asinis (bieži tās ieliek silē), dzijas kunkuļus, cūkas mēslus un zarnas, lai lopi nonīktu. Bieži lopam priekšā pie siles noliek arī sapuvušus gaļas gabalus, sprāgušu sivēnu vai jēru, noplūktu gaili, krituša teļa galvu, kuņģi ar iekšām, kaulus (pat no miroņiem), arī matus un ādas gabalus, sārņus vai citu ko riebīgu (bieži lupatiņā ievīstītu). Pie siles ierok arī vecu teļa gurnu. No olu dzeltenuma, mīklas un govīs spalvām burvis nešļāvām iztaisa olu. Tāpat arī olu

¹ Mēmelē.

čaumalas piepilda ar veciem, smirdošiem taukiem un spalvām. Visbiežāk šos pūšļakus liek gavēņa laikā, Zaļās ceturtdienas un Lielās piektdienas naktīs¹, Lieldienās, kā arī Ziemsvētkos, Jaungadā naktī, Ģertrūdes dienā. Kad šādus apburtus priekšmetus atrod, tad tikai zinātājs tos drīkst uzņemt. Parasti šīs ļaunās nešļavas kopā ar pāris sāls graudiņiem atroceniski (ar kreiso roku) iesviež ugunī un saka : « Lai tā ļaunā cilvēka acis izsprāgst, kā tā sāls sprēgā krāsni ! » Grobiņas baznīcas grāmatas stāsta, ka 1772. g. 17. maijā *Wahrdus Mikkela* kalps *Ans* kūtī atradis pusnodirātu kaķi un liek aizlūgt Dievu, lai šis ļaunais nodoms izjuktu ; arī 1774. g. 20. martā salmu kaudzē uziets nosprādzis suns. Džūkstes baznīcas grāmatas 1729. g. ziņo : *Kipputta Janis, tas wettsakais, saka wiņsch iegahjuscha Swehtdeenas nakts pee gohwu kuhti uhs suttraiņeem w[eenu] gabbalu Seeru atradis, kas tur ir nolikts bijis*. Visu laiku viņam lopi esot slimī. Kādā 1647. g. 23. oktobra Siguldas burvju prāvā lasām, ka otra kūtī kaitēšanas nolūkā noliek pirtsslotu ar vārdiem : « Izputi kā pišļi ! » Apsūdzētais Mačs Sprigulis esot nobūris sūdzētājam 14 dižļopus, kuņiem iekšā bijušas čūskas. Vienai govij bijušas ieburtas 20-30 čūskas. — Ja kādam gavēnī nosprāgst noburts lops, tad tā gaļa jāsakapā gabalos un jāiznēsā pa kaimiņiem, lai arī tiem notiktu tāda pati nelaieme. Šādus maitas gabalus, kaulus, arī teļa galvu, mēdz nolikt īpaši pie kaimiņa labākā lopa. Tāpat arī lopu ēdienā liek beigtas žurkas (Grobiņā, 1786. un 1789. g.). Baznīcas pārlūkošanā Pālē, kā mēs to jau zinām, noskaidrots, ka Berta 1691. g. Jāņu naktī govju kūtī kaisījusi pelnus. Svešus lopus var arī noburt, ja katru gavēņa piektdienu pēc mēneša uzlēkšanas nosēžas uz olas un visu nakti (vai līdz mēneša norietēšanai) skaita zvaigznes. Kad pienam reiz bijusi mēslu smaka, kāda vecene noberzējusi govš krustus ar sāls ūdeni, un govš kļuvusi vesela. Zaļajā ceturtdienā un Lielajā piektdienā, kad burvji visvairāk staigā apkārt, kūtī ieveļ jaunu egļu koka mucu ar ūdeni. Nākošā dienā iet skatīties : ja tur iekritis kāds kukainis, tam nogriež galvu. Tad dienu pēc tam burvis nāks prasīt dzert. Kāds 1775. g. priekšraksts iesaka govš izslaukt piektdienas rītā un to, kas iekritis slaucenē, tik ilgi pērt, kamēr tas pārvēršas par raganu. Noburtaļ govij vajagot dot kurmjā aknas un Jāņu zāles. Kad govš norauļ pienu, tad tās vajag izslaukt un šo pienu vārīt jaunā pannā, kur tam pāri dzesina nokaitētu sirpi. Tad šo pienu ieļēj cūkas pūslī un pakaļ krāsns dūmos. Tad šo šķidrumu jāieļēj cūku traukā un jāsit. Noburtaļ govij ieteicams arī dot citu vārdu.

¹ Tāpēc arī Pūpolu svētdienā un citos svētkos, kad nocilu nēsātāji staigā apkārt, uz kūts durvīm velk trīs krustus, lai viņi tur netiktu iekšā.

1637. g. Liepupes prāva mums stāsta par apsūdzēto zemnieku Kušķi, kas, meklējot savu izbēgušo zirgu, pār žogu pārlēcis sūdzētāja lauklaidarā. Uzzinājis, ka zirga te nav, viņš aploku trīs vietās pieķēzījis (lai kaimiņa lopi iznīktu kā izkārņījumi). Nākošā dienā, kad lopi laisti ganos, pirmā govš izkārņījumus paodusi, sākusi stipri maut, norāvusi pienu un tā novājējusi, ka to bijis jāpārdod. Kaut arī gane citas govš tūliņ atgriezusi atpakaļ, pēc tam sūdzētājs nav vairs varējis ne jaunus lopus ieaudzēt, ne vecos paturēt — tie visi apsprāguši. — Šādus izkārņījumus vajagot iemest ugunī, tad ļaunums aizejot gaŗām, un vainīgajam saraujoties pakaļa. Arī kāds nolādēts teļš pēc pāris dienām kļuvis traks, lēkājis kā neprātīgs, maurojis līdzīgi vērsim un kādas stundas vēlāk nosprādzis. Kāda 1668. g. prāva ziņo, ka Vāles burve Dārta esot savā sētā atradusi vēŗša kaulu un raganas spļaudekļus. Viņa ielikusi spļaudekļus kaulā, to aizbāzusi ar apšu kociņu un ar šādiem vārdiem to nolikusi uz astoņām dienām pavardā : « Ai žēlīgais Dievs, kuŗš putna veidā tos [vēmekļus] izspļāvis, ļauj [man viņu] redzēt, Dievs, pamudini viņu, kas šo [ļaunumu] padarījis, man jāēd bez piena, viņam ir piena diezgan. Uz tavu pavēli, Dievs, es to [kaulu] paturēŗu, kamēr viņš nāks un lūgsies piedoŗanu ». Tā arī noticis. — Ja kūtī kāds lops nokāris galvu, neēd un ir nosvīdis, tad tā ir zīme, ka te bijis burvis. Daŗkārt kūtī atrod arī sveŗas lietas, piem., riksti, dakŗas, olu vai kausu. Šīs lietas īstenībā esot paŗi burvji, kas pāŗāk ilgi uzkavējuŗies kūtī, un — tā ka tiem vairs nav bijis iespēja aizbēgt — tie pāŗvērtuŗies kādā citā priekŗmetā. Ja šīs lietas saplēŗ vai sadedzina, tad parādās pats burvis un lūdz piedoŗanu. — Kad govš un teļi nosvīduŗi un no rīta tos atrod apsarmojuŗus, tad tas nozīmē, ka nakti tos ir jādēlējis lietuvēns. Īstenībā lietuvēns esot vai nu nozūmēta bērna dvēsele, kas ātrāk neatrod miera, kamēr viņa kaulus neapbedī kapsētā, vai arī burvja, raganas un nelaikā vai nedabiskā nāvē miruŗa cilvēka gars. Ļauna cilvēka dvēsele pēc nāves turpinot tos darbus, ko tas dzīves laikā esot darījis vai nodomājis darīt. Raunā lietuvēnu sauc par « mājenieku » ; katrai mājai esot savs. Ja aizdedzina miroŗu tauku sveci, tad lietuvēns nevarot aizbēgt. No mājas to var padzīt, ja zina, kuŗa gars viņš ir. Nomiruŗā burvja vai raganas vārdus tad uzraksta uz papīra vai drēbes gabaliņa, ar sērmūkŗļa mietu kūtīs vidū mēŗlos izduŗ caurumu, tur ieliek uzrakstīto vārdus un tam virsū uzbāŗ mietu. Pēc tam kūtī izkvēpina ar nātrēm. Tad nākoŗajā pusnaktī dzirdēŗot kūtī zem mieta kādu stenam un vaimanājam, bet lopus neviens vairs nemociŗot. Lopiem uz muguras uz sien arī izkaps asmeni, nazi vai linu sukas, ar zobiem uz augŗu, lai lietuvēns, uz lopa sēzdamies, sagrieztos un sadurtos. Nomocītās govš vajagot

arī pakaisīt ar trejdeviņiem sērmūkšļa krustiņiem¹. Taču labākais pretlīdzeklis esot lietuvēna krusts. To velk (vienā vilcienā, roku neatņemot) uz govš slapjās spalvas vai arī ar krītu uz maizes garozas, ko dod govij iekšā. Sevišķi labs esot lietuvēna krusts, kas vilkts ar tādu roku, ar kuŗu nožņaugts kurmis vai pele². Ragainām govīm lietuvēna krustu vislabāk vilkt ar naža smaili uz ragiem. Pazīstami arī īpaši lietuvēna vārdi, piem. : « Velns brauc pa jūŗu sēkot ; kūst zirgi, lūst rati, paliek vezums jūŗā ». Vakaros nedrīkst svīlpt, lai lietuvēns nenākot mājā. Vastlāvja un arī ceturtdienu vakaros visi mājinieki sapulcējas ar pulksteņiem un vaŗām un taisa lielu troksni, lai aizbaidītu lietuvēnu no mājas ; ar tukšu maisu rokās kāds nostājas kūts durvīs³.

Kad govij vai zirgam bada dēļ ir utis, tad jāpaņem deviņas utis, jāietin tās papīrā, jāsatin ar lūciņu un jāielādē šautenē. Tad jānogrieŗas pret tukšumiem⁴ un jāsaka : « Kādā vējā nācis, tādā lai aiziet ! » vai arī : « Kā viņš man ir to darījis, tas viņam pašam lai notiek ! » Tad jānoskaita tēvreize, bet gabaļiņa « atpestī mūs no ļauna » vietā jāsaka : « Atpestī to govi jeb zirgu ar tādu spalvu no tām utīm ! » Āmen sakot, jālaiŗ šautene vaļā, un tad tikai atliek vēlēties : « Lai tam labā visu govš jeb zirgs uz pēdām ir nost ! » Tā tas arī notikšot. Tāpat arī, ja lops saslimis ar liesu jeb « cauršautu », tad tanī viducī tam jānocērp spalva un tā « ar mazu drusciņu biszāļu un dzīvsudrabu jāieliek plintē » un jāiešauj lopam rīklē, runājot : « Lai tava sprākle tiek saŗauta, kas tam lopam ir šāvis ! » un ļaunums būšot aizdzīts. Labi esot arī īpaši liesas vārdi : « Saules taks iet pār jūŗu, uz to taku dzelzu stabs, uz to stabu dadŗa lapa ; dadŗa lapa, es tev duršu — liesa maita, tev būs sprāgt ! » vai arī : « Liesa, tev jābēg no šī lopa gar sauli, gar mēnesi, par treju kungu pagastiem un atpakaļ vairs nav jāatgrieŗas. Kas iekš tā lopa dzīvs, tam būs nedzīvam tapt ! » Miķeļa dienā, lopus mājā dzenot, daŗa saimniece uz zaļas sērmūkšļa nūjas uzgrieŗ deviņus krustus un šo nūju ar šādiem vārdiem pabāŗ govju kūts paslieksnē : « Indriķ, Indriķ, nenāc iekšā, man ir dzelzs sēta, tērauda mieti un vaŗa rīkstes ! » vai : « Mēŗa Indriķi, nenāc manās mājās, man ir divi melni suņi, divi melni kaķi, tie tevi ēdīs, tie tevi plēsīs, tie tavus kauliņus saskrubinās⁵ ! »

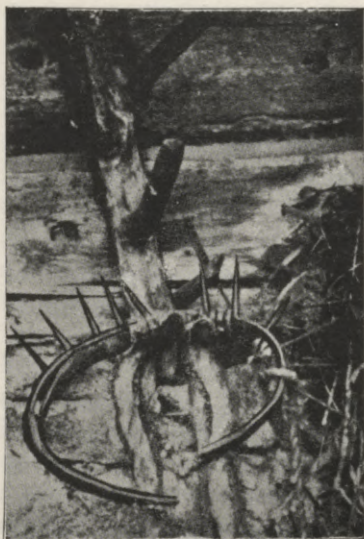
¹ Šādu krustiņu iztaisa no sērmūkšļa zariņiem, ieplēšot vienu vidū un izbāŗot otru tam cauri. Sērmūkšļu krustiņus citkārt liek arī zem kūts sliekšņiem. — ² Tādēļ daŗi cenŗas noķert kādu kurmi un to ar roku noņņaugt, jo šāda roka esot laba arī visādu citu vainu dziedēšanai. — ³ *Pāvuliņa*, Krustpils, 88, 89 ; *Ļaudona* 14. *Latv. bur. vārdi* 72, 117, 118, 121, 122, 177, 246, 354, 378, 387, 403, 491, 536-539, 589, 590, 592, 604, 616. — ⁴ = Ziemeļiem. — ⁵ *Secē*. — Ja lopam ganos uznāķ strēlas, tad ganam jāizrauj alksnis un ar to jāsit lopam kamēr pāriet.

— Ja govys sirgst un negremo, tad domā, ka kāda ragana tai izņēmusi gremokli¹. Tad tai dod smalki sagrieztus lupstājus ar liepu lūkiem. Ja gremoklis izkritis, govij dod arī pusi no aitas gremokļa : aintai gremojot, uz brīdi aiztur viņas rikli (lai tā nepaspētu gremokli norīt) un izņem pusi gremokļa. — Baznīcas pārlūkošanā Limbažos 1737. gadā noskaidrots, ka kāds Liepupes zemnieks šādiem vārdiem dziedējis lopu izmežģījumus : « Kauliņņi, Meesiņņi grieschahs weeta, ar Deewa palligu ! » Par šo *Deewa palligu* viņam uzskaitīti 10 pāru rikšu pie baznīcas kāķa. Lai neviens lopam nevarētu ļaunu padarīt, skaita arī šādus vārdus : « Tikai tikdaudz vainas un slimības, kas manam lopam ko grib padarīt, cik saule sastopas ar mēnesi, iekš tā vārda ! » — Lai lopi pieturētos veseli, kūts kaktā jānober skudras, runājot : « Kam jānīkst, lai nīkst skudra ! » un visas iespējamās slimības piesitišoties skudrām. — 16., 17. un 18. gadsimteņu vēstures avoti mums ziņo, ka zemnieki no vaskiem, tauriņiem, mīklas un vilnas iztaisījuši govju, vēršu, teļu, zirgu un aitu atveidus, kuņģus tie ziedam metuši ugunī, ko tie aizkūruši mežos vai citās svētās vietās, kā arī uz krustceļiem. Šie ziedi pasargājot lopus pret dažādām burvestībām un nesot mājai svētību. Ļaudis ticējuši, ka priekšmetam, kam ir kāda lopa atveids, esot sevišķa vara pār to. Vēlāk ziedam liek naudu (pat baznīcās). Pāles baznīcas pārlūkošana 1690. g. 25. februārī ziņo, ka pils zemnieka Nirripes Jirgena mājā atrasta maize lopa atveidā ar četriem ragiem, gaļu asti un ar piekārtu višķi, aitas ādā ietistīta, kas esot jaungadā cepta laimei. Vecgada vakarā vajagot lopiem kaut ko līdzīgu iedot, tad tie labi padodoties. Dažās vietās² vēl līdz mūsu dienām Mārtiņos³ saglabājusies sevišķa izdarība — ziedot lopiem vistu⁴ vai gaili⁵ : saimnieks un saimniece ar vistu padusē, līdz paņēmuši arī sviesta cibu, degvīnu un alu, līdz ar viesiem dodas uz kūti pie govīm. Tur viņi ar vistu un sviesta cibu rokā līduši zem govju saitēm un situši vistu, to aiz kājām saņēmuši, pret karklēm vai mietu, kur govys piesietas, kamēr tā ir pagalam. Tad tai uz galvas uzlējuši degvīnu. Arī visi klātesošie dzeļ pa kausiņam degvīna vai alus. Ziedam nosisto vistu ēduši tikai saimnieks ar saimniece, kad ciemiņi bijuši jau aizbraukuši. Arī citkārt, vistu kaujot, kādu gabaliņu gaļas noliek ziedam zināmā vietā aiz govju kūts⁶.

¹ Naudītē. — ² Piem., Krustpīlī. — ³ 10. novembrī. — ⁴ « Cekulaiņu vistu kavu Mārteniņu vakarā, Lai aug man raibas govys Kā vistiņas cekulaiņas » (E.II.3087, no Praulienas). « Mella vista purināja Manā govu dārziņā ; Sev purina pillu pērkli, Man telišu pillu dārzu » (E.X. 2522, no Birziem). — ⁵ « Mārtiņam gaili kavu Sarkanām kājiņām, Lai guntiņas nevajaga, Kumeliņus barojot » (E.II.3086, no Lazdonas). — ⁶ *Pāvuliņa*, Krustpils 89, 137. Latv. bur. vārdi 103, 111, 114, 177, 236, 237, 262, 362, 378, 391, 595, 630, 780.

Zirgi

Katram saimniekam ir savi divi līdz četri zirgi, kuņus tas pats ir izaudzinājis. Bet arī kalpa vīram un pat ubagam mēdz būt savs zirgs. Tīrumu ātrākai apstrādāšanai tas ir vairāk piemērots nekā gausais vērsis. Nelabo ceļu dēļ agrāk jāšus devās tiklab ciemos, kā baznīcā, tā kaņā, kā precībās. Arī muižas gaitās bija jāsūta klaušinieki ar zirgiem. Staltais kumeļš¹ ir katra zernieka un vispār katra cienīga vīra lielākais lepnums². Zirga gaļu Latvijā ēda tikai bada laikos. Svarīgākās spalvas krāsas bijī-

148. att. Ādas uzpurnis ar smailām nagliņām kumeļa purna apjošanai, to atšķirot no ķēves. Tērvetē, 1943.g. (Autora uzņ.)

šas : bērs, sirms, balts, iedzeltens, dzeltens, ruds, melns, dūkains, kā arī dažādi šo krāsu maisījumi. Kādas krāsas sermulīši un zebiekstes kādā mājā bijuši, tādā krāsā esot padevušies zirgi. Tautas dziesmās zirgam piešķir brieža spalvu, lāča spēku un vanaga vieglumu. Kumeļš pēc piedzimšanas jāsatin vīrieša svārkos, runājot : « Dod, Dieviņ, lem, Laimīt, ozoliņa stiprumiņu ! », tad izaugs spēcīgs darba zirgs. Bet, lai vilks vai lācis to nenoēstu, tad to pēc piedzimšanas jāsauc par vilka vai lāča bērnu. Ja kāds saka : « Cik tev smuki zirgi (vai sivēni) ! », tad tam jāatbild : « Lai suns tev mēli nolaiza », tad skauģis nedarēs lopu nobrīnēt. Kad kumeļu grib nošķirt no ķēves, tam liek uzpurni³ no ežādas vai arī

ādas gabalu ar tur iedzītām smalkām nosmailinātām nagliņām (148. att.), lai ķēve nelaiž zīst. Šajā pašā nolūkā kumeļa purnu dažkārt mēdz apjozt — žabot⁴ — ar dzeloņainu klūgu — žabel-

¹ Šķiet, ka kumeliņš ir visvairāk apdziedātais mājkuštonis. Kr. Barons « Latvju Dainās » tam veltījis 65 lp. (IV.sēj.226-291) un Šmita « Tautas dziesmas » tās papildina vēl ar 43 lp. (II.sēj.479-522). Miklā zirgu apraksta tā : « Kad skrien, tad slotu izstiepj » (Skaistkalnē) vai : « Asarītis tek pa ceļu ». — ² « Puisīts biju, ne meitiņa, Man pūriņa nevajag ; Es mācēju zirgus jāt, Iemauktiņus šķindināt » (BŠ. 51425, no Rugājiem). « Kur tu iesi, miļš Dieviņš, Pilnas rokas iemauktiņu ? — Tam dēlam ziergu pierkt, Kam nav tēva devējiņa » (E.II.3150¹, no Raņķiem). — ³ (Naukšēnos, Vestienā), bet Grostonā un Jaun-Rozē tam vārdā *uzpurns*. — ⁴ Dunikā, Jaun-Svirlaukā, Sesevē, Svitenē (= *zabāt*).

li. Zirgu rūnīšanā parasti ievingrinājušies īpaši ļaudis, kas ierodas ar attiecīgiem piederumiem — mailēm¹. Kad kumeļam ir trīs gadi, to sāk iebraukt un likt pie darba. Pirmo reizi kumeļu iebrauc ziemas ceļā ar ragavām. Aņot zirga kājas agrāk vai nu nemaz neapkala vai arī apkala tikai priekšējās, bet ziemā tās apkala sasalušās zemes un ledus dēļ. Pirmo reizi zirgu apkaļot, kalējam dāvā cimduš².

Ziemā zirgus liek staļļos³. Arī vasarā labākos zirgus odu, mušu un karstuma dēļ pa nakti mēdz atstāt kūtī. Reizēm zirgus pa ziemu novieto arī piederībā. Ja zirgi stāv vienā telpā ar govīm, tad pēdējām priekšā vismaz kāda aizbūve⁴, lai tie nebūtu kopā. Katram zirgam stallī ir savs steliņģis⁵. Tam priekšā sile, kas novietota uz kājām, lai tā būtu galvas augstumā. Vīrs tās pie sienas piekārtas karkles⁶ — redeles, kur ieliek sienu, lai zirgs ēdamo nevilktu zemē. Kad zirgu barību uzglabā kūtsaugšā — čašņā⁷ — tad staļļa griestos palaikam ierīkots « zirgu caurums⁸ », pa kuņu sienu iebāž karklēs. Visvairāk zirgiem dod āboliņu, sienu un auzas. Dažkārt sienam piejauc arī « griezumus⁹ » — uz īpašas ierīces, cača (135. att.), ar izkopts asmeni smalki sagrieztus vasarāja un rudzu salmus. Bada gados zirgiem bija jāgrauž arī koku mizas, egļu atvases un cita posta laiku barība. Zirgu dzērienam cenšas « uzputināt » pa sauļai sīko auzu un miežu miltu, ko izjauc ar mieturu¹⁰. Tas tad ir uz mats¹¹. Agri no rīta, pat naktī, saimnieks vai puišis iet zirgus kopt.

Vasarā zirgus laiž ganībās. Lai tie pārāk tālu neaizklistu, tad to priekškājas mēdz sapīt¹² ar pinekliem¹³. Tos parasti pin no pakulām un plaukiem, bet reizēm arī no vilnas un zirgu sariem kopā (vēlākos laikos arī kopā ar pakulām), jo šādi pinekli

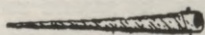
¹ Saikavā. — ² Ļaudonā (*Pāvuliņa* 14, 15). Latv. bur. vārdi 226, 250, 402. « Es sovami kumeļami Prišķas kuojas apkaustēju, Lai tys man guni šķēle Tymsajā naksniņā » (BŠ.51230, no Viļēniem; sal. B.V. 29604). Uzmini manu mīklu: « Četri brāliš' tek pa ceļu, visiem bārzdas atpakaļ »; atbilde: *zirga kājas* (Baņos). — ³ Jeb *zirgu kūtis* (Adulienā, Vec-Piebalgā). — ⁴ (Džūkstē) jeb *gards* (Nigrandā). — ⁵ (Bauskā, Cesvainē, Dunikā, Dzirciemā, Džūkstē, Kandavā, Saldū, Vidrižos, Zaļeniekos) jeb *steliņģis*, *stel[i]ņģis* (Drustos, Dundagā, Raunā, Vandzenē), *stil[i]ņģis* (Annasm. [Tukuma apr.]), *stilliņģis* (Burtniekos), *stiliņģis* (Galgauskā), *steliņģis* (Liel-Salacā), *ailiņģis* (Bērzaunē). — ⁶ (Bērzaunē, Drustos, Druvienā, Dzelzavā, Dzērbenē, Latgalē, Ļaudonā, Ļaudonā, Saikavā, Sērmūkšos, Skujenē, Taurenē, Valmierā) jeb *karkli* (Vidrižos), *ķocis* (Īvandē, Vandzenē [tas līdzinās lielam grozam]), *ēža* (Mālpē). — ⁷ Saldū. — ⁸ Džūkstē. — ⁹ Aulejā. — ¹⁰ (Rūjienā) jeb *kulčekli* (Zaļeniekos). — ¹¹ (Bērzaunē, Cesvainē, Druvienā, Galgauskā, Mēmelē, Nigrandā, Saikavā, Sausnējā, Sinolē, Vestienā) jeb *uzmata*, *uzmata milti* (Meņģelē), *apjavs*, *apjava*. — ¹² Jeb [*zirgus*] *sapīdināt* (Biržos [pie Jēkabpils]), *slēgt*, *saķēst* (Rucavā [te saslēdz kopā divi zirgus, viena zirga kreiso vai labo priekškāju saistot ar to pašu otra zirga kāju]). — ¹³ Vnsk. arī *pinekl[i]s*, *pinēkls* (Skaistā), *pinakls* (Evelē, Raunā, Valmierā), *pinaklis* (Sērpilī), *pina* vai *pine* ([bizes veidā] Liel-Salacā).

ir ļoti gludi un mīksti, tā ka tie neieberž kāju locītavas, un, ilgāku laiku paliekot rasā un lietū, tie nepiebriest, un šādā kārtā kājas neiespiež. Jaunākajos laikos, lai zirgus nenozagtu, tos slēdz arī ar dzelzu pinekliem, kuņus izgatavo lauku kalējs¹. Lai mežā, krūmos vai purvā ganošos zirgus no rīta varētu vieglāk atrast, tiem kaklā pakaļ koka zvārguļus. Dažkārt šāds pieguļas pulkstenis, klankškins², ir ar izdobtu vidu, kuņā salikti akmentiņi. Jaunākos laikos mājā lej arī plakanus vaļa zvanus — « kupera lankšķēniņus³ » — vai arī pērk pilsētā skārda zvaniņus.

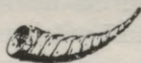
Vasarā puiši jāz zirgus un kumeļus pa nakti pieguļā⁴. Jurģos, kad zirgus pirmo reizi jāz pieguļā⁵, tos pavada dažādas iezīmīgas izdarības. Šajā vakarā puišiem un pusaudžiem līdzī dodas arī pats saimnieks. Kaimiņu ļaudis, dažkārt pat no kādām piecām mājām, mēdz tad salasīties vienkop⁶. Ar tumsu ierodas arī kaimiņu meitas — pieguļnīcas. Puiši aizkuņ uguns-kuru⁷, virs kuņa kāsi pakaļ katlu. Tie ir atnesuši sev līdz kādu cūkas kumpi, olas un miltus, lai kopīgi gatavotu pieguļnieku ēdienu, « pontagu »⁸. Vispirms ūdenī vāra mazos gabaliņos sagrieztu gaļu. Tad kādā traukā miltiem piesit olas, ko sajauc un pieliek virai. Gatavo ēdienu uzlej uz apgāzta spaiņa dibena. Ēdot gaļas kumosus ņem pirkstos, bet pašu pontagu ar koka kaņotēm. Ēd tiklab puiši kā meitas, klāt piedzerot līdz paņemto alu un degvīnu. Kāds cits pieguļnieku ēdiens, « miltenieks⁹ », līdzinās iepriekšējam, tikai tam nesit klāt olas. Dziedādami, dejojdami un taurēdami visi kopā jautri pavada nakti. Ēdiena atlikumu pieveic brokastīs. Svešiem šo ēdienu nemēdz piedāvāt¹⁰. — Jurģos, pirmoreiz pieguļā jāzot, zirgiem apsvēpina purnus ar ugunskurā apdedzinātu jēlkulas šķipsnu, lai tie ganīdamies neaizklistu tālu prom no pieguļnieku uguns. To darot, dažkārt saka : « Dievs ir viens un es otris ». Šo apkvēpināšanu reizēm vēl kāpina ar to, ka zirgiem šajā gadījumā dod ieost zvēru dūmus, tiem pie deguna grauzdējot seska gaļu, lai zirgi jau no tālienes pazītu vilka smaku. Tad izdara iezīmīgu « pineklu siešanu¹¹ ». Ar pinekliem sakarā skaitāmi arī īpaši buņamie pantiņi. Lai aizbaidītu vilkus, tad zirgiem šajā vakarā, kad ugunskurs jau aizkurināts, sviež ar olu un sauc : « Uz

¹ *Bīlenšteins* 568. — ² (Bērzaunē, Lubejā) jeb *klankšins* (Varakļānos), *klankšens* (Dunikā, Jaun-Piebalgā, Lubejā), *klankš[k]is* (Liel-Salacā, Lizumā). — ³ Ļaudonā. Sal. *lankšans* (Galgauskā). — ⁴ Retāk tai vārdā *pieguļ[i]s* un dzzsk. *pieguļi*. — ⁵ Kamēr par govīm gādā Māra, tamēr zirgus pieguļā jāz pats Dieviņš : « Kliedza vīri, zviedza zirgi, Dieviņš jāza pieguļā ; Dziedāj' meitas, māva govīs, Māra laida ābulā » (B.V.739, no Maz-Salacas). — ⁶ Krustpīlī. — ⁷ « Jauni puiši negulēja Kumeliņus ganīdami, Iekūruši uguntiņu Odam kājas svilināja » (BŠ.51611, no Krustpīls). — ⁸ Krustpīlī, Ļaudonā. — ⁹ Krustpīlī. — ¹⁰ Ļaudonā. — ¹¹ Krustpīlī.

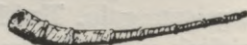
lielo tiesu, uz lielo tiesu ! » Sevišķā izdarībā pieguļnieki šajā vakarā mēdz « meklēt balteni ¹ ». Arī sestdienas vakaros dažkārt pat vesela novada pieguļnieki sajāj vienkop sevišķās « buņķetēs », lai jautri pavadītu laiku barā. Citos vakaros savas mājas zirgus pieguļā jā parasti tikai kādi divi puīši. Katram puisim pieguļā jāiet savu nakti. Uz kažokiem gulēdami, viņi sildās pie uguns-kura un cep uz iesmiem cūkas gaļu. Dažkārt tie guļ arī tuvējā šķūnī vai arī uzstāda pieguļnieku būdu — spērāgu ² (krustām saceļ divi kokus un pārklāj ar segu). Jaunākajos laikos tie pavada nakti būdā, kas segta ar egļu mizām, kaskām ³, un kas celta uz divi riteņiem vai uz ragavas sliedēm, tā ka to var ērti pārvadāt no vienas vietas uz otru. Ja tā ir divriču veidā, tad tās ieeja ietaisīta ilkšu galā, lai no tās varētu ērtāk izrāpties, kad kaimiņu puīši šo būdu pa jokam apgāž. Sapītie zirgi ganās turpat uguns-kura tuvumā. Jāņu naktī zirgus pieguļā nejāj, jo tad krūmos sēž raganas, burvji un citi ļauni gari, kas cenšas zirgiem kaitēt. Tāpat tiem šajā naktī būtu jāēd dzelzszāle. Vispār zālē šajā vakarā esot rūsa un gruži. Pēdējā pieguļas

149. att. *Gana taure*. Īlē. (Bilenšteinš.)

150. att. *Tāss taure*. (Bilenšteinš.)

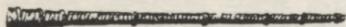

151. att. *Pieguļnieka taure* jeb *strūbe*. Subatē. (Bilenšteinš.)

nakts ir Mārtiņi (10. novembrī). Pieguļā jānot, puīši mēdz pūst taures. Sevišķi cītīgi to dažkārt dara tas puisis, kas rudenī nolēmis precēties. Šāda pieguļnieka taure ⁴ pagatavota tiklab no koka mizas, kā no koka. Savā vienkāršākajā veidā to taisa šādi : no alkšņa gaŗas lentas veidā noloba apmēram 5 cm platu un 3 mm biezu vītnei līdzīgu mizas gabalu. Tad šo lentu satin atkal vītnes veidā kopā taurē, sākot no tās tievgaļa. Pie tam katras nākošās vītnes malai vienmērīgi jānosiedz nedaudz no iepriekšējās. Šādā kārtā taures otrs gals iznāk daudz platāks, un to vēl nostiprina, tam cauri izduŗot nosmailinātu kociņu (149. att.). Tās tievgalī iestiprina iemuti — spiedziņu, kuŗam iegriež vairākus robiņus, uz kuŗiem pūšot pēc vajadzības uzliek pirkstus, lai radītu dažāda augstuma skaņas. Šo vienu līdz trīs pēdas gaŗo tauri pa nakti ieliek ūdenī, lai tā neizkalstu un lai vītņu malas piebriestu un nelaistu cauri gaisu. Arī no bērza tāss pagatavo šādas taures. Dažkārt tā tad līdzinās ažragam (150. att.).

¹ = Balts nogludināts kociņš. Engurē kādu [sitamo] koku pieguļnieki sauc par *spērāgu*. — ² Džūkstē. — ³ Nauksēnos, Smiltēnē, Turaidā, Vidrižos. — ⁴ Jeb *aure*, *strūbe*, *trūba*, *trube*.

Tā ir apm. 25 cm gaļa, un iemuša vietā iebāzts gabaliņš niedres. Bet šādas no koka mizas taisītas taures nav sevišķi izturīgas, tādēļ tās biežāk mēdz pagatavot no koka : piemērotu jaunu bērza (reizēm arī lazdas, alkšņa, egles vai priedes) koku ar nazi pāršķeļ gareniski uz pusēm. Tad abām pusēm izgrebj tukšu vidu un saliek tieši šķēluma vietā atkal kopā un sastipā ar ievas sloksnēm vai arī sasien ar aukliņām. Tad šo tauri, sākot no tievgaļa, vēl notin ar bērza tāss iekšējo, dzeltenu kārtu (151. att.).

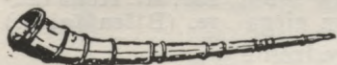

152. att. Taisna koka taure.
(Bīlenšteins.)

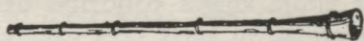

153. att. Līka koka taure.
(Bīlenšteins.)

Dažreiz šādas taures ir gluži taisnas (apm. metru gaļas), citreiz likas (un apm. divi pēdas gaļas). Kādai taurei (152. att.), kas ir 115 cm gaļa, platajā galā pierikots atsevišķs pagarinājums (apm. $\frac{1}{5}$ no kopējā gaļuma). Kāda cita, nedaudz izliekta taure (153. att.), ir 80 cm gaļa, un tās platā gala izmērs ir 8 cm. Reizēm koka taures neaptin ar tāsīm. Tad tās sastipā ar kārklu klūgām un to spraugas aiztriepj ar darvu vai sveķiem (154. un 155. att.). Dažkārt koka taures pagatavo arī lautzā svitrā un notin ar bērza tāsīm (156. att.). Vairāk saspīstā veidā tā ir tikai 30 cm gaļa (157. att.). Pieguļnieki mēdz arī « trilināt » āžragu¹ (158. att.). Tā abi gali nogriezti taisnā svitrā, un tā sānos izgriezti kādi četri skaņas caurumiņi². Augš-Kurzemē jau pagājušā gadsimtā sastaptas arī skārda taures, kas bijušas apm. 75 cm gaļas un kas savā ārējā izskatā līdzinājās taisnajām koka vai tāss taurēm³ (149. att.).

154. att. Taure Jelgavas novadā, 112 cm gaļa. (Bīlenšteins.)

155. att. Taisna koka taure, 150 cm gaļa. (Bīlenšteins.)

Bieži zirgus laiž arī aplokā, kur tie nesapīti var brīvi ganīties, ganam klāt neesot. Tad tie dažkārt mēģina pārlēkt žogam, lai meklētu labāku barību tuvējos tīrumos. Pie tam tie salauž arī sētu. Lai kavētu zirgu lēkt pāri žogam, pazīstama īpaša ierīce — « krāgs⁴ » : zirga kaklam no apakšas uzmauc divzaru dakšu, kuņas galus virs skausta sasien kopā. Dakšas kāta lejgalī piestip-

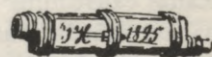
¹ Tam vārdā arī āžurags, āža (vai āžu) rags, bukurags, dūdrags (Tāšos), dūduls (Vidzemē), čuč[a]rags, dižlaure (Liel-Ezerē). — ² Tievgalī tam ieliek zoss spīgu. — ³ Pāvuliņa, Krustpils 94, 95 ; Laudona 14, 15. Latv. bur. vārdi 306, 349, 755, 759. Bīlenšteins 127, 723, 724. — ⁴ Vai klūga (Popē).

rināts dzelzs kāsis (159. att.), kas aizķeras aiz sētas kārts, tikko zirgs tai tuvojas, un šādā kārtā to aizkavē tai lēkt pāri. Kā to liecina šī rīka otrs nosaukums — klūga — tad divzaru dakšas

156. att. Koka taure lauztā svītrā. (Bilenšteins.)

vietā agrāk tas sastāvēja, acīm redzot, no lentas, kas izpīta no vītoli zariem — klūgām. — Dažkārt zirgus uz lauka (ganībās, pļavā vai ābolājā) arī piesien. Ar zināma gaŗuma virvi (šodien ar vaŗu) vienu zirga priekškāju saista pie zemē iedzīta mietiņa, tā ka tas šajā šaurajā lokā var brīvi ganīties. Lai virve no mietiņa nenoslīdētu, tad tā augšgals izdrāzts ar pogas veidā paplašinātu galvu vai arī tam galā atstāts cacītis¹, vai arī izurbtā caurumā šķērsām izbāzta tapiņa, lai aizķeras virve. Bieŗi zirgs ganīdamies tā sagrieŗas gar mietiņu, aptinot tam apkārt virvi tik īsi, ka tas vairs nevar no vietas pakustēt. Lai to novērstu, dažos novados² virvē iesien koka « grīzekli » (160. att.) : tas sastāv no koka kluciŗa, kam katrā galā izurbts pa caurumiņam, kuŗos iebāŗ puslokā saliektas nūjas galus, ko uzmauc uz zirga mietiņa. Kluciŗa vidum cauri izņemta spēcīga koka nagla, kuŗas priekŗgalā šķērsām piestiprināta dzelzs bulta, aiz kuŗas aizķeras koka naglai piesietā virve. Šādā kārtā zirgs var ganīties visapkārt mietiņam, virvi nesapiņķējot. Šajā pašā nolūkā — lai virve nesapītos ap mietiņu un lai tā nesaietu džergzdē — tajā iesien « klurŗi³ » (pāris pēdu gaŗu kārti). Tam katrā galā pa caurumam. Vienā galā piesien pineklu, bet otrā izbāŗ cauri virvi un aizmet priekŗā mezglu. Virves vietā agrāk lietoja arī vaŗas, kas sastāvēja no virknē savērtiem klūgu gredzoniem (161. att.) : tikko minēto kārti, klurŗi, ar vītola klūgas palīdzību uzmauc uz zirga mietiņa, un kārts otrā galā klūgu gredzenu vaŗās piesien zirgu. (Šādā veidā uz lauka mēdz piesiet arī govis, ja to nav daudz un ja trūkst gana.) Zirga mietiņa iesišānai zemē kalpo koka veseris — « slāŗis⁴ » — vai arī koka runga — « knūja⁵ » (tās vienu galu ērtākai turēšanai parasti nodrāŗ tievāku). Kad vienā vietā jau zāle noganīta, tad vajag « zirgus pacēlt⁶ » (parasti virves tiesu tālāk). Lai zemē dziļi iesisto mietiņu varētu vieglāk izvilkst, tad to iepriekŗ visapkārt jāapdauza, lai kļūst vaļŗigāks⁷. Zirgus kārtīgi sukā ar paŗkaltām

157. att. Koka taure. (Bilenšteins.)

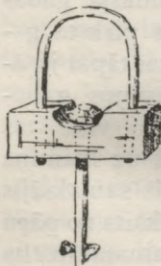

158. att. Āŗrags jeb dūduls, 20 cm gaŗŗ un 7 1/2 cm plats. (Bilenšteins.)

¹ Dŗūkstē. — ² Piem., Sakā. — ³ Liel-Sesevē, Raunā. — ⁴ Kursiŗos, Pampālos. — ⁵ Liel-Salacā. — ⁶ Bēnē. — ⁷ Bilenšteins 568, 569.

tērauda sukām. Vasarā tos mēdz peldināt — « mūdīnāt¹ » — kādā piemērotā vietā — « maudīklā² » — upē vai ezerā.

Zirgu gādnieks ir Ūsiņš³. Tādēļ arī Ūsiņdienā (23. aprīlī⁴) zirgus jāņ pirmo reizi pieguļā. Arī Mārtiņu (10. novembrī, pēdējā pieguļas diena) uzskata par zirgu sargātāju, tādēļ arī šajā vakarā sastopam dažādas izdarības, lai zirgi labi padotos : ar gaili, « Mārtiņu plāceni » (ar gaļu) un ar alu un degvīnu dodas uz stalli, kur gaili, aiz kājām saņemtū, nosit pret zirgu steliņģiem⁵. Arī Miķeļa⁶ vakarā (29. septembrī) gailim iegriež kaklu un to nēsā apkārt gar visām durvīm, tās apšļakstot ar gaiļa asinīm. Gaili atstājot puskautu, no mājas aizbēgšot visi ļaunie gari. Pēc durvju svētīšanas gan gaili drikst nokaut pavisam. Bet Niklāva⁷ vakarā (divi nedēļas pirms Ziemsvētkiem) gailis īsi pirms pusnakts jānokauj kāda kaimiņa stallī, kuņam grib kaut ko noburt, un ar šī gaiļa asinīm jāaptriepj kaimiņa zirgiem zobi, tad viņam zirgi nepadošoties. Miķeļa vakarā zirgus peļ ar sērmūkšļu nūjām. Peļot tiem uzsit arī lietuvēna krustus, lai lopus no tā pasargātu.

160. att. Koka grizeklis, ko uzmauc uz zirga mietiņa, lai nesapiņķējas virvē. Sakā. (Bīlenšteins.)

Pie tam vajagot skaitīt no viena līdz deviņi un atpakaļ. Lai lietuvēns nevarētu zirgus jādelēt, tiem silē vai karklēs, zem ēdamā, paliek beigta zirga galvas kausu. Vispār kauliem piedēvē ncslēpumainu spēku pār dažādām likstām. Tādēļ uz sētas mietiem visapkārt kūtij mēdz spraut zirgu un govju galvas kausus, lai tie atvairītu sērgas. (Sevišķi labi esot to lopu kauli, kas paši šajā sērgā krituši.) Aizvēsturiskos laikos dzīvnieku galvas kausus lika arī celtņu pamatos⁸. Ar tiem ārstē arī dažādas slimības : vecā mēnesī piektdienas vakarā ar atrastu maitas kaulu vajagot apvilkt ap zirga veļaugoni⁹, un tad šis kauls jānomet tur, kur tas pacelts (vai jānoliek uz krustceļa), tad slimība iznīkšot¹⁰. Kad zirgs met pirmos zobus, tie jāuzmeklē un jāiedzen viņa silē, tad, ja kādreiz šo zirgu nozagtu, tas atnāks atpakaļ, un neviens to nespēs

159. att. Zirga krāgs jeb klūga, kas to kavē lēkt pāri žogam. Popē. (Bīlenšteins.)

¹ Ābeļos, Krustpīlī. — ² Lazdonā. — ³ Pelnu dienā Ūsiņu nedrikst daudzīnāt. — ⁴ Tautas dziesmas stāsta par ziedošanu šajā dienā : « To es došu Jurģiņam, Ko es biju solījis : Mucu alus, cepļa maizes, Melnu gaili ķikaraini » (E.II.3079, no Gatartas). — ⁵ Krustpīlī, Preiļos. — ⁶ Tautas dziesmās arī viņš ir zirgu gādnieks. No putniem par zirgiem gādājot cīrulis. — ⁷ Jeb Miklāva. — ⁸ Īpaši Kursā. — ⁹ Jeb *miroņkaulu*. — ¹⁰ Talsu novadā.

arī noskaust. Pret zirgu zādzībām¹ paslieksnē pabāž arī atslēgas. Mums jau pazīstamajā 1690. g. 17. jūnija prāvā Gaujienā redzējām, ka pirmajās Lieldienās mirušajiem vecā kapu vietā ziedo maizi, olas un alu, lai labi padotos zirgi. Latgales jezuīti 1606. g. ziņo, ka, saslimstot zirgiem vai govīm, nes ziedus pie svētā Dieva koka. Vīrieši nes ziedus (mazus vaska priekšmetus, metalla gabaliņus, naudu, vilnu, taukus, olas) pie ozola, sievietes pie liepas (tos ierokot pie koka saknēm zemē vai pakārot tā zaros). Visļauņākās zirgu vainas un mežģījumus varot dziedēt ar melnu čūsku taukiem, kas ķertas, uzkārtas un pilinātas pirms Jurgiem. Baznīcas pārlūkošana Jaun-Piebalgā noskaidrojusi, ka 1740. g. Zaļajā ceturtdienā kāds zemnieks Pēteris sava slimā zirga dēļ griezies pēc palīdzības pie pērminderļa Pakalniņa. Pēdējais par vainīgajiem uzrādījis divus kaimiņus, ko tas uzziņājis no dažiem baltmaizes gabaliņiem uz galda. Lai zirgs kļūtu

161. att. Klurģis un virknē savērtu klūgu gredzenu važas zirga piesiešanai. Zemgalē. (Bilenšteins.)

atkal vesels, Pēterim vispirms esot jāņem novārīta ola, tā jāsa-griež deviņos gabaliņos, tad trīs apīņu galviņas un pēdīgi vēl sērmūkšļa gaba-liņš (pus pirksta grūmā), kas tāpat jāsa-griež deviņos gabaliņos, un viss tas jāuzsviež uz kaimiņa

strīdīgā tiruma. Par šiem labajiem padomiem Pēteris samaksājis sešus šiliņus. Pērminderi atceļ no amata, un tam uzskaita 10 pāņu rīkšķu. Tajā pašā gadā par līdzīgu « noziegumu » no amata atcelts arī Palsmanes pērminderis Linde. Baznīcas pārlūkošana Valmierā 1739. gada 10. janvārī stāsta par četriem zīlniekiem. Viens no tiem saimnieks Pilatu Bērtulis izsakās, ka pie viņa reiz ieradies kāds vecītis, kuņam viņš žēlojies, ka viņam zirgi sprāgstot. Tas solījies palīdzēt un pamācījis, lai palikušajiem zirgiem un lopiem dodot iekšā dažādas zāles un visādas citas lietas. Par šo padomu viņš vecītim iedevis pus dālderļa, kukuli maizes un cibiņu sviesta. Trīs gadus pēc tam zirgi viņam labi padevušies, bet nu jau atkal sprāgstot. Tomēr kalps Pilādžu Ancis apliecinā, ka saimnieks pats esot šo vecīti uzmeklējis. Pēdējais esot te pie viena, te pie otra sliekšņa veltīgi meklējis *Elka Deewu*.

¹ Kad zirgs nozagts, tad (piem., 1669. g., Salas muižā) aicina putu-reģi, nopērk kausu alus, ko noliek zemē, un, zināmus vārdus čukstot, kannureģis skatās alus putās, lai dabūtu atbildi, kurā vietā zirgs meklējams, lai to atdab. tu. Kausā met arī app. stu sāli.

Pēdīgi viņš nonācis pie kāda akmens pie vārtiem un teicis, ka tur esot *Elka Deews*. Jau deviņus gadus no vietas un arī izgājušgad Bērtulis uz šī akmens pēc vecīša norādījuma Miķeļos esot ziedojis vienu vistu, trīs kumosus gaļas, lējis alu un vēl trīs kaņotes viras. Cionas sargi soda Bērtuli ar 10 pājiem rīkšķu un grēku sūdzēšanu un uzdod šo svēto upuņu vietu iznīcināt. — Dažādas zirgu slimības ārstētas ar mājas līdzekļiem. Bijuši arī īpaši zirgu ārstētāji, kas zinājuši sevišķus vārdus un dažādus citus dziedinošus līdzekļus. Pie tam slimo zirgu tiem nemaz nevajag redzēt. Pietiek, ja tie zina, kāda viņam spalva un kādas slimības parādības novērotas. Baznīcas pārlūkošana Rūjienā 1767. g. stāsta par zirgu vārdotāju Silanšu Ansi, kas slimajam zirgam devis sāli, ko tas, čukstot sevišķus vārdus (kas lasāmi uz priekšu un atpakaļ, no augšas uz leju un otrādi), sev priekšā ar pirkstiem skāris. Šo sāli vajagot mājā izkausēt ūdenī un ar to apmazgāt zirgu, bet pārējo izliet zirgam pāri. Ja zirgam ir vīveles un tas vārtās pa zemi, tad iet pie tāda, kas zina īpašus vīveļu vārdus, piem. : « Trīs jūdzes priekšā, trīs pakaļā, kas vidū, lai trūkst pušu » vai arī : « Trīs puīši pār deviņiem kalniem, trīs puīši pār deviņām jūdzēm, nāciet pie Pēterā baltā zirga un ņemiet katrs savu daļu vīveļu sāpes. Tad eita atpakaļ pār deviņiem kalniem un deviņām jūdzēm. Visas vīveles no Pēterā baltā zirga lai izdilst kā vecs mēness, lai sakalst kā purva niedre, lai sažūst kā vecs mironis. Āmen ». (Šie vārdi skaitāmi deviņas reizes.) Īpaši vārdi ir tiklab priekšas, kā pakaļas vīvelēm. Slimo vietu mēdz arī braucīt un durt. Tāpat pret vīvelēm zirgam dod arī ķiplokus, tabaku vai degvīnu un alu ar sāli. Ja zirgam ir ienāši, tam dod ēst sutinātu seska gaļu ar auzām : katlā ieber auzas un gabalu seska gaļas un tad tur iesviež nokarsētus akmeņus, lai izsut. Tad saber kulītē un mauc zirgam galvā, kur suta tam lien nāsīs¹. Kad zirgam aizturēts ūdens, tam dod lupstājus. Zirgus ārstē arī ar velna sūdu² un egļu jaunajiem pumpuriem. — Tā ka zirgu rīki agrāk bija ļoti nepilnīgi, tad tie zirgam uz krūtīm bieži ieberzuši punus. Tos dziedējuši ar « neredzes vēršanu³ » : astrus un lūkus sapin auklīnā, ko ar resnu adatu « rāvuši iekšā » — izdūruši cauri puna ādai un atstājuši, kamēr pūžņi iztek⁴. Zirgiem bijuši arī « māli » — uz krūtīm gājusi nost āda un palicis jēls plankums. Šo vainu apdedzina visapkārt un vēl krustām pāri ar nokarsētu dzelzi, tad tā neiet tālāk un apdzīst⁵.

¹ Krustpili, Laudonā. — ² Jeb *diveldreki* (piem., 1671.g.). — ³ Krustpili, bet Zeltiņa muižā saka *naricu vilkt*. — ⁴ Šeit zirgam ādu pārgriež divi vietās, caur tām aizver lūciņu aiz ādas, lai vaina izpūzni un sadzīst. — ⁵ *Pāvuliņa*, Krustpils 95, 137 ; Laudona 15. Latv. buř. vārdi 111, 113-115, 177, 254, 362, 590, 616, 681, 685, 686, 759.

Ar burvestībām cenšas arī kaitēt citu zirgiem. Ūsiņa naktī (Jurģos) burvji kaimiņa stallī, lai tam maitātu zirgus, nes olu, ko vēl mēdz pārsiet ar sarkanu dzīparu, un runā : « Ak tu bagāts Ūsiņš, Tumsa nakts, zaļa zāle, Laukā laidu kumeliņu. Es atstāju baltu zirgu Sarkaniem iemauktiem. Lai tev šā, lai tev tā, Lai tev nekā nedabūt. Treideviņās kūtis dzīt, Vienu pašu ārā laist, Sirmu jūgt, pelēku braukt, Atrasties nosprāgušu¹ ! » Ja nu stallī, kur vistu nav, atrod olu, to sadedzina. Kādreiz silē ielikts vanskars, no kā nosprādzis zirgs. Olu iekasa arī pie siles (vai pie akas staba) zemē. Ja to atrod, to ieliek cimdā un pakaļ pie klēts dziedra, runājot : « Nokarājies kā šī ola ! » Bet dažreiz olas var nest arī svētību. Burvis kādam zemniekam ieteicis pie stalla sijas pakārt olu un to divi mēnešus kustināt. Iznākumā viņa zirgi palikuši trekni. Kaitēšanai kaimiņa stallī mēdz nolikt arī dažādas citas nešļavas. Tā, piem., Griezes baznīcas grāmatas 1789. gadā ziņo : *Pawahrda Mattihs gawene nakti assini kukulu eeksch zirgu stallis ir eelikts* ; 1791. gadā : *Muhsu kesteram [ir besgohdigs cilweks] weenu zakki eeksch silli eelicis* ; 1798. gadā : *Pohde Janne irr sawa zirgu stalli kumela kahju attraddis*. Ērzelim ap kaklu aplikta sveša siksna, — tas nosprāgst. Zirga silē ielikts arī sivēns. Kad to vāra ziepēs, burvis nāk ko aizņemties. Šo pūšlaku gaļu jādod licējam ēst. Jurģos izgājēji uz ceļa atstāj nūjas un skujas, kas saimnieka zirgu padara tizlu. Nomestās nūjas un skujas piesien akmenim un iemet atvarā. Nu ragana nāk lūgt dzert. — Kāds saimnieks ievērojis, ka viņa kaimiņš, burvis, viņa pagalmā metis mazus koka gabaliņus un runājis : « Pār robežu lai zviedz un tavā stallī krāc ! » Saimnieks saskaitījis, ka mesti tieši tik daudzi kociņi, cik viņam zirgu. Tāpēc viņš kociņus uzlasījis un ar tādiem pašiem vārdiem pārmetis pār robežu burvja tīrumā. Tagad burvim visi zirgi nonīkuši. Grobiņas baznīcas grāmatas 1793. g. 30. jūnijā vēstī, ka *Nohrneeku Mikkels* zem akmens pie strauta uz taciņas atradis tur noliktus miežus. Visu laiku viņam slimojuši zirgi. Šajā draudzē jau 1771. gadā pieminēts kāds burvju meistars, kas līcis pūšlakus un kaitējis citu zirgiem. Griezes baznīcas grāmatas 1797. gada 12. svētdienā pēc Vasarsvētkiem ziņo, ka *Weens besd[eewigs] cilw[eks] preeksch nedel labbu gabbalu meezchu ar nazi nogreezis un zirgeem dewis ehst*. 1697. g. 6. jūlija prāva Nurmuižā stāsta, ka apsūdzētais esot ar maitas kaulu rokā nācis no sūdzētāja kūts, kur tas esot atstājis visādas ar sarkaniem dzīpariem, žagariem un zirgu astriem kopā sasietas blēņas. 1800. g. 15. aprīlī Grobiņā no cita stalla

¹ Tāpat : « Es atjāju baltu zirgu Sarkaniem iemaviem, Lai nozviedza, lai norēca Pats labais kumeliņš » (BV.34107², no Lubānas).

izlaiž zirgus, kas nodara zaudējumus rudzos. Kaitēšanas nolūkā mēdz arī zirgu un stalli « apsmiet », kā arī zirgu kropļot. Grobiņas baznīcas grāmatas 1786. g. 9. aprīlī vēstī, ka *Antulu Ehwertam* piektdienas naktī ar asinīm aptraipīts zirgs. Griezies baznīcas grāmatas 1792. g. 13. svētdienā pēc Vasarsvētkiem ziņo : *Isgajuschâ swehta nakti irr besdeewig cilw[eks] Kupschele Spricca brahļa Matihs zirgu asti ar mazahm mez[g]liņeem sat-taisijis*. Arī Grobiņā 1772. g. 12. jūlijā *Struttēs Luhļa* diviem zirgiem krēpes sapītas. Ļaudis domā, ka dažreiz arī « svētās meitas » sapinot zirgiem krēpes un astes¹. Ja šādus savījumus nogriež ar nazi, tad dabūjot nedziedināmu acu slimību, bet, ja tos nosit ar akmeni un ierok zemē, tad nekas nekaišot. Sapītās krēpes ieliek arī šautenē un izšauj. Iznākumā nošaujot pašu raganu. Veci ļaudis, burvji un raganas, gavēņa laikā (visbiežāk pirmās un pēdējās ceturtdienas naktīs uz piektdienu) kaimiņu stallos mēdz zirgus arī apcirpt. Nogrieztos sarus (no astes un krēpēm) burvji liek savu zirgu sedulku spilventiņos. Tad tie paša zirgiem nesot svētību, bet apcirptajiem nelaimi. Griezies baznīcas grāmatas 1790. gadā ziņo, ka mežsargam Ūdru Ģirtam (*Uhdere Girte*) *irr weens besdeewigs cilvēks trīs nedēļas pirms Pūpolu svētdienas weenu zirgu un awis pee kakla apcirpis*. Kad burvji izcērp zirgam krēpes, tas parasti nosprāgstot. Līdzīgi notikumi Griezē minēti jau 1784. gadā : *Mezcha sargam Klinge irr besgohdigi cilweki lihdz schim it ļoti baidijuschi, ka zirgeem asti izgreezch un to pirmu gohwas augli no staļleem izzaguschi*. Arī Grobiņas draudzes grāmatas atstāsta šādus zirgu kropļošanas gadījumus. Bet arī ar lāstiem, draudiem un pat ar vienkāršu lielīšanos var kaitēt cita zirgiem. Mums jau pazīstamā 1637. gada Liepupes prāva vēstī, ka reiz pie apsūdzētā Kušķa kaimiņi dzēruši par naudu alu. Kad trešā klapkanna jau bijusi izdzerta, viens no dzērājiem, vārdā Grāvis, esot pieprasījis stopa kannu, lai izmērītu, vai alus nav par maz atnests. Kušķis to nepieļāvis un dusmās sacījis : « Lai tu tik tukšs paliktu kā mana kannā ! » Astoņas dienas vēlāk Grāvja ķēve esot dzemdējusi nedzīvu kumeļu, un jau divi dienas pēc tam arī pati ķēve nosprāgusi. Grobiņas draudzē 1799. g. 27. februārī aizlūgts par kādu kalpu, kam jaungada vakarā nosprāgusi tele un pirms četrām nedēļām nobeidzies arī jaunais zirgs. Kāds viņam esot draudējis : « Tu kaut ko labu redzēsi pie saviem lopiem ! » Džūkstē 1733. gadā aizlūgts par Midzeņu Kristapu, jo viņam ķēves esot neauglīgas. Baznīcas pārlūkošanā Gulbenē 1774. g. uzzinām, ka Dreiliņu Jēkabs lielījies, ka viņš esot nobūris stārasta nosprāgušo zirgu, jo tā puisis viņa daļā plāvis

¹ Šādus krēpju sapinumus mēdz saukt par *Māras pinkām*.

sienu. Bet Dreinu Jēkabs apliecina, ka Dreiliņš tikai tāpēc esot lielījis, ka zirgs nosprādzis viņa burvestību pēc, lai atbaidītu kalpu no savas pļavas. Abiem lielībniekiem nogriež pusi no bārdas un matiem. Dažkārt griežas arī pie kāda cita burvja, lai tas kaitē kaimiņa zirgiem. 1684. g. 23. septembrī baznīcas pārlūkošana vēstī, ka kāds Krimuldas zemnieks samaksājis burvim trīs mārkas šiliņu, lai tas noburtu kaimiņa zirgus, tā ka tie nobeidzas. Jezuīti 1606. g. ziņo, ka, ja kāds zemnieks (apgabalā starp Rēzekni un Ludzu) gribot otram darīt ļaunu, viņš sasauc divus vai trīs kaimiņus un tiem atklāj savu nodomu. Viņš noliek galdā kausu alus, tam apkārt divdesmit vaska svecītes, un, paķēris pineklu, sagriež to ar nazi uz galda un tad nosviež pagaldē, runājot: « Tāpat lai tu vai tava sieva, meita, zirgs vai gov, salauztu sev roku vai kāju !¹ ».

Avslopi

Aitas tur lielāko tiesu vilnas dēļ. Tās kauj arī gaļā, it īpaši jērus. Parasti katram saimniekam ir vismaz savas desmit aitas. Vilnu apstrādā mājā, un no tās pagatavo dažādus apģērba gabalus. Tā ka senos laikos drēbes taisīja arī no nekrāsotas vilnas, tad sevišķu vēribu veltīja aitu dabiskai spalvas krāsai. Visvairāk cienī baltas aitas, lai varētu darināt baltās vilnaines. Bieži sastop arī pelēkas aitas, no kuņu vilnas pagatavo vīriešu un sieviešu darba drānas. Sastop arī raibas un melnas aitas. No melnas vilnas ada cimdus un zeķes. Atsevišķiem ģimenes locekļiem mēdz būt pašiem savas aitas. Arī kalpu ģimenes tur savas īpašas aitas. Govju kūts stūrī aitām ir atsevišķs aizgalds², kuņā ierīkoti veņami vārtiņi. Lai šo no pārējās kūts ar kāršu vai galdū sētiņu norobežoto telpas daļu turētu sausu, to kārtīgi izkaisa, piem., ar sausām lapām. Pakavveidīgajā kūts ēkā mēdz būt arī aitu kūtis³ kā īpaši nodalījumi. Ziemā aitas baro ar sienu, āboliņu un reizēm arī ar sikajiem pelavainajiem graudiem. Labprāt aitām dod apēst kādus jumīšus⁴, lai tās nestu jēriņus pāri. Ēdamo — sienu un āboliņu — aitām ieliek pārvietojamās karklēs⁵. Tās sastāv no apaļa vai iegarena soliņveidīga koka pamata (kas balstās uz četrām zemām kājām, piem., attiecīgā

¹ Maz-Salacas mācītājs 1702. g. ziņo, ka kāds vecis zirga dēļ esot uzbūris saimniekam Jēkabam uz muguras četrus zirga pakavus, ko viņš pats asiņainus ar visām naglām uz ādas esot redzējis. Tikai pēc aizlūguma baznīcā tie pazuduši. Latv. buķ. vārdi 116-121, 125, 266, 606, 607, 610, 611, 614, 615, 729. — ² Jeb *aizgola*, *aizdara* (Ķempēnos, Neretā), *aizdars* (Augš-Kurzemē). Šādu *aizgaldū taisīt saka aizgaldīt*. — ³ Jeb *aitu stallis*, *aitstallis*. — ⁴ = Divas uz viena stiebra kopā saaugušas vārpas. — ⁵ To vārds ir arī *braģis* (Kursišos), *orite* (Krustpīli).

gaŗumā nocirstiem zariem), kuŗa augŗpusē visapkārt izurbtos caurumos iedzītas apaŗas nūjas, kas veido karkŗu redeles. To augŗdaŗa, kas ietverta ŗķērskokos, ir daudz platāka nekā apakŗa. Ŗīs karkŗes ar ēdamo nostāda aizgalda vai kūts vidū, tā ka aitas tām var pietikt no visām pusēm, sienu nesabradājot. Taŗu sīkākās siena un āboliŗa ziedlapiŗas daŗkārt nolūst un sabirst zemē. Lai tās uztvertu, garenajām karkŗlēm apakŗā reizēm pierīko platu vienkoŗa sili, kas balstās uz ķētrām kājām. Siles abos galos stāvus piestiprināti galdu trīsstūŗi ar smaili uz leju. Ŗo galdu sānmalas savieno ar kārtiŗām, kas veido karkŗu redeles. Aitas no abām pusēm velk ārā ēdamo, un smalkumi sabirst silē. Daŗkārt aitām ierīkots arī « sprendzbuks¹ ». Tas sastāv no divi zemē iedzītiem mietiem, kuŗu augŗgalus sasien kopā. Starp tiem ieliek aitas galvu, ja tā nestāv mierā un citādi jēram neŗauj zīst. Pavasarī, kad aitas pirmo reizi laiŗ ganos, paslieksnē paliek olas, lai jēriŗi būtu veseli un veltos kā olas². Bieŗi aitas gana kopā ar citiem lopiem, reizēm arī atseviŗķi, un tās tad uzmana īpaŗš aitu gans. Citreiz tās uz lauka ielaiŗ pārvietojamā ķētrstūŗainā aizgaldā, kuŗu laiku pa laikam pārnēs kādus desmit soŗus tālāk, ja vienā vietā aitas zāli jau noēduŗas. Ganībās aitas labprāt ēd skujiŗas³. Aitu ganiŗšanai grieŗ ievas rīksti⁴. « Kas griŗ baltas villainītes, Lai dzen aitas pieguŗā ; Jāņu nakti zelta rasa, Tad aitiŗas mazgājas⁵ ».

Lielus zaudējumus aitām nodarija vilks. Ja algotam ganam vilks aiznes jēru, tad Krustpīli to tam atvelk no algas. Turpretī Piltenes novadā saimnieks ganu pat atklātas neuzmanības gadījumā nesoda, citādi vilks atriebības nolūkā neizbēgami nolaupīs vēl otru jēru vai aitu. Pret vilka uzklupŗšanu labas esot daŗādas izdarības, buŗamie pantiŗi un pat ziedojumi. Kad jērs piedzimst, to sauc par « vilka bērnu », lai vilks to neēstu. Uz klaja lauka piesargās daudzināt vilku tā īstajā vārdā, un to labprāt mēdz aprakstīt ar daŗādiem citiem vispār saprotamiem apzīmējumiem⁶. Meŗā, satiekot vilku, to daŗkārt mīŗi sveicina un sauc par ķēļinieku : « Labbu deenu zeŗļu wihrs ! » vai : « Ej, draugs (arī brāli, vīrs), pa savu ķēļu, es ieŗu pa savu ķēļu ». Tāpat labi esot kliegt : « Juri, ŗe tabaka, pīpe un uguns pagale », tad tas aizbēgot, bet, ja tam sakot vienīgi : « Juri, ŗe

¹ Vainodē. — ² Tautas dzejā aitu sauc par [sniega] *gabaniŗu*, retāk arī par *rogulīti* (BV.29059, no Gauŗienas), *sprogainī* (BV.1835), *sroganīti* (BV.1141), *sprogaitiŗu*. *Pāvuliŗa*, Krustpīls 92. Latv. bur. vārdi 592. — ³ *Jeb skujeŗas* (Latgalē). — ⁴ BV.29074. — ⁵ BV.32455. — ⁶ Piem., *meŗa [mātes] suns*, *Joda suns*, *Dieva suns*, *Dieva darbnieks*, *meŗa (vai sila) junkurs*, [sila] *Juris* (jo pēc teikas svētais Juris esot vilku kungs), *Ansis*, *Jēkabs*, *nekristīts*, *buŗainis*, *spīgacis*, *rudspelēks*, *pelēkais*, *pelēcis*, *Ūjaks* (jo to aizdzen saucot : « Ūja ! »). « Krūmamāte, ŷagarmāte, (Lai) pasargā tav(a)s aitiŗas No vilciŗa, no lāciŗa, No naidīga cilvēciŗa ! » (Bŗ.50772, no Jaun-Gulbenes).

tabaka », tad tas nākot klāt. (Tādēļ arī bērniem mežmalā aizliegts saukt : « Juri, Juri, šē tev tabaka, man ko pīpēt, tev ko šņaukt ! ») Mežā vajagot arī piesist ar kociņu pie eglēm un lēni brēkt : « Uija-ā ! » Jaunā gadā, pirmoreiz vilku satiekot, gan drikst skaņi saukt : « [Uja] vilks ! », tad visu gadu rīkle neaizsmakšot. Vilkam ienākot ganāmpulkā, ganam jākliedz : « Jēkab, Jēkab, kur tu iesi ? Ej tu pa savu ceļu, es iešu pa savu ceļu » vai : « Ūja, ūja, viens nāk lopos, liels, plats vīrs, liels, gaŗš vīrs ; turi, turi, sargi savu suni ; tev zobi deg, man kaklis skan », — tad nekādas vainas nenotikšot. Lai vilks aitas neredzētu, jāskaita : « Zilu zaļu dziþariņu Atpakaļ šķeterēju ; Atpakaļ, vilka acis, Mana jēra neredzēt¹ ! » Ja kāds gans vai cits kāds uz lauka strādājošais pamana vilku, tas visā kaklā brēc : « Ūja, ūja vilks ! » Šo briesmu saucienu no visām pusēm atkārtoti citi ļaudis, kas to dzird. Tūlīt arī lielie ganu suņi, ar « użgā » saucieniem uzrīdīti, no visām pusēm, nikni kaucot, gāžas vilkam virsū. Pēdējais, nāves bailēs bēgdams, visur sastop gaŗi vilktos ļaužu saucienus, un viņam sekojošo trakojšo suņu bars aizvien pieaug, līdz tam laimējas paslēpties kaut kur meža biežoknī. Jurģa rītā pirms saules mēdz iezīmīgā izdarībā « vilkam aizsiet muti » : viens ar virvi sien kopā divi sētas mietus, otrs prasa : « Ko tu sien ? » Sējējs atbild : « Vilkam muti ». Vilku « saslēdz » arī ar atslēgām : « Kaļvīt, kaļ kū koldams, Nūkaļ maņ etslēdziņ ! Saslēgsim vylkam kuojas, Lai ganiņu naspydzyna² ». Jaunākajos laikos šajos vilku vārdos piesauc arī Jēzus mācekļus, lai tie saslēdz vilka muti un acis, tā ka lai tas neredzētu « tā kristīta cilvēka » lopiņus : « Tu meža suns, tavas žaunas un mute un tavs aiztaisīts deguns lai stāv iekš svēta Pēteŗa atslēgām. Tu vilks, es saku tev, tev nav tik daļas no šiem lopiem kā Jūdāsam no tā koka tā svētā krusta » vai : « Tu meža vilks, tu meža zvērs, es aiztaisu tavu muti un aizzēģelēju un aizslēdzu ar Pēteŗa atslēgām. Kā melnais kaķis uz krāsns guļ, tā tev būs mierā palikt ! » Lai lopus pasargātu no vilkiem, vēl pagājušā gadsimteŗa sākumā Piltenes novadā varēja sastapt šādu izdarību : pirmo Ziemsvētku priekšvakarā apkārtnes puīši un meitas sapulcējās pie Jaunā krogus, lai kopīgi padzītu vilkus nākošajai vasarai. Pret astoņiem viss jauniešu bars krogum gaŗām klusi devās uz kādu kalnu tuvējā mežā. Priekšgājēji bija bruņojušies ar nūjām. Mežā šīs nūjas izmētāja uz visām pusēm, runāja zināmus vārdus, un tad visi devās atpakaļ. Tikko viņi bija atkal sasnieguši lielceļu, sāka skanēt dūdas un meiteņu dziesmas. Viss bars trokšņodams devās uz krogu, kur tie dzeŗot, baltmaizi ēdot, dejojot un dziedot, jautri pavadīja visu nakti.

¹ BŠ.55388, no Sinoles. — ² BŠ.50957, no Vidsmuižas. Sal.BV.29422.

Saulei lecot, viss bars devās atkal uz kalnu, lai tur kādā avotiņā kalna galā nomazgātu sejas un atkal mētātu apkārt nūjas. Pēc tam visi izklīda pa savām mājām. Neskatoties uz šiem uzmanīgajiem drošības līdzekļiem, kā šis ziņojums tālāk vēstī, vilki tomēr esot nozaguši dažus jērus, kā tas it īpaši esot gadījies tajā gadā, kad sevišķi nelabvēlīgo laika apstākļu dēļ šis « vilku medības » noteiktajā vakarā nebija notikušas. — Bet arī aiz ļaunprātības nenovīdīgs saimnieks prot savam kaimiņam uzsūtīt vilkus uz kakla. Jau pieminētā 1637. g. prāva Liepupē stāsta, ka apsūdzētais Kušķis esot kunga daļā bez atļaujas pļāvis sienu. Kad stārasts līcis Laksim šo sienu aizvest uz muižu, pie kaudzes pienākusi Kušķa sieva Madaļa, iebāzusi rokas sienā, kaut ko čukstējusi un tad sacījusi: « Kur tad manas pūles paliek ». Pāris dienu vēlāk Lakša kūti caur jumtu ielauzušies vilki un saplosījuši divdesmit aitu. — Ja Lieldienās kāds šauj uz kaimiņa mājas pusi, tad vilks tur nokožot kādu lopu. Lai šāda nelaime nenotiktu, tad, šāvienu dzirdot, ap galvu jāvicina

162. att. Senas dzelzs dzirkles aitu cirpšanai. (Bilenšteins.)

163. att. Mūsdienu aitu dzirkles. (Bilenšteins.)

uguns pagale¹. Vēl jāpiemin kāds cits, vēl izveicīgāks, aitu zaglis — čigāns — kas ļoti labprāt ēd jēra viru.

Aitas mēdz cirpt² parasti trīsreiz gadā (retāk divreiz): pavasarī (pa gavēņa laiku, ap 25. martu), vasarā (ap Jēkabiem, 25. jūlijā) un rudenī (ap Katrīnēm, 25. novembrī). Jēriņus pirmoreiz cērp ievu ziedā, otrreiz ap miežu pļāves laiku, kad vilna jau atsīkusi. Aitu cirpšanu, « avskutu », cenšas izdarīt pilnatnēs³, tad tām ataugot biezāka vilna. Jaukā laikā no rīta vajag « aitas trīt⁴ » (izmazgāt), lai tās saulē izžūst, un tad pusdienas laikā tās jācērp, lai vilna atkal nepaliktu puteklaina. Nobara — vilna, kas cirpta pavasarī, tāpat arī vilna, kas aug aitām uz vēdera un paslēpenēs — ir sarkana un neglīta. No tās palaikam vērpi dziju zeķēm. Sevišķi iezīmīga aitu cirpšana ir ap Katrīnēm. Šajā dienā aitas ejot savā baznīcā, tādēļ tās izmazgā jau iepriekšējā vakarā. Ja aitas nocērp jau pirms šīs dienas, tad vismaz asti atstāj nenocirptu, lai tām nebūtu jāiet plikām Dieva priekšā. Tādēļ arī šo dienu, 25. novembri, sauc par « aitu dienu ». To

¹ *Bilenšteins* 587. Latv. bur. vārdi 67, 172, 226, 231, 249, 365, 366, 421, 451, 486, 548. — ² *Jeb cērpt* (Rūjienā), *dzirklet* (Krimuldā), *sustīt* (Secē). — ³ = Pilnā mēnesī. — ⁴ Raunā.

svin arī meitas ; šajā dienā tās nevērpj. Aitcirpis vienmēr ir kāda sieviete. Cērp ar dzelzs dzirklē¹ (162. un 163. att.). Aitas cērpot, tām cirptuvē² jāpaklāj apakšā kāda drēbe, jo bez paklāja vilna par daudz nogružojas. Cērpamo aitu nogulda uz sāniem uz šī paklāja zemē. Tās kājas vai nu sasien vai arī tās pietur kāda cita sieviete. Cirpt sākot, vispirms nocērp pirmajai aintai uz pieres trīs sprodziņas, nomet tās zemē un runā : « Še, Mēslu māte, tava daļa, Neņem pate savu roku³ ! » Pirmo nocirpto sprogu mēdz arī apsplaudīt un tad atroceniski pār plecu mest pazemes dievei, lai tā neplūktu vilnu pati. Arī tautas dziesmas⁴ stāsta, ka vilnas sprogu, aitas cērpot, met

164. att. Aitas cirpšana. Nocirpto vilnu saliek skalu grozā. Purmalē, 1939.g. (Autora uzņ.)

ziedam mēslienē. Tikai pēc šīm izdarībām sākas istā cirpšana. Uz pieres aintai mēdz pazīmīgi atstāt kušķīti vilnas, lai to varētu izšķirt no citām. Šajā nolūkā mēdz arī jēriņus « zīmēt » ausī. Nocirpto vilnu vispirms sakrāj uz paklāja un tad saliek skalu grozos⁵ (164. un 165. att.). Mīklā aitas cirpšanu apraksta šādi : « Ar vienu roku plauj, ar otru met kaudzē⁶ ». Kad aita nocirpta, tad runā : « Pods mugurā, puspods ļipā ! » vai : « Kupla mana aitiņa, Pods mugurā, Pods mugurā, Puspods astē⁷ » ; « Kupla, kupla aitiņa kā sniega gabaniņa ! » vai arī : « Villiņa, ādiņa,

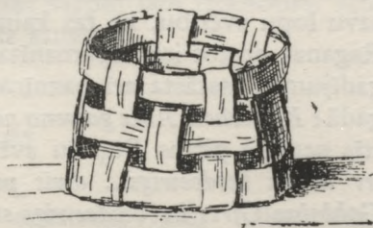
¹ Retāk tām vārdā arī *zirkles, cirklas*. Mīklā tās apraksta šādi : « Stīns, stangs, zemes velns, piņķus, ūsas kustināja ». — ² (Varakļānos) = vieta, kur aitu cērp. — ³ E.X.1970. no Liepkalnes. — ⁴ BV.29089. — ⁵ Jeb *kočos*. — ⁶ Vai arī : « Dzird cērtam, nedzird kritam » (Garozē). — ⁷ E.II.1823.

gaļiņa man, saimniekam kauliņi ! » Aitai bāž arī vilnas kušķīti mutē, sakot : « Kupla, kupla villiņa audz ! » Kad aitas nocirptas, vāra biezputru, lai tām augtu bieza vilna. Biezputra jāvāra, arī šķeteres tinot : « Meitu māte bēdājās : Reta vilna aitiņai, Kam biezeni nevāriji, Aitām vilnu šķeterējot ¹ ? »

Aitu sargātāja un gādātāja ir Annīte ² vai Birut[iņ]a ³. Viņu piesauc arī tautas dziesmās : « Aitu Annīte Lai tevi sarga No kāju laušanas, No acu duršanas, No vilka plēšanas, No apkārt griešanās ⁴ ! » ; « Ai Annīte, devējiņa, Tavu mīļu devumiņu ! Vienu liku kūtiņai, Treju laidu ganībā ⁵ ». Lai uzziņātu, kuŗa no meitām nākošajā gadā apprecēsies, Ziemsvētkos vai Jaungadā tās pusnaktī dodas uz kūti « aitas (vai aunus) ķert » : tai, kas tumsā saķeŗ aunu, būšot līgavainis, bet tai, kas saķeŗ aitu, nākamā gadā vēl jāpaliek bešā. Jurģa dienā nedrīkst adīt, citādi aitas sprāgstot. Lai aitām augtu gaŗa

vilna, ķekatām un budeļiem dod cimodus un zeķes ⁶. Tādēļ arī aitu dienu (25. novembri) dažreiz sauc arī par ķekatu dienu. Kristībās kūmas mēdz trejādi ģērbties, lai pādītei augtu trejādas aitas ⁷, vilkt kažoku, lai būtu sproģainas aitas ⁸ un izcilāt visas vilnaines, lai augtu baltas aitas ⁹. Ja rudenī ilgu laiku nav sniega, tad — lai drīz būtu ziema — ganam trīsreiz ap bērzu jāapved balts

auns, tad pēc trim dienām būšot sniegs. Aitu slimības dziedē mājas līdzekļiem. Kad jēram pārlūst kāja, tad maizes picīņā ieliek sakasītu vaŗu (piem., savilē kādu vaŗa naudas gabalu) un dod jēram iekšā. No ārpuses lūzuma vietu notin ar svaigu alkšņa vai ievas mizu un stingri nosien ar lupatu. Saberzētais vaŗš ieejot

165. att. Zems un plats skalu grozs, kuŗā saliek gan tikko cirptu, gan arī vēlāk kārsto vilnu. (Bilenšteins.)

¹ BŠ.50681, no Skrīveriem. Tēŗpu var noaust no trim cirpieniem (Saldū). Sevišķi iecienīti ir aitas (jeb aitādas) kažoki. Ziemā valkā arī ausainas jērādas cepures, ko sauc par jēreni (Saldū) vai igonieli (Maz-Salacā). *Pāvuliņa*, Krustpils 92, 93, 138. Latv. buŗ. vārdi 246, 261, 406, 601. *Johannes Kanolds*, Curieuseur und nutzbarer Anmerkungen von Natur- und Kunst-Geschichten (Sitzungsberichte der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst und Jahresbericht des kurländischen Provinzialmuseums a. d. J. 1905, Jelgavā 1906) 71-87. — ² Jeb [Aitu] Annīņa : « Tei Anīte vušķu ganē, Madalīte ģūvu ganē, Cik reitiņa Madalīte Iz Anīti vylnanišu » (BŠ. 50813, no Baltinavas). — ³ Vai *Biriņiņa* (Latgalē). — ⁴ E.II.1839, no Jaun-Laicenes. — ⁵ E.II.1838, no Alūksnes. — ⁶ BV.33442. — ⁷ BV.1317. — ⁸ BV.1318. — ⁹ (BV.1313). Tāpat ganos vajag arī skaisti dziedāt : « Dziedi, dziedī, ganu meita, Lai aug baltas avitiņas. Ja tu skaisti nedziedāsi, Tad augs rudas, puspelēkas » (BŠ.36274).

lūzuma vietā un kaulu saudzējot. Kad šo jēru vēlāk nokauj, tad lūzuma vietā varot redzēt iedoto vaņu. Izmežģījumu dziedē ar sarkanu dziju, kuŗā iemesti deviņi mezgli. Ja aitām ir blaktis¹, tām dod rutkus un apses mizu (jaunu apses koku ieliek aizgaldā, lai aitas tam apgrauž mizu). Dažreiz aitas ziemā vājas barības dēļ pašas izplūcot sev vilnu. Lai tas nenotiktu, tām dod sāli. — Bet, lai kaitētu kaimiņa aitām, skaudīgi saimnieki, burvji (nēsātāji) un raganas, mēdz doties svešos aitu staļļos un tur iezīmīgi dažās vietās (lielāko tiesu uz pieres) apcirpt aitas, lai tās noniktu. To dara gavēņa laikā, īpaši pirmās gavēņa piektdienas naktī, kā arī Ziemsvētkos, Sveču dienā, Lieldienās, Jurgos, Jāņos. Šādā gadījumā, kad aitas par apsmieklu apcirptas, tām jānocērp arī pārējā vilna, jāiesprosto un jāieliek krāsnī, tad nāks burvis un lūgs, lai glābj. Bet pats burvis kaimiņu aitām nogriezto vilnu liek savās sedulkās un sakās par spilventiņiem, lai vairotu savu lopu svētību, ko tas kaimiņiem atņem, kuŗu lopi nonikst. Raganas protot iet nepamanītas svešās kūtīs cirpt aitas². Šādus gadījumus atstāsta arī baznīcas grāmatas, piem., Griezē 1787. gadā : *Kupschele Ante gawena nakti astonas awis apcirpis* ; 1790. g. : trīs nedēļas pirms Pūpolu svētdienas mežsargam Ūdru Ģirtam *irr weens besdeewigs... awis pee kakla apcirpis* ; 1791. gadā : *Gohbsiņe Girts irr besdeewigs stalli eegahjis un peecas awis galwā nocirpis* ; 1891. gadā : *Tam ubbagam Anss no Sittaine Ansse sehtas irr weens beskaunis isgahjuschā peektu nakti divi awis gar aussim willu apcirpis, un winsch tadehl padohdahs eeksch Deewa wisspehcigahm un zchehligahm rohkahm* ; Grobiņā 1777. g. 27. martā : Stangēs Ēvertam pagājušās piektdienas naktī 14 aitas kūtī šur un tur uz krūtīm un uz krustiem apcirptas ; 1779. g. 21. martā : *Johsdrei Kaspars žēlojas, ka viņam visas aitas kūtī apcirptas. Tāpat gavēnī aunam nocirpta kreisā puse un vēlāk arī labā. Reiz burvis svešā kūtī apcirpis ne vien aitas, bet arī pusi no kaimiņu saimnieka bārdas un matiem, kas bija paslēpies karklēs un aiz bailēm nav varējis pakustēties. Lai svešām aitām vēl vairāk kaitētu, tās mēdz arī sakropļot. Tā Grobiņas baznīcas grāmatas 1786. g. 9. aprīlī vēstī, ka Antuļu Ēvertam pagājušās piektdienas naktī visas aitas galvā apcirptas, un jēram izlauzta viena kāja un citas nodirātas. Lielās piektdienas naktī burvis apgriezī jēriņam visus četrus nadziņus, tā ka tas īsi pēc tam nobeidzas. *Kalli Mötze Jahns* 1690. g. 18. jūnijā sūdzas baznīcas pārlūkotājiem Gaujienā par savu kaimiņu Tomu, kas esot nobūris viņa lopus, zirgus, labību, miežus un sievu. Viņš strīdīgajā pļavā esot paņēmis sienu, un, kad devis to lopiem, visi jēri apsprāguši. Toms par to esot priecājies un teicis, ka tas esot par sienu*

¹ (Džūkstē) jeb *plates* (Krustpili). — ² Kārsavā.

ņemšanu. — Sprāgušas aitas kāju reizēm noliek kā pūšlaku kaimiņa kūtī. 1796. g. 20. aprīlī Grobiņas saimnieks *Drulle Kahrlis* žēlojies, ka viņš vakarvakarā uz kūtsaugšas salmos atradis jēru, kas tur atradies jau labu laiku, jo bijis jau gandrīz pilnīgi sažuvis. Iznākumā tam nosprāgušas astoņas aitas. Jaungada rītā saimnieks ar saimnieci apstaigājuši visas ēkas, lai pārlūkotu, vai kāds burvis vai cits ļauns ciemiņš nav tur nolicis aitas kāju vai citu pesteli. Ja nekā aizdomīga tie nav atraduši, tad ticējuši, ka mājas labie gari viņus ir labi sargājuši un pasargās arī visā nākošajā gadā¹. Dažiem ļaudīm esot spēja ar vienu acu uzmetienu svešam lopam padarīt ļaunu. Īpaši aitas no tādiem cilvēkiem jāpasarga². Arī ar dzirklē m saistītas dažas izdarības : kādam drēbniekam, kas mācījies burt, labā rokā iedotas dzirkles un kreisajā izkopts. Ar izkapti tam bijis jājauc liels blāķis vilnas, griežot tikai uz labo pusi, tad aitas cērpot labi izdošoties. Kūtī aintai uz pieres vajagot uzvilkt trīs krustus³.

Kazas

Senāk kazas turēja plašos apmēros, īpaši nabadzīgākie ļaudis. Bet, tā ka tās ir kaitīgas mežu jaunaudzēm (jo tās apgrauž⁴ kociņus), tad kungi kazu turēšanu savā laikā bija nolieguši. To nozīme arī jaunākajos laikos irniecīga. Tādēļ arī saprotams, ka zemnieks mīl par kazu pazoboties, sakot : « Kas kaziņu lopu sauca ? » vai (garākā teicienā) : « Kas kazu par lopu tur[a], kas žīdu⁵ par cilvēku ! » Kazas mēdz ganīt īpašos baros, atsevišķi no citiem lopiem⁶. Kāda tautas dziesma žēlojas par zaudējumiem, ko druvām nodara tiklab kazas, kā cūkas, bojājot kaimiņu labās attiecības : « Cūka, cūka, kaza, kaza, Tās ienaida cēlēja : Cūka sētu cauri līda, Kaza sētu pāri lēca⁷ ». Kazas pienu labprāt lej pie griķu putras. No tā taisa arī sviestu un

¹ Durbē. — ² Jeņos. — ³ Latv. bur. vārdi 112, 118-122, 177, 362, 363, 570, 607, 609, 614-616, 626, 645, 655. *Pāvuliņa*, Krustpils 93, 138. — ⁴ Tautu meita žēlo ozoliņu, lai būtu kur putniem un bitēm ligot : « Kiz, kaziņ, kārklū grauzt, Negrauz brāļa ozoliņ' ! Lai stāv brāļa ozoliņš Kur putniem uzamest ; Kur putniem uzamest, Rīta dziesmas nōdziedāt » (BŠ.50700, no Ļaudonas). — ⁵ « Žīds sēž kazai mugurā, Jāj uz mežu pieguļā. Žīdam bārzda, kazai bārzda, Abiem diviem spīcas bārzdas » (BŠ.50711, no Ezeres). — ⁶ Lepnais kazu gans dzied : « Ka man beja bolta koza, kiz, koz, kiz, koz ! Pīnu ēžu, pīnu dzēru, kiz, koz, kiz, koz ! Suliņuosi mozguojūs, kiz, koz, kiz, koz ! Boltu pīnu stūlpim slēju, kiz, koz ! Svīstu mešu kaudzītēs, kiz, koz, kiz, koz ! » (BŠ.50698, no Kalupes). Dziesmās gleznaini tēlo arī meža ganības : « Vacais dāds, sierma buorda Pa šīleņu kozas gona ; Šīleņš dagi, kozas bāg, Vacajami buorda dag » (BŠ.50708, no Zvirgzdenes). — ⁷ BŠ. 50695, no Erģemes.

sieru¹. Tautas dziesmās gan šī sviesta darišana saistīta arī ar burvestībām, lai kungam, ar zemnieku runājot, nebūtu dusmas : « Baltas kazas pienu slaucu Melnajā ķipītē, Uz akmeņa sviestu taisu, Kungam rati jāsmērē ». Kazu gaļa labprāt arī ēsta². Āža rags ir iemiļots pūšamais rīks³. No kazādām taisa arī kazu kažokus⁴. Īpaši piebaldzēni mīl turēt kazas un ar tām tirgoties, tādēļ arī tos dažkārt sauc par āžu dirātājiem. Kazu gādniece un sargātāja ir Bārbele⁵. Rudenī, lai ātrāk būtu ziema, ap koku mēdz vest arī baltu kazu : « Vakar vešu baltu kazu Ap zaļo priedulāju ; Šodien sniga balti sniegi Kā baltās gaigaliņas⁶ ».

Cūkas

Cūkas tur gaļas dēļ⁷, retāk arī pārdošanai. Senās latviešu cūkas, kas kaņa gados bieži klīdušas savvaļā, esot bijušas krus-tojums ar vietējām meža cūkām. Sastopam tiklab melnas, zilas⁸, pelēkas, baltas, kā arī svītrotas⁹, daglas un raibas¹⁰ cūkas. Džūkstē pazīstama cūku suga — karūsa — ar gaņiem purniem un smailām mugurām. Cūku ar jostas veida svītru pa vidu Vec-Saulē sauc par josleni, bet šādam sivēnam ar šķērsus svītru pār muguru Nigrandā vārdā jozis. Cūku ar melnu pakaļu Saldū sauc par melndirsi. Nepilnu gadu vecu kuili Bruknā sauc par puisī, bet tādu, kas vecāks par gadu, Saldū sauc par veckuili (to mēdz rūnīt labu laiku pirms kaušanas¹¹). Pamazu, bet viegli turamu cūku Džūkstē sauc par spēķēnu¹². — Bieži cūkas liek zirgu stallī¹³, kur tām ierīkots īpašs [cūku] aizgalds¹⁴. Retāk tās tur govju kūti. Dažkārt tām

¹ « Vienu pašu kazu slaucu, Sieru sēju, puīšiem devu ; Sieru sēju, puīšiem devu, Lai ar mani me[ņ]ģējās » (BŠ.50709, no Skujenes). — ² « Zinu, zinu, nasacišu, Kas tū cīma kozu kāva. Tāvs iz rejas gaļu kopaj, Muote pūrā dasas taisa » (BŠ.50710, no Alsviķa). — ³ « Ak tu Dievs, laba laime, Kaz' āzīti man atyeda ! Tur man būs skaņu taure, Tur viksēti zābaciņi » (E.II.1865, no Lubānas). Āzim vārdā arī *biber[it]is* (BŠ.50693), *maimur[it]is* (BŠ.50704) (*meimuris* ir tas, kas iet gorīdamies). — ⁴ BV.14740. — ⁵ Jeb *Bārb[al]iņa* (BV.2518). Latv. bur. vārdi 269, 362. — ⁶ BV. 34160, no Ērgļiem. — ⁷ « Gosniņ, mana raibaliņa, Tu tā piena devējiņa ; Cūciņ, manu sarainīt, Tu tā spēķa devējiņa » (BŠ.50732). — ⁸ « Zila cūka, zila cūka, Vēl jo zili sivēniņ' » (BŠ.50761, no Kuldīgas). — ⁹ « Tu Nn., cyuku gaņa, Vai redzēji munu cyuku ? Munai cyukai sierma aste, Šlūksnem (arī : Streipem) suoni darinuoti » (BŠ.50577, no Nirzas). — ¹⁰ « Ak, tu puika, knēveldanci, Kam tu silu dedzināji ? Man sadega raiba cūka Rakstītiem sivēniem. Lai tā cūka, kur tā cūka, Kur tie raksta sivēniņi ! » (BŠ.50713, no Puzes). — ¹¹ Džūkstē. — ¹² Vispār tādu lopu, kas labi ēd un ātri barojas (Bauskā) sauc par *turamu lopīņu*. — ¹³ Tādēļ arī zirgiem un cūkām dažkārt vārdā *maška*. — ¹⁴ Jeb *daņģis* (Aizputē), *gārds* (Nīcā, Nigrandā, Rucavā), *gārda* (Grobiņā, Lazdonā), *garda* (Dunikā), *gurba* (Asitē, Sakā).

ietaisīta atsevišķa cūku kūts¹. Reizēm tā ir piebūve (ar jumtu) — ķert[n]e² — pie kūts vai kādas citas saimniecības ēkas, arī telpa zem slīpās kūts piebrauktuves. Cūkas mitina arī kādā vecā, pussagruvušā ēkas daļā vai pavirši celtā būdā — pužekli³ — ar salmu, žagaru vai lapu jumtu. Cūkām priekšā uz zemes nolikta sile. Bieži sile novietota ārpus cūku aizgaldā, tam gar malu. Pēdējā gadījumā aizgaldā silei blakus ierīkots īpašs « galvas dēlis » — ēža⁴ — kuņā izzāģēta virkne caurumu — ēdūkšņi⁵ — lai cūkas varētu izbāzt galvu un paēst, ar kājām silē nekāpjot. Lai cūkas labi izdotos, barokli aizgaldā liekot, mēdz teikt šādu salīdzinājumu : « Stiprs kā tērauds, apaļš kā akmens, rāms kā jērs ! » Tāpat, sivēnu uz barokļa liekot, aizgaldā iemet akmeni un saka : « Paliēci mierā kā šis akmens ! » vai : « Topi tik ciets kā akmens ! » Arī lai ļauni cilvēki nespētu šos barokļus noskaust, aizgaldā met akmentiņu un runā : « Kas skauž, lai kož akmeni ! » Ja kāds grib cūkas nobrīnēt un saka : « Cik tev smuki sivēni ! », tad tam jāatbild : « Lai suns tev mēli nolaiza ! » Cūkas kļūstot karnas, ja tās liek aizgaldā vecā mēnesī. Senāk dažādu iemeslu dēļ nereti kāds sivēns mitinājās arī namā (vai pat istabā), kur to arī baroja un kur tas gulēja zem krāsns. Saldū tam vārdā « nama čūcis⁶ ».

Parastākais cūku ēdiens ziemā ir samazgas (kuņās iekuļ miltus⁷ un reizēm arī kādas maizes garoziņas⁸), kā arī rupji samalti nevērtīgākie graudi — spraukumi⁹ — (visvairāk mieži un rudzi), sīkie pelavainie graudi — kušalas¹⁰ — un siena pabiras¹¹, kartupeļi, pupas, zīles¹², piena suliņas, ko parasti sajauc « mencekli¹³ ». Cūkēdesi¹⁴ uzglabā kādā vecā koka traukā, ķencelē¹⁵ vai vienkāršā mucā, « bondzelē¹⁶ ». Vasarā cūkām dod it sevišķi griezumus¹⁷ — smalki sagrūstus lakstus, zāles un lapas. Pavasarī, kamēr vēl nav citu zāļu, sivēniem dod saka-pātus lakaušus¹⁸. Kad gans pusdienā pārdzīnis lopus mājā, viņa uzdevums ir saplūkt cūkām zāles un lakstus un tos ar kapājamo dzelzi, grūstavu¹⁹, vienkoča silē (šodien arī no galdiem

¹ Jeb *cūkkūts*, *cūkklēvs* (Biržos [pie Jēkabpils], Pildā, Varakļānos), *cūkstallis*. — ² (Liel-Sesevē) jeb [*cūku*] *būcenis*, *kūcenis* (Biržos [Vidzemē]). — ³ Jeļos. — ⁴ Čēsis, Gaujienā. — ⁵ Koknesē. — ⁶ *Pāvuliņa*, Krustpils 36, 88, 93. *Bīlenšteins* 312. Latv. bur. vārdi 250, 391, 433, 434. — ⁷ Zajeniekos to sauc par *klesekli*. — ⁸ Jeb *putrāmus* (Zvirgzdenē). — ⁹ Burtniekos, Jeļos, Ķieģeļos, Raunā, Svitenē, Trikātā, Valmiermuižā. — ¹⁰ Druvienā. — ¹¹ Liepkalnē (Kurzemē). Īpaši, kad no panta ņem sienu, iznāk daudz pabiru. — ¹² « Čūčīti, vepriči, Jūdž kumeliņu ! Brauksim zīlišu Pie ozoliņa » (BŠ.50723, no Nigrandas). — ¹³ Jeb *mencī* (Matkulē). — ¹⁴ Vestienā. — ¹⁵ Jeļos. — ¹⁶ Maz-Salacā. — ¹⁷ (Rankā), jeb *grūdumus*, vnsk. *grūdeni* (Ērgļos), *grūdesi* (Naukšēnos, Vestienā). — ¹⁸ Taurenē (= ūdenī augošs stingrs gaļains stublājs ar biežām sirds veida lapām un gļotainiem kalmju čukuriņiem līdzīgiem augļiem). — ¹⁹ (Skrīveros) jeb *grūstevi* (Krustpīli).

sasistā kastē) sakapāt, sagrūst¹ smalkus². Vasarā cūkas laiž arī ganībās. Pretstatā aizgaldā turētam baroklim, aizgaldniekam³, cūku, kas brīvi tek ārā un savu barību atrod laukā, sauc par ārteci⁴. Cūkas gana tiklab pagalmā, kā arī pārvārtē⁵, cūkārē, cūku liekumā⁶, papuvē, rugājā⁷ un reizēm arī ābolājā. Parasti tās gana mazi bērni, retāk arī veci ļaudis, kas vairs nespēj veikt cita darba. Pavisam mazi puikas (kam vēl nav bijušas bikses

166. att. Cūku ganišana mājas pagalmā — mauriņā. Pa kreisi no ēkas redzams apiņu dārza stūris. Triekātā, 1800. g. (Brotze.)

kājās) gana cūkas pagalmā⁸ (166. att.), drusku lielāki — rugājā⁹ (167. att.). Cūkas gana vienmēr atsevišķi no citiem lopiem.

¹ Vec-Piebalgā. — ² Cūkganam jāsaplēš arī skali. — ³ Alūksnē, Bērzaunē, Ļaudonā. — ⁴ (Krustpīlī) jeb *ārcūku, lauka cūku, laukcūku*. — ⁵ Aucē. — ⁶ Ļaudonā. — ⁷ «Gauži raud cūku meita, Redz papuvi apašam. Neraud' gauži, cūku meita, Būs tev rudzu rugājiņš » (E. II.1934, no Jaunmuižas). Miklā *rugājus* apraksta tā : « Cik gaisā zvaigžņu, tik zemē caurumu » (Garozē). — ⁸ « Mazs, mazs puisītis, Resnām ciskām Ganiņa cūciņas Idēdams » (BŠ.50742, no Ezeres). « Mazīņš biju, maziņš biju, Nemāk' pieci izskaitīt. Pazūd cūkiņ, mellastīte, Nevar atrast mellastīti. Māmiņ mīļā, nāc jel laukā, Dabū manu mellastīt' » (BŠ.50741, no Rubas). — ⁹ Ne katrreiz cūkas viegli noganīt, jo tās laužas kaimiņa tiesā : « Es jūs lūdzu, nāburdzīni, Nesēj't zirņu ceļmalā ! Man bij pieci lieli vepri, Seši mazi kuilēniņi. Lielie vepri rikšus skrēja, Mazie lēkšus tecināja » (BŠ.50726, no Skujenes) ; « Cūkiņ, mana rūkainīte, Neej ciema druviņā ; Tev pārsita klibu kāju, Man noņēma villainīti ; Tu pāriesi klibodama, Es pāriesu nosalusi » (BŠ.50722, no Bārtas).

Cūkganu nemēdz neko daudz ievērot¹. Cūkganu riksti Kaldabruņā sauc par cūcini. Cūkas, no ganībām mājā dzenot, mēdz « ūbīt² », saucot : « Ūbī ur ! » Tad tās visas tūlīt liek uz māju. Lai cūku kavētu skriešanā un lai tai apgrūtinātu lišanu cauri žogiem, tai starp priekšējām kaklā uzkaņ kādas trīs pēdas gaŗu nūju — spraidu³ jeb springuli. Mežainā apvidū dažkārt cūkas ganās arī bez gana. Lai tās tad nelīstu cauri žogam labības laukos, tām uzliek t.s. « cūku rīkus⁴ » : tie sastāv no trim kokiem. Viens atrodas līmeniskā stāvoklī cūkai zem kakla, abi pārējie izbāzti cauri tam galos izurbtos caurumos un slīpi aptveŗ cūkas kaklu no abām pusēm. Virs spranda tos sasien kopā⁵ (168. att.). Lai kavētu cūku rakt zemes, tai caur degunu izvelk stiepli — knīslī⁶. Dažkārt tās ganās arī cūku aplokā⁷. Laidara galā no

167. att. Cūku ganišana rugājā. Ganiņš nostājies pie labības statiņiem, lai tos pasargātu no zaglīgajām rūkainītēm. Rūjienā, 1790.g. (Brotze.)

galdiem cūkām parasti ierīkots īpašs aizgalds — būris⁸ vai pārvārte⁹ (aiz vārtiem). Cūkas pārnakšņo arī palēpē¹⁰ — pajumē starp kūti un zirgu stalli.

Cūku gādnieks ir Tenis[s] jeb Tun[n]is : « Ak tu cūku Tenīsiņ, Cik tev bija lielu cūku ? Piecas, sešas lielas cūkas, Simtiņš mazu sivēniņu¹¹ ». Viņu lūdz : « Ak tu rūpīgais cūku Tenīsīt, vaislini manas cūciņas ! » Teniša¹² dienā (17. janvārī) skrien ap cūku kūti (vai ap aizgaldu) un dzied : « Tenīss lēca, Tenīss deŗa Cūkkūtiņas pakaļā. Cik pēdiņu ap kūtiņu, Tik

¹ Tāpēc par kādu neveiklīti saka : « Nemāk ne cūkas sapīt ! » Ja kāds taīsa citiem kaut ko līdz, kas viņam nav īsti pa spēkam, Laudonā saka : « Kur tā kunga cūciņa, tur tā šķerstera ķirļa ! » (*Pāvuliņa* 14). — ² Džūkstē. — ³ Saikavā, Varakļānos. — ⁴ Popē. — ⁵ *Bilenšteins* 569. *Pāvuliņa*, Krutpils 90. — ⁶ Rucavā. — ⁷ Jeb [*cūku*] *notarā* (Dundagā). — ⁸ Vec-Piebalgā. — ⁹ Kazdangā. — ¹⁰ Aulejā. — ¹¹ BŠ.50762, no Tīrzas. Sal. BV.29196. *Cūku un sivēnus mīklā apraksta tā* : « Saime ēd, galds runā » (Garozē). — ¹² Jeb *Tuŗa* (*Tuŗu, Tunnu*) dienā.

cūciņu kūtiņā¹ ! » ; « Tenišņš slaistījās Cūkkūtiņas pakajā. Nāc, Tenis(iņ), kūtiņā, Dod mums skaistus sivēniņus² ! » ; « Cūciņa staigāja, Rindiņa pakaj. Dievs dod citu gadu Jo gaŗu rindu ! Pašai cūkai šūtas kurpes, Sūvēniem zābaciņi³ ». Teniša dienas vakarā notiek iezīmīga « Teŗa dzīšana ». Saimnieks uz istabas augšas slepus uznes cūkas galvu un spaini ar ūdeni. Pēc tam, visu mājinieku klātbūtnē, ar pātagu rokā viņš svinīgi kāpj augšā uz istabas, lai dzītu Tuni zemē. Ganiem un meitām to vajag sagaidīt apakšā, tukšus maisus izplatījušiem. Saimnieks kādu brīdi uz jumta patrokšņo, tad sauc : « Uš, uš ! Tuni zemē gaidiet, gaidiet ! Viņš jau skrien ». Te uzreiz — blakš ! — viņš uzlej ganiem uz galvas ūdeni un tam pakaj nomet Tuni (cūkas galvu). Kad gani aplieti un Tunis iekritis maisā, tad tajā gadā cūkas labi izdodas, bet, ja gani paliek sausi un Tunis

nokrīt zemē, tad cūkas sprāgstot. Šīs dienas vakarā vāra un ēd cūkas galvu⁴. — Lai cūkas labi padotos, Zaļajā ceturtdienā kāds no mājiniekiem trīsreiz jālamā : « Staipās kā cūka ! » Ja cūkām ir vīveles (kad tās par daudz ieēdušas rudzus), tās ārstē līdzīgi zirgiem. Kad tām ir zilā slimība, tām dod savāritas kliņģerītes. Bet ja cūkas neēd, tad viņām dod akmeņu sēnītes. — Lai kaimiņa cūkas noniktu, skaudīgs saimnieks viņa kūti noliek dažādas nešļavas. Tā, piem., 1689. g. 13. septembrī Cēsu zemes tiesas prāva ziņo, ka apsūdzētais

168. att. Cūku rīki, kas tās kavē list cauri žogam labībā. (Bilenšteins.)

mālpilietis Karkela Mārtiņš pirms astoņiem gadiem savā pagalmā esot atradis izbārstītas drabiņas. No tām ēdušas viņa cūkas. Drīz pēc tam septiņas cūkas nosprāgušas. Viņš tūliņ esot domājis, ka darišana ar burvestībām. Tādēļ viņš pārējās drabiņas salasījis. Vienu daļu no tām viņš iesējis lakatā un ar vēlēšanos pakāris virs pavarda dūmos, lai Dievs liek tam, kas šīs drabiņas izkaisījis, tāpat iznikt un sakalst, kā dūmos sakalst pakārtās drabiņas un viss cits, un lai tas šajā pasaulē nemirtu, bet gan lai tam dzīvam tārpī noēstu miesu no kauliem. Otru drabiņu daļu viņš apracis paslieksnē, vēlēdamies, lai Dievs drabiņu licēju tāpat samaltu, kā samaļ rudzus zem durvju slietkšņa, un lai viņš tāpat stenētu un nočikstētu, kā čikst durvis veŗot. Iznākumā nomirusi kaimiņa sieva Maše. Kādā 1614. g. 30. aprīļa Rīgas prāvā uzzinām, ka pār žogu sviesta maize ; kunga cūkas to

¹ E. II. 1879, no Jaun-Rozes. — ² BŠ. 50785, no Tirzas. Sal. BV. 30226. — ³ BŠ. 50721, no Nīcas. — ⁴ Tautas dziesmās cūka dažkārt ir laimes priekšstats. To daudzina par naudas nesēju. Latv. bur. vārdi 259, 362.

apēdušas un pēc tam nosprāgušas. Baznīcas pārlūkošana Jaunpīlī 1732. g. vēstī, ka uz aužamajiem stāviem atrasta neliela līdakas galva, pēc kam nosprādzis kuilis un 12 gadus bijušas likstas arī ar zirgiem. Cūkas var arī noburt, paslieksnē paliekot matus. Baznīcas pārlūkošana Valmierā 1739. g. 10. janvārī stāsta par kādu Prūšu Jēkabu, kas pirms sešiem gadiem savā uzecētajā laukā aņot atradis tur ieraktu nosprāgušu sivēnu, no kā viņam esot cēlušies lieli zaudējumi pie cūkām un citiem lopiem no vilkiem. Tādēļ viņa māsa teikusi viņa sievai, lai uz mājas robežām noliekot bļodu ar vārītu cūkas gaļu un kannu alus. Viņš par to esot tikai smējies, bet viņa sieva bez viņa ziņas tā arī izdarījusi. Tālāk šie paši baznīckungi ziņo, ka Meiju Pēterim uz kāda pakalna starp klēti un dārzu esot savs elka Dievs. Uz mātes vēlēšanos viņš šo vietu esot iežogojis, lai ļaudis tur nenāktu un nekļūtu akli. Viņš tur neesot upurējis, un šo vietu arī uzartu, ja tas lielo akmeņu dēļ būtu iespējams. Taču pārējie apliecina, ka viņš uz šī pakalna ziedojot gaļu un alu. Baznīckungi pavēl šo svēto vietu uzart un Pēteri soda ar trīs pāriem rīkšķu. — Skaudīgs saimnieks mēdz arī kaimiņu cūkas sakropļot. Tā, piemēram, Grobiņas baznīcas grāmatas 1786. gada 9. aprīlī vēstī, ka *Antulu Ehwertam* piektdienas naktī cūkai nogriezta pus ausis¹.

Cūkas kauj rudenī. Bieži tās nobaņo līdz 10 pudu smagas. Cūku kaušana saistīta ar iezīmīgiem svētkiem — cūku bērēm — ko dažkārt svin kopā ar apkūlībām. Sivēnu mātes jākauj vecā mēnesī, citādi gaļa raujoties, turpretī vepņus kauj jaunā mēnesī. Cūkas, kalpiem palīdzot, parasti kauj pats saimnieks. Kad dūcis notrīts, izārda aizgaldu un izdzen barokļus ārā. Cūku kaujot, tai mēdz saspringuļot degunu ar sprūdu², lai nekož : tas sastāv no negaņa ozola koka, ko ieliek tai mutē, un no stipras linu auklas, ko tai apmet ap šņukuru un stingri sagriež. Kalps uzlec cūkai mugurā, nosēdinādams to uz pakalķājām. Saimnieks iegrūž dūci cūkai pie kakla krūtīs. Asinis tecina spainī vai bļodā, ko tur kāda meita. Ar asinīm taisa putraimu desas, kā arī « asiņu maizi » un asins pankūkas. Nokautajai cūkai sasiem kājas, izmauc cauri koku un aiznes uz vietu pagalmā, kur tai uzmet virsū salmus, lai cūku nosvilinātu. Tās sari sadeg, un gaļai, to izžāvējot, tad ir trauzlāka āda. Pēc svilināšanas cūku uzliek uz galdiem, kur to nomazgā un nokasa ar nažiem. Kautu sivēnu (dažreiz arī cūku) mēdz plucināt³ (karstā ūdenī) un tad plūkt⁴ (izraut sarus). Tad cūkai pāršķeļ vēderu. Pēdīgi

¹ Latv. bur. vārdi 82, 83, 113, 118, 124, 259, 477, 592, 607, 610, 616. *Pāvuliņa*, *Krustpils* 143. — ² (Aizupē, Cesvainē, Piebalgā) jeb *springuļi*, *žņaugli*, *žņaugu* (Kandavā, Vec-Saulē). — ³ (Liel-Salacā) jeb *brucināt*. — ⁴ (Džūkstē) jeb *ravēt* (Saikavā).

to uz plata ozola bluķa pārcērt gareniski uz pusēm un tad katru pusi vēl trīs daļās : plecs jeb priekšgabals, plānums un kumpis. Arī izņemto mugurkaulu sacērt trīs gabalos : « tuturslis » (no kakla līdz vidum), mugurkauls un astes gabals. Kad cūka nokauta, tad vienmēr jānogriež sirdij galiņš un tā vēl krustām jāpāršķeļ (vai nu × vai arī * veidā), lai to nokautu un lai dzīvība varētu iziet ārā, tā ka tā vairs nedzirdētu un nejustu, ka viņas gaļu ēd. To nedarīt, esot grēks, jo tad sirdij vēl ilgi esot jādzīvo un ļoti jāmokās. Tā dara arī ar aitu un liellopu sirdīm. Šajā pašā nolūkā sirdij nogriež arī « ausis ». Cūku (arī citu lopu) kaujot, saka : « Ej, cūciņ (vai gotiņ), Māriņas dārziņā ! » un it kā taisnojoties dzied : « Ej, cūciņa, tu pie Dieva, Runā gudri aiziedama, Cik man bija mieži, rudzi, Tik es tevi ēdināju ; Cik man bija sviķu malka, Tik es tevi svilināju ¹ », lai cūka savās debesīs par zemnieku nekā ļauna nevarētu stāstīt. Kad cūka nogodīta, tad tajā pašā vakarā vāra bēņu gaļu. Lielā katlā vāra tauku viru ar kautās cūkas gaļas gabaliem, svaigiem kāpostiem, burkāniem un garšvielām. To ēd ar rupju kviešu maizi, klāt piezērot zāļu šņabi un alu. Netrūkst arī cūkas aknu, bet tās nedrīkst ēst ar maizi, lai cūkas neraktu rudzus. Kas ēd liesu, tam augot gaņi mati. Tādēļ Krustpili mēdz sacīt : « Ēdiet, meitas, liesu, augs gaņi mati ! » Turpretī Ļaudonā liesu neēd. Kas ēd cūkas šņukuru, būs labs rakstītājs. Tādēļ to dod skolas bērniem. Nierīti nedala. To nedrīkst dot ēst vienam bērnam, lai tas nepaliktu mazs kā nierītis. Ēdot piemin arī cūku sargātājus un gādniecīņus : « Ak tu cūku Tenīsīt, Tavus raibus sivēnēnus ! Ja mēs gaļu ēdīsim, Tad mēs raibus dabūsīm ». Tā ka cūkas ir zemnieka svarīgākais gaļas un tauku avots, tad ziedam tām cep tauku kukuli : « Es izcepu telītei Ziedainīti kukulīti ; Avitiņai, virītei, Driķu maizes kukulīti ; Cūciņai, tenīsei, Taukainīti kukulīti ² ». Te uzmodina arī Miķeli (29. septembrī) : « Čudi, rudi, Miķelīti, Vakar kāvu sivēniņu. Paldies saku Miķeļam Par to tauko sivēniņu ³ ». — Cūkas gaļu ēd gan vārītu (virā ar kartupeļiem), gan ceptu (iesmā uz oglēm), bet visbiežāk žāvētu. Vienu vai divi mēnešus pirms žāvēšanas gaļu tur sālījumā. Mucā pie sālījuma pieliek arī garšvielas, piem., paegļu ogas, piparus, vircas, nagliņas un salpetra sāli (tā padara gaļu irdenu un uztur tās dabisko krāsu). Kad gaļa izsālījusies, to izņem no mucas un noliek pirtī uz redelēm. Tad to kādas trīs līdz sešas dienas žāvē (izplētna dūmenī). Dūmu radišanai dedzina alkšņu vai apšu malku. (Skuju koki rada

¹ BŠ.50794, no Klosteres. — ² BŠ.50766, no Krustpils. — ³ BŠ.50793, no Ādažiem. Mums jau pazīstamā 1708. g. 30. septembra Iršu prāva ziņo, ka kauto lopu pirmie kumosi doti kādam cienījamam burvim. Laiku, kad vāra cūkas gaļu, Sarkanmuižā sauc par *tunlaiku*.

kvēpus, tādēļ tos šajā nolūkā nededzina.) Palaikam gaļas gabalus apgriež, lai tie vienmērīgi apžūtu no visām pusēm. Gaļu žāvē arī sava veida kastē : mājas tuvumā izrok kādus pāris metru gaļu grāvi, ko izliek un pārsedz ar akmeņiem. Virsū vēl samet zemes. Vienā grāvja galā ir bedre, kur dedzina malku. Grāvja otrā galā ir atvērums, pa kuŗu velkas ārā dūmi ; virs tā uzliek (vismaz pusotra metra augstu un tikpat platu) kasti bez dibena. Šajā kastē šķērskokos sakaŗ žāvējamās gaļas gabalus un virsū uzklāj vairākas salmu segas un vecus maisus, kuŗus pa brītiņam apslapina. Tā gaļu žāvē vismaz trīs dienas. Kurinātājs paliek klāt arī pa nakti. Kad gaļa ir izžāvēta, to vēl apkvēpina paegļu dūmos, lai tai būtu labāka dūmu garša. Reizēm gaļu kaltē arī caurvējā. Izžāvētos gaļas gabalus uzglabā vai nu klētī, kur tos uzkaŗ pie sijām vai noliek apcirkņos zem labības, vai arī mucā, no kuŗas izliets sālījums. Lai no pēdējā dabūtu atpakaļ pielikto sāli, to novāra. Žāvēto gaļu uzglabā nākošai ziemai un vasarai. To ēd ar biezputru, kāpostiem, pupām, zirņiem utt. Svētkos un godos no cūkas (un teļa) galvas, kājām un ausīm vāra arī « salto gaļu », kreceli (kas atdzisis sakrecē). Taukus sagrūž arī piestā¹.

Mājputni

No māju putniem visvairāk turēja vistas, mazākā mērā arī zosis un pīles. Ordeņa laikos, kā arī vēl 16. gadsimteņa beigās un 17. gadsimtā starp zemnieku nodevām bieži sastopam gan žāvētas vistas, gan « kapauņus » (rūnītus gaiļus), gan arī olas. Ziemā vistas tur kūtī, kur tām kādā kaktā ierīkota lakta². Dažkārt vistas mitinās puķeklī³ — kādā vecā, pussagruvušā ēkas daļā jeb atsevišķā ēkā, bieži arī pavirši celtā būdā ar salmu, žagaru vai lapu jumtu. Senos laikos māju putnus iesprostoja visvairāk mēslu dēļ. Mierīgākos kaktos kūtī noliktas gurbas⁴ — mazi putnu stallīši, sapīti no kārķļu vicām un piesieti pie mietiņiem. Šāda olu krātuve līdzinās apgāztam grozam. Reizēm tās izpin arī no skaliem vai sasit no galdiņiem⁵. Katra vista iet dēt savā gurbā. Iedzēklim⁶ gurbā mēdz padēt vienu olu, ko tur atstāj pastāvīgi. Perējamā laikā vista tur nodēj olu kavu un sāk perēt. Ja negrib, ka vista perē, to mērcē ūdenī, peŗ

¹ *Pāvuliņa*, Krustpils 56, 57, 93 ; Ļaudona 14. Latv. bur. vārdi 573, 617. — ² *Jeb lakts, tupērklis* (Lizumā, Tīrzā), *vistu kārts*. — ³ *Jeŗos*. — ⁴ (Kalētos), vnsk. arī *raŗģis, veŗģeris, vezis, mīstene* (Apšciemā ; arī pīļu perēšanai), *losts* (Liepkalnē [Kurzemē]), *pērklis* (Varakļānos), *tupērklis* (Jaun-Gulbenē). — ⁵ Grobiņā. — ⁶ Vai *iedzēknim* (Cēsīs, Valmierā), *padēklim* (Kalnciemā).

ar žagariem un runā : « Stājies perēt, sāci dēt ! » Zosu perēšanai ierīkoti lāsti¹ — gaŗas kastes ar nodalījumiem. Bieži tie novietoti gar gubeņu sienu. Kad gailis ir laisks vistu mīņātājs, tam moŗuma vairoŗšanai dod ķiplokus. Barībai vistām pamet sīkos pelavainos graudus — pabaru². Lai vistas nevarētu izkaŗņāt lecektis, pēdējās mēdz pārŗķērsīt ar kārtiņām. Pa sējamo laiku vistas iesprosto slēgtā aizgaldā — paŗogā³. Rudenī turamos putnus atŗķir, un citus vai nu izlieto ēdienam (cāļus vāra virā), vai arī (koka kastē — gurbā⁴ — iesprostotus) ved uz tirgu pārdot. — Mīklā vistu apraksta ŗādi : « Simtu svārku mugurā, vēŗš pūŗ dirsā⁵ ». — Vistas, it īpaŗi cāļŗi, jāpasarga seviŗķi no vistu (jeb cāļu) vanaga, kā arī no vārnas, seska un lapsas. Jau gavēņa laikā uz sētas mietiem vajagot uzlikt maitas kaulus, lai vanagi nākoŗā vasarā nenāktu nest projām vistas⁶. Pavasaŗa Māres (25.martā) ritā mieta galā sien

¹ (Svitenē) jeb [zosu] goļas (Dundagā, Kandavā, Nigrandā). Tautu meita pa jokam apdzied precīnieka māju, pielīdzinot to lāstiem un goļām : « Piļ' lākst', zoŗ' goļ' Taut' dēļ' istabiņā' ; Bij manam bāliņam Glāŗ' dur's, pod' krāŗ' » (E.IX.1144, no Dundagas). Mazais ganiņŗ negrib zosis ganit : « Dod, māmiņa, kam dodama, Nedod mani zosganam ; Zosas peld Daugavā (arī : ezerā), Ganiņŗ raud maliņā » (E.I.3412, no Sasmakas). — ² Jaun-Piebalgā, Vējavā) jeb pabārŗķus (Jaun-Piebalgā, Lizumā). — ³ Jaun-Piebalgā. — ⁴ Bārtā. — ⁵ (BV. V.170.n.) vai : « Maza, maza māŗiņa, pieci miŗu galvā ». Gailis mīklā ir tas, « Kas divreiz piedzimst, pirmoreiz gluds balts kā sniegs, otrreiz vāŗŗ kājnieks, pēc top par dziedātāju ». Cāļŗi olā mīkla apraksta tā : « Tris nedēļas sildījies, ne ēdis, ne dzēris, savu māju saplosījis, aiztek pie mātes ». (Bauņos.) Atzīmēsim arī, kā tauta, piem., Kalētos, tulko māŗputnu balsis : vista izdēdamā kladzina : « Ko vēŗts, ka dēŗ', ko vēŗts, ka dēŗ', tikpat bērni apēdŗs » vai : « Dēŗu olas vālekŗiem, man jāŗtaigā plikām kājām ». Gailis atbild : « Turi muti, ŗŗŗu kurpes, turi muti, ŗŗŗu kurpes ! » Cāļŗis, kad palien zem vistas sildŗties, pikst : « Ū-ti, ti, ti, ū-ti, ti, ti ! » Vista : « Kad tik pār ŗogu pārļēktu, kad tik pār ŗogu pārļēktu ». Gailis : « Kur palik tēvs, kur palik tēvs ». Piļu tēviņŗ : « Pa, pa, pa ». Turpretim Seces pagastā zemnieka auss saklausa ŗādus vārdus : vista sauc cāļus : « Tukls, tukls, tukls ! » Cāļŗis : « Piec, piec ». Gailis, uz cāļŗiem skatŗdamies, saka : « Daudz, daudz », bet, vanagu ieraudzŗjis, viņŗ sauc uz vistām : « Mierā ! zem jumt' ! » Meklēdamāŗ dēt, vista saka : « Kur dēt, kur dēt ? », bet, kad izdēŗjusi, viņa sauc : « Aizmaksā, ola ir ! aizmaksā, ola ir ! » Vista, kad grib savu olu pārklŗ noslēpt no cilvēķiem, dēt iedama, baŗŗjas : « Nenovaktē, nenovaktē ». Ieraudzŗjis kādu nākam, gailis kliedz : « Kas tu tāds es' ? Ko grib ? » Divi gaiļŗ pirms kauŗanāŗ viens uz otru saka : « Pa, pa, pa, kad skrieŗ', kad skrieŗ' ». Kad viens gailis māna otram gailim vistas prom, tad viņŗ saka : « Nāciet ŗur, nāciet ŗur ! Œe ir ŗis un tas, ŗis un tas ». Otrs gailis atkal uz vistām saka : « Lab' jau bŗŗ tepat, tepat ». Vakarā, uzlēcis laktā, gailis saka : « Lidz rŗtam ! » Pŗles : « Nāc, nāc ». — « Ko, ko, ko ». Œaskaities zosŗtēviņŗ saka : « Gaŗŗ un vāŗŗ, vēŗŗ lai tevi aizpūŗ, fun ! » Tŗtars, kad to kaltina : « Klukues lai tevŗ paraun ! Traks, traks ». (Latvijas Saule 874, 875.) — Visi māŗļopi prot arī labi kopā sabalsot : « Muni poŗi sātys lŗpi, Tŗ man labi padzŗdō : Vēŗseits bŗ-ŗ, kaŗeits ŗāu-ŗ, Gaiļeits kikirikŗ-ŗ, Zirdzeņŗ zvidze, suņeits rēŗe, Vuciņeņŗ mē-é-é » (E.I.3452, no Latgales). — ⁶ Talsu novadā. Postu un bēdas, ko vistām nodara vanagi, apdzied arī tautas meita : « Ikkuram, ikkuram Savs

slotu un to ieliek kokā. Kāds cits jautā : « Ko tu tur dari ? » Sējējs atsaka : « Vanagam kājas sienu, lai nevar vasarā cāļus ķert ». Jautātājs : « Tad sasien labi stipri ! » Sējējs : « Siešu un sasiēšu ». Tāpat, lai vanagi vasarā nenestu vistas, viens pieiet pie žoga un sien aukliņu ap mietu pāri. Otrs jautā : « Ko tur sien ? » Sējējs atbild : « Vanagu ». Uz to jautātājs vēl nosaka : « Sien, sien, kamēr sasiesi ! » Lielajā piektdienā pie bīstekļa piesien vecu pastalu un divatā dzen uz mežu : viens velk, otrs dzen, sakot : « Tiš mežā, tiš mežā ! » Mežā nonākuši, tie bīstekli līdz ar pastalu piesien pie koka. Ejot uz mājām, tie atpakaļ nedrīkst skatīties. Tad mājā nenākot ne vanags, ne citi plēsīgi maitas putni. Lieldienās, kad visi jau gana izšūpojušies, šūpoles izjauc un sadedzina, lai arī raganas nevarētu uz tām šūpoties ; citādi putniem neizdošoties perēšana, olas palikšot vankaros un vārnas aiznesišot cāļus¹. Lai vārnas neēstu cāļus, tad pēc tam, kad cāliši izšķīlušies, tie jālaiž laukā un jāņem tikpat daudz akmens oliņu, cik cāļu. Tad pa labo roku jālaiž cāļi, pa kreiso oliņas, runājot : « Tas man, tas tev ! » Tāpat, lai vanags nenestu cāļus, tos laiž caur vīra biksēm un saka : « Vīri, vīri, uz ziemeļiem ! » Cāļus liek arī vecā cepurē un izbeļ pret ziemeļiem, runājot : « Tik tak, vanadziņi ! » Ja kāda vista dzied līdzīgi gailim, tad tā jāsaķer un jāaplūko tās kājas : ja tās ir aukstas, tad mājā kāds drīz mirs, bet ja tās ir siltas, tad šajā gadā sētā izcelsies ugunsgrēks. — Daži burvji prot cilvēkiem atņemt slimību, to pārnesot uz vistām. Tāpat no tautas ārstniecības mēs zinām, kā to vēl aplicina kāds 1693. g. avots, sadedzinātas vistas galvas pelnus liek uz pārcirstas kājas. — Kāds burvis kūti zem siles nolīcis pūšļaku — sapuvušas gaļas gabalu. To knābājis gailis. Iznākumā vistai novārguši cāļi. — 1694. g. kāds zemnieks muižniecei atnesis treknu rūnītu gaili un teicis, ka to vajagot tūliņ nokaut un sagatavot, citādi tas treknuma dēļ varot nobeigties, ja to vēl dažas dienas paturētu. Tas muižniecei licies aizdomīgi un tā šo kapauni paturējusi ilgāk. Tas palicis arvien vājāks un gurdāks, līdz beidzot nosprādzis. Starp ādu un miesu tam bijuši sabāzti sakapāti salmi².

rājējīnš : Kazai vilks, man tautiets, Vistiņai vanadziņš » (E.IX.2299, no Pilskalnes) ; « Lai bij nagī, kam bij nagī, Vanagam skarbi nagī : A nagim vīstu ķēra, A degunu plucināja » (E.I.901², no Maz-Salacas) ; « Zemu, zemu lidināja Baltais peļu vanadziņš ; Mūsu vistas gudras bij, Satecēja kaņepēs » (E.I.893, no Engures). Sevišķas briesmas no vanaga draud gaišajām vistām, vēl jo vairāk, ja diena ir lietaina : « Slēpjaties, baltas vistas, Niedoliņa klētiņā : Šodien bija lietus gaiss, Daudz vanagu lidināja » (E.I.627, no Liel-Nikrāces). Tādēļ : « Gailīts saka uz vistiņas : Lidisim kaņepēs ! Rītu būs lietus diena, Nevar tālu vazāties » (E.I. 3937, no Tīrzas).

¹ Vecmuižā. — ²Latv. bur. vārdi 164, 232, 249, 250, 265, 568, 609, 617, 683, 759, 762. *Pāvuliņa*, Ļaudona 14.

D R A V N I E C Ī B A

Jau kopš aizvēsturiskiem laikiem dravniecība ir bijusi viens no svarīgākajiem senās latviešu saimniecības veidiem. Pirmatnē tā, saprotams, bija meža dravniecība. Bet jau aizvēstures laikos latvietis bija pārvarējis pakāpi, kur bišu kokus mežā vienkārši izlaupīja, pašas bites nonāvējot. Laikā, kad vēl nodarbojās visvairāk ar medībām un zveju un kad tauta vēl nebija saistīta ar pastāvīgu dzīves vietu, vīrietis rudenī mežā uzmeklēja bišu koku, iznīcināja bites un izņēma medu. Mežs taču toreiz bija tik bezgala liels un bišu kokus varēja sastapt uz katra soļa. Bez tam, nākošajos gados, kad citas bites spietoja, šādā izlaupītā koka iedobumā nereti ielīda jauns spiets. Bet tiklīdz tauta noietās uz pastāvīgu dzīves vietu, tad arī bišu kokus mežā sāka apsaimniekot. Mežā atrastus bišu kokus izrakstīja ar īpašumu zīmēm un neviens cits tad tos nevarēja aizskart. Bites tad vairs nenogalināja, bet pa medus izņemšanas laiku vienīgi padzina sāņus ar kūpekļu palīdzību. Koka dobumu uzlaboja un ieeju tajā nostiprināja ar īpašiem aizsarga galdiem, lai bites pasargātu no aukstuma un no plēsīgajiem zvēriem. Kokos sāka izcirst arī pilnīgi jaunus dobumus, kuņģus bites vai nu pašas ielidoja vai dravnieks tajā ielaida kādu ieķertu bišu spietu. Šāda bišu koku kārtēja apsaimniekošana Latvijā sākās jau aizvēsturiskos laikos. Kā to liecina rakstītie vēstures avoti, tad, piem., 10. gadsimtā blakus ādām medus un vasks bija svarīgākās preces, ko pārdeva uz ārzemēm (vaskus sevišķi zīmogu un baznīcas sveču pagatavošanai). Lielā vairumā medu patērēja arī uz vietas. Tas bija nevien svarīgākā saldumviela, bet to lietoja arī tautiskā dzēriena — medalus jeb miestīņa — darīšanai. — Kamēr mežs latviešu tautas apziņā vienmēr uzlūkots par (Dievam piederošu) kopīpašumu, tamēr atsevišķie bišu koki, kuņģus atradis kāds noteikts dravnieks un apzīmējis ar rakstiem (īpašumu jeb božu zīmēm) — pieder atradējam. Šo bišu koku aplaupīšanu uzlūkoja kā lielu noziegumu, un, kā to liecina rakstītie avoti, šo zādzību sodīja ar raksturīgu nāves soda veidu : zagli piesēja pie bišu koka, tam uzšķērda vēderu un iekšas izplatīja visapkārt kokam. 13. gadsimtenā sākumā, kad zobenbrāļi gribēja pamazām pārņemt arī bišu kokus un tos izlaupīja, tad vienīgi šī iemesla dēļ veda pat īpašus kuņģus. Vēl 14. gadsimtā dažām latviešu ģimenēm piederēja vairāki simti bišu koki. Par tiem bija jādod kunga tiesa un medu drikstēja kāpt tikai ar īpaša « medus soģa » atļauju un tā klātbūtnē. Protams, ka dravniecība no tam ļoti cieta. Taču tālāk no pārvaldes sēdekļiem tai bija vairāk rīcības brī-

vības. Tā, piem., Jaun-Gulbenes dravnieki nomāja bišu kokus pat Pleskavas novadā, par ko tie gadā maksāja 200 mārciņas medus. Pēc ordeņa un bīskapu valšķu bojā ejas (1561) dravniekiem bija jāmaksā desmitā tiesa muižai. Dažos novados, piem., lielajos Dundagas mežos, bija noteikta ļoti mērena goba un tur pat vēl pagājušajā gadsimtā dravniecība bija plašos ziedos (Zlēkās tai laikā bijuši vēl 900 bišu koku). Arī Nurmuižā 19. gadsimteņa sākumā bijuši vēl tūkstošiem bišu koku, taču gadsimta beigās tur palikuši vairs tikai desmit¹. Šodien bišu kokus mežā sastopam reti, un tad arī lielāko tiesu vienīgi Latgalē un Ziemeļ-Kurzemē (Dundagā).

Vienkāršākais veids, kā mežā iegūt bišu koku, ir tādu uzmeklēt, kas vēl nevienam nepieder. Meklējot mežā bites, izmanto arī dažādus meža dzīvniekus, vispirms caunas. Šim nolūkam piemērotākais laiks ir tad, kad uzsnidzis pirmais sniegs. Staigājot pa mežu, dravnieks sniegā uziet caunas pēdas, kas bieži noved līdz kādam bišu mājoklim. Sekojot vecām pēdām, var gadīties, ka cauna bites jau iznīcinājusi, tādēļ dravnieks seko svaigām pēdām — pirmajā sniegā. Kādus pārdesmit soļus no koka, kur mājō bites, cauna uzkāpj kādā citā kokā un pa koku zariem un galotnēm dodas uz bišu mājokli. Izbeidzoties caunas pēdām, dravnieks apstaigā tuvākos kokus, kamēr pie kāda koka saknēm tas atrod zemē nobirušas koka mizas, sūnas un koksnes druskas, kas norāda, ka cauna, gribēdama izpostīt bišu mājokli, sākusi koku graužt. Atradis bišu koku, dravnieks kāpj augšā pie bitēm, lai redzētu, kā tās saglabāt līdz pavasarim. Ziemā bites neko daudz traucēt nedrīkst, tās satraucas, pat lido ārā un izsalst. Galvenais, jānoskaidro, vai bitēm pietiks pašām sava barība līdz pavasarim. Barības trūkuma gadījumā, jo sevišķi, ja ziema ir auksta, caur šauro spraugu bišu kokā ielej tecinātu medu jeb medu atšķaidītu ar siltu ūdeni. Medu ar visām šūnām nevar ielikt, jo šaurā sprauga ir likumota, tādēļ šķidro medu caur skreju vienkārši ielej iekšā, kur tas aiztek līdz dibenam un tur paliek, kamēr bites, barībai trūkstot, to uzmeklē. Bites šādu palīdzību no ārpusē labprāt pieņem. Koka stumbrs ap to vietu, kur iekšā bites, stingri jānotin ar salmiem, liniem vai pakulām, lai bites neizsaltu un spraugai virsū jāuzsit galds, lai cauna netiktu otru reizi klāt. Maza sprauga tomēr jāatstāj, lai gaiss mainītos. Gandrīz reizi nedēļā dravnieks ierodas bites pārļūkot. — Bez caunām bišu uzmeklēšanai izmanto arī vāveres. Tās dzīvo bišu tuvumā, taču bites neizposta. Bieži vāveres dzīvo bitēm blakus, it sevišķi lielajos, gaļajos koka dobumos, — bites dzīvo augšā, vāveres apakšā; pēdējās sanes savos mājokļos

¹ P. Rizga, Meža drava daiņās (E.I.) 276.

riekstus, ozola zīles un ciekurus. Ja pie kāda koka atrod zemē nokritušu zīli vai riekstu un tuvumā nav neviena ozola vai lazdas, tad saprotams, ka zīle vai rieksts vāverei, koka dobumā lienot, izkritis, un var domāt, ka kokā mājō arī bites. Atzīmējams, ka vāveres koka dobumos labprāt nelien caur bišu skreju, bet gan uzmeklē kādu caurumu blakus tai vai arī kādā plānākā koka stumbra pusē izgrauž sev atsevišķu eju ; ja dravnieks koka stumbrā redz vairākus caurumus un kāds no tiem izgrauzts

169. att. *Sliķis* jeb *spraislis* kāpšanai bišu kokā. Popē. (Bilenšteins).

no jauna, tad noteikti zināms, ka kokā mājō arī bites. Vāveres pēdām var izsekot arī sniegā. — Vasarā bišu mājokļus var atrast, novērojot arī pašu bišu lidojumus ; tā, piem., vasaras otrā pusē kādā virsējā dravnieks noskatās, uz kuŗu pusi bites lido. Parasti tās dodas uz kādu vecāku mežu, kur resnāki koki. Sekojot bišu atkārtotiem lidojumiem, dravnieks pēdīgi nonāk pie kāda ozola¹, apses, retāk priedes, kur bites lidojot pašas tam parāda savu mājokli. Mežā govīs ganot, arī tautu meita

atrod bites. Viņa dzied : « Nevienam es neteikšu, Ko atradu ganīdama, Bāliņam vien pateikšu : Bites dzied ozolā² ».

Kāpšanai bišu kokos dravniekam kalpo dažādas ierīces. Dažkārt tas rāpjas kokā bez jeb kā, īpaši, ja bišu kokam ir daudz zaru. Vienkāršākā palīga ierīce ir pirmatnējās kāpnes — *sliķis*³ : dravnieks nocērt jaunu, patieŗu egles vai priedes stumbru un apdarina zarus, uz abām pusēm no stumbra atstājot tos apcirstus

¹ « Kam der kalni, kam der lejas, Kam der zaļi ozoliņi ? Dievam kalni, Laimei lejas, Bitei zaļi ozoliņi » (E.I.1172, no Gulbenes). — ² E.I.1171, no Ventpils. — ³ (Dundagā, Limbažos, Popē, Raunā, Vidrižos) jeb *spraislis* (Vandzenē).

vismaz pus pēdas gaļumā. Šo zaraino stumbru pieslej pret kādu zaru virs bišu mājokļa un pa tā zariem kā pa kāpņu šķērskociem uzkāpj kokā¹ (169. att.). Retāk kokam pieslien istās redeļu kāpnēs. Reizēm kokā vienkārši iecērt gropes vai iesit tapas, bet ja tās tur paliek pastāvīgi, tad pa tām arī lācis var viegli uzkāpt pie medus. — Bez zarainā priedē dravnieks mēdz arī ar « cilpām kāpt » : zināma gaļuma virvei abi gali sapīti kopā; dravnieks ar to nostājas pie bišu koka, saņem labajā rokā vienu virves likumu (170 a att.), apsviež to ap koku, satveļ to kreisajā rokā un no labās puses izvelk cauri vidus likumu, radot cilpu (170 b att.), un to attiecīgi izgriež, lai tā neslidētu atpakaļ, tajā ieliekot kāju. Uz vienas kājas šajā pirmajā cilpā stāvot, dravnieks ar kreiso roku plecu augstumā apsviež kokam no kreisās puses apkārt otru virves likumu (170 c att.), satveļ to ar labo roku un no kreisās puses izvelk caur to nākošo cilpu (170 d att.), to attiecīgi izgriežot, un iekāpj tajā ar kreiso kāju. Tad viņš ar labo roku pavelk aiz virves daļas, kas savieno abas cilpu kāpes, — apakšējā cilpa atraisās vaļā. To uzvelk augšā un nu līdzīgā kārtā taisa trešo cilpu utt., kamēr viņš aizsniedz bišu mājokli. Tā ka, uz vienas kājas cilpā stāvot, grūti strādāt, tad uz muguras dravnieks sev paņēmis līdz īpašu sēžamo galdū, ko viņš piesien pie koka ar atsevišķu virvi vai arī ar kāsi pakar pie kāda augstāka zara. Ar šo ierīci var kokā tikai uzkāpt².

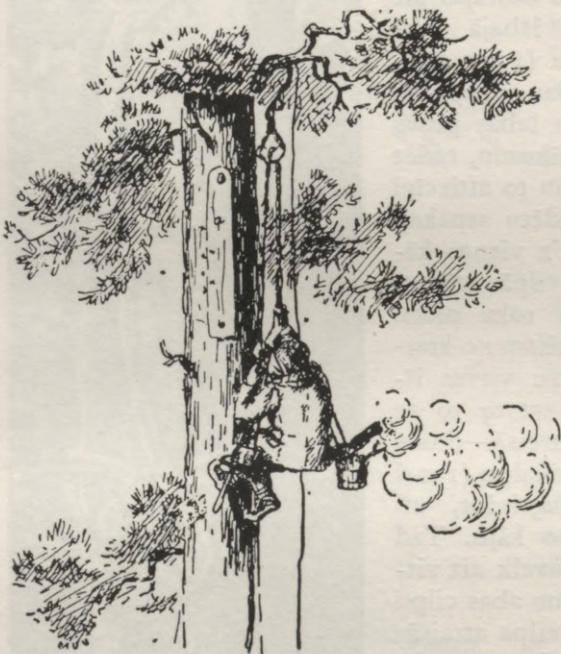
Kāpšanai kokā dravniekam visbiežāk kalpo sevišķa ierīce — dzeinis³ (171. un 173. att.). Tas sastāv vispirms no plakanas virves, pīnes, kas lentas veidā savīta no piecām ļoti gaļām un stiprām

170. att. Kāpšana ar cilpām. Šādā kārtā izveidotu cilpu vēl attiecīgi izgriež, lai tā neslidētu. (Autora uzņ.)

¹ Bilenšteins 198. — ² Bilenšteins (198) apraksta šīs cilpas no Zlēkām. — ³ Jeb dzēnis (Dundagā), dzen[il]is, dzeņa, [d]zainis, cainis, ceinis, kāpslis.

auklām, apm. $\frac{3}{4}$ collas plata. Auklās nedrīkst būt mezglī, lai virve būtu iespējami gluda un, kāpjot kokā, labi slidētu. Atkarībā no bišu mājokļa augstuma, šī pīne ir 80 līdz 120 pēdu gaļa. Senatnē to pina arī no liepu lūkiem¹. Lai rāptos augšup, pīnei vajag stingra atbalsta virs bišu mājokļa. Tam kalpo kāsis (172. att.), ko agrāk pagatavoja no koka, vēlāk no dzelzs, ar 2 pēdu un 4 collu lielu izliekumu. To pakaļ uz kāda piemērota zara virs bišu mājokļa. Kāša vienā galā ir spēcīga dzelzs auss (172 a att.), kuņģā īsā, bet ļoti stiprā virvē (kuņģa gali sapīti kopā) karājas lie-

171. att. Kāpšana bišu kokā ar dzeini. (Bīlenšteins.)

dzējs² (172 b att.). Pēdējais izdrāzts no koka un apakšā tam ir grope, kuņģā tieši iekļaujas virvesgredzens (172 c att.), kas vidū pārsiets ar aukliņu, lai lie dzējs no šī virves loka neizslidētu, Pirms kāsi uzkaļ uz zara, pāri lie dzējam pārlik gaļo pīni, tā ka tās abi gali nokarājas uz zemi. Ar tievas gaļas kārts palīdzību šo kāsi paceļ gaisā un uzkabina uz kāda zara virs bišu mājokļa. Šis kārts

augšējais gals iemaukts osā, kas piekalta pie kāša auss (172 d att.) un kas sašaurinās uz augšu. Gaļās pīnes vienā galā piestiprināts « sēžamais³ » (173. un 174. att.). Tas ir apm. 30 collas gaļš un $3\frac{1}{2}$ collas plats. Sēdēšanai paredzēta 18 cm gaļā vidus daļa. No tās pa labi un kreisi ir ik pa 2 collu biežam paplašinājumam ar tur izurbtiem divi caurumiem, caur kuņģiem izvērta īpaša virve (174 b att.), kas sēžamo savieno ar gaļo pīni. Aiz

¹ « Zinu, zinu, nesacišu, Kur aizgāja bāleliņi : Lūku plēst, dzeņu vīt, Bitītēm doru dēt » (E.I.1121, no Bērzaunes). — ² (Jo tas lie dzēslēgties kopā šai osai, kuņģā slid gaļā pīne) jeb *līdzējs*, *liedzeris*, *kumbr[i]s* (Aucē tas izdrāzts no ozola koka). — ³ Jeb *sēdekļis*, *dzeiņa dēlis* (vai *dēle*).

šiem paplašinājumiem katrā galā vēl ir pa 4 colli pagarinājumam kuŗā izurbts caurums, lai dravnieks tajā varētu iebāzt savus līdzņemamos rīkus, piem., cirvi, dūlāju, kā arī uzkārt koka trauku medus šūnām (173. att.). Šo īpašo sēdekļa virvi nevar tieši saistīt pie gaŗās pīnes, lai tā darbā netraucētu dravnieka plecus un galvu pie acīm. Šai nolūkā kā savienotājs kalpo izdobts koks ar trim atvērumiem — vārna (175.-177. att., sal. 174. att.): tā ir izdrāzta no idraina bērza klucīša, kas sadalās trijās daļās, viens zars uz augšu, divi uz apakšu (slīpi uz sāniem izvērsti). Tās kopējais gaŗums ir 20-30 cm, katrs apakšējais zars ir 4 collas gaŗš. Visas trīs daļas ir stobra veidā izdobtas un savā krustošanās vietā šīs trīs caurules savienojas savā starpā. Sēdekļa abos galos piestiprinātā virve izvērta cauri abiem vārnas apakšējiem stobriem. Šādā kārtā sēžamais, tā sakot, iestiprināts vārnā. Kokā rāpjoties, vārna karājas dravnieka galvas tuvumā, pie pieres, un sēdekļa īpašā virve gar tā abiem pleciem, dodot tam zināmu atbalstu, lai tas neizkristu uz priekšu ārā¹. Sēdekļa īpašā virve ir saistīta pie gaŗās pīnes vārnas augšējā stobrā. Kad dravnieks ieņēmis vietu uz sēdekļa, viņš ar abām rokām satver gaŗās pīnes otru galu, kas brīvi nokarājas uz leju un aiz tās velkas augšā. Nokļuvis pie bišu mājokļa, viņš ar sevišķu cilpu (177. att.) apmet šo gaŗo pīni ap smailu zaru, kas izdrāzts vārnas sānos (stobru krustojuma vietā), lai viņa rokas būtu brīvas darbam. Šis zars izdrāzts no tā paša koka klucīša, kā pati vārna. Tas ir apmēram tik pat resns, kā jebkuŗš no vārnas stobriem un tā smaile vērsta uz augšu. Šajā zarā karājas visa dravnieka drošība: kad pīnes cilpa apmesta ap šo zaru, dravnieks to pievelk ar savu ķermeņa svaru, citādi viņš līdz ar sēdekli nogāztos zemē. Bet ja pīne būtu pārāk cieši piesieta, tad dravnieks šo cilpu vairs nevarētu atraisīt, ko viņš vēl aizvien ciešāk savēl ar savu svaru un tas nevarētu vairs tikt zemē. Kad dravnieks

172. att. Kāsis dzeiņa pīnes atbalstīšanai. (Bilenšteins.) a) auss, b) liedzējs, c) virves gredzens, d) osa, kuŗā iemauc gaŗās kārtiņas augšgalu, lai kāsi uzkabinātu uz kāda zara virsdores, e) caurumiņš, kuŗā iesien auklu, ar kuŗas palīdzību kāsi dabū atkal zemē.

¹ « Šūn, māmiņa, man krekliņu, Liec tēraudu padusē: Ik dieņiņas dzainīts tek Caur manām padusēm » (E.I.1130, no Krustpils un Ungures).

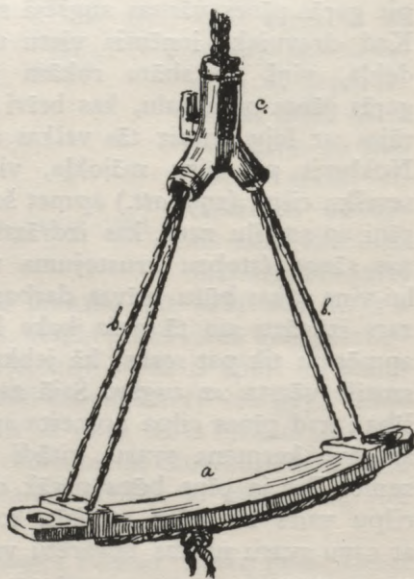
savu darbu pie bišu mājokļa ir veicis, viņš atraisa šo pīnes cilpu un nolaižas atkal lejā. Pēc tam viņš dabū zemē arī kāsi,

173. att. Kāpšana ar dzeini. (Rizga.)

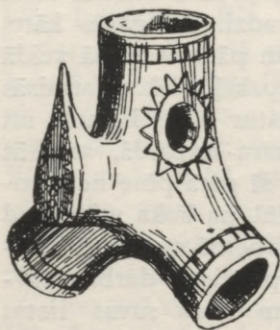
apaļā, mēreni resnā virve salikta kopā divkārsī. Abas līdztekus ejošās virves daļas kārtējā atstatumā ik pa $\frac{3}{4}$ pēdām ar īpašu aukliņu sasietas stipri kopā (179. att.). Šis divkārsšās virves abi nedaudz tievākie gali izvilkti caur koka pogu un ar mezglu nodrošināti pret slīdēšanu atpakaļ. Kad nu dravnieks rāpjas kokā, tad sēdekļis tam novietots uz muguras, vārna virs krūtīm un gaŗā pīne nokarājas brīvi lejup. Nonācis pie bišu mājokļa, viņš ar vienu roku apmet to divkārsšās virves galu, kur iesiets liedzējs, ap koku, un satveŗ to ar otru roku, izveŗ liedzēju cauri vienam divkārsšās virves posma atvērimumam un

pie kuŗa karājas pīne : šī kāša otrā galā, kas pārlikts pāri koka zaram, ir mazs caurumiņš (172 e att.), kuŗā iesieta aukla, kuŗas otrs gals nokarājas līdz pat zemei. Šis auklas augšējo galu pārlik liek reizē ar kāsi pāri koka zaram. Kad dravnieks nokāpis zemē, viņš asi parauj aiz auklas otra gala, paceļot kāša brīvo galu gaisā, kas pie tam pārslīd atpakaļ pārzaru un līdz ar pīni nokrīt zemē. Bet senatnē, pirms dravnieks liedzēja pakāršanai lietoja koka vai dzelzs kāsi, viņš liedzēju vienkārši piesēja ar virvi pie koka stumbra, kur tas karājas īpašā cilpā (178. att.). Ši

174. att. Dzeiņa dēlis jeb sēžamais (a). Īpašā virve (bb) to savieno ar vārnu (c) un pīni. (Bilenšteins).

savelk cilpu stingrāk kopā (180. att.). Tad viņš cauri liedzēja cilpai izstumj sēdekli ar vārnu un apsien gažo pīni ap vārnas

175. att. Vārna. Tiklab tās stobri, kā arī nosmailinātais zars greznoti košiem rakstiem. (Bilenšteins.)

176. att. Vārna ar iegrieztām božu zīmēm. (Rizga.)

177. att. Cilpa, ar kuŗu dravnieks, nokļuvis pie dotes, apmet pīnes otru galu ap vārnas zaru. (Bilenšteins.)

nosmailināto zaru. Nu viņš iesēstas sēdekli un sāk savu darbu. Pēc tam viņš saista divkāršās liedzēja virves pogu ar gažo pīni, veidodams cilpu, un laižas lejā (181. un 182. att.). Nonācis zemē, viņš pavelk gažo pīni, kamēr tā pārslīd pāri liedzējam

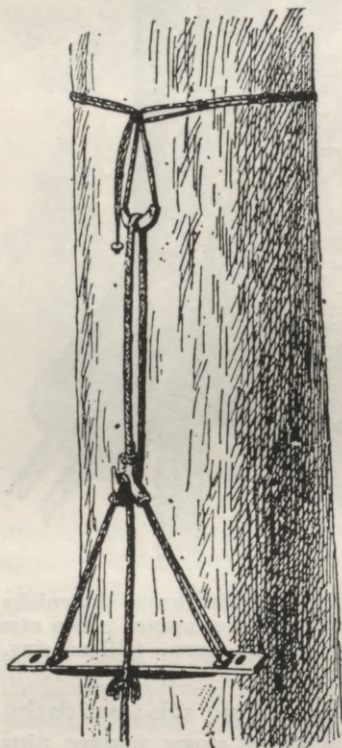
178. att. Divkāršā virve ar liedzēju. (Bilenšteins.)

179. att. Vienādos atstatumos šīs virves abas līdzekus ejošās daļas ar atsevišķu aukliņu sasietas kopā. (Bilenšteins.)

un ar savu saritināto un sašūto galu (183. un 184. att.) paliek karājoties pogas ausī. Vēlreiz stingri paraujot, cilpa atdalās arī no koka stumbra un liedzējs izslīd atpakaļ spraugai, caur kuŗu

tas bija izvērts, un nokrīt zemē. Bet pirms vēl dravnieks pazina liedzēju, viņš tā vietā apmierinājās ar pietiekoši stipru koka zaru, kas atradās virs bišu mājokļa, jeb, ja tāds vēlamā vietā nebija, viņš tur iedzina spēcīgu koka vadzi. Ar gaņas kārts palīdzību viņš pāri šim zaram vai vadzīm pārmet īpašā veidā saritināto gaņo pīni (185. att.). Kārti atpakaļ velkot, atraisās

180. att. Divkārsā virve ar liedzēju, kurā iekarināts dzeinis. (Bīlenšteins.)

cilpa, kas satur pīnes kamolu un tā, sava svara iespaidā, atraisās vajā. Tā ka šī gaņā pīne ne vienmēr labi slid pa koka mizu, tad to reizēm ieberzē ar mitrām sūnām. Pēc pabeigta darba dravnieks saņem visas savas lietas kopā un nes tās mājā¹ (186. att.).

Dravniecības vispirmatnējākā pakāpē bites mežā mājo kādā dabiskā koka dobumā (piem., « bišozolā » vai liepā). Nākošajā pakāpē dravnieks pats izcērt bitēm kokā dobumu, ko tad sauc par dzelmi². Šādam bišu mājcklim vārdā dore vai drava³. Dores vispirms sāka cirst⁴ ozolos un priedēs. Egli tās daudzo zaru dēļ grūtāk izdēt, bet ja tās serde iznīdrējusi, tad arī to mēdz dēt, bet vētrā šādu vidū izpuvušu koku bieži nolauž. Re-

181. att. Zemē laižoties, liedzēja virvi aizpogā pie pīnes. (Bīlenšteins.)

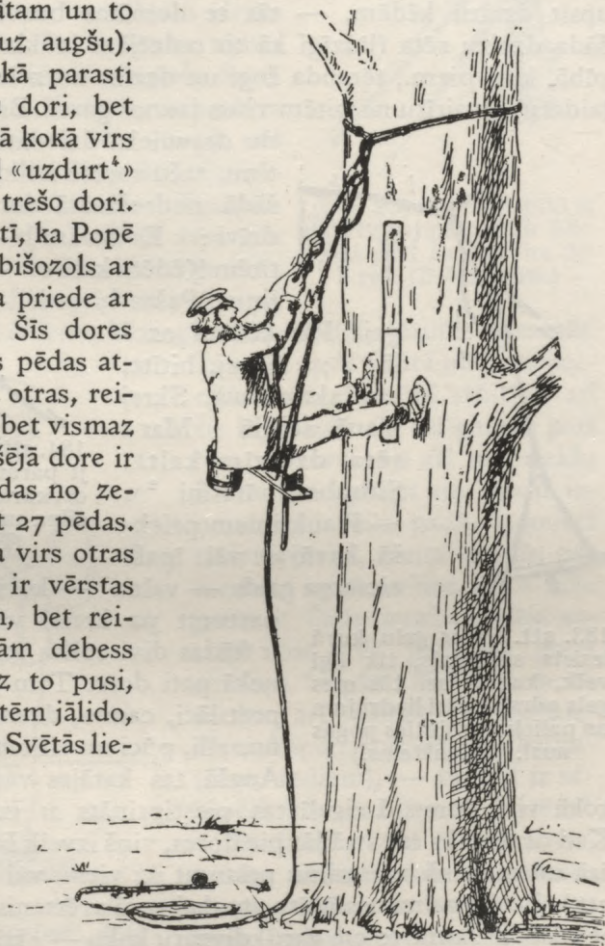
tāk dravas dēj arī alkšņos un viksnās⁵. Piedzīvojis dravnieks pazīst zināmus kokus, ko bites it īpaši mīl izvēlēties savam mājoklim, bet viņš šo noslēpumu paglabā sev. Parasti dori

¹ Bīlenšteins 198-203, 214, 215. — ² Vai drāvu (Zlēkās). — ³ Jeb drave (Sērpili), dravs, dreve, drāvas koks [dāzsk.] doris un durvis, dējala (Cirgaļos, Raunā, Smiltēnē, Trikātā), dējale, dējele, dējaliņa (Lielvārdē), dējolite, [bišu] koks, kocis, kociņš (Valmierā), spēša (Lubānā), dravu priede, dravu egle (Zlēkās), doru egle, dore priede, dējums. — ⁴ Jeb dēt, durt, arī dori (vai dravu[s]) dēt, ozolu (priedi vai egli) dēt, nodēt, izdēt, [iz]dēdināt, dādināt (Sērpili), dēstīt, darīt, darināt, dorēt, dravēt, izdravēt [kokus], dravināt (Dursupē), dūrus diet (BV. 30275), izdurt [sila priedi], dori (vai priedi, egli) durt. — ⁵ Vai gobās.

cērt koka dienvidus pusē, lai saule ilgāk spīdētu uz gātīm. Dažkārt dore atrodas 3 vai 4 pēdas virs zemes, bet biežāk arī 8, 11, 20 un pat vēl augstāk, lai no zemes nevarētu saskatīt bišu lidojumu. Bišu dējējs¹ lieto dažādus darba rīkus, no kuņiem pirmā vietā atzīmējams trīs pēdu garais dzelzs kaplis² koka kātā³ un cērtē (kas līdzinās cirvim, tikai zobi tai piestiprināti šķērsus kātam un to malas izliektas uz augšu).

Vienā meža kokā parasti cērt tikai vienu dori, bet dažkārt tajā pašā kokā virs pirmās mēdz vēl «uzdurt⁴» otru un pat vēl trešo dori. Bilenšteins⁵ vēstī, ka Popē esot bijis viens bišozols ar četrām un viena priede ar piecām dorēm. Šīs dores mēdz būt četras pēdas atstatus viena no otras, reizēm arī mazāk (bet vismaz 2 pēdas). Apakšējā dore ir 8, 11 vai 15 pēdas no zemes, augšējā pat 27 pēdas. Parasti šīs viena virs otras uzdurtās dores ir vērstas pret dienvidiem, bet reizēm arī uz citām debess pusēm, īpaši uz to pusi, kuņā virzienā bitēm jālidot, nesot medu. Pie Svētās lie-

pis Ancē esot priede, kuņā viena dore, 7 līdz 8 pēdas virs zemes, vērsta pret ziemeļiem, otra,

182. att. Dravnieks laižas no koka zemē. (Bilenšteins.)

apm. 20 pēdu virs zemes, pret austrumiem. — Bišu mājojla sānos ir šaurs četrstūrainis atvērumš, pa kuņi izcērt dori un caur kuņi izlauž medu. Šo atvērumu noslēdz divi⁶ garenī plaukti[ņi], kas izcirsti

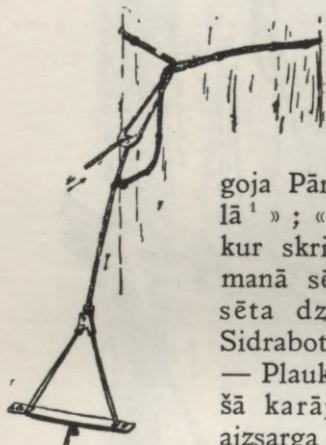
¹ Jeb *doņu dējējs* (Cirgaļos), *doru* (Krustpīlī) vai *durvu* (Cesvainē) *dējējiņš*. — ² Jeb *dūris* (Kandavā), *dūre*, *dējala*, *vedga* (Naukšēnos), *vadga*, *vedaks* (Dundagā). — ³ Austrum-Latvijā arī viscaur no dzelzs. — ⁴ Popē. — ⁵ 190, 193, 195. — ⁶ Subatē arī trīs.

no bieziem galdiem. Uz iekšpusi tie nedaudz sašaurinājas, lai tie neieslidētu dzelmē. Plauktu malā ierīkotas gātis. Lai plaukti neizkristu ārā, tos nostiprina ar slīpi iedzītiem vadzīšiem. Vai arī ap bišu koku dore vietā apsien no paegļu zariem vītu virvi un cieši nogriež. Lai šī virve neslidētu zemē, to atbalsta uz pāris kokā iedzītiem puļķiņiem. Tautas dzeja vēstī, ka dravu apsit dzelzu ķēdēm, — tās te domātas burvību nozīmē, lai šāda dzelzu sēta (līdzīgi kā to redzējam laukkopībā un lopkopībā, kur, piem., tērauda žogi un dzelzs un zelta ķēdes pasarga laidaru) atvairītu no bitēm visus ļaunos garus. Bitēm, dzirdot šā-

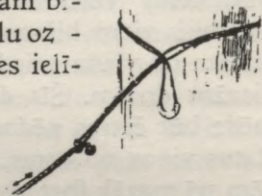
du dravnieka dziedātu buršanas pantiņu, taču varētu izlikties ļoti vilinoši, šādā nodrošinātā dorē apmesties uz dzīvi: « Es savām bitītēm Ķēdēm kalu ozoliņu; Pašas bites ielī-

goja Pār ķēdēm ozolā¹ »; « Skrej, bitīte, kur skriedama, Skrej manā sētiņā; Mara sēta dzelzīm kalta, Sidraboti vītoliņi² ».

— Plauktiņiem priekšā karājas vēl īpašs aizsarga galds — valna³ — ko var kā vajadzīgs

183. att. Pines galu, kurā iesiets sēžamais, tik ilgi velk, kamēr arī tās otrs gals pārslid pāri liedzējam un paliek karājoties pogas ausī. (Bilenšteins.)

184. att. Pīni vēlreiz spēji paraujot, atraisās arī divkāršās liedzēja virves cilpa un tā noslid zemē. (Bilenšteins.)

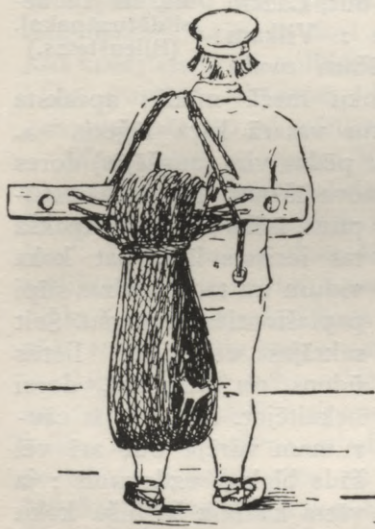
pastumt pa kreisi vai pa labi. Tas ir kādas divi collas gaņāks un platāks nekā pati dore. Tam jāpasarga bites pret lāci, caunu, dzeni, kraukli, dzilnu, sili, pūci un citiem meža zvēriem. Augšā tas karājas vadzī, kas iedzīts kokā virs dore. Lejgalī tas piestiprināts ar izvelkamu puļķi. Kad dravnieks iet strādāt pie dore, viņš izvelk šo apakšējo puļķi ārā un nu viņš var valnu pastumt uz vienu vai otru pusī (187. att.). Bet lai valna neslidētu atpakaļ savā svērteniskajā stāvoklī, to atbalsta ar (apm. 50 cm gaņu) divzaru koku — « krāgi » (188. att.): tā nosmailināto galu atbalsta pret koka stumbru, to iespraužot mizā, un valnu ieliek tā zarojumā. Bieži valnu mēdz [iz]rakstīt. Sākumā šiem rakstiem bija tiklab īpašuma zīmju, kā arī burvestības nozīme, lai tie pasargātu dori no ļauniem gariem, plēsīgiem zvēriem un arī no negaisa un zibens. Šo rakstu izdaiļo-

¹ E. I.1165, no Ventspils. — ² BŠ. 51737, no Alsungas. Tāpat: « Es apsitu ozoliņu Sikajām nagliņām: Bitītei zemas kājas, Lai neslid staigājot » (E. I.1153, no Pļaviņām). Sal. *Bilenšteins* 212, 214. — ³ Jeb valn[i]s [Dundagā]. *Bilenšteins* 205, 206, 212, 214.

jošais iespāids tautas mākslas izpratnē te uzlūkojama vienīgi kā blakus parādība. Reizēm izraksta nevien valnas, bet arī augšējos plauktiņus un arī koka stumbru, tiklab pie dores, kā arī lejā¹. Šie koka mizā ar cirvi iecirstie raksti ir « božu zīmes », lai cits dravnieks zinātu, ka šis bišu koks pieder kādam noteiktam dravniekam. Šķiet, ka šis īpašumu zīmes agrāk apzīmēja ne tik daudz pašu dravnieku, kā viņa sētu. Kad pēc tēva nāves bišu kokus sadalīja tā dēlu starpā, tad katrs no tiem papildināja sākotnējo božu zīmi ar kādu zināmu atsevišķu pievilkumu (189. att.). Dažkārt tēvs jau savā dzīves laikā atdāvināja kādu bišu koku saviem bērniem, piem., meitai, kas viņam nesusi ēdienu, kā to gleznaini apdzied tautas dziesmās.

185. att. Salocīto pīni ar kārtiņas palīdzību pārmet pāri zaram virs dores. (Bilenšteins.)

186. att. Darbu beidzot, dravnieks salocīto dzeini nes uz pleca mājā. (Bilenšteins.)

Ja nu šī apdāvinātā meita apprecējās, tad tās pūrā skaitījās arī šie bišu koki. Ja arī parasti pats tēvs vēl turpināja arī uz priekšu šos kokus apkāpt un medu izņemt, tad reizi gadā, noteiktā rudens dienā, meita ieradās pēc medus, reizē svinot arī « bišu godu ». Šādu ieražu varēja sastapt pat vēl pagājušā gadu simteņa beigās. Dažkārt dores pieder arī vairākiem īpašniekiem kopīgi (piemēram, kaimiņiem, radiem), — tie tad ir sēbrači², kam ir bites uz ģintēm³. — Bieži bišu koka stumbrā visapkārt iedzen krietnu skaitu resnu naglu, lai apgrūtinātu lācim⁴ rāpšanos kokā. Šis naglas ir kādas trīs collas garas⁵, plakanas un abos galos nosmailinātas. Pie tam ārējo smaili vēl saliec kāšveidīgi uz augšu. Visvairāk šādas naglas kokā sadzen abās pusēs dorei, kā arī virs

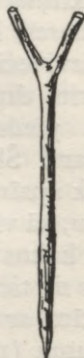
¹ « Ko, bālini, tu darīji Visu dienu siliņā? — Bitītēm namu daru, Līdz zemīti rakstīdams » (E.I.1124, no Ventspils). — ² (Maltā) jeb *sābrī* (Lubānā), *bičoļi* (Biržos [pie Jēkabpils]). — ³ (Kaldabruņā, Vārkavā.) *Bilenšteins* 193, 206, 207. — ⁴ Tamdēļ arī lāci tautas dzejā sauc par *dravnieku*. — ⁵ Rucavā.

un zem tās. Lācis mēdz uzrāpties kokā nedaudz augstāk par dori, tās atvēruma pretējā pusē, un tad pa dores atvēruma pusi nolaisties atkal zemāk līdz tai. Pie tam šīs kāšveidīgi uz augšu saliektās naglu smailes viņam izrauj miesu un ādu gabaliem. Šajā pašā nolūkā pie dores gaŗā virvē pakaŗ smagu, vairākas pēdas gaŗu vāli, kuŗā

187. att. Dore ar izrakstītu valnu, kuŗas apakšgals paslums pa kreisi un redzami abi plaukti. (Rizga.)

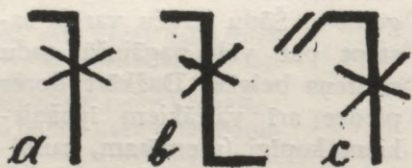
iedzītas smailas naglas. Lai tiktu pie medus, lācim šī vāle nepārtraukti jāpagrūŗ pie malas, bet jo spēcīgāk viņš šo vāli atgrūŗ, jo stiprāku sitienu viņš ar to saņem, vālei nākot atpakaļ, līdz viņam no šīs cīņas jāatsakās¹. Lai pasargātos no lāča, dravnieks skaita arī buršanas pantiņu : « Dievs dod vilkam aklam būt, Lāčam strupu deguntiņu : Vilkam aitū neredzēt, Lāčam medu

188. att. Krāģis, pret kuŗu atbalsta sānis pastumto valnu, lai tā neslidētu atpakaļ. (Bilenšteins.)

nesaost² ! » Tādēļ arī bišu koku meŗā mīklās apraksta šādi : « Kur ziemā lācis tup, tur vasarā kaŗa lēģeris³ ».

Daŗos novados⁴ apmēram četras pēdas virs (augšējās) dores kokā izcērt īpašu caurumu ūdens novadiŗanai. Tas ir taisnstū-

189. att. Boŗu zīmes. Tēvam (a) nomirstot, viņa dēli (b un c) pirmatnējai zīmei pievilkuŗi klāt katrs savus atšķirīgus pielikumus. (Bilenšteins.)

iespējams, ka nolūztu tikai koka augšējā daļa līdz šim ūdens caurumam un koka apakšējā daļa līdz ar dori paliktu neskarta.

¹ Nostāsti liecina, ka pie bišu koka reizēm piesieta sava veida svira, kuŗas vienā galā četras spēcīgās virvēs iesieta četrstūŗaina koka plāksne, kas pievilkta pie dores un viegli piesieta pie koka ar aukliņu. Kad lācis uzrāpies kokā, viņš nosēstas uz šīs plāksnes, lai ērtāki piekļūtu dores atvērumam. Ar savu svaru viņš sarauj tievo aukliņu, un plāksne līdz ar lāci atdalās no koka un paliek gaisā lidinājoties, kur lācim jānogaida dravnieka ieraŗanās, ja tas negrib uzdurties uz zemē iedzītājiem nosmailotājiem mietiem. — ² E.I.1186, no Kuldiņas. — ³ Bilenšteins 206, 585. — ⁴ Piem., Popē.

— Vispār, kokā izcērtot dori, tā pretestība vētrām mazinās un bieži tas negaisā nolūzt. Lai bišu koku zināmā mērā pasargātu pret vētrām, tam mēdz nocirst — dzenāt¹ — galu, kā arī nolīdzināt liekos zarus (pēdējos pa daļai izcērt arī ar tādu nolūku, lai radītu brīvu ceļu bišu lidojumiem un lai dore neaizaugtu). Šāds bišu koks ar nocirstu virsotni — dzenol[i]s² — tātad ir zemāks par citiem blakus augošiem kokiem, kuņi to šādā kārtā pasarga no aukām (190. att.). It īpaši mēdz dzenāt bišu kokus, kas aug klajā laukā³. Nolidzinātu koku vajag « apjunt » — nosegt ar bērza tāss gabalu, ko nosloga ar plakanu akmeni, lai stumbru pasargātu no mitruma. Atzīmējams, ka pašu dori nekad nedēj izejot no nolidzinātā koka stumbra virsotnes, bet gan vienmēr no tā sāniem⁴. — Neskatoties uz visiem šiem piesardzīgajiem drošības līdzekļiem, auka bieži nolauž bišu kokus⁵. Lai bites un dore šādā gadījumā neietu zudumā, dravnieks no vētras nogāztā koka izzāģē apm. 5 pēdu garu stumbru daļu līdz ar bišu mājokli un uzvelk to kādā citā meža kokā, kur to stāvus atbalsta pret kādu spēcīgu zaru un ar klūgām piesien pie koka. Šādam bišu stropam vārdā kozuls⁶. To dažreiz pakar kokā arī tukšu, lai kāds bišu spiets to pats

190. att. Nolidzināts bišu koks — dzenols. Popē. (Bilenšteins.)

¹ Jeb *dzenēt*, [no]trumpēt (Dundagā), *notrumpēt*, [no]lidzināt, [priedes] *norenst* (Popē), *noriest*, *strupu padarīt*. Dravniekam, kas dzenā bišu koku, vārdā *božnieks*. — ² Jeb *dzenola*, *boze*, *božu koks*. — ³ Šādam božu kokam tomēr ir viens trūkums : tas lielākā mērā padots laika apstākļu, sevišķi mitruma, iespaidam, tādēļ dažās vietās, piem., Dundagā, bišu kokus mēdz retāk dzenāt. — ⁴ *Bilenšteins* 193, 195. — ⁵ Ūdens malā nolauztos bišu kokus, it īpaši plūdos, straume aizrauj sev līdz : « Upe nesa ozoliņu Ar visām bitītēm. Metiet, brāji, lielu laipu, Saņemiet ozoliņ[u] ! » (BŠ. 52244, no Gros-tonas). — ⁶ (Bērzpīli, Liksnā, Nautrēnos, Saikavā, Varakļānos, Viļakā) jeb *kosuls* (Palsmanē), *kozul[i]s* (Jumurdā, Sinolē), *kozeris* (Raunā), *kūzuls*, *kūzava* (Alūksnē), *kozavs* (Galgauskā, Jaun-Gulbenē, Lubānā),

izvēlētos par savu mājokli. Kozula augšgalu apjumj ar bērza tāsīm vai ar egļu vai ozolu mizām un nosloga ar akmeni

191. att. Dzenolā iekārts *kozuls*. Popē. (Bilenšteins.)

(191. att.). Tagad dravnieks savus bišu kokus var sakopot vairāk vienā vietā vai arī sakārt tos kokos, kas tuvāk mājām vai pat novietot tos savā sētā — dārzā. Staigājot pa vecu mežu, dravnieks atrod arī vēja lauztus kokus. Tiem parasti ir cauri vidi, kuņos mēdz mājot bites. Arī ziemā, cērtot cirsmas, bieži atrod bites. Tad spraugu apsien lupatām un izdobto koka stumbra daļu izzāģē un stropu šodien parasti pārved mājā, kur vispirms jāpārbauda, vai pie bitēm nav iemetušās pe-

les, citādi līdz pavasarim peles būs bites izēdušas. Bluķa apakšdaļa, kuņā parasti mājo peles, tiktāl jānozāģē, lai apakšā rastos caurums, pa kuņu peles izskries laukā. Bites mājo ap dobuma vidu; pa izzāģēto caurumu redzamas arī šūnas. Te jāapskatās, vai bitēm barība līdz pavasarim pietiks, ja nē, tad tā jāpieliek.

Taču peles bitēm draud arī no ārpuses.

Ja citādi nav iespējams nosargāt bites no pelēm, tad izzāģēto bluķi uzvelk kādus pusotra metrus virs zemes, pakārot to pie divi divžuburainiem mietiem pārlikta šķērskoka. Pavasarī stropu stāvus novieto vienkārši uz zemes, apakšā paliekot kādus akmeņus vai ozola šķilas. Pēdējo skābuma dēļ bišu stropi pasargāti arī no skudrām. — Pamazām arī no nogāzta koka izzāģē piemērotu stumbra daļu un tajā izdēj dori. Jo, uz zemes strādājot, šis darbs taču veicas vieglāk, nekā augšā pie koka virsotnes gaisā lidinājoties. Šāds bišu strops mēdz būt 5 pēdas garš un vismaz

192. att. Bišu strops — *stāvkokis*. Kurzemes rietumos. (Bilenšteins.)

kumpe (Rūjienā), *ķuncis* (Vec-Piebalgā), *pulcenis* (sal. [bišu] *pulks*; Bērzaunē, Liepkalnē, Lubejā, Ļaudonā, Mežotnē, Preiļos, Rūjienā, Saikavā, Varakļānos), *pulcens*, *pulc[en]iņš* (Liepkalnē, Rūjienā), *pulcinis* (Aknīstē, Aulejā, Biržos [pie Jēkabpils], Skaistā), *puleis* (Zemgalē), *pumpis* (Siguldā), *puncis* (Dignājā, Ķempē, Lubejā), *puncītis* (Smiltēnē), *puņģe*, *puņģis* (Biržos, Straupē), *buņģis* (Bērzaunē, Pļaviņās), *aulis* (pašu bišu koku tad sauc par *au[[a]egli* vai *au[[a]-priedi* [Zlūkās]), *aule*, *avelis*, *avelis* (Augš-Kurzemē), *avolis* (Dignājā), *auris* (Ancē), *auriņš* (Dzērbenē, Saldū).

13 collas resns, un tā dobums, dore, ir 7 collas plata. Gatavo kozulu tad uzvelk kokā. Sevišķi labi noder idrains (=šūnains) egles¹ vai ozola blukis, kuŗa serde ir satrunējusi jeb « izņidrējusi », jo dori tad ir vieglāk izdēt un bez tam šī kozula vidus reizē ir arī irdens, mīksts un « vilnaiņš », tā ka bitēm ziemā ir silti² un arī pret mitrumu tās ir pilnīgi nodrošinātas, kurpretī no pavisam zaļa koka dētā dorē pavasarī sakrājas ūdens, kas no tās apakšgala jāizsmej. Bez šiem kozuliem, kas izdēti no koka stumbra, dravnieks kokos uzvelk arī citus, daudz vieglākus, no bērza tāsīm un koka mizām pagatavotus kozulus, lai tajos ielīstu

193. att. Stāvstropi Kalnciemā, 1941.g. Tie iesieti starp divi zemē iedzītiem mietņiem. (Autora uzņ.)

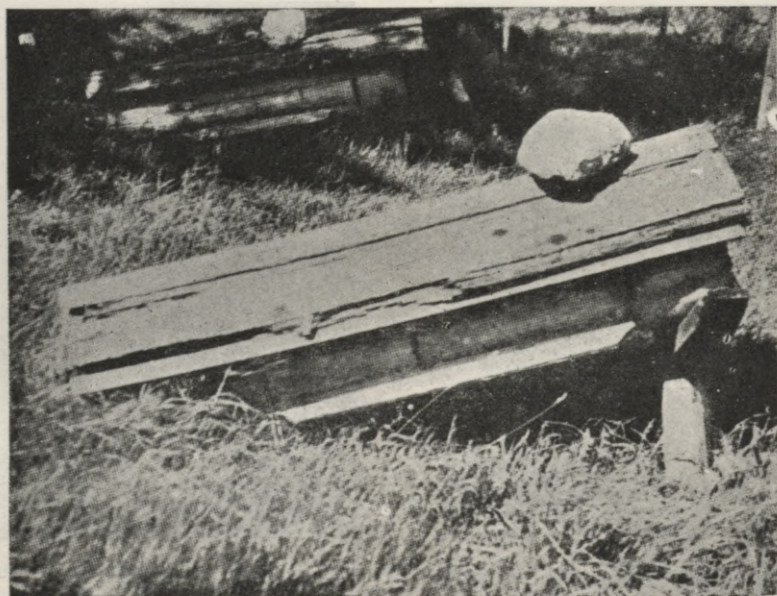
194. att. Stāvstrops. Caur izņemtā plaukta atvērumu redzamas šūnas. Kalnciemā, 1941.g. (Autora uzņ.)

bišu spieti, kas tur var pavadīt visu vasaru. Rudenī šādu spietu novieto pārziemošanai kozulā, kas izcirsts no koka stumbra³.

Mežam samazinoties, bieži noliedz dēt dore jaunus kokos. Tādēļ kozulus sāk gatavot vienīgi no attiecīgā gaŗumā nozāģēta bluķa. To tad var arī ērti pārvietot, tā ka dravnieks visu savu dravu var novietot vispirms uz lauka, savas mājas robežās, vēlāk tieši mājā, parasti augļu dārzā. Sākumā arī dārzā kozulus uzvelk kokos. Vēlāk tos vienkārši nostāda stāvus uz zemes. Šādam kozulam vārdā strops⁴. Tas ir apm. 4-5 pēdas gaŗš.

¹ Piem., idru egle ; Subatē. — ² « Divi, divi, kas tie divi, Kas aukstumā nenosala ? Bitīt' koka serditē, Rudzīts sniega apakšā » (E.I.1118, no Gaujienas). — ³ *Bilenšteins* 218, 219, 222. — ⁴ Jēb trops (Āraišos, Bērzaunē, Cirgaļos, Dunikā, Ergļos, Jaun-Piebalgā,

Sānos tam ir garens (apm. 3 pēdas garš un 6 collas plats) atvērums, pa kuŗu ar kapli izdēta dore. Šo atvērumu noslēdz ar divi plauktiem, kuŗu šķautnes sašaurinājas uz iekšu, lai tie neiekristu dorē un no izkrišanas tos nodrošina ar dažiem puļķišiem. To malā izurbtas gātis. Bluķi neliek tieši uz zemes, bet uz koka šķilām (194. att.) vai arī uz īpaša akmeņu pamata, kas pieziests māliem (un kaļķiem), lai atturētu skudras¹ (192. att.). Lai tas neapgāztos, pie tā slīpi pieslieti 3-5 atbalsti vai arī stropu iesien starp diviem stāvus zemē iedzītiem mietiem (193. un 207. att.). Stropa augšgalu apjumj ar (ozola) mizām. Lai

195. att. *Gulstropi* Viļakā, 1939.g. (Autora uzņ.)

tās bluķim labāk piegulētu, tās nosloga ar akmeņiem. (Mizas stropu jumšanai, sevišķi no eglēm, mežā noplēš ar pastrupi nodrāztu koku, kam vārdā palāps².) Jaunākos laikos stropus apjumj arī ar galdiem (194. att.).

Pamazām stropus uz zemes sāk novietot arī slīpā stāvoklī. Tā vienu galu noliek uz kāda akmens, bet otru atbalsta

Lazdonā, Liezēri, Lizumā, Ļaudonā, Mārcienā, Meirānos, Praulienā, Saikavā, Sausnējā, Taurenē, Valmierā, Vec-Piebalgā, Vestienā, Zaubē), *trops* (Liel-Salacā, Stalbē), *stāvkokis* (Galgauskā, Vestienā), *stāvenis* (Vidrižos), *staņķis* (Druvienā), *kozul[i]s* (Bērzaunē, Druvienā, Lizumā, Ļaudonā, Smiltēnē), *bišu koks*, [tautas dziesmās arī] *bišu nams*. Tukšam stropam vārdā *burtēnis* (Naukšēnos).

¹ *Bilenšteins* 219-221. — ² Bērzaunē.

uz staklaina zemē iedzīta koka (197. att.) vai diviem ieslīpi zemē iedzītiem mietiem, kas ar saviem augšgaliem veido divžuburu (195. un 196. att.). Stropu novieto arī pavisam līmeniskā stāvoklī uz divi resnām šķilām (198. att.). Šādu stropu¹ nosedz visā tā gaļumā ar bērzu tāsīm vai egļu, ozolu un liepu mizām un nostiprina ar akmeņiem. To reizēm nosedz arī ar vidū iztrunējuša koka vienu nošķeltu ārpusi², mūsu di-

196. att. Gulstrops Dobelē. (Bilenšteins.)

nās arī ar galdū vai lubu jumtiņu. Plauktus dažreiz nenostiprina ar tapiņām, bet atbalsta ar nūjām, kuŗu smailais gals ieķēras īpašā plaukta iegriezumā (196. att.). Zem šiem plauktiem parasti ir piestiprināta laipa³,

197. att. Gulstrops Su-
batē. (Bilenšteins.)

kur uzlaižas bites, pirms tās lien stropā. Gātis⁴ visbiežāk vērstas pret dienvidiem vai pret austrumiem. Kad bites slīpā gulstropa vienā galā jau ienesušas pietiekoši daudz medus, tad to reizēm paceļ un noliek otru tā galu uz balsta šķērskoka, lai arī dobuma

otru galu pienestu ar medu. Sastopams arī « divgalis strops », kuŗā katrā galā mājo viena bišu saime. No sākuma gan tās dzīvojojot naidīgi, bet vēlāk satiekot labi⁵.

Medu pirmoreiz izņem pavasarī, ap Vasarsvētkiem, kad bites izlidojušas. Tas ir vēl vecais medus, pārpalikums no ziemas. Ja pavasaris ir agrs, tad ap šo laiku var būt arī zināms ienesums. Turpmāk, kad pļavas un meži ir pilnos ziedos, medu izņem kā vajadzīgs, dažreiz pat katru nedēļu. Vissvarīgākā medus izņemšana ir augstā. No stropiem medu izgriež vai nu ar koka nazi, kumpi⁶, vai ar koka lāpstiņu, mekšiti⁷, pat vesela metra gaļumā uz reizi, ko novieto vienkoci⁸ (jo no koka galdiņu spaiņa tas varētu iztecēt) vai māla podā. Šeit jāpiemin īpašs daikts — bišu kalpiņš — uz kuŗa uz īsu brīdi pie stropa saliek šūnas. Labā ziedu

198. att. Gulstrops Vid-
zemē. (Bilenšteins.)

¹ (Pretstatā *stāvstropam*) tam vārdā *gulstrops*, *gulenis* (Saikavā), *gulinis* (Dricēnos), *gulkoks*, *sēlmalnieks*. — ² Piem., Popē. — ³ *Jeb noskreja* (Tirzā, Vējavā), *skrejdēlītis* (Smiltēnē), *miels*. — ⁴ *Jeb gātes*, *[iz]skreja* (Bērzaunē, Dunikā), *skrejcaurums* (Druvienā, Lubānā, Vidrižos). — ⁵ Jaunākajos laikos pēc sveša parauga izpin arī apaļu stropu no salmiem; Dundagā tam vārdā *bišu grozs*. Sērpilī pazīstams bišu *grozs*, kas pagatavots no liepas mizām. *Bilenšteins* 222. — ⁶ Kempē. — ⁷ Burtniekos. — ⁸ Augš-Kurzemē, Bērzaunē, Biržos (pie Jēkabpils), Ļaudonā.

laikā pat pēc nedēļas ir jau sanests medus¹, ko var atkal izgriezt. Kaut gan šodien dravnieks² medu izņemt pie bitēm kokā vairs nekāpj, jo stropi ir novietoti uz zemes, tomēr vēl saka, ka viņš iet « medu (vai bites) kāpt³ ». Medus izspiešanai no šūnām kalpo maigles⁴ — divi vienā galā kopā sasiesti koki. Izkausētos vaskus saspiež, izveidojot pazīstamos « vaska riteņus⁵ ». No sākuma bites⁶ ienes dažādu ziedu un saldo ozolu lapu medu, tad priežu skuju, liepu ziedu un pēdīgi viršu medu. No lauku augiem sevišķa nozīme bišu barībā ir sinepēm, griķiem un baltajam āboliņam⁷ (bet bites neiet pēc medus ne pie sarkanā āboliņa, ne pie nātrēm, ne pie pupām). Ja bitēm stropā aprūkst barības, īpaši aukstā ziemā, tām mazā koka abriņā dod ar ūdeni atšķaidītu medu. Gulstropā šo barības

199. att. Abriņa bišu ēdināšanai. (Rizga.)

abriņu novieto vienkārši tā dzelmē uz iekšsienas zemē, bet stāpstropiem pie šīs abriņas apakšā pierīkota nosmailināta kāja, ko iedūž šūnās (199. att.). Šīs koka abriņas vietā dažos novados⁸ reizēm lieto arī izgrebtu maizes kukuļa virsējo garozu⁹.

Kad dravnieks iet lauzt medu, viņam vajag ar kūpekļiem¹⁰ izdūlēt¹¹ bites ārā un aizbaidīt tās sāņus. Dūmu radišanai kalpo dūlājs¹² — 2-3¹/₂ pēdu gaļa oša, sērmūksļa, alkšņa vai liepas koka pagale, kuņas viens gals pāršķelts krustām vai pat piecas līdz sešas reizes un saplosīts drozstalās (lai labi gruzd un rada daudz kūpekļu) un tās otrs gals ērtākai

¹ Tautas dzejā medu sauc arī par koka sviestu (BV. 13646'). — ² Jeb *dravenieks*, *dravinieks*, retāk arī *bišnieks* (Liel-Salacā), *bit[e]nieks*, *bitulēns*. — ³ (Bērzaunē, Drustos, Jaun-Piebalgā, Koknesē, Lazdonā, Lizumā, Lubejā, Raunā, Sausnējā, Smiltēnē, Tīrzā, Trikātā) jeb *apkāpt* (Sausnējā), retāk arī [*bites*] *raudzīt*, *dravēt*, *lauzt*, *kāmēt* (Rūjienā). — ⁴ (Varakļānos) jeb *znavlis* (Lubānā). — ⁵ Tiem vārdā arī [*vaska*] *ritulis*, *ripa* (Līvānos), *skritelis* (Saldū). — ⁶ Tautas dzejā biti sauc arī par *agrlecīti*. Dažkārt tās apzīmē arī ar vārdu *putniņi*, *sētmalieši* vai *sētmaliņi*, jo saucot tās viņu istajā vārdā, varētu pazaudēt svētību. Bieži tās sauc arī par *lopiņiem*: kad senatnē bites turēja meža kokos, tad tie bija *meža lopīņi*; kad stropus novietoja īpašos « bišu darzos » savu lauku robežās, tad tie bija *lauka lopīņi*, un šodien, kad bišu drava ir zemnieka sētā, tie ir *māju lopīņi*. (Pēdējā gadījumā tās sauc arī par *mājbitēm*.) *Bilenšteins* 224. Mīklā *biti* apraksta tā: « Mazs, mazs vīriņš, ass, ass cirvīts, kur cērt, tur pampst » vai: « Bez cirvja, bez naža uztaiša istabu » (Bauņos) un visu *saimi*: « Simtu bērū kumeliņu pie vienas silītes ēd » (Garozē). — ⁷ « Bitītei sariēbdama, Aitiņai iztapdama, Rīņķī situ, sāti krāvu To balto āboliņu » (E.I.1099¹, no Kuldīgas). — ⁸ Piem., Sakā. — ⁹ *Bilenšteins* 224. — ¹⁰ Kacēnos. — ¹¹ Jeb *aizdūlēt* [*bites*] (Vandzenē), *aizkvēpināt*, *uzkvēpināt* [*bitēm dūmus*] (Stendē), *apdūmot* [*bites*], *aizdūmot stropu* (vai *bites*; Zāleniekos), *iedūlēt* (vai *iedūmot*) *bites*, (arī vienkārši) *dūlēt* (Druvienā), *dūlāt* (ap Bausku). — ¹² (Valmierā) jeb *dūlējs*, *dūlags*, *dūle*, *dūlis* (Bauskas novadā).

turēšanai notēsts tievāks (200. att.). Resno galu vispirms apdedzina ugunskurā, tad liesmu izsit un kvēlojošo lāpu vajag tikai attiecīgā vietā pakustināt vai uz tās papūst, lai radītu veselo kūpekļu mākonī pret bitēm. Dūlāju dažreiz pagatavo arī no salmiem un lupatām : salmus savij virves veidā kopā un aptin ar audeklu (sal. 207. att.). Šāds dūlājs kvēlo vēl lēnak un ilgāk. Jaunākajos laikos šim nolūkam kalpo īpašs trauks — dūmenieks¹ — sākumā tas ir māla pods, vēlāk skārda vācele vai panna. Tajā ieliek vecus praulus, kuņus dedzinot, rodas biezi kūpekļi — « dullis² ». Pie bitēm ejot, arī dravniekam pašam der « apsvēpēties³ ». Sevišķi seja jāpasarga no bišu dzēlieniem. Pagājušā gadsimteņa sākumā dravnieks seju vēl atstāja neapsegta, bet galvu, bārdū un kaklu viņš aptina ar drānu, lai bites nelīstu aiz drēbēm⁴. Bet jau tajā pašā laikā sejas aizsargāšanai nāca pazīstams arī ašķu siets⁵ : plānu oša galdiņu saliec ieapaļā lokā, kuņa vienu pusi aizpin ar zirgu astriem, otrā pusē piešuj drēbi. Dravnieks to uzmauc galvā, tā ka ašķu pinums iznāk priekšpusē, lai viņš tam cauri labi redzētu savu darbu, bet drēbi tas aptin ap galvu⁶.

Lai saimes uzturētu spēcīgas vai lai tās vairotu, tad, bitēm spietojot, tās ieķer un laiž atpakaļ vecajā stropā vai arī novieto jaunā. Kad bites sāk spietot⁷, tad, iekāms spiets⁸ pilnīgi atraisījies no saimes, « vecenes⁹ », darba bites izsūta okstus¹⁰, kuņu uzdevums sameklēt — okstīt¹¹ — sev jaunu vietu, okstu¹², kādā kokā. Lai spietu saņemtu, dravnieks tiklab meža kokos, kā dravas malā noliek tukšus kozulus¹³. Ja vairāki kopīgi mežā vilkuši kādu kozulu kokā, tad bites, kas tajā ielīdušas, skaitījās viņu kopīpašumā. Dažās eglēs katru vasaru uzvilkti pat trīs kozuli. Pēc bišu līdināšanās ap kādu tukšu kozulu, pēc tranu¹⁴ prombūtnes

200. att. Dūlājs. (Bīlenšteins.)

¹ (Vec-Piebalgā) jeb *dūmeklis* (Morē). — ² Vec-Gulbenē. — ³ Zaubē. — ⁴ Zlēkās. — ⁵ Jeb *astru* (vai *astra*, *aš[č]u*, *ašņu*) *siets*. — ⁶ *Bīlenšteins* 213. — ⁷ (Bauskā, Ivandē, Stendē, Vandzenē, Vec-Piebalgā) jeb *spietēt* (Dundagā, Vidrižos), *spiest* (« bites spieš »), *laišt* (« bites laiž bērņus »). — ⁸ (Bauskā, Burtņiekos, Dobelē, Drustos, Jēkabņiekos, Pildā, Praulienā, Sausnējā, Stendē, Vandzenē, Vec-Piebalgā) jeb *spiete* (Dundagā), *spieta*, [*bišu*] *spītenis* (Lielvārdē), *bišu bērņi*, *strops*, *spēks* (sal. *liels* [*mazs*] *spēks*), *čams* (Krustpīlī). — ⁹ Koknesē. — ¹⁰ Tiem vārdā *oksts* (Cīrgaļos, Lubānā, Taurenē, Valmierā), *okstiņš* (Rūjienā, Sasmakā), *okstonis* (Bērzaunē, Cesvainē, Mēmelē, Sausnējā, Vestienā), *okstons*, *okstoņa* (Dunikā), *okstmenis* (Dundagā), *osti* (Alsviķī). — ¹¹ (Bērzaunē, Mēmelē, Odzienā, Raunā, Vandzenē, Vestienā) jeb *okstot* (Aknīstē, Cīrgaļos, Galgauskā), *ostā iet* (Alsviķī). — ¹² Lubānā. — ¹³ « Steidziet, puīši, puņģus vilkt, Nešaidziet rudzus sēt! No leišiem bites nāca Kā pērne vērsūkiņi » (BŠ. 51741, no Seces). — ¹⁴ Tiem vārdā arī *bišu tēviņš* jeb *sausa bite*.

un pēc tā, ka bitēm nav ziedu putekšņu nastas, dravnieks tūliņ zina, ka « bites priedi bandē ». Tas, kas pirmais mežā atrod, ka kādā bišu kokā vai kozulā tikko ielidis jauns spiets, kuŗa īpašnieku viņš pazīst pēc kokā iecirstās božu zīmes, aizbāž aiz koka mizas zaļu egles atvasi un dodas pie attiecīgā dravnieka, tam paziņojot : « Es tavu priedi appušķoju ». Par šo labo ziņu viņam parasti dod iedzert. Bites spieto karstā laikā, parasti jūnijā. Spiets bieži iemetas kādā koka zarā, kur tas redzams kā melns kamols. Ar mazu šļirceni (kas izmaukta no jaunas priedītes galotnes) tam uzšļaksta virsū ūdeni, lai saslapinātu bitēm spārnus, tā ka tās nevar aizbēgt. (Šajā nolūkā dažādās vietās dārza un meža malā noliek spaiņus ar ūdeni.) Bišu saņemšanai ir īpašs « spieta kurvis ¹ ». Tas līdzinās sētuvei. Tā augšmalā ietaisītas divi osas, kur ieliek virvīti vai saiti, ko dravnieks uzkaŗ kaklā (201. att.). Tas ir izpīts no smalkām lazdas sloksnēm. Vieg-lākā veidā tas dažkārt sašūts no salmiem un niedrēm ar plānu galdiņa dibenu ; nešanai tam nav turekļa (sal. 207. att.). To pārsedz ar palagu, ko piediedz pie groza malas. Viens gals paliek vaļā, pa kuŗu ieliek saņemto spietu. Vispirms bites aizdūmo ar dūlāju. Bites saņem un iebeŗ grozā ar vieglu kaŗoti (202. att.), kas iz-

201. att. *Spieta kurvis* jeb *spietuve*. (Rizga.)

liekta no bērza tāss smalkās iesarkanās iekšējās kārtas, iebāzta kāta iešķēlumā un nostiprināta ar divām koka adatām. Dažkārt koka zaru ar spieta kamolu nogriež un bites nokrata grozā. Ieķertās bites grozā nones pie tukšā stropa, kur tās grib laist iekšā. Pie stropa atvēruma pieslej divi kārtiņas, uz kuŗām piltuves veidā uzklāj palagu (207. att.). Lai bites labprātīgi dotos jaunajā stropā un tur paliktu uz dzīvi, tad parasti izmeklē mātīti ² un to uz dažām dienām iesloga mazā koka krātiņā, kas gan ir ar spraugu veida atvērumiem, bet no kuŗa tā ārā nevar tikt. Šāds bišu mātes krātiņš ³ (203. att., sal. 206. att.) pagatavots no kāda 17-22 cm gaŗa un 4-5 cm resna koka zara, kuŗu vispirms pāršķeļ gareniski četrās daļās. Zara vidum, šīs četras

202. att. Bērza tāss kaŗote bišu spieta saņemšanai. (Rizga.)

203. att. Bišu mātes krātiņš. (Bilenšteins.)

— ¹ Jeb *spietuve* (Kalsnavā, Mārcienā, Morē, Pļaviņās, Rucavā, Taurenē, Vestienā, Vidrižos). — ² Jeb *bišu māti*, *bišu tēvu*, [*bišu*] *tēviņu*, *ķēneni* (Bēnē). — ³ Jeb *krātiņš* (Cirgaļos, Naukšēnos), *kurbulis*.

daļas saliekot atkal kopā, jābūt tukšam, lai bišu māte šajā telpā varētu brīvi kustēties. Tādēļ šī zara četru daļu iekšējās malas tiktāl izdrāž, ka paliek vienīgi plānas ārmalas. Kur šīs ārmalas pieskaņas viena otrai, izgriež vēl gaŗas šauras atvērtnes, lai citas bites pa tām varētu māti barot. Tad šīs četras izdrāztās daļas saliek atkal kopā un sasiem ar aukliņu. Vienā galā ierīkots atvērums, pa kuŗu bišu māti var ielaist iekšā un ko noslēdz ar (līdz 30 cm gaŗu) koka zaru, pie kuŗa vēl atstāj

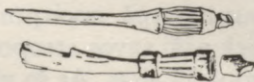
204. att. Krātiņš Subatē. (Bilenšteins.)

divi sāņus zariņus, tā ka krātiņš balstās uz trim kājām, lai nestāvētu tieši uz stropa grīdas, bet zināmā augstumā virs tās. Stāvstropā šis aizbāznis ir reizē arī krātiņa vienīgā kāja. Gulstropā šis aizbāznis var būt daudz īsāks. Dažkārt krātiņa mugursiena ir plakana (204. att.). Kāds jaunāka parauga krātiņš (205. att.) paturējis augšā un apakšā savu dabisko apaļumu. Tā daļu starp abiem galiem gandrīz līdz pusei nodrāž un atlikušo daļu vēl cik iespējams izdobj. Vaļējo pusi gareniski aizpin ar stieplēm. Aizbāzņa ierīce tam līdzīga kā iepriekšējos gadījumos. — Bet atgriezīsimies pie stropa, kuŗā mēs gribam ielaist ieķerto bišu spietu. Bites izkrata uz palaga, kas izklāts uz divi kārtiņām. Vispirms tukšajā stropā ieliek krātiņā apcietināto mātīti un tad ar koka kaŗoti rauš tik daudz bišu, cik ar to var sagrābt. Pārējās tad seko pašas. Dažas dienas bites līdz ar mātīti tur stropā iesprostotas. Tad bites izlaiž ārā un ja tās jaunajā stropā sāk strādāt (kas redzams, kad tās ar ziedu putekšņu nastu pie kājām atgriežas stropā), tad tās ir dzīvotājas. Nu arī mātīti var izlaist no krātiņa¹.

205. att. Krātiņš Sakā un Sātiņos. (Bilenšteins.)

Labos ienākumus no medus un vaskiem apliecina arī tautas dziesmās : « Bitīte bajāra Kalponīte, Tā nesa zeltiņu, Tā sudrabiņu² ». Pēc bišu dziedāšanas var pareģot laiku nākošajai vasarai : « Eima bišu klausīties Ziemas svētku vakarā. Ja bitītes daili dziedā, Tad būs silta vasariņa³ ». Alu darot, labprāt līdzī ņem biti, lai tā dotu alum savu saldumiņu un dzērāji dziedātu kā bites. Tautas miklās stropu apraksta šādi : « Vecas mātes vēderā ik dieniņas tirgu tura », un bites stropā :

206. att. Krātiņi. (Rizga.)

¹ Bilenšteins 190, 223, 224. — ² E.I.1218, no Ēdoles un Rāvas. Tāpat : « Ar bitīti Reigā brauču, Četri voska skrituliši ; Reigas kungi priškā skrēja Sikim naudu mēreidami » (BŠ. 51688, no Viļēniem) ; « Dīviņš guoja bišu kāptu Ar sudobra vuocelīti ; Kam sauviņa, Kam ūtruo, Maņ ar vysu vuocelīti » (BŠ. 51703). — ³ E.I.1775, no Paskavas.

« Vecmātei dūcenis vēderā ¹ ». Ja kāda cilvēka seja, krūtis, rokas, kājas utt. apaugušas ar ļoti daudz spalvām, tad ļaudis viņu sauc par « bišu tēvu ² » un saka, ka tam esot laime pie bitēm. Ja pirmajā Jurģu dienā ejot uz otra mājām basām kājām, tad bites iznīkstot. No tautas ticējumiem mēs zinām, ka raganas bites veidā lidojot uz savām sanāksmēm. Tās jāļ ar stropu. Ja kāds grib kļūt par burvi, tad tam trīsreiz gavēni (ši laika sākumā, vidū un Lielajā piektdienā) naktī jāizģērbjas, jāuzkāpj uz stropa un trīsreiz jāiesvilpjas, kamēr kāds viņu aiznes prom pa gaisu. Gavēni, kā arī adventā (četras nedēļas priekš Ziemsvētkiem) un pavasaļa Mārē (25. martā), dravnieki, burvji, mēdz

207. att. Bišu spieta saņemšana 18. gadsimta beigās. (Brotze.)

naktīs staigāt apkārt pa kaimiņu aitu kūtīm, lai tur tām pierē un ausu starpā nocirptu vilnu. Šis zagtās vilnas sprogas viņi tad liek paši savos stropos, lai bites nestu daudz medus un dzīvotu kopā kā aitas. Ar šo vilnu viņi baksta arī stropu šķirbas, tad bites labi izdodoties. No tās ada arī cimdus ko pie bitēm iet. Turpretī citu dravnieku dravās viņi kaitēšanas nolūkā nones dažādus pestieļus. Grobiņas baznīcas grāmatas 1796. g. 18. aprīlī vēsti, ka *Dantsche Jahnim* otras gavēņu svētdienas naktī bišu dārzā ielikts dzīvs jērs, kaut gan tam visapkārt bijis žogs un vārtiņi bijuši slēgti. Turpat arī 1798. g. 28. martā *Tschaure Jahnim* piektdienas naktī abi stropi aplieti ar ūdeni, kur starp citu bijuši klāt arī vaski. Bites no tam nobeigušās. Lai citi nevarētu

¹ BV.VI.37.un 38.n. — ² Rāmuļos.

bites noskaust, tad dravnieks pie tām dodas slepeni, lai lieki ļaudis neredzētu, citādi bites paliekot sirdīgas un kožot¹. No dievībām te atzīmēsim Bišu Māmuliņu un (mazo) Ūsiņu². Kad bites spieto, tad tās, jaunā stropā liekot, mēdz novēlēt Ūsiņa apsardzībai. Skaitīti arī īpaši bišu vārdi, piem., kad tās grib bēgt vai lai nekož. Šeit piesauc arī Bišu Māti, to aicinot atdusēties mīkstos spilvenos : « Bite, nāci manā dārziņā, Šeit ar ziediem iedzīvo ; Bišu Mātes, Bišu Mātes, Nākat manā dārziņā. Šeit ir Kristus eņģeļu gultas, Kur spilvenos izdusēt ». Lielās piektdienas rītā dravniekam jāiet apkārt bitēm, jāiedur sērmūkšļa krustiņš un jāsaka : « Lai dzīvo kā kreklis mugurā ! » Jau agri šajā rītā dravnieks apstaigā savu dravu un svētī bites. Viņš iet no viena stropa pie otra un rāda ar rokām, lai bitītes uz to pusi ziedos neejot, jo tur esot skaudīgas acis un ļauni cilvēki. Tad viņš rāda atkal uz otru pusi un stāsta, ka tur gan esot labas ganības³.

¹ Alsvikī. — ² « Ūsiņš jāja pār kalniņu, Bišu tropi padusē. Ei, Ūsiņ, labais vīr, Nāc manāi dārziņā ; Nāc manāi dārziņā, Bišu tropus aplūkot » (BŠ. 51745, no Ērgemes). — ³ Rauzā. Latv. bur. vārdi 119, 246, 406, 551, 590, 591, 615, 655.

Handwritten text, likely bleed-through from the reverse side of the page. The text is mirrored and difficult to decipher but appears to contain several lines of prose.

Handwritten text at the bottom of the page, continuing from the top section. It consists of several lines of cursive script.

S A T U R S

	Lp.
Priekšvārdi	VII
Laukkopība	I
Lidumu lišana	1
Aršana	8
Ecēšana	18
Ritināšana	24
Sēšana	25
Mēslošana	33
Siena raža	40
Labības pļaušana	67
Kulšana	85
Linkopība	103
Sakņkopība	130
Lopkopība	136
Govslopi	136
Zirgi	175
Avslopi	186
Kazas	193
Cūkas	194
Mājputni	201
Dravniecība	204

S A T U R S

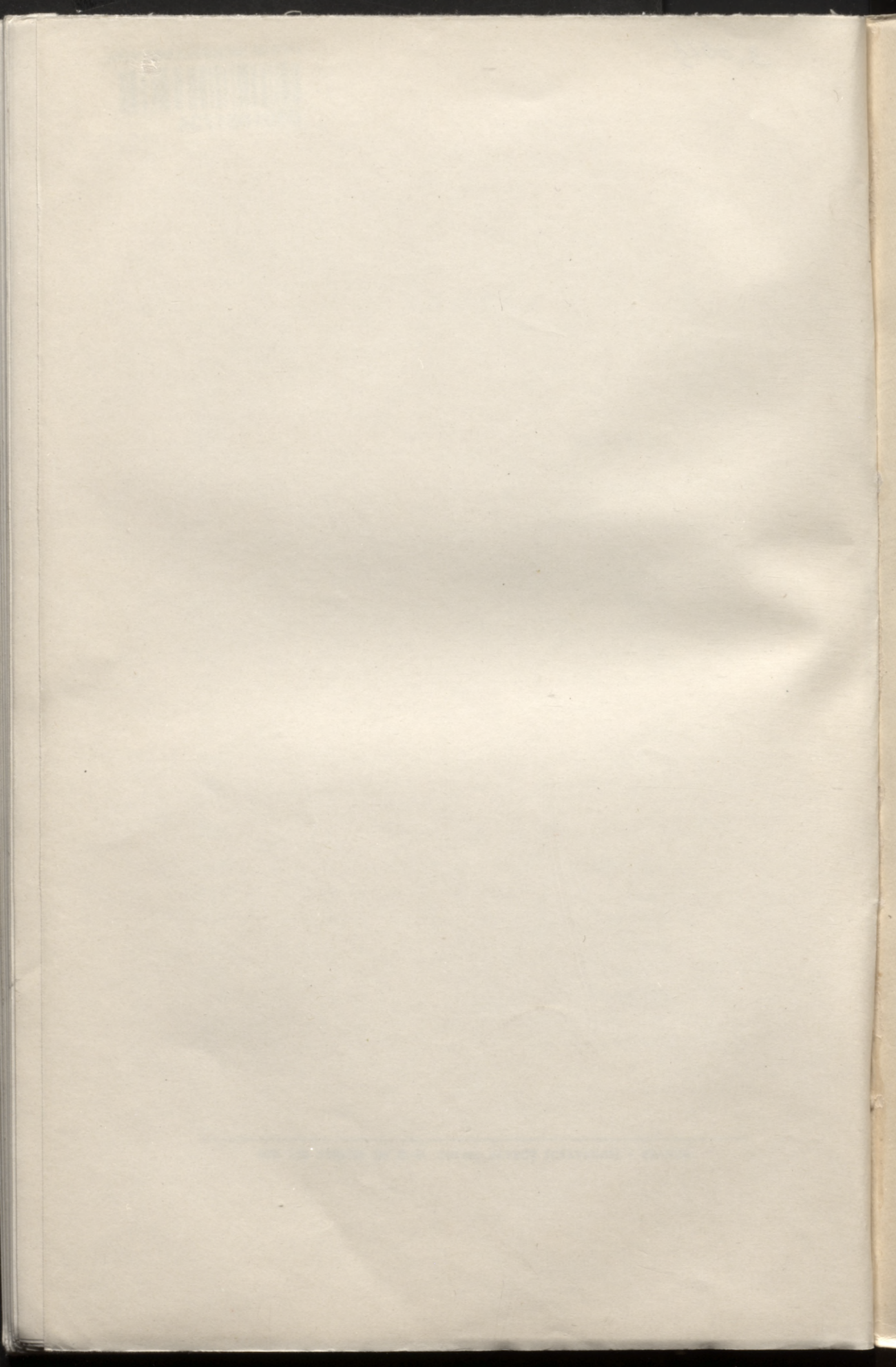
VII	Parvandi
1	Lanfipida
2	Lidoum Hama
3	Arana
4	Ecama
5	Kinama
6	Sama
7	Melama
8	Sama rta
9	Ledma rta
10	Kama
11	Lanfipida
12	Sanfipida
13	Lanfipida
14	Govipida
15	Sama
16	Avipida
17	Kama
18	Colma
19	Majama
20	Lanfipida

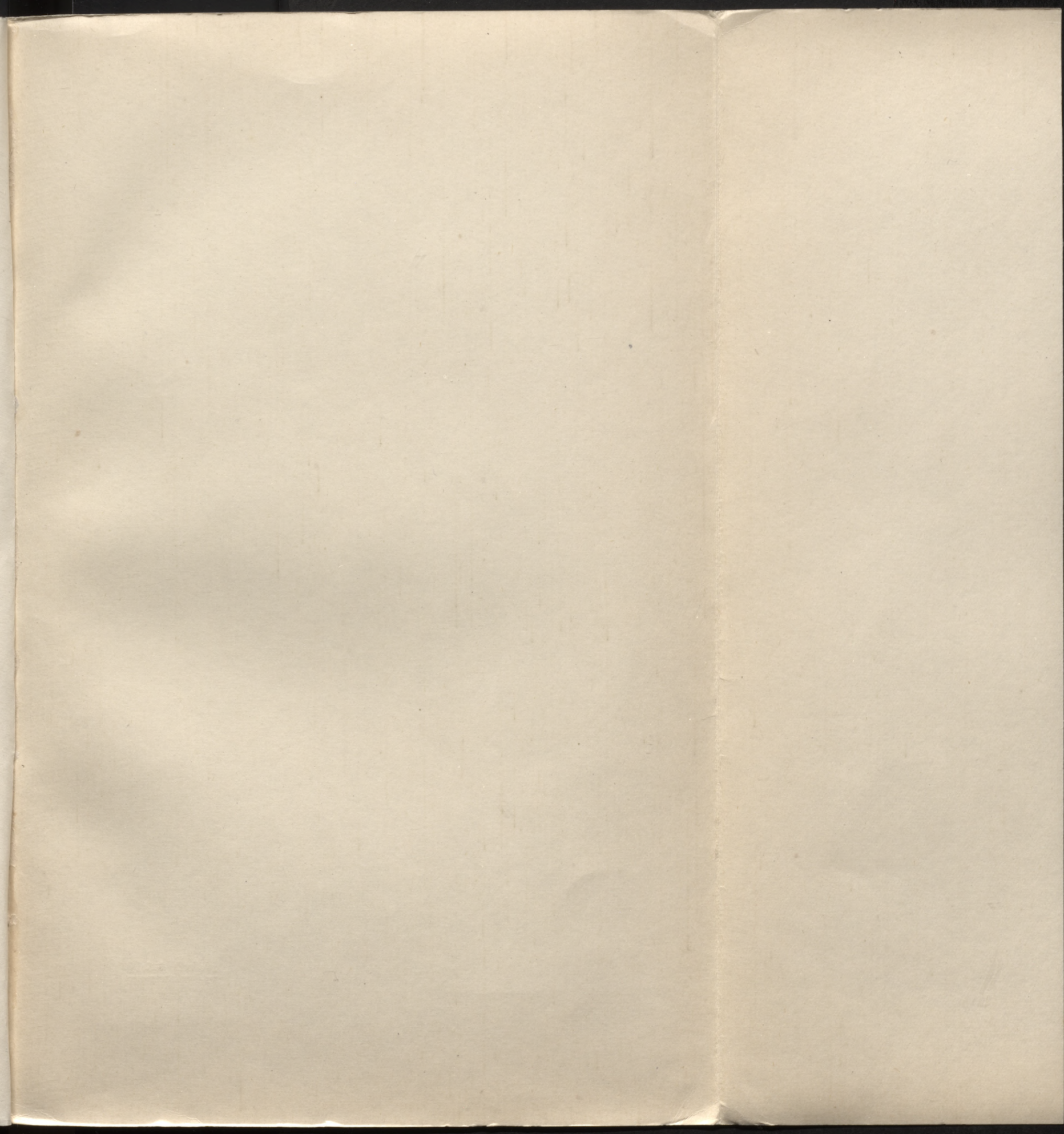
3.0045

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0301051734

Maksä \$ 6.50